

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE KALEM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Emin ŞENGÜL

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAPLAN

Hatay-2019

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE KALEM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Emin ŞENGÜL

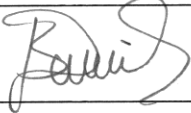
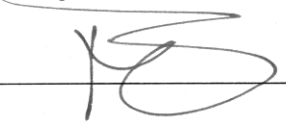
Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAPLAN

Hatay-2019

ONAY

Emin ŞENGÜL tarafından hazırlanan “*DİVAN ŞİİRİNDE KALEM*” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliğı / oyçokluğı ile *TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ* olarak kabul edilmiştir.

20 / 12 /2019

Jüri Üyeleri	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAPLAN (Tez Danışmanı - Başkan)	
Prof. Dr. Hanife Dilek BATISLAM (Üye)	
Prof. Dr. Jale ÖZTÜRK (Üye)	

Emin ŞENGÜL tarafından hazırlanan “*Divan Şiirinde Kalem*” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına, uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (20/12/2019)

Emin ŞENGÜL

ÖN SÖZ

Bilim, birikerek ilerler. Bilimin birikme aşamasında kalemin oldukça önemli bir rolü vardır. Zira elde edilen bilgiler kalem aracılığıyla kayıt altına alınarak biriktirilip gelecek kuşaklara ve başka mekânlara ulaştırılır. Kalem sadece bilim için değil; din, sanat, kültür için de oldukça önemlidir. Kur'an'da bir sureye ad olması ve adına yemin edilmesi, ilk yaratılan varlık olduğuna inanılması, kaderi yazması kalemin İslam dininde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kalem, Türk kültüründe de oldukça önemli bir yere sahiptir ki kırık bir kalem veya ucunun açılması esnasında çıkan kırıntılar dahi yere atılmaz, ya toprağa gömülür ya da yüksekçe bir yere bırakılır.

Bu çalışmada, İslam dininde ve Türk kültüründe bu kadar önemli bir yeri olan kalemin divan şiirindeki yeri kalemiyelerden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilk önce divanlarda yer alan kalem şiirleri (kalemiyeler) üzerine yapılan çalışmalar tespit edilip incelenmiştir. Bu tespit ve incelemenin ardından özellikle taranması gereken divanlar listelenmiş ve ulaşılabilen tüm divanlar incelenmiştir. Divan edebiyatının 14.-20. yüzyıllarda eser vermiş 376¹ şairinin divanları taranmıştır. Bazı şairlerin birden fazla divanının olmasından ötürü taranan divan sayısı zikredilen rakamdan daha fazla olup 400 civarındadır. Çalışmanın kapsamı “sadece divanlarda yer alan şiirler” olarak belirlenmiş ve belirlenen bu sınır içerisinde yapılan araştırmada 48 kaside, 43 gazel, 8 mesnevi, 2 terci-bent, 2 kıta, 1 taştir, 1 tahmis, 1 murabba olmak üzere 106 kalem konulu şiir tespit edilmiştir.

Tespit edilen 106 şiirin incelenmesindeki asıl amaç kalemiyenin bir nazım türü olup olmadığını, kalem ile hangi unsurlar arasında münasebet kurulduğunu, kalemlle ilgili teşbih dünyasında hangi unsurların yer aldığını, kalemin deyimler içerisinde yer alıp almadığını, kalemin şekil özelliklerini, şairlerin gözünde kalemin yerini, kalemin hangi şiir biçimlerinde ve şiirin hangi bölümlerinde konu alındığını tespit etmektir. Bu amaçla hazırlanan çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm kelem şiirlerinin biçim açısından incelenmesini, ikinci bölüm kalem şiirlerinde dil ve

---

¹ Söz konusu şairlerin isimlerinin, yaşadıkları yüzyıllara göre düzenlemiş listesi çalışmanın sonuna eklenmiştir.

anlatım özelliklerini, üçüncü bölüm kalemin şekil hususiyetlerini ve işlevlerini, dördüncü bölüm kaleme atfedilen karakter özelliklerini, beşinci bölüm kalem şiirlerinin muhtevasını (sistemik tahlilini) içermektedir.

Birinci bölümde kalem konulu yüz altı şiirin şekil olarak genel bir incelemesi yer almaktadır. Bu incelemede “Kalemiyye nedir?” sorusuna cevap arandığı için detaylı bir inceleme yerine çalışmanın amacına uygun genel bir inceleme yapılmış; kalemin daha çok hangi şiir biçimlerinde ve bu biçimlerin hangi bölümlerinde konu edildiği, kalem/hâme sözcüğünün redif olarak kullanılıp kullanılmadığı ortaya konmuştur. İkinci bölümde kalem şiirleri dil ve anlatım bakımından incelenmiş; şiirlerde kullanılan deyimlerde ve deyim niteliğindeki sözlerde kalemin ele alınmış münasebetleri ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde kalemin şekil hususiyetlerinin ve işlevlerinin şiirlerdeki tezahürüne yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, kalem şiirleri yazan şairlerin kaleme atfettikleri karakteristik özellikler tespit edilmiştir.

Beşinci bölüm 106 kalem şiirinin içerik açısından incelenerek kaleme dair tespit edilen unsurları içermektedir, bu bölüm kendi içerisinde beş alt bölüme ayrılmıştır. Bu alt bölümlerin birincisinde kalemin din ve tasavvuftaki yeri, kalem ile dinî ve tasavvufî hangi unsurlar arasında ve hangi bağlamda münasebet kurulduğu, kalemin Kur’an’daki yeri belirlenmiştir. İkinci alt bölümde kalemin dinî, tarihî, mitolojik ve efsanevî şahıslarla; ilim adamları, sanatçılar, hikâye kahramanları, âşık ve sevgiliyle münasebeti ortaya konmuştur. Üçüncü alt bölümde kalemin resmî, gayiresmî görevler, meslekler, meşguliyetler ve tiplerle; yiyecek içecek maddeleriyle; gelenek-görenek ve inanışlarla; kavimler ve mekânlarla münasebetine yer verilmiştir. Dördüncü alt bölümde kalemin süs eşyaları, savaş ve silah ile ilgili unsurlar, ölçü aletleri, oyun aletleri, musiki aletleri ve tıbbî aletler ile münasebeti ortaya konmuştur. Beşinci alt bölümde kalemin tabiatta yer alan gezegenler, yıldızlar, dört unsur ve hayvanlar; hayvanlar başlığı altında ise kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, yılan, ejderha, efsanevi hayvanlar; ağaçlar, çiçekler ve çeşitli bitkiler ile münasebetine yer verilmiştir.

Bu beş bölümün sonuna, ekler kısmına, farklı nazım biçimleriyle yazılmış kalem şiirlerinden birer örnek eklenmiştir.

Tezin sonuç bölümünde, “kalemiyye” olarak adlandırılan kalem şiirlerinden hareketle kalemiyyenin nazım türü olup olmadığına dair ulaşılan genel sonuçlara yer verilmiştir. Bu konuda görüş beyan edenlerle bizim incelememiz sonucu ulaşılan sonuçlar göz önüne alınıp yeni bir tanım yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın kalemin, kalem şiirlerinden hareketle, Türk şiirindeki hikâyesine bir nebze de olsa ışık tutacağını; çalışmalardaki eksiklik ve hataların zaman içinde yeni çalışmalarla giderileceğini ümit etmekteyiz.

Türkoloji’ye hizmet kabul edileceğini umduğum bu tezin, konusunun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadarki bütün aşamalarında her türlü maddî ve manevî desteğini sunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAPLAN’a, her zaman olduğu gibi yüksek lisans eğitimimde de destek olan eşim Betül ÇAKIR ŞENGÜL’e, kendimi geliştirmemde emeği geçen, bilgi ve tecrübelerinden çeşitli vesilelerle istifade ettiğim hocalarıma ve tez çalışmasından ötürü zamanından çaldığım ailem ve dostlarıma gösterdikleri sabırdan ötürü teşekkür ederim.

DİVAN ŞİİRİNDE KALEM

Emin ŞENGÜL

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAPLAN

ÖZET

Bu çalışma divan şiirinde kalem şiirlerinin biçim ve içerik bakımından incelenmesi ve bu şiirlerde kaleme dair hayallerin, inanışların, söyleyişlerin, kalem etrafındaki teşbih ve mecazların tespitine yöneliktir. Çalışmanın amacı İslam medeniyetinde ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kalemin Türk şiirindeki hikâyesine ışık tutmak ve kalemiyenin bir nazım türü olup olmadığını tespit etmektir.

Kalem şiirlerinin tespiti için 14.-20. yüzyıllarda yaşamış 376 divan şairinin, yaklaşık 400 divanı taranmış ve bu tarama sonucunda 106 şiir tespit edilmiştir. Tespit edilen bu şiirler biçim bakımından incelenip şiirlerin hangi nazım biçimleriyle yazıldığı, bu nazım biçimlerinin hangi bölümlerinde kalemin konu edildiği, bu şiirlerde kalem/hâme/kilk sözcüklerinin redif olarak yer alıp almadığı ortaya konmuştur. Kalem konulu 106 şiir içerik bakımından da incelenmiş ve kalemi, kalemin teşbih dünyasını yansıtan beyitler tek tek tespit edilip konularına göre tasnif edilerek, açıklamalarıyla birlikte teze dâhil edilmiştir. Tespit edilen kalem şiirlerinden seçilen beyitlerde kalemin teşbih dünyasının din, toplum, tabiat, insan, deyimler, kalemin şekil hususiyetleri, kaleme atfedilen karakteristik özellikler gibi unsurlarla münasebet içerisinde olduğu örnekler ve açıklamalarla birlikte ortaya konmuştur.

Kalem şiirlerinin incelenmesi sonucunda bu şiirlerin özel bir nazım biçiminin ve aruz kalıbının olmadığı, daha çok kaside nazım biçimiyle yazılmış olmakla birlikte, divan şiirinin birçok nazım biçimiyle yazıldığı görülmüş ve kalemiyenin bir tür olduğu sonucuna varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Kalemiyye, Divan Şiiri, Kalem, Hâme.

KALEM IN DIVAN POETRY

Emin ŞENGÜL

Department of Turkish Language and Literature, Master Thesis, 2019.

Supervisor: Asst. Prof. Hasan KAPLAN

ABSTRACT

This study is conducted to analyze the poems written for *the pen* in terms of form and content in the divan poetry and to identify the dreams, beliefs, utterances related to pens, and the simile and metaphors around the pen in these poems. This study aims to enlighten the story of the poems written for *pen*, having an essential part in the Islamic civilization and the Turkish culture, and to determine whether the poems written for *pen* constitutes a verse form or not.

Approximately 400 divans by 376 divan poets, living between the fourteenth and twentieth centuries, were analyzed, and as a result of this research, 106 poems were obtained for the identification of the poems written for *the pen*. After being scrutinized in terms of form, it was presented which verse form was used in these poems, in which part of these verse form, pens were regarded as the subject of the poem, and whether these poems included the words *kalem/hame/kilk* as repeated voice or not in these poems determined. One hundred six poems about the pen were also analyzed in terms of content, and the couplets exhibiting the pen and its world were identified one by one and classified according to their subjects, and these 106 poems were included in the thesis with their explanations. In the couplets chosen from the poems written for pen, with examples and explanations, it is put forward that the world of metaphor related to pen has a relationship with the elements like religion, society, nature, people, idioms, specialty of pen associated with its shape, and characteristic features attributed to the pen.

As a result of the research related to the poems with the theme of the pen, it is deduced that these poems do have not a unique verse form and *aruz* meter, that is written in many verse forms, despite mostly written in ode form, and that the poems written for *pen* constitutes a verse form.

KEYWORDS

Kalemiyye, Divan Poetry, Pen, Reed.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
TABLolar LİSTESİ.....	XIX
KISALTMALAR	XX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALEM ŞİİRLERİNDE BİÇİM

1.1. KALEM ŞİİRLERİNİN NAZIM BİÇİMİ.....	9
1.1.1. Kasideler	10
1.1.1.1. Nesibi Kalem Konulu Kasideler	10
1.1.1.2. Kalem Konulu Kasideler.....	13
1.1.1.3. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Kasideler.....	13
1.1.1.4. Seyf ü Kalem (Tîg ü Kalem) Konulu veya Redifli Kasideler.....	15
1.1.2. Gazeller.....	19
1.1.2.1. Kalem Gazelleri	19
1.1.2.2. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Gazeller.....	20
1.1.2.3. Seyf ü Kalem (Tîg ü Kalem) Konulu veya Redifli Gazeller.....	22
1.1.3. Mesneviler	23
1.1.3.1. Genelinde Kalemin Konu Alındığı Mesneviler	24
1.1.3.2. Kaleme Hitap Bölümünde Kalemin Konu Alındığı Mesneviler.....	25
1.1.4. Diğer Biçimler	27
1.1.4.1. Terci-bent	27
1.1.4.2. Taştir	28

1.1.4.3. Tahmis.....	29
1.1.4.4. Kıta.....	29
1.1.4.5. Murabba	30
1.2. KALEM ŞİİRLERİNDE KULLANILAN ARUZ BAHİRLERİ VE KALIPLARI.....	30
1.2.1. Kalem Kasidelerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları	31
1.2.2. Kalem Gazellerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları	32
1.2.3. Kalem Mesnevilerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları.....	33
1.2.4. Kalem Konulu Terci-bent, Taştir, Tahmis, Kıta, Murabba Biçimlerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları	34
1.3. KALEMİYYE BİR NAZİM TÜRÜ MÜDÜR?	35

İKİNCİ BÖLÜM

KALEM ŞİİRLERİNDE DİL VE ANLATIM

2.1. DEYİMLER.....	38
2.1.1. Ağzını (Ağız) aramak (yoklamak).....	38
2.1.2. Ayağına (ayaklarına) kara su inmek.....	39
2.1.3. Ayak basmak	39
2.1.4. Baş eğmek (Boyun eğmek).....	40
2.1.5. Başı vermek (Başını vermek)	40
2.1.6. Baştan ayağa	41
2.1.7. Dil dökmek	41
2.1.8. Dile gelmek.....	42
2.1.9. Dilinde (dilimde) tüy bitti.....	42
2.1.10. Dilinin ucuyla	42
2.1.11. El altından.....	43
2.1.12. Eli Uzun	43

2.1.13. El üstünde tutulmak	44
2.1.14. Harf atmak	44
2.1.15. Kalem çekmek	45
2.1.16. Kaleme gelmemek	45
2.1.17. Kanına girmek	46
2.1.18. Kılı kırk yarmak (Kıl yarmak).....	46
2.1.19. Kıl kapmak.....	46
2.1.20. Karalar bağlamak (giymek)	47
2.1.21. Laf atmak (Söz atmak).....	47
2.1.22. Tuğra çekmek	48
2.1.23. Yabana atmak	48
2.1.24. Yaş dökmek	48
2.1.25. Yüzü kara.....	49
2.1.26. Yüzü soğuk olmak	49
2.2. DEYİM GİBİ KULLANILAN SÖZLER	50
2.2.1. Dil yarmak	50
2.2.2. Kalem etmek (olmak)	50
2.3. ATASÖZLERİ.....	51
2.3.1. Kalem kılıçtan keskindir	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALEMİN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ VE İŞLEVLERİ

3.1. AĞLAMASI.....	52
3.2. BAĞRININ DELİK OLMASI	52
3.3. BAŞ AŞAĞI OLMASI	53
3.4. BAŞLIK TAKILMASI.....	53
3.5. BEDENİNİN RENGİ	54

3.6. BOĞUM BOĞUM OLMASI.....	55
3.7. DİLİNİN YARIK (KIRIK) OLMASI.....	56
3.8. DİLİNİN, ELİNİN, BAŞININ VEYA AYAĞININ KESİLMESİ.....	57
3.9. GÖZÜ YAŞLI OLMASI.....	58
3.10. İKİ DİLLİ OLMASI	59
3.11. KANININ RENGİNİN KARA OLMASI.....	59
3.12. UCUNUN, AĞZININ (GAGASININ) RENGİ	60
3.13. UCUNDA (AĞZINDA) KIL OLMASI.....	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KALEME ATFEDİLEN KARAKTER ÖZELLİKLERİ

4.1. AĞLAR.....	62
4.2. ANLAYIŞLIDIR, FERASET SAHİBİDİR.....	63
4.3. ÂŞIKTIR	63
4.4. BAŞ BELASIDIR	64
4.5. CANİDİR (KAN EMİCİDİR)	64
4.6. DELİDİR.....	64
4.7. DİLİ DURMAZ, SIRDAŞ DEĞİLDİR	65
4.8. DOSTTUR.....	65
4.9. GÜNAHKÂRDİR.....	66
4.10. GÜZEL İŞLERE (AMELLERE) İSTEKLİDİR	66
4.11. HAKİRDİR, HORLANMIŞTIR.....	66
4.12. HATASI YOKTUR	67
4.13. HAYIR YANLISIDİR.....	67
4.14. HIRSIZDIR.....	67
4.15. KARARSIZDIR (YERİNDE DURAMAYAN), ŞAŞKINDIR, ÇILGINDIR	68

4.16. KENDİNİ BEĞENMİŞTİR, MAĞRURDUR.....	68
4.17. KISKANÇTIR	68
4.18. MERHAMETLİDİR.....	69
4.19. MUTSUZDUR	69
4.20. NAZLIDIR.....	69
4.21. RİYAKÂRDIR (İKİ DİLLİ, DÜ-ZEBAN)	70
4.22. SESSİZDİR, SUSKUNDUR	71
4.23. SARHOŞTUR	72
4.24. SAYGIDEĞERDİR.....	72
4.25. SİRDAŞTIR	72
4.26. ŞİDDET YANLISIDIR	73
4.27. SUÇLUDUR.....	74
4.28. UTANGAÇTIR.....	74
4.29. YALAN SÖYLEMEZ	74
4.30. YÜZÜ KARADIR.....	75

BEŞİNCİ BÖLÜM

KALEM ŞİİRLERİNDE MUHTEVA (SİSTEMATİK TAHLİL)

5.1. KALEMİN DİNÎ-TASAVVUFÎ UNSURLARLA MÜNASEBETİ	76
5.1.2. Din	76
5.1.2.1 Allah/Hüda	78
5.1.2.2 Melekler	82
5.1.2.2.1. Cebrail	82
5.1.2.2.2. İsrâfil	83
5.1.2.2.3. Harut.....	84
5.1.2.2.4. Zebani.....	85

5.1.2.3. Kur'an, Sureler, Ayetler, Kur'an ve İslam Kaynaklı Sözler (Hadisler)	86
.....	86
5.1.2.3.1. Kur'an	86
5.1.2.3.2. Sureler ve Ayetler	86
5.1.2.3.2.1. Kalem Suresi	86
5.1.2.3.2.2. Fetih Suresi	88
5.1.2.3.2.3. Lokman Suresi	88
5.1.2.3.2.4. Rahman Suresi	89
5.1.2.3.2.5. Ta Ha Suresi	90
5.1.2.3.3. Kur'an Kaynaklı Sözler	90
5.1.2.3.3.1. "Allâhümme Yessir Lî [Allah'ım (işimi) kolaylaştır.]"	90
5.1.2.3.3.2. "Alleme'l-Esmâ' (İsimleri öğretti.)"	91
5.1.2.3.3.3. "Alleme'l-İnsâne Mâ-Lem-Ya'lem [(O), insana bilmediğini öğretti.]"	91
5.1.2.3.3.4. "Eyyühe 'n-nâs (Ey insanlar!)"	92
5.1.2.3.3.5. "Îlâ-Yevmi'l-Hisâb [Hesap (kıyamet) gününe kadar.]"	92
5.1.2.3.3.6. "Kün fe-kân (Ol, hemen oldu.)"	93
5.1.2.3.3.7. "Lâ-Taknatû Min-Rahmeti'llâh (Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz.)"	94
5.1.2.3.3.8. "Mâ-yesturûn Ve'l-kalem [(Kaleme ve kalemle) yazdıklarına ant olsun.]"	94
5.1.2.3.3.9. "Nûn Ve'l-kalem Vemâ Yesturûn [Nûn. Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına ant olsun.]"	95
5.1.2.3.3.11. "Seb'a'l-mesânî (İkişerden yedi, tekrarlanan yedi)"	95
5.1.2.3.3.12. "Ve'l-leyl (Geceye ant olsun.)"	96
5.1.2.3.4. İslam Kaynaklı Sözler, Hadisler	97
5.1.2.3.4.1. Deliye Kalem Yok	97
5.1.2.3.4.2. İlk yaratılan şey kalemdir	98

5.1.2.3.4.3. Arş	100
5.1.2.3.4.4. Lev-lâke Lev-lâk Le-mâ-halaktü'l-Eflâk (Sen Olmasaydın Yeri Göğü Yaratmazdım).....	101
5.1.2.3.4.5. “Küntü Kenz: [Ben (gizli) bir hazineydim.]”	101
5.1.2.4. Kaza ve Kader (Levh-i Mahfuz)	102
5.1.2.5. Ahiret ile İlgili Kavramlar ve Terimler	107
5.1.2.5.1. Kıyamet (Haşr, Mahşer).....	107
5.1.2.5.2. Sur	107
5.1.2.5.3. Cennet ile İlgili Kavram ve Terimler	108
5.1.2.5.3.1. Cennet (Bihişt, Firdevs, Cinnet)	108
5.1.2.5.3.2. Kevser, Zemzem	109
5.1.2.5.3.3. Tuba	109
5.1.2.5.4. Cehennem.....	109
5.1.2.6. Din ile İlgili Kavram ve Terimler	110
5.1.2.6.1. İman, Mümin.....	110
5.1.2.6.2. Şeriat	110
5.1.2.6.3. Ümmet, Müslüman.....	111
5.1.2.6.4. Mehdi	111
5.1.3. Tasavvuf	112
5.1.3.1. Mebde.....	112
2.1.2.2. Gayb, Sır, Esrar, Raz.....	112
5.2. İNSAN VE KALEM	115
5.2.1. Dinî Şahıslar	115
5.2.1.1. Peygamberler	115
5.2.1.1.1 İdris	115
5.2.1.1.2. Yakub	116
5.2.1.1.3. Yusuf.....	116

5.2.1.1.4. Musa.....	118
5.2.1.1.5. Hızır	122
5.2.1.1.6. Davud	127
5.2.1.1.7. Süleyman.....	128
5.2.1.1.7.1. Hatem	128
5.2.1.1.7.2. Asaf	129
5.2.1.1.8. İsa	130
5.2.1.1.9. Muhammed	133
5.2.1.2. Çar-yâr.....	137
5.2.1.2.1. Hz. Ali	137
5.2.1.6. Al-i Resul, Ehl-i Kerbela ve On İki İmam	139
5.2.1.7. Mutasavvıflar	140
5.2.1.7.1. Hallac-ı Mansur.....	140
5.2.2. Tarihî Şahıslar.....	140
5.2.2.1. Sultan, Padişah	140
5.2.2.2. Diğer Devlet Erkanı	141
5.2.2.2.1. Sadrazamlar.....	141
5.2.3. Şairler ve İlim Adamları	141
5.2.3.1. Urfi (Örfi).....	141
5.2.3.2. Talib-i Amulî ve Selman-ı Saveci.....	142
5.2.3.3. Enverî ve Kemal-i Isfahanî	143
5.2.3.4. Ömer Hayyam	143
5.2.3.5. Sahban	144
5.2.3.6. Hassan (Hassan bin Sabit).....	144
5.2.3.7. Farabî ve İbn Sina (Bû Ali).....	145
5.2.3.8. Eflatun (Platon, Felatunn).....	145
5.2.4. Ressam ve Nakkaşlar	146

5.2.4.1. Bihzad	146
5.2.4.2. Mani	147
5.2.5. Mitolojik ve Efsanevî Şahıslar.....	148
5.2.5.1. Rüstem	148
5.2.5.2. Cem	150
5.2.5.3. İskender	150
5.2.5.4. Dara (Dara-yı Kebir).....	151
5.2.5.5. İsfendiyar (Ruyinten)	152
5.2.5.6. Hatem-i Tay (Hatem-i Tai)	152
5.2.6. Hikâye Kahramanları.....	153
5.2.6.1. Ferhad ve Şirin	153
5.2.7. Sevgili ve Âşık.....	153
5.2.7.1. Sevgili	153
5.2.7.1.1. Dudak (Leb), Lal.....	154
5.2.7.1.2. Gamze, Ebru.....	155
5.2.7.1.3. Zülf, Kâkül	159
5.2.7.1.4. Kirpik (Müje ve Müjgân).....	159
5.2.7.1.5. Boy, Kamet	160
5.2.7.1.6. Engüşt (Parmak).....	161
5.2.7.2. Âşık	161
5.2.7.2.1. Âşığın Gönlü	163
5.2.7.2.2. Âşığın (Şairin) Dili.....	163
5.2.7.2.3. Âşığın Saç Teli, Kıl.....	164
5.2.7.2.4. Âşığın Kirpikleri	164
5.2.7.2.5. Âşığın Boyu	165
5.2.8. El, Parmak.....	165
5.3. SOSYAL HAYATA DAİR UNSURLAR VE KALEM.....	166

5.3.1. Resmî, Gayr-ı Resmî Görevler, Meslekler, Meşguliyetler ve Tipler.....	166
5.3.1.1. Kethüda	166
5.3.1.2. Vezir.....	166
5.3.1.3. Ferman Yazıcısı	167
5.3.1.4. Ferman-ber	167
5.3.1.5. Kul, Bende	167
5.3.1.6. Molla, Kadı	168
5.3.1.7. Peyk (Postacı)	168
5.3.1.8. Ressam	168
5.3.1.9. Meddah.....	168
2.2.5.1.10. Kâtib, Yazıcı	169
5.3.1.11. Gencur (Hazine Bekçisi).....	169
5.3.1.12. Mutrib, Hanende (Hunyager), Ramişger.....	169
5.3.1.13. Meşşata.....	170
5.3.1.14. Gavvas (Dalgıç)	171
5.3.1.15. Kassam	172
5.3.1.16. Sayyad	172
5.3.1.17. Nedim.....	172
5.3.1.18. Rehber, Kılavuz	173
5.3.1.19. Tercüman	174
5.3.1.20. Hizmetçi, Hadim	175
5.3.1.21. Doktor, Tabip	175
5.3.1.22. Mimar, Bani	176
5.3.1.23. Cadu (Cadı)	177
5.3.1.24. Çocuk (Tıfl).....	177
5.3.1.25. Anne, Mader.....	177
5.3.1.26. Saki.....	177

5.3.2. Yiyecek ve İçecek Maddeleri	178
5.3.2.1. Şeker, Zehir (Zehr).....	178
5.3.2.2. Şarap (Hamr).....	179
5.3.3. Gelenek-Görenek ve İnanışlar	179
5.3.3.1. Kalemin ve Kırıntılarının Yere Atılmaması.....	179
5.3.3.2. İlm-i Reml	180
5.3.4. Kavimler	181
5.3.4.1. Hindu.....	181
5.3.4.2. Sudanlı (Zengbar, Zengibar).....	181
5.3.5. Mekânlar	182
5.3.5.1. Devlet, Cihan, Âlem.....	182
5.3.5.2. Ülke ve Şehirler	183
5.3.5.2.1. Rum (Anadolu)	184
5.3.5.2.2. Bağdad, Dımışk (Şam).....	184
5.3.5.2.3. Hind.....	185
5.3.5.2.4. Isfahan (Sıfahan).....	186
5.3.5.2.5. Babil	186
5.3.5.2.6. Kandechar	187
5.3.5.3. Ev (Hane), Mekân	187
5.4. EŞYALAR VE KALEM	187
5.4.1. Süs Eşyaları	187
5.4.1.1. Güher, Gevher, Cevher	187
5.4.1.2. Altın (Zer), Gümüş (Sim).....	188
5.4.1.3. İnci (Dür).....	189
5.4.1.4. Sade (Sedef).....	189
5.4.1.5. Bilezik, Yüzük	190
5.4.1.6. Güzel Kokular	190

5.4.1.6.1. Misk, Amber (Anber).....	190
5.4.1.6.2. Kâfur	192
5.4.1.6.3. Abir	192
5.4.1.7. Diğer Süs Unsurları.....	193
5.4.1.7.1. Sürme (Kuhl).....	193
5.4.1.7.2. Mikhal (Mil-i Sürmedan).....	193
5.4.1.7.3. Ayna (Ayine).....	194
5.4.2. Savaş, Silah ve Bunlarla İlgili Unsurlar	194
5.4.2.1. Asker ve Alemdar	194
5.4.2.2. Kamçı (Taziyane).....	195
5.4.2.3. Mancınık	195
5.4.2.4. Kılıç (Tig, Seyf)	195
5.4.2.5. Mızrak (Nize).....	198
5.4.2.6. Şeşper (Şeş-per)	198
5.4.2.7. Kalkan / Siper.....	198
5.4.2.8. Hançer	199
5.4.3. Ölçü Aletleri	199
5.4.3.1. Mizan, Terazî	199
5.4.3.2. Pergar (Pergal, Pergel)	200
5.4.4. Oyun Aletleri	201
5.4.4.1. Guy u Çevgân (Çevgen) Oyunu.....	201
5.4.5. Musiki Aletleri.....	201
5.4.5.1. Davul (Kus, Kös)	201
5.4.5.2. Ney, Nây	202
5.4.6. Tıbbî araçlar.....	204
5.4.6.1. Atel.....	204
5.4.6.2. Fetil (Fitol).....	204

5.4.6.3. Derman, Merhem	204
5.4.7. Diğer Eşyalar	205
5.4.7.1. Şemdan.....	205
5.4.7.2. Micmer	205
5.4.7.3. Kâse.....	205
5.4.7.4. Dürbün (Durbin)	206
5.4.7.5. Bayrak (Rayet, Alem)	206
5.4.7.6. Anahtar (Miftah), Kilit.....	208
5.4.7.7. Gemi, Gemi Direği.....	209
5.4.7.8. İp, Halat.....	209
5.5. TABİAT VE KALEM	209
5.5.1. Kozmik Âlem.....	209
5.5.1.1. Felek, Gökyüzü, Asman.....	210
5.5.1.2. Gezegenler ve Yıldızlar.....	210
5.5.1.2.1. Zühre (Nahid).....	210
5.5.1.2.2. Utarid (Debir-i Çarh).....	211
5.5.1.2.3. Mirrih (Merih, Behram)	211
5.5.1.2.4. Güneş (Neyyiran).....	212
5.5.1.2.5. Farkadan (Farkad, Kutup Yıldızı).....	212
5.5.1.3. Diğer Kozmik Unsurlar.....	213
5.5.1.3.1. Şimşek (Berk)	213
5.5.2. Dört Unsur (Anasır-ı Erbaa)	213
5.5.2.1. Su ve Su ile İlgili Unsurlar.....	213
5.5.2.1.1. Su (Ab, Ma).....	213
5.5.2.1.2. Deniz (Bahr, Kulzüm), Dalga (Mevc).....	214
5.5.2.1.3. Akarsu (Cuybar), Mizab (Su Yolu), Cedvel (Su Kanalı).....	214
5.5.2.1.4. Çeşme.....	215

5.5.2.1.5. Lule (Lüle)	215
5.5.2.1.6. Fıskiye (Fevvare)	216
5.5.2.1.7. Bulut (Ebr)	217
5.5.2.2. Hava ve Hava ile İlgili Unsurlar	217
5.5.2.2.1. Saba, Sarsar	217
5.5.3. Hayvanlar	218
5.5.3.1. Kuşlar ve Çeşitleri	218
5.5.3.1.1. Bülbül (Hezar, Andelib)	219
5.5.3.1.2. Hüdhüd	222
5.5.3.1.3. Tavus	222
5.5.3.1.4. Sülün (Tezerv)	223
5.5.3.1.5. Kebuter, Güvercin	223
5.5.3.1.6. Papağan (Tuti)	224
5.5.3.1.7. Kumri (Kumru)	225
5.5.3.2. Dört Ayaklı Hayvanlar	225
5.5.3.2.1. At (Rahş, Edhem, Esb, Kümeyt)	225
5.5.3.2.2. Ahu (Gazal)	227
5.5.3.2.3. Aslan	229
5.5.3.3. Yılan ve Ejderha	229
5.5.3.3.1. Yılan (Mar, Suban)	229
5.5.3.3.2. Ejderha	230
5.5.3.4. Deniz Hayvanları	232
5.5.3.4.1. Balık	232
5.5.3.5. Efsanevî Hayvanlar	232
5.5.3.5.1. Hüma	232
5.5.3.5.2. Anka (Zümrüdüanka, Simurg)	233
5.5.3.6. Gülşen, Gülistan	233

5.5.3.7. Ağaçlar	234
5.5.3.7.1. Nihal, Ağaç, Eşcar.....	234
5.5.3.7.2. Servi, Arar	234
5.5.3.7.3. Tuba	236
5.5.3.7.4. Çınar, Çenar	237
5.5.3.7.5. Nahl.....	238
5.5.3.7.6. Gül Fidanı, Ağacı	239
5.5.3.8. Çiçek ve Çiçek Çeşitleri.....	239
5.5.3.8.1. Gül.....	239
5.5.3.8.2. Sünbül	240
5.5.3.9. Çeşitli Bitkiler	240
5.5.3.9.1. Diken.....	240
5.5.3.9.2. Şeker Kamışı, Ney-şeker.....	241
SONUÇ.....	243
KAYNAKÇA	246
EKLER.....	258
EK 1: ŞİİRLERİ ÇALIŞMAYA ALINAN ŞAİRLERİN MAHLAS LİSTESİ	258
EK-2: DİVANLARI TARANAN ŞAİRLERİN LİSTESİ.....	260
EK-3: KALEM KONULU ÖRNEK ŞİİRLER.....	272
1. Kasideler	272
1.1. Nesibi Kalem Konulu Olan Kaside.....	272
1.2. Genelinde Kalemin Konu Alındığı Kaside	276
1.3. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Kaside	280
1.4. Seyf ü Kalem (Tig ü Kalem) Konulu veya Redifli Kaside	284
2. Gazeller.....	290
2.1. Kalem Gazeli.....	290

2.2. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Gazel.....	291
2.3. Seyf ü Kalem (Tig ü Kalem) Konulu veya Redifli Gazel.....	292
3. Mesneviler	293
3.1. Genelinde Kalemın Konu Alındığı Mesnevi.....	293
3.2. Kaleme Hitap Bölümünde Kalemın Konu Alındığı Mesnevi.....	296
4. Diğer Biçimler	300
4.1. Terci-bent	300
4.2. Taştir	305
4.3. Tahmis.....	306
4.4. Kıta.....	308
4.5. Murabba	308

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kalem Kasideleri

Tablo 2: Kalem Kasidelerinin İsimleri

Tablo 3: Kalem veya Hâme Redifli Gazeller

Tablo 4: Kalem Gazelleri

Tablo 5: Kalem Mesnevileri

Tablo 6: Kalem Mesnevilerinin İsimleri

Tablo 7: Kalem Konulu Terci-bent, Taştir, Tahmis, Kıta, Murabba

Tablo 8: Kalem Kasidelerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Tablo 9: Kalem Gazellerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Tablo 10: Kalem Mesnevilerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Tablo 11: Kalem Konulu Terci-bent, Taştir, Tahmis, Kıta, Murabba Biçimlerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

KISALTMALAR

akt.	:	aktaran
bk.	:	bakınız
bs.	:	baskı
C	:	Cilt
D.	:	Divan / Divanı
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
G.	:	Gazel
H	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
Hız.	:	Hazret-i
K.	:	Kaside
Kt.	:	Kıta
M	:	Miladi
M.	:	Mesnevi
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra
Mr.	:	Murabba
No.	:	Numara
ny.	:	numara yok
Nşr.	:	Neşreden
S	:	Sayı
s.	:	sayfa
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tcb.	:	Terci-bent
TDVİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Tşt.	:	Taştir
ty.	:	tarih yok
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
Yay.	:	Yayımları

GİRİŞ

Yazı yazma ve resim çizme aracı olan kalemin tanımı tarihsel dönemlere, teknolojik gelişmelere göre farklılık gösterecektir. Mağara duvarlarına, mermer sütunlara, kayalara, taş/kil tabletlere yazılar yazan, resimler çizen taş, kemik, bronz, demir gibi maddelerden yapılmış kalemlerle elektronik imza kalemi, lazer kalemi, dokunmatik ekran kalemi, akıllı (smart) kalemler gibi teknolojik kalemleri aynı tanım/tanımlar içerisinde eksiksiz bir şekilde ifade etmek pek de mümkün olmayacaktır. Bundan ötürü kalemi tanımlarken çalışmamıza kaynak olan eserlerin yazıldığı dönemin göz önünde bulundurulması hem tanım yapmayı kolaylaştıracak hem de yapılan tanımın daha eksiksiz olmasını sağlayacaktır.

Kalem sözcüğü, Yunancada “sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı” manalarına gelen “kalamos” ile Latince “kalamus”tan Arapçaya ve oradan Türkçeye geçmiştir (Derman, 2001: 245). Bir başka görüşe göre ise “kısaltmak, kesmek, yontmak’ anlamına gelen ‘kalm’ kökünden türemiş bir isim olup ‘yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hâle getirilen araç’ (Yavuz, 2001: 243).” demektir. Bu iki tanımın birleştirilerek kalemin kamış veya benzeri bir maddenin kesilmek/yontulmak suretiyle yazı yazmaya elverişli hâle getirilen yazı yazma aracı olduğunu söylemenin yerinde olacağı kanısındayız. Türk Dil Kurumunun çevrimiçi sözlüğünde ise “kalem”in şu anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir: Yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç; resmî kuruluşlarda yazı işlerinin görüldüğü yer; yontma işlerinde kullanılan ucu sivri veya keskin araç; çeşit, tür; bazı deyimlerde yazı; yazar (<http://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 21.12.2019)”.

Tarih öncesi dönemlerden beri tarihsel çağlara, coğrafi bölgelere göre, üzerine resim veya semboller çizilecek malzemenin türüne ve yapısına uygun taş, kemik, demir ve bronz gibi malzemelerden yapılmış, farklı biçimlerde kalemler geliştirilmiştir (Derman, 2001: 245). Geliştirilen bu kalemlerle insanoğlu mağara duvarlarına, çeşitli kayalara, uygun bulunduğu araçlara çizdiği değişik sembollerle, resimlerle tecrübelerini, birikimini, düşüncelerini, duygularını kayıt altına almış; kendinden sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu anlamda kalem sadece İslam toplumları için değil, bütün insanlık için oldukça önemli bir araçtır.

1851’de Daniel Wilson tarafından, tarihin yazılı belgeler görülen bölümünün “tarih” (“historic times”) [yazılı tarih] dönemi; yazılı belgelerden, yani yazının kullanılmasından önceki bölümünün “tarihöncesi” (“prehistoric times”) dönem (Şenel, 1982: 11) şeklinde adlandırılması kalemin özelde tarih bilimi, genelde insanlık tarihi için önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Samuel Noah Kramer’in (1999: 53-86) belirttiği üzere Sümerler’in kil üzerine kamıştan bir kalem yardımıyla yazılan bir yazı dizgesini aşama aşama geliştirmeleri, MÖ üçüncü binyılın sonlarına doğru yaşamış bir hekimin, hazırladığı tablete, ucunu eğik biçimde yonttuğu kamış kalemle zamanın çivi yazısını kullanarak gözde ilaçlarını kaydetmesi çalışmamıza kaynak olan eserlerin yazıldığı dönemde çoğunlukla kullanılan kamış kalemlerin yazının icat edildiği ilk toplum olan Sümerlerden beri kullanılmakta olduğunu göstermektedir.

Çalışmamıza konu olan kalemiyelerde kalem olarak kamış kalem ve kıl kalem, bu ikisinden de daha çok kamış kalem anılmaktadır. Kıl kalem, eski Türk ressam ve müzehhiplerinin minyatür yapmak ve ince çizgiler çizmek için kullandıkları tek kıldan yapılmış fırçaya verilen addır (Pakalın, 1993: 2/266). Kamış kalemler ise genellikle Irak, İran, Cava, Hindistan gibi uzak yerlerden getirilen kamışlardan elde edilen kalemlerdir (Yazır, 1974: 166).

Kamış kalemlerin uzak diyarlardan getirilmesi, kamışın kalem hâline getirilirken istenilen sertliğe ulaşması için yaklaşık bir, bir buçuk yıl kadar gübre (at gübresi) içerisinde ve güneşte bekletilmesi (Şentürk, 2015: 47; Berdibek, 2017: 81), “Naht-ı kalem (kalem yontma)” ve “katt-ı kalem (kalem kesme)” gibi işlemlerin ustalıklarla yapılması, “kalem” sözcüğü etrafında birçok deyim, atasözü ve kavramın oluşması kaleme verilen ehemmiyetin göstergesidir. Ayrıca kalemle yazılan yazıların güzel kokması için mürekkebe misk (veya amber gibi güzel kokulu maddeler) konması, parlaklık kazanması için nöbet şekeri² ilave edilmesi, mürekkebin kalemin ucunda donmaması için mürekkebe zamk yerine süzme bal konması da kaleme ve kalemle yazılan yazıya gösterilen hassasiyetin, verilen değer ne derece olduğu konusunda bilgi vermektedir.

---

² Nöbet şekeri: Halk arasında ilaç olarak kullanılan billurlaşmış şeker [<http://sozluk.gov.tr/>]. (Erişim Tarihi: 24.08.2019)].

Kamışın gerekli işlemlerden geçirildikten sonra yontulup inceltilerek ve ucu kesilerek yazmaya elverişli hâline gelmiş biçimine kalem denir. Kalemin kesilmiş olanına “mizber”, kesilmemiş olanına “kasab, yerâ’a” denir. Eğer “kat’ (Arapça’da kesmek)” ve “katt (enine kesmek, yontmak, kalem kesmek)” işlemlerinden geçirilmezse, yani ağzı kesilip düzeltilmezse Arapça’da “enbûb”, Farsçada “garvâ” denilir. Ayrıca Farsça’da kalem yerine “hâme, kilik” sözcükleri kullanılır (Yazır, 1974: 164-165).

Kamış kalemler bir dizi işlemde geçirilerek yapılır. Öncelikle daha makbul bir sertliğe ulaşsın diye gübreye yatırılır. Asıl rengi sarı olan kalem böyle bir işlem uygulandıktan bir süre sonra, yanarak kahverengiye çalan tatlı bir siyahlık kazanır (Şentürk, 2015: 47). Kalemin, güneşin altında ve gübre içerisinde bekletilmesi yaklaşık bir, bir buçuk yıl sürer ve en makbul gübre olarak at gübresi kullanılır (Berdibek, 2017: 81). Bu işlemler sonucunda kazandığı siyahlıktan dolayı kaleme lakap olarak “esmer” denilir (Tuhfe-i Hattatin, 604’ten akt. Yazır, 1974: 165).

Kalemin künyesini “ibnü’z-zenciye (divitin oğlu)” olarak belirten Yazır (1974: 165-166) hat sanatında asıl kalemin kamış kalem olduğunu, diğer kalemlerin (kargı kalem, demir kalem, tahta kalem, çifte kalem, kıl kalem, kurşun kalem, renkli kalemler, tarama kalemi, cetvel kalemi) kamış kalemin naibi veya vekili gibi olduğunu ifade etmiştir. Daha fazla mürekkep tutmaları için kamış kalemlerin uç kısmına şak açılır. Bu şak sonrasında kalemin iki parça olan uç kısmının uzun tarafına “vahşî”, kısa tarafına ise “ünsî” adı verilmiştir (Yazır, 1974: 171).

Yazır (1974: 165), kalem sözcüğünün sadece yazma araçları için değil, aynı zamanda yazı çeşitlerinin adlandırılması için de kullanıldığını belirterek şu örnekleri vermiştir: aklam-ı ümem (milletlerin yazıları), aklam-ı sitte (altı çeşit yazı), kalem-i talik (talik yazısı), kalem-i mülasık (bitişik yazı), alem-i kufi, kalem-i sülüs.

Divan edebiyatının doğup geliştiği Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki toplumlar tarafından “kalem” sözcüğü devlet dairelerindeki bazı birimleri, kaderi, akli, sanatçının sanatını, ilmi, genel olarak yazı yazma ve resim/minyatür çizme araçlarını vb. karşılayacak mahiyette kullanılmıştır. Kalemin akıl ve kader

anlamlarında kullanılması, Kur'an'ın ve hadislerin etkisiyledir zira kalem sözcüğü Kur'an'da ve hadislerde bu anlamları da karşılamaktadır.

Kalem sözcüğü Kur'an'da iki çoğul, iki de tekil biçimde olmak üzere dört ayrı yerde geçmektedir. Kalem sözcüğünün Kur'an'da tekil biçimde geçtiği yerlerden biri Kur'an'ın 68. suresi olan Kalem Suresi'nin ikinci ayetidir. Kalem Suresi'nin ilk iki ayetinin meali şu şekildedir: “*Nûn. (Ey Muhammed) And olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin* (DİB, 2011: 184)”. Bu ayette kaleme ve kalemin yazdıklarına yemin edilmesi -kalemin Kur'an'da anılmasının dışında- kaleme kutsî bir değer katmaktadır. Kalem sözcüğünün Kur'an'da tekil olarak geçtiği diğer yer ise Kur'an'ın 96. suresi olan Alak Suresi'nin dördüncü ayetidir. Alak Suresi'nin dördüncü ve beşinci ayetinin meali şu şekildedir: “*O, kalemlerle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.*” Bu ayetin ilk inen ayetlerden biri olması da kaleme farklı bir kutsiyet katmaktadır (DİB, 2011: 692).

Kalem sözcüğünün Kur'an'da çoğul biçimde geçtiği yerlerden biri Kur'an'ın 31. suresi olan Lokman Suresi'nin 27. ayeti, diğeri ise Kur'an'ın 3. suresi olan Al-i İmran Suresi'nin 44. ayetidir. Lokman Suresi'nin 27. ayetinin meali şu şekildedir: “*Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir* (DİB, 2011: 456)”. Al-i İmran Suresi'nin 44. ayetinin meali şu şekildedir: “*(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin* (DİB, 2011: 456)”. Bu ayette “kalem” kavramıyla, yontularak yapılan ve kura çekmek için kullanılan oklar kastedilmekte ve Hz. Meryem'i İsrailoğullarından kimin himayesine verileceğinin bu şekilde belirlenmeye çalışıldığı haber verilmektedir (Koçak, 2014: 322).

Kalem, mutasavvıflar ve İslam filozofları tarafından “akl-ı evvel” olarak kabul edilmiştir. Gazalî tarafından “Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.” hadisinde geçen akıl, “Talim görmeye muhtaç olmadan zatı ve cevheri ile eşyayı idrak eden melek.” şeklinde açıklanırken “Allah'ın ilk yarattığı şey, kalemdir.” hadisi de zikredilip iki hadisin açıklaması şu şekilde yapılmıştır: Buradaki “kalem”in ismi akıl olan bir melek

manasına geldiği kabul edilmezse, iki hadis arasında bir çelişki hasıl olur. Muhtelif itibarlar ile bir şeyin birçok ismi olması mümkündür. Zatı itibariyle “akıl”, Allah ile mahlukat arasında vasıta olması itibariyle “melek”, vahiy ve ilham yoluyla bilgileri kalplere nakşetme görevini üstlendiği için “kalem” adını almıştır. İslam filozoflarının ve mutasavvıfların görüşleri ile Gazalî’nin görüşlerinin aynı noktada birleştiği bu açıklamalardan anlaşılmaktadır (Aydın, 2000: s. 183’ten akt. Koçak, 2014: 322).

Kendi zatını ve başlangıcını idrak etmesi açısından akıl diye adlandırılan akl-ı evvel, Allah’ın yarattığı ilk soyut varlıktır. “Akl-ı evvel”, diğer varlıkların meydana gelişi ve bilgilerin yazılışında vasıta olması bakımından “kalem” diye adlandırılırken; nübüvvet nurunun yayılmasına aracılık etmesi bakımından da nur-ı Muhammedî olarak adlandırılır. Dolayısıyla “ilk akıl (akl-ı evvel)” ve aynı zamanda “en yüce kalem” tek bir nurdan ibarettir. Bu nur kula nisbet edilince “akl-ı evvel”, Hakk’a nisbet edilince “kalem-i a’la” adını da alır (Yavuz, 2001:244).

“Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem ne yazayım dedi. Allah da kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz buyurdu (Tirmizî, Sünen, IV, 458, no: 2155).” hadisine göre kader kalem tarafından yazılmıştır. Kader ile kalem arasındaki bu münasebetten ötürü kalemin yer yer kader anlamında kullanıldığı da olmuştur.

Miraç hadisinde, Hz. Muhammed’in göğe yükseldiğinde dünya (birinci) semada Adem Peygamber’i gördüğü, oradan ikinci semaya yükseldiği, sırasıyla İdris, Musa ve İsa Peygamber’i gördüğü, altıncı semada İbrahim Peygamber’i gördüğü ifade edilmiş ve Hz. Muhammed’in “Sonra ben çok yükseklere çıkarıldım, nihayet kalemlerin cızırtılarını işittiğim yüksek bir yere çıktım.” sözüne yer verilmiştir (Buharî, 1987: C 1/5352). Bu hadiste belirtildiği üzere kalemin semada en yüksek mertebelerde bulunması da kalemin İslamiyet’teki önemine dair bilgi vermektedir.

Kur’an’da bir sureye ad olması dışında yukarıda da belirtildiği üzere dört ayette adının geçmesi (Kalem Suresi’nin 2, Alak Suresi’nin 4, Lokman Suresi’nin 27 ve Al-i İmran Suresi’nin 44. ayetleri), Kalem Suresi’nin ikinci ayetinde adına yemin edilmesi ve hadislerde yer alması, kalemin Türk-İslam toplumu tarafından mukaddes bir varlık olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu kutsiyetinden ötürü kalem kullanılamaz hâle

gelse bile ayak altına atılmaz, ya dam başına atılır ya da toprağa gömülür. Hatta kalem açılırken çıkan kamış yongaları, kırıntıları (bürade-i kalem) da bu şekilde mukaddes kabul edilir ve ayaklar altına atılmaz (Müstakimzâde, 1928: 740'tan akt. Şengün, 2008: 734).

Kalem sözcüğünün Kur'an'da ve hadislerde geçmesinden dolayı hattatların kalem açarken çıkan yongaları herhangi bir yere atmayıp toprağa gömdükleri, ömürleri boyunca açtıkları kalemlerin yongalarını toplayıp ölünce sularının bunlarla ısıtılmasını vasiyet eden hattatlar olduğu Pala (2003: 267) tarafından da dile getirilmiştir. Necdet Şengün'ün makalesinde ise bu konuyla ilgili olarak şu örneğe yer verilmiştir: Hattat İspartalı Mustafa Tevfik Efendi (ö.1335/1917) ömrü boyunca kullandığı kalemlerin kırıntılarını atmamış, vefatında gasil suyunun içine bu kırıntıların atılmasını ve o su ile yıkanmasını vasiyet etmiştir (Müstakimzâde, 1928: 740'tan akt. Şengün, 2008: 734).

Topkapı Sarayındaki "Padişah Silahları Seksiyonu (1/90)"nda bulunan, Fatih Sultan Mehmed'in kılıcının üzerindeki dua metninde³ "... *Sultan Murad Han'ın oğlu Mehmed Han'ı destekle, kuvvetlendir ve onun kılıcının kını şeriat düşmanlarının boynuna yakın olsun, kaleminin mürekkebine âlemlerin Rabbi yardım eylesin.*" diyerek kalemin mürekkebine yardım dilenmesi de Türk İslam geleneğinde kalemin yerinin ve öneminin anlaşılması konusunda yardımcı olmaktadır.

Kalemin mukaddes bir varlık olarak kabul edilmesi sadece kalemin kendisiyle sınırlı kalmamış, kalemle yazılmış metinler hatta mürekkep ve kâğıt da kutsal kabul edilmiştir. Herhangi bir yazıya veya yazılı herhangi bir şeye hürmet etmek, onun üstüne basmamak, oturmamak, onu tahkir etmemek, ayak altlarına veya pis yerlere

---

³ Söz konusu metnin tamamı şu şekildedir:
Fatih Sultan Mehmed'in Kılıcı Üzerindeki Metin (1/90)
Bismillâhirrahmânirrahîm

Din bağlarını, pırıltılı ve açık harfli ayetlerle, keskin ve parlak kılıçlarla güçlendiren yüce Allah'a hamd olsun. Salat ve selam en güzel fasih sözlerle vasfedilen Hazreti Muhammed'e ve Ehl-i Beyte.

Allah yolundakileri yüceltmek için mücadele eden gazi ve mücahitlerin sultanı, cihat için çekilen keskin kılıç olan Sultan Murad Han'ın oğlu Mehmed Han'ı destekle, kuvvetlendir ve onun kılıcının kını şeriat düşmanlarının boynuna yakın olsun, kaleminin mürekkebine âlemlerin Rabbi yardım eylesin.

Sultan Osman Han'ın oğlu Orhan Han'ın oğlu Murad Han'ın oğlu Beyazıt Han'ın oğlu Mehmed Han, Allah mezarlarının toprağını gazilerin kılıçlarından akan saf su ile sulasın ve kılıçların gölgesi altında olan cenneti mekânları eylesin. Amin ya Rabbel alemin.

atmamak, pis yerlerde ve kötü işlerde kullanmamak dinin emirleri ve yasakları arasında kabul edilmiştir. Bu emir ve yasaklar yazılı belgenin veya belgenin muhtevasının nev'ine göre derece derece artmakta, nihayetinde harama, küfre kadar gitmektedir. Söz gelimi Kur'an, tefsir, hadis gibi mukaddes herhangi bir kitabı veya kitaptan bir sayfayı tahkir etmek, yere atmak, çiğnemek, yırtmak, kirletmek haram ve küfür kabul edilmiştir. Çünkü bir esere saygısızlık, o eserin sahibine saygısızlıktır. Bundan ötürü Müslümanlar kalem, kalemin kırıntıları, mürekkep, kâğıt, yazılı belge gibi varlıklara yapılacak saygısızlığı dinî edebe, Kur'an'ın 68. suresi olan Kalem Suresi'nin birinci ayetine, iman olgunluğuna aykırı bulmuş ve bu hususta çok ihtiyatlı olmayı tavsiye ve tembih edegelmişlerdir (Yazır, 1972: 74). Nitekim Kur'an-ı Kerim'in ilk inen suresine (Alak) "Oku!" buyruğuyla başlanması ve yine aynı surede Allahutaala tarafından yazı aracı olan kaleme ve kalem ehlinin onunla yazdıkları üzerine yemin edilmiş olması İslam'ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır (Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş 2012: C V/430).

Dinî, tasavvufî, bilimsel ve kültürel bakımdan önemli bir yere sahip olan kalem genelde İslamiyet ve İslamiyet dolayısıyla Türk-İslam toplumu özelde kalem erbabı (divan şairleri) tarafından önemsenmiş gerek günlük hayattaki konuşmalarda gerekse edebî metinlerde/şiiirlerde yer edinmiştir.

Divan şiirinde kalemin konu alındığı veya redif olarak kullanıldığı kasideler kalemîye denmiştir. *Kalemîye, kasidelerin nesip bölümlerinde kalemin işlenmesi veya nesibi olmayan kasidelerde kalemin redif olarak kullanılmasından dolayı bu ad verilmiştir* (Aydemir, 2002: 148). *Nesip bölümünde kalem ve özelliklerini anlatan kasidelere verilen addır* (Mermer ve Koç Keskin, 2005: 55). *Kalemîye, nesip bölümünde "kalem" in niteliklerini anlatan kasidelere denir* (Dilçin, 1983a: 150). Dikkat edilirse tanımlar sadece kaside ve kasidenin nesip bölümü, redifi ile sınırlı kalmıştır.

Kaside dışında kalem konulu veya redifli şiirlerin olabileceği gibi, kasidenin genelinde kalemin konu edilmesi de mümkündür. Bu bağlamda şu tanımlar yukarıdaki tanımlara nazaran biraz daha geniş kapsamlıdır: *Kalemîye/Kalemname, kaleminden ve kalemin özelliklerinden bahseden edebî metinlere verilen isimdir. Bu tür metinlerde*

kalemin tarifine, çeşitlerine, yazı özelliklerine de yer verilir (Kınay, 2016: 262). Kalemîyye/Kalemname, kalemi tasvir eden, onu öven, özelliklerinden bahseden ve dahası yazı çeşitlerinin övgüsüne yer veren şiirler bu başlık altında değerlendirilmelidir (Aykanat, 2013: 51).

Edebî bir terim olarak kullanılan kalemîyye sözcüğü, bu anlamının yanı sıra teşkilat terimi, sosyal statü ve kültür terimi olarak da kullanılmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devlet görevlilerinin yaptıkları işler bakımından giderek birbirinden ayrıldığı, seyfiye, ilmiye ve kalemîye mensuplarının kendilerine has görevleriyle belirli bir uzmanlaşmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (İşpirli, 2001: 248). “Kalemîyye ricali” Osmanlı devlet teşkilâtında mevcut dört sınıfın (mülkiyye, ilmiyye, kalemîyye, seyfiyye) üçüncüsünü teşkil edenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Kalemîyye ricali “hâcegânlık” tabir olunan kalem zabıtlıklarına ve diğer kalem makamlarına memur olanlardı (Pakalın, 1993: 2/146). Pakalın’ın (1993: 2/145-146) verdiği bilgiye göre “kalemîyye” sözcüğü bu anlamların dışında bir de yazı parası yerine kullanılan bir tabirdir. Eskiden memurların hazineden muayyen maaşları olmadığı için iş sahiplerinden aldıkları paranın adıdır.

Bu çalışmada divan edebiyatında, divanlarda yer alan kalem şiirleri tespit edilip biçim ve muhteva bakımından incelenmiş; kalem etrafında oluşturulan hayal dünyası, teşbihler, mecazlar, kavramlar, kalıp sözler ve şairler nazarında kalemin yeri, özellikleri ile ilgili beyitler tasnif edilmiştir. Tespit edilen şiirler ve bu şiirlerden seçilen beyitlerle kalemin divan şiirindeki yeri ve kalemîyyenin tanımını ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KALEM ŞİİRLERİNDE BİÇİM

Bu bölümde kalem şiirleri biçim açısından incelenecektir. Bu incelemedeki temel amaç kalem şiirlerinin biçim bakımından karakteristik bir özelliğinin/farklılığının olup olmadığını tespit etmektir. Şiirler genel olarak iki açıdan incelenecektir: nazım biçimleri, kullanılan aruz bahirleri ve kalıpları.

1.1. KALEM ŞİİRLERİNİN NAZIM BİÇİMİ

Taranan divanlarda konu edildiği 106 şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerin 48 tanesi kaside, 43 tanesi gazel, 8 tanesi mesnevi, 2 tanesi terci-bent, 2 tanesi kıta, 1 tanesi taştir, 1 tanesi tahmis, 1 tanesi murabba biçiminde yazılmıştır. Çalışmanın amacı “kalem konulu şiirler” olduğu için kalem dışında ve kalemle ilgili unsurları (devat⁴, kalemdan⁵, kalemtraş⁶...) konu alan şiirlere çalışmada yer verilmemiştir. Ayrıca adında “kalem, hâme” sözcükleri geçmesine rağmen “kalemiyye” özelliği göstermeyen (kalem/hâme redifli olmayan, kalemi konu almayan) şiirlere⁷ de yer verilmemiştir.

Bu bölümde yukarıda bahsedilen 106 şiir nazım biçimi bakımından ele alınacaktır. Şiirlerin biçim bakımından incelenmesinde “kalemin daha çok hangi şiir biçimlerinde ve bu biçimlerin hangi bölümlerinde/kısımlarında konu edildiğinin, kalem şiirlerinde aruzun hangi bahirlerinin/kalıplarının kullanıldığının, kalem/hâme

⁴ bk. Müzahir Kılıç (1998). *Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) Hayatı Edebî Kişiliği Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE. s. 228.

⁵ bk. Ahmet Kurban (1992). *Yahya Nazım Divanı IV (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE. s. 229.

⁶ bk. Yılmaz Top (2003). *Dîvân of Şühî (Critical Edition-Textual Analysis)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE. s.120.

⁷ bk. Nâbî Divanı'nda “Mâliden-i Çeşm-i Siyeh-Sirişk-i Kalem Be-âstâne-i Na't-ı Şerif-i Seyyid-i 'Âlem Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem (Nâbî, 1997: C 1, s.11/K. 2)”, “Feryâd-ı 'Andelîb-i Hâme-i Rengin-nagam Der-gülşenistân-ı Senâ-yı Habîb-i Ekrem Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem (Nâbî, 1997: C 1, s. 27/K. 3)”, “Nagme-i Tîrâzî-i Nây-ı Kalem-i Ruhânî-edâ Der-âstâne-i Hazret-i Mevlana Kuddise Sîrruhu'l-'azîz (Nâbî, 1997: C 1, s. 36/K. 6)”.

sözcüğünün redif olarak kullanılıp kullanılmadığının” tespiti amaçlanmaktadır. Bu amaçtan ötürü detaylı bir inceleme yerine çalışmanın amacına uygun genel bir inceleme yapılacaktır.

1.1.1. Kasideler

Taranan divanlarda kalemin konu edildiği 48 kaside tespit edilmiştir. Bu kasidelerin 16 tanesi nesibi (veya bir bölümü) kalem konulu, 2 tanesi genel olarak kalem konulu, 22 tanesi kalem (kalemim, hâme, hâmem, kalemdir...) redifli, 8 tanesi seyf ü kalem (tig ü kalem) diye adlandırılan seyf ü kalem redifli veya seyf ü kalem konulu kasidelerdir.

Genel olarak somut bir varlık olan kalemin konu alındığı kasidelerin bazılarında⁸ şair, kasidesinde muhatap aldığı kişi/memduh şair veya kalem ehli bir şahıs ise “kalem”i yer yer bir methiye unsuru olarak kullanmıştır. Bazı şairler⁹ ise “kalem” sözcüğü ile kendi sanatçı kişiliğini kastedip “kalem”e bir fahriye unsuru olarak yer vermiştir.

1.1.1.1. Nesibi Kalem Konulu Kasideler

Bu başlık altında “sadece nesip bölümünde” kalemin övgüsü yapılan, kalemin şekil hususiyetleri dile getirilen, kalemde bahsedilen 16 kaside ele alınacaktır.

Abdî'nin divanındaki (Hacer, 2011) “*Kasîde-i Dîger Berây-ı Sitâyîş-i Müşârün İleyh*” isimli, 3 numaralı kaside otuz yedi beyitten oluşmaktadır ve Abdî bu kasidesinde “kalem”i bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır. Abdî'nin divanındaki “*În Kasîde Be-her Teksîr-i Sevâd-ı Dîvân-Nivîşteest*” isimli, 11 numaralı, otuz bir beyitten oluşan kasidenin de nesip bölümünü oluşturan ilk on beyti kalem konuludur.

---

⁸ bk. Gülçin Tanrıbuyurdu (2006). *Eşref Paşa Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi SBE. s. 131.; *Gelibolulu Mustafa Âli Dîvânı* (Haz. İ. Hakkı Aksoyak, 2018). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019). s. 282.

⁹ Örnek için bk. Vicdan Özdingiş (1991). *Tiflî Ahmed Çelebi (Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE. s. 136.; Hacer Sağlam (2011). *Abdî-i Karahisarî ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE. s.113.

Cevrî'nin divanındaki (Ayan, 1981) "*Kalemiyye Der-sitâyîş-i Merhûm ve Mağfûr Muhammed Paşa Eş-şehir Bî-Diyârbekrî 'Aleyhirrahme*" isimli ve 24 numaralı, kırk sekiz beyitten oluşan kasidenin ilk altı beytini; "*Kalemiyye Der-vasf-ı Fahru'l-fuzalâ Mevlânâ Bahâyî Aleyhi'r-rahmetü Ve'r-rıdvân*" isimli ve 31 numaralı, yirmi dokuz beyitten oluşan kasidenin ise ilk yedi beytini ihtiva eden nesip bölümleri kalem konuludur.

Sabrî'nin divanındaki (Keçeci, 2012) "*Kasîde-i Diğer Der-sitâyîş Müşârün-ileyh Efendi*" isimli, 8 numaralı, yirmi dokuz beyitlik kasidenin "Hâme kim..." sözcükleriyle başlayan ilk altı beytini ihtiva eden nesip bölümünde kalemin övgüsü yapılmıştır.

Nâ'îlî'nin divanındaki (İpekten, 1970) "*Kalemiyye der-medh-i Defterdâr Hattât Mehmed Pâşâ*" isimli, 21 numaralı, otuz dört beyitlik kasidenin ilk yedi beytini ihtiva eden nesip bölümünde kalemin övgüsü yapılmıştır; aynı divandaki "*Der-sitâyîş-i Nihâl-i Sebze-zâr-ı Siyâdet Serv-i Cûybâr-ı Sa'âdet 'Umde-i Zümre-i Evlâd-ı Nebî Zübde-i Al-i Resûl-i 'İzzî Serir-i 'İzz ü Şerefün Emîr-i Ser-bülendi Hazret-i Sun'î-zâde*" isimli ve 25 numaralı, elli yedi beyitlik kasidenin ilk otuz beytini ihtiva eden nesip bölümünde ise kalemin şekil hususiyetleri, övgüsü ve nitelikleri dile getirilmiştir.

Necâtî'nin divanındaki (Tarlan, 1997) 10 numaralı kaside Latin harfleriyle "*Kasîde*", Arap harfleriyle "*Def-vasf-ı Hazret-i Vezîr-i Â'zam*" şeklinde adlandırılmıştır. Otuz altı beyitten oluşan bu kasidenin ilk on üç beytini oluşturan nesip bölümünde kalemin şekil özellikleri ve övgüsü dile getirilmiştir.

Neşâtî'nin divanındaki (Kaplan, 1996) "*Kalemiyye Der-sitâyîş-i Reisü'l-küttâb Hazret-i Şâmi-zâde*" isimli, 15 numaralı kaside kırk üç beyitten oluşmaktadır ve Neşâtî bu kasidesinin nesip bölümünde kalemin övgüsünü ve niteliklerini dile getirmiştir.

Sa'dî'nin divanındaki (Uralçin, 2009) "Kasideler" başlığı altında yer alan "*Na't-ı Şerîf*" isimli, 4-III numaralı, otuz dokuz beyitlik kasidenin ilk dokuz beytini ihtiva eden nesip bölümünde kalemin şekil özellikleri ve övgüsü dile getirilmiştir.

Sâlim'in divanındaki (İnce, 1994) "*Kalemiyye Der-sitâyiş-i Şu'arâ-yı Zevî'l-ihtirâm*" isimli 35 numaralı, otuz beş beyitten oluşan kasidenin ilk on beş beytini ihtiva eden nesip bölümünde kaleme seslenilerek kalemin nitelikleri anlatılmış ve övgüsü yapılmıştır.

Meşhûrî'nin divanındaki (Aydemir- Çeltik, 2017) "*Kasîde der-Sitâyiş-i Sadr-ı A'zâm ve Vekîl-i Efham Hazret-i Mustafâ Reşîd Paşa (ve Fazzalallahu Taâlâ Fî-umûrahu'l-ulyâ)*" isimli 9 numaralı, kırk iki beyitten oluşan kasidesinin ilk on iki beytini ihtiva eden nesip bölümünde kalemin övgüsü yapılmıştır.

Tıflî'nin divanındaki (Özdingiş, 1991) "*Der Vâsf-ı Fahru'lulema Ebû's-Su'ud-Zâde Mustafa Efendi*" isimli, 16 numaralı ve otuz dört beyitten oluşan kasidenin ilk on beytini oluşturan nesip bölümünde şair kalemi konu almıştır. Tıflî nesip bölümünün dışında da yer yer (20. beyit, 31. beyit) konu aldığı "kalem"i bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Vahyî'nin divanındaki (Taş, 2017) "*Der-Na't-i Şerîf-i Habîbü'r-Rahman 'Aleyhi Elf Elf Salât fî Külli Ân*" isimli, 11 numaralı, kırk dokuz beyitlik kasidenin ilk on bir beytini ihtiva eden nesip bölümündeki beyitlere "kalem ki/kalem" sözcükleriyle başlayan şair kalemin vasıflarını dile getirmiştir.

Râşid'in divanındaki (Biltekin, 1993) "*Der-Sitâyiş-i Re'isü'l-Küttâb Muhammed Râmî Efendi*" isimli, 24 numaralı, seksen iki beyitlik kasidenin ilk on bir beytini oluşturan nesip bölümünün sadece ilk beytine "kalem kim" diyerek başlayan şair, nesip bölümünde kalemin niteliklerini ve övgüsünü dile getirmiştir.

"Tarih, muamma, lügaz ve şehrengiz gibi başlıklar altında görülen şiirlerin herhangi bir nazım şekliyle yazılmış şiir türleri olduğu; bunların ayrı başlıklar altında yer almalarının, birer nazım şekli oldukları anlamına gelmediği (Kurnaz-Çeltik, 2011: 39)" fikrinden hareketle, Besîm'in divanındaki (Beşli, 2007) "Tarihler" başlığı altında bulunan 22 numaralı, "*Târîh-i Riyâset*" isimli, yirmi bir beyitlik şiir tarafımızca kaside olarak değerlendirilmiştir. Bu kasidenin ilk beş beytini oluşturan nesip bölümünün ilk

üç beytinin her iki dizesine de “kalemdür” sözcüğüyle başlanmış ve nesip bölümünün genelinde kalemin övgüsü yapılmıştır.

1.1.1.2. Kalem Konulu Kasideler

Bu başlık altında kalem/hâme (kalemim, hâmem, kalemdir...) redifli olmayan, seyf ü kalem (tig ü kalem) konulu olmayan fakat şiir genelinde kalemden bahsedilen, kalemin övgüsü yapılan kasideler ele alınacaktır. Bu niteliklere uyan 2 şiir tespit edilmiştir. Bunların biri Abdî-i Karahisarî'ye, diğeri ise Adnî Receb Dede'ye aittir.

Abdî'nin divanındaki (Hacer, 2011) “*Berây-ı Sitâyiş-i Sadr-ı Müşârün İleyh*” isimli, 4 numaralı, kalem konulu kaside kırk beyitten oluşmaktadır. Şair kasidenin genelinde kalemi konu alıp yer yer kalemin övgüsünü yaparken bir yandan da kalem nezdinde memduhunun övgüsünü yapmıştır.

Adnî Receb Dede'nin divanındaki (Göre, 2004) “*Kasîde*” isimli, 35 numaralı, on yedi beyitten oluşan kasidenin genelinde kalem konu edilmiş ve kalemin övgüsü, nitelikleri dile getirilmiştir.

1.1.1.3. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Kasideler

Taranan divanlarda tespit edilen kalem kasidelerinin 22 tanesi “kalem/hâme” rediflidir. Bu kasidelerin konuları genel olarak “kalem”dir. Bazılarında¹⁰ kalemin övgüsüyle birlikte memduhun methiyesi de yapılırken bazılarında¹¹ kalem sözcüğü ile şairin sanatçı kişiliği kastedilip kalem fahriye unsuru olarak kullanılmıştır.

Tespit edilen 22 “kalem” redifli kasidenin 15 tanesinde “kalem”, 2 tanesinde “kalemdir”, 1 tanesinde “kalemim”, 1 tanesinde “kalemün”, 2 tanesinde “hâme”, 1 tanesinde “hâmem” sözcüğü redif olarak kullanılmıştır.

“Kalem” sözcüğünün redif olarak kullanıldığı kasideler ve bu kasidelerin beyit sayıları şu şekildedir: Abdî'nin divanındaki (Hacer, 2011) “*Kasîde-i Nazîre-i*

¹⁰ Örnek için bk. Fuzûlî'nin “kalem” redifli kasidesi (Akyüz vd., 1958: 101).

¹¹ Örnek için bk. Tıflî'nin “kalemim” redifli kasidesi (Özdingiş, 1991: 62).

Kalemiye” isimli, 22 numaralı, yirmi yedi beyitlik kaside; Âşık’ın divanındaki (Kılıç, 2017) “*Nişancı Beg Hazretlerine*” isimli, 7 numaralı, kırk üç beyitlik kaside; Bâlî’nin divanındaki (Sinan, 2004) “*Kaside Berây-ı Re’îs -i Küttâb-ı Erbâb-ı Dîvân*” isimli, 13 numaralı, on dokuz¹² beyitlik kaside; Âsım’ın divanındaki (Kurtoğlu, 2018) “*Kalemiyyetü’l-Müzeyyel Sitâyiş-i Hazret-i Sâbit Efendi*” isimli, 11 numaralı, elli altı beyitlik kaside; Fâ’iz’in divanındaki (Demir, 2006) “*Der-Sitâyiş-i Şehîd ‘Alî Paşa*” isimli, 7 numaralı, on beş beyitlik kaside; Eşref’in divanındaki (Tanrıbuyurdu, 2006) “*Kâtib-i dîvan meâli ünân-ı seraskeri Râşid Efendi hazretlerini bi’l-tezyîl evsaf-ı kalemde Fahriye gûne inşad u termim u cenâb-ı müşârüleyhe takdim olunan kaside-i nazîdedir*” isimli, yirmi sekiz beyitlik kaside; Fuzûlî’nin divanındaki (Akyüz vd., 1958) “*Kaside-i Kalemiyye Der Medh-i Mustafâ Çelebi*” isimli, 33 numaralı, kırk bir beyitlik kaside; Âlî’nin divanındaki (Aksoyak, 2018) “*Der-medh-i Re’îsü’l-küttâb Ferîdûn Beg Güfte*” isimli, 77 numaralı, yirmi üç beyitlik kaside; Helâkî’nin divanındaki (Çavuşoğlu, 1982) 1 numaralı (Herhangi bir isim verilmemiş.), yirmi bir beyitlik kaside; Hikmetî’nin divanındaki (Eğri, 2006) “*Kasîde Fî Harfî’l-mîm*” başlığı altında bulunan, 180 numaralı, otuz iki beyitlik kaside; (İ) Hikmetî’nin divanındaki (Sona, 2012) “*Kasîde*” isimli, 409 numaralı, on dört beyitlik kaside; Şâkir’in divanındaki (Cersel, 2009) “*Ve Lehu Kasîdetü’l-Kalem*” isimli, 7 numaralı, elli yedi beyitlik kaside; Ziyâ’î’nin divanındaki (Gürgendereli, 2017) “*Kasîde-i Kalem Der Medh-i Mehmed Beg*” isimli, 6 numaralı, yirmi sekiz beyitlik kaside; Sâlik’in divanındaki (Kılıç, 1998) “*Der Sitâyiş-i Cenâb-ı Re’îsü’l-Küttâb Nâ’îl Efendi*” isimli, 37 numaralı, otuz sekiz beyitlik kaside; Fennî’nin divanındaki (Ergin, 1996) “*Tasvir-i Kalem Zımında Kaside-i Nebeviyye*” isimli, 24 numaralı, altmış beyitlik kaside.

“Kalemdir” sözcüğünün redif olarak kullanıldığı kasideler ve bu kasidelerin beyit sayıları şu şekildedir: Fâzıl’ın divanındaki (Atacan, 2014) “*Kasîde-i Beçe-i Kalemiyye*” isimli, 29 numaralı, on yedi beyitlik kaside; (Ş.) Es’ad’ın divanındaki (Doğan, 1997) “*Der-vasf-ı İbrâhîm Pâşâ*” isimli, 10 numaralı, kırk bir beyitlik kaside.

---

¹² Betül Sinan (2004: 134) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde 19 beyitten oluşan bu kaside, Muhammed Yaşar (2005: 107) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde 18 beyitten oluşmaktadır. Sinan’ın çalışmasındaki 14 ve 16 numaralı beyitler Yaşar’ın çalışmasında yer almazken, Yaşar’ın çalışmasındaki 15 numaralı beyit de Sinan’ın çalışmasında yer almamaktadır. Sinan’ın çalışmasında olmayıp da Yaşar’ın çalışmasında yer alan 15 numaralı beyit Sinan’ın çalışmasına eklenince kaside 20 beyitten oluşacaktır.

“Hâme” sözcüğünün redif olarak kullanıldığı kasideler ve bu kasidelerin beyit sayıları şu şekildedir: Nazîr’in divanındaki (Şengün, 2006) “*Kalemiyye*” isimli, 8 numaralı, on yedi beyitlik kaside; Sehî’nin divanındaki (Yekbaş, 2010) “*Der Medh-i Defterdâr Mehmed Beg ve Sıfat-ı Hâme*” isimli, 32 numaralı, yirmi iki beyitlik kaside.

Diğerleri ise şu şekildedir: Tıflî’nin divanındaki (Özdingiş, 1991) “*Na’t-ı Şerîf*” isimli, 1 numaralı, otuz dört beyitlik kaside “kalemim” rediflidir; Kelâmî’nin divanındaki (Karlıtepe, 2007) 27 numaralı, yirmi iki beyitlik, herhangi bir isim verilmemiş kaside “kalemün” rediflidir; Vahyî’nin divanındaki (Taş, 2017) “*Der-Na’t-ı Resûl-i Emced Hazret-i Muhammed Salla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem*” isimli, 10 numaralı, kırk beyitlik kaside “hâmem” rediflidir.

1.1.1.4. Seyf ü Kalem (Tîg ü Kalem) Konulu veya Redifli Kasideler

Genellikle müstakil birer eser olan “seyf ü kalem”lerin bazıları divanlarda yer almaktadır. Çalışmamız divanlarda yer alan şiirlerle sınırlandırıldığı için müstakil bir eser olan “seyf ü kalemler” çalışmamızın kapsamı dışında bırakılıp bu başlık altında sadece divanlarda yer alan “seyf ü kalem”ler ele alınacaktır.

Taranan divanlarda 8 “seyf ü kalem” redifli veya konulu kaside tespit edilmiştir. Bu kasidelerin 3 tanesi “seyf ü kalem” rediflidir, 2 tanesi kılıç ve kalemin münazarası tarzındadır. Diğer 3 kaside ise “seyf ü kalem” konuludur.

Ahmedî’nin (Akdoğan, ty.) “*Kasîde Fî Bahsu’s-Seyf Ve’l-kalem*” isimli, 25 numaralı seksen bir beyitlik kasidesinde kılıç ile kalem münazara tarzında konuşturulmuştur. Rıdvân’ın (Çeltik, 2017) 55 numaralı kırk altı beyitlik, herhangi bir isim verilmemiş kasidesinde de kılıç ile kalem münazara tarzında konuşturulmuştur. Ahmedî ve Rıdvân’ın kasideleri konuyu ele alış bakımından oldukça benzerlik göstermektedir, her iki kasidede de kafiye “-âr” şeklindedir. Ancak kasidelerdeki aruz vezni ve beyit sayısı farklıdır.

Abdî’nin (Sağlam, 2011) “*În Kasîde Nîz Be-her Teksir-i Sevâd-ı Dîvân-Nivişteest*” isimli, 24 numaralı kırk üç beyitlik kasidesi, Aynî’nin (Arslan, 2004) “*Kasîde Der-sitâyîş-i Hâkân-ı Cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân Tâ-be Serâhu*”

isimli, 2 numaralı altmış üç beyitlik kasidesi ve Rahmî'nin (Elmas, 1997) “*Kasîde-i Seyf ü Kalem Der-sitâyiş-i Sadr-ı Â'zam Hekîm-zâde 'Ali Pâşâ*” 8 numaralı elli dört beyitlik kasidesi “seyf ü kalem” rediflidir. Ulvî'nin (Çelik ve Kılıç, 2017) 14 numaralı otuz altı beyitlik, isimsiz kasidesi ve Sâkîb'in (Arı, 2018) “*Kasîde-i Seyf ü Kalem ve Düstûr-ı Müdebbir-i 'Âlem*” isimli, 30 numaralı altmış dört beyitlik kasidesinde redif kullanılmamıştır fakat her iki kaside de “seyf ü kalem” konuludur.

Nazîm'in (Kurban, 1992) “*Kasîde-i Tîg u Kalem*” isimli, 20 numaralı kasidesi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm on dokuz beyit, ikinci bölüm on dört beyit, üçüncü bölüm on iki beyit olmak üzere toplam 45 beyittir.

Tablo 1

Kalem Kasideleri

Mahlas	Nesibi Kalem Konulu	Kalem Konulu	Kalem/Kalemim Hâme/Hâmem Redifli	Seyf ü Kalem/ Tîg ü Kalem
Abdî	K. 3 (s. 113) K. 11 (s. 133)	K. 4 (s. 116)	K. 22 (s. 164)	K. 24 (s. 168)
Adnî		K. 35 (s. 284)		
Ahmedî				K. 25 (s. 69)
Âlî			K. 77 (s. 282)	
Âsım			K. 11 (s. 102)	
Âşık			K. 7 (s. 30)	
Aynî				K. 2 (s. 52)
Bâlî			K. 13 (s. 134)	
Besîm	K. 22 (s. 191)			
Cevrî	K. 24 (s. 105) K. 31 (s. 120)			
(Ş.) Es'ad			K. 10 (s. 73)	
Eşref			K. ny. (s. 131)	
Fâ'iz			K. 7 (s. 136)	
Fâzıl			K. 29 (s. 65)	
Fennî			K. 24 (s. 21)	
Fuzûlî			K. 33 (s. 101)	
Helâkî			K. 1 (s. 17)	
Hikmetî			K. 180 (s. 188)	
(İ) Hikmetî			K. 409 (s. 680)	
Kelâmî			K. 27 (s. 182)	
Meşhûrî	K. 9 (s. 19)			
Nâ'îlî	K. 21 (s. 126) K. 25 (s. 137)			
Nazîm				K. 20 (s. 112)
Nazîr			K. 8 (s. 357)	
Necâtî	K. 10 (s. 46)			
Neşâtî	K. 15 (s. 48)			
Rahmî				K. 8 (s. 20)
Râşid	K. 24 (s. 123)			
Rıdvân				K. 55 (s. 149)
Sabrî	K. 8 (s. 121)			

Tablo 1

Kalem Kasideleri (Devamı)

Sa'dî	K. 4-III (s. 14)			
Sâkıb				K. 30 (s. 182)
Sâlik			K. 37 (s. 262)	
Sâlim	K. 35 (s. 167)			
Sehî			K. 32 (s. 165)	
Şâkir			K. 7 (s. 27)	
Tıflî	K. 16 (s. 136)		K. 1 (s. 62)	
Ulvî				K. 14 (s. 195)
Vahyî	K. 11 (s. 62)		K. 10 (s. 59)	
Ziyâ'î			K. 6 (s. 22)	
Toplam	16	2	22	8

Yukarıdaki tablodan (Tablo 1) anlaşıldığı üzere şairler kalem kasidesi yazarken “kalem”i daha çok redif olarak kullanmayı ve kasidenin nesip bölümünde ele almayı tercih etmişlerdir. Zira 40 tane kalem kasidesinin (“seyf ü kalem, tig ü kalem”ler hariç) %55’i kalem/hâme redifli, %40’ı nesip bölümü kalem konulu, %5’i’nin geneli kalem konuludur. Toplam 48 kalem kasidesinin %16,7’si (8 tanesi) “sefy ü kalem” veya “tig ü kalem”dir.

Tablo 2

Kalem Kasidelerinin İsimleri

Mahlas	Kaside ve Sayfa No.	Kasidenin İsmi
Abdî	K. 4 (s. 116)	Berây-ı Sitâyîş-i Sadr-ı Müşârün İleyh
Abdî	K. 24 (s.168)	İn Kasîde Niz Be-her Teksir-i Sevâd-ı Dîvân-Nivîşteest
Abdî	K. 3 (s.113)	Kasîde-i Diğer Berây-ı Sitâyîş-i Müşârün İleyh
Abdî	K. 11 (s.133)	İn Kasîde Be-her Teksir-i Sevâd-ı Dîvân-Nivîşteest
Abdî	K. 22 (s. 164)	Kasîde-i Nazîre-i Kalemiye
Adnî	K. 35 (s. 284)	Kasîde
Ahmedî	K. 25 (s. 69)	Kasîde Fî Bahsu’s-Seyf Ve’l-kalem
Âlî	K. 77 (s. 282)	Der-medh-i Re’îsü’l-küttâb Ferîdûn Beg Güfte
Âsım	K. 11 (s. 102)	Kalemiyyetü’l-Müzeyyel Sitâyîş-i Hazret-i Sâbit Efendi
Âşık	K. 7 (s. 30)	Nişancı Beg Hazretlerine
Aynî	K. 2 (s. 52)	Kasîde Der-sitâyîş-i Hâkân-ı Cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân Tâ-be Serâhu
Bâlî	K. 13 (s. 134)	Kasîde Berây-ı Re’îs -i Küttâb-ı Erbâb-ı Dîvân
Besîm	K. 22 (s. 191)	Târîh-i Riyâset
Cevrî	K. 24 (s.105)	Kalemiyye Der-sitâyîş-i Merhûm ve Mağfûr Muhammed Paşa Eş-şehîr Bî-Diyârbekrî ‘Aleyhirrahme
Cevrî	K. 31 (s.120)	Kalemiyye Der-vasf-ı Fâhru’l-fuzalâ Mevlânâ Bahâyî Aleyhi’r-rahmetü Ve’r-rıdvân
(Ş.) Es’ad	K. 10 (s. 73)	Der-vasf-ı İbrâhîm Pâşâ
Eşref	K. ny. (s. 131)	Kâtib-i dîvân meâlî üvân-ı seraskeri Râşid Efendi hazretlerini bi’l-tezyîl evsaf-ı kalemede Fahriye güne inşad u termim u cenâb-ı müşârülileyhe takdim olunan kaside-i nazîdedir
Fâ’iz	K. 7 (s. 136)	Der-Sitâyîş-i Şehîd ‘Alî Paşa
Fâzıl	K. 29 (s. 65)	Kasîde-i Beçe-i Kalemiyye

Tablo 2

Kalem Kasidelerinin İsimleri (Devamı)

Fennî	K. 24 (s. 21)	Tasvir-i Kalem Zımnında Kaside-i Nebeviyye
Fuzûlî	K. 33 (s. 101)	Kaside-i Kalemiyye Der Medh-i Mustafâ Çelebi
Helâkî	K. 1 (s. 17)	İsim Yok
Hikmetî	K. 180 (s. 188)	Kasîde Fî Harfî'l-mîm
(İ) Hikmetî	K. 409 (s. 680)	Kasîde
Kelâmî	K. 27 (s. 182)	İsim Yok
Meşhûrî	K. 9 (s. 19)	Kasîde der-Sitâyiş-i Sadr-ı A'zâm ve Vekîl-i Efham Hazret-i Mustafâ Reşid Paşa (ve Fazzalallahu Taâlâ Fî-umûrahu'l-ulyâ
Nâ ilî	K. 21 (s. 126)	Kalemiyye der-medh-i Defterdâr Hattât Mehmed Pâşâ
Nâ ilî	K. 25 (s. 137)	Der-sitâyiş-i Nihâl-i Sebze-zâr-ı Siyâdet Serv-i Cûybâr-ı Sa'âdet 'Umde-i Zümre-i Evlâd-ı Nebî Zübde-i Âl-i Resûl-i 'İzz ü Şerefün Emir-i Ser-bülendi Hazret-i Sun'î-zâde
Nazîm	K. 20 (s. 112)	Kasîde-i Tig u Kalem
Nazîr	K. 8 (s. 357)	Kalemiyye
Necâtî	K. 10 (s. 46)	Kasîde (Arap harfleriyle: Def-vasf-ı Hazret-i Vezîr-i Â'zam)
Neşâtî	K. 15 (s. 48)	Kalemiyye Der-sitâyiş-i Reisü'l-küttâb Hazret-i Şâmi-zâde
Rahmî	K. 8 (s. 20)	Kasîde-i Seyf ü Kalem Der-sitâyiş-i Sadr-ı Â'zam Hekîm-zâde 'Ali Pâşâ
Râşid	K. 24 (s. 123)	Der-Sitâyiş-i Re'isü'l-Küttâb Muhammed Râmî Efendi
Rıdvân	K. 55 (s. 149)	İsim Yok
Sabrî	K. 8 (s. 121)	Kasîde-i Diğer Der-sitâyiş Müşârün-ileyh Efendi
Sa' dî	K. 4-III (s. 14)	Na't-ı Şerîf
Sâkıb	K. 30 (s.182)	Kasîde-i Seyf ü Kalem ve Düstûr-ı Müdebbir-i 'Âlem
Sâlik	K. 37 (s. 262)	Der Sitâyiş-i Cenâb-ı Re'isü'l-Küttâb Nâ'îl Efendi
Sâlim	K. 35 (s. 167)	Kalemiyye Der-sitâyiş-i Şu'arâ-yı Zevî'l-ihitirâm
Sehî	K. 32 (s. 165)	Der Medh-i Defterdâr Mehmed Beg ve Sıfat-ı Hâme
Şâkir	K. 7 (s. 27)	Ve Lehu Kasîdetü'l-Kalem
Tıflî	K. 16 (s. 136)	Der VASF-ı Fahru'lulema Ebû's-Su'ud-Zâde Mustafa Efendi
Tıflî	K. 1 (s. 62)	Na't-ı Şerîf
Ulvî	K. 14 (s. 195)	İsim Yok
Vahyî	K. 11 (s. 62)	Der-Na't-ı Şerîf-i Habîbü'r-Rahman 'Aleyhi Elf Elf Salât fî Külli Ân
Vahyî	K. 10 (s. 59)	Der-Na't-ı Resûl-i Emced Hazret-i Muhammed Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem
Ziyâ'î	K. 6 (s. 22)	Kasîde-i Kalem Der Medh-i Mehmed Beg

Yukarıdaki tablolar (Tablo 1 ve Tablo 2) incelendiğinde 8 “seyf ü kalem” veya “tig ü kalem”in sadece 4’ünün adında “sefy ü kalem, tig ü kalem, seyf ve’l-kalem” sözcükleri geçmektedir. Diğer 40 kasidenin 14’ünün (%35) adında “kalem, hâme, kaside-i kalemiyye, kalemiyye, kasidetü’l-kalem, kaside-i kalem” sözcükleri, 1’inin (%2,5) adında “sıfat-ı hâme” sözcükleri geçmektedir. Dolayısıyla “sefy ü kalem” veya “tig ü kalem”lerin %50’sinin, kalem konulu diğer kasidelerin ise %37,5’inin adında “kalem, kalemiyye, hâme” sözcükleri geçmektedir.

1.1.2. Gazeller

Taranan divanlarda kalem konulu veya redifli 43 gazel tespit edilmiştir. Bu gazellerin 6 tanesi kalem konulu, 36 tanesi kalem (kalemim, hâmem, hâme gibi, hâme) redifli, 1 tanesi de seyf ü kalem (tig ü kalem) rediflidir.

Kalem konulu veya redifli gazelerde “kalem” genellikle kalemin övgüsünü¹³ yapmak amacıyla ve fahriye unsuru¹⁴ olarak kullanılmıştır. Bunun dışında sık sık peygamber kıssalarına telmihler, ayetler, hadisler çerçevesinde dinî ve tasavvufî bir yaklaşımla ele alınmıştır. Gazelerde konu bütünlüğü yerine, beyit bütünlüğü esas alınmasından ötürü, (yek ahenk olmayan gazelerde) şair birden çok konuya değinmiş veya kalemi farklı farklı yaklaşımlarla ele almıştır. Bundan dolayı şairler, kalemin övgüsünü yaptığı veya kalemi bir fahriye unsuru olarak kullandığı hatta dinî ve tasavvufî yaklaşımla ele aldığı bazı gazelerde kalem ile “ceylan, bülbül, gül fidanı, servi...” gibi varlıklar arasında münasebet kurmuştur.

1.1.2.1. Kalem Gazelleri

Gazelerde “kalem” sözcüğü genel olarak muhataba/okura öğüt vermek, kalemin övgüsünü yapmak, kaleme seslenip ondan yardım dilemek amacıyla kullanılmıştır; yer yer de dinî kavramlar ve terimler ile münasebet içerisinde dinî ve tasavvufî mahiyette ele alınmıştır.

Rıdvân’ın divanındaki (Çeltik, 2017) 547 numaralı, altı beyitlik gazelin ilk üç beytinde kalem somut bir varlık olan yazma aracı olarak, dördüncü beyit ve sonrasında ise “kader” anlamında kullanılmıştır. (A.) Hilmî’nin divanındaki (Koro, 2015) 62 numaralı, yedi beyitlik gazelde kalem; ayetler ve hadisler çerçevesinde, dinî tasavvufî mahiyette ele alınmıştır. Müsellem’in divanındaki (Toprak, 2006) 102 numaralı, beş beyitlik gazelin genelinde kalem dinî tasavvufî manada ele alınmıştır. Hâlis’in divanındaki (Atıcı, 2009) 100 numaralı, altı beyitlik gazelde kalem somut bir varlık olan yazma aracı olarak ele alınmış, kaleme seslenilerek ondan yardım dilenmiştir.

---

¹³ Örnek için bk. Maruf Çakır (2017). *Rizî Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE. s. 208.

¹⁴ Örnek için bk. Hacer Sağlam (2011). *Abdî-i Karahisarî ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE. s. 392.

Es'ad'ın divanındaki (Aydoğan, 2003) 449 numaralı, yedi beyitlik gazelde kalemin övgüsü yapılmıştır. Sâlik'in divanındaki (Kılıç, 1998) 13 numaralı, dokuz beyitlik gazelde kalem “bûlbûl, Hüdühüd, nay, enfas-ı Mesiha, zeban-ı şuara” gibi isimlerle münasebet içerisinde ve mecazî bir şekilde ele alınmıştır.

1.1.2.2. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Gazeller

Taranan divanlarda tespit edilen kalem gazellerinin 36 tanesi kalem/hâme rediflidir. Aşağıdaki tabloda gazel numaraları, sayfa numaraları, beyit sayıları ve redifleri belirtilen gazellerin 24 tanesi “kalem”, 4 tanesi “kalemim (kalemüm)”, 1 tanesi “hâme”, 6 tanesi “hâmem”, 1 tanesi de “hâme gibi” rediflidir.

Câzib'in divanındaki (Yılmaz, 2010) 304 numaralı gazelde ilk beytin birinci dizesi “kalemim” sözcüğü ile başlatılıp “elemim” sözcüğü ile bitirilmiş, ikinci dizesi de “elemim” sözcüğü ile başlatılıp “kalemim” sözcüğü ile bitirilmiştir. Sonraki her beyit kendisinden önceki beytin sonundaki sözcükle başlatılarak iade sanatı yapılmıştır. Dolayısıyla “1, 3, 5, 7, 9” numaralı beyitlerde “kalemim” sözcüğü redif olarak kullanılırken “2, 4, 6, 8” numaralı beyitlerde “elemim” sözcüğü redif olarak kullanılmıştır.

Fennî'nin divanındaki (Ergin, 1996) 309 numaralı gazelde klasik redif düzeninden farklı bir redif düzeni kullanılmıştır. Gazelin matla beytinin birinci dizesinde “hâme gibi”, ikinci dizesinde “nâme gibi” sözcükleri redif olarak kullanılırken “2, 4, 6, 8, 10” numaralı beyitlerinde “hâme gibi”, “3, 5, 7, 9” numaralı beyitlerinde ise sırasıyla “nâme gibi, nâme gibi, ‘allâme gibi, câme gibi” sözcükleri redif olarak kullanılmıştır.

Mustafa Reşid Paşa'nın “hâmem” redifli gazelinin tespiti bu gazele Abdî'nin¹⁵ divanında bulunan “Taştîr-i Gazel-i Reşid Paşa Merhûm” isimli taştîr ve Cevdet'in¹⁶ divançesinde bulunan “Tahmîs-i Gazel-i Sadra'zam Reşid Paşa” isimli tahmis

¹⁵ Hacer Sağlam (2011). *Abdî-i Karahisari ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE. s. 392.

¹⁶ Meliha Yıldırım (1994). *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı-Eserleri ve Dîvançe-i Cevdet*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE. s. 189.

sayesinde. Divanına ulaşamayan Mustafa Reşîd Paşa'nın bu gazeli "www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com"¹⁷ adlı internet sitesinde tespit edilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Tablo 3

Kalem veya Hâme Redifli Gazeller

Mahlas	Gazel ve Sayfa Numarası	Beyit sayısı	Kullanılan Redif
Abdî	G. 245 (s. 392)	7	hâmem
Câzib	G. 304 (s. 371)	3	kalem
Cesârî	G. 406 (s. 550)	9	kalem
Edîb	G. 900 (s. 603)	5	kalem
(Ş.) Es'ad	G. 141 (s. 257)	5	kalem
Fakîh	G. 63 (s. 175)	8	kalem
Fasîh	G. 288 (s. 419)	5	kalem
Fennî	G. 224 (s. 166) G. 309 (s. 203)	18 10	kalemim hâme gibi
Hilmî	G. 73 (s. 390)	7	hâmem
(İ) Hikmetî	G. 412 (s. 683)	7	kalem
İzzet	G. 353 (s. 490)	11	kalem
Kâmî	G. 144 (s. 242) G. 145 (s. 243)	8 5	kalem kalem
Mâhir	G. 132 (s. 122) G. 138 (s. 124)	10 8	kalem kalem
Nâbî	G. 513 (s. 848)	11	kalem
Nâfi'	G. 154 (s. 131)	5	kalem
Nâzîk	G. 142 (s. 152)	7	hâmem
Neylî	G. 119 (s. 167)	5	kalem
Nizâmî	G. 77 (s. 197)	7	kalem
Nûrî	G. 221 (s. 318)	7	kalemim
Nüzhet	G. 222 (s. 327)	7	kalem
Rahmî	G. 90 (s. 94)	6	kalem
Re'fet	G. 109 (s. 188)	9	hâmem
Reşîd	G. ? (s. ?) ¹⁸	6	hâmem
Rîzî	G. 284 (s. 208)	9	kalem
Sabîh	G. 270 (s. 755)	9	hâme
Sa'îd	G. 116 (s. 103)	9	kalemüm
Sâmî	G. 90 (s. 347)	3	kalem
Sermest	G. 61 (s. 222)	15	kalemim
Şâkir	G. 114 (s. 285)	18	hâmem
Şevkî	G. 143 (s. 211)	5	kalem
Tıflî	G. 131 (s. 304)	5	kalem
Vahyî	G. 179 (s. 192)	5	kalem
Zihnî	G. 234 (s. 424)	7	kalem

¹⁷ <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3271> (Erişim Tarihi: 19.02.2019)

¹⁸ Divanına ulaşamayan Mustafa Reşîd Paşa'nın bu gazeli "www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com" adlı internet sitesinde tespit edilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir (<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3271>) (Erişim Tarihi: 19.02.2019)

Yukarıdaki 3 numaralı tablo incelendiğinde kalem redifli 36 gazelin 8'inin (%22,2) redifinde “hâme” sözcüğü, 28'inin (%77,8) redifinde ise “kalem” sözcüğü kullanılmıştır. Kalem redifli kasidelerde (“seyf ü kalem, tig ü kalem”ler hariç) ise “hâme” sözcüğü 3 (%13,6) kasidenin redifinde, “kalem” sözcüğü 19 (%86,4) kasidenin redifinde kullanılmıştır. Ayrıca, “seyf ü kalem, tig ü kalem”ler hariç, 22 “kalem/hâme” redifli kasidenin 2'sinde (%9) şairler redife iyelik eki ekleyerek kendi “kalem”lerinden veya sanatçı kişiliklerinden bahsederken 36 “kalem/hâme” gazelin 10'unda (%27,8) iyelik eki ekleyerek kendi “kalem”lerinden veya sanatçı kişiliklerinden bahsetmişlerdir.

1.1.2.3. Seyf ü Kalem (Tîg ü Kalem) Konulu veya Redifli Gazeller

Genellikle kasidelerde veya mesnevilerde redif olarak kullanılan “seyf ü kalem” sözcüklerinin, taranan divanlarda sadece bir gazelde redif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. İhyâ'ın divanında (Erzen, 2012: 903) tespit edilen bu gazel dokuz beyitten oluşmaktadır. Gazelde “seyf ü kalem”in nitelikleri anlatılmış, övgüsü yapılmıştır.

Tablo 4

Kalem Gazelleri

Mahlas	Kalem Konulu	Kalem/Kalemim Hâme/Hâmem Redifli	Seyf ü Kalem
Abdî		G. 245 (s. 392)	
Câzîb		G. 304 (s. 371)	
Cesârî		G. 406 (s. 550)	
Edîb		G. 900 (s. 603)	
Es'ad	G. 449 (s. 474)		
(Ş.) Es'ad		G. 141 (s. 257)	
Fakîh		G. 63 (s. 175)	
Fasîh		G. 288 (s. 419)	
Fennî		G. 224 (s. 166) G. 309 (s. 203)	
Hâlis	G. 100 (s. 167)		
(İ) Hikmetî		G. 412 (s. 683)	
Hilmî		G. 73 (s. 390)	
(A.) Hilmî	G. 62 (s. 238)		
İhyâ			G. 199 (s. 903)
İzzet		G. 353 (s. 490)	
Kâmî		G. 144 (s. 242) G. 145 (s. 243)	
Mâhir		G. 132 (s. 122) G. 138 (s. 124)	
Müsellem	G. 102 (s. 118)		
Nâbî		G. 513 (s. 848)	

Tablo 4

Kalem Gazelleri (Devamı)

Nâfi'		G. 154 (s. 131)	
Nâzîk		G. 142 (s. 152)	
Neylî		G. 119 (s. 167)	
Nizâmî		G. 77 (s. 197)	
Nûrî		G. 221 (s. 318)	
Nüzhet		G. 222 (s. 327)	
Rahmî		G. 90 (s. 94)	
Re'fet		G. 109 (s. 188)	
Reşîd		G. ? (s. ?) ¹⁹	
Rıdvân	G. 547 (s. 403)		
Rîzî		G. 284 (s. 208)	
Sabîh		G. 270 (s. 755)	
Sa'îd		G. 116 (s. 103)	
Sâlik	G. 13 (s. 410)		
Sâmî		G. 90 (s. 347)	
Sermest		G. 61 (s. 222)	
Şâkir		G. 114 (s. 285)	
Şevkî		G. 143 (s. 211)	
Tıflî		G. 131 (s. 304)	
Vahyî		G. 179 (s. 192)	
Zihnî		G. 234 (s. 424)	
Toplam	6	36	1

Yukarıdaki 4 numaralı tablo incelendiğinde (“seyf ü kalem” redifli gazel hariç) kalem konulu 42 gazelin 6’sının (%14,3) geneli kalem konulu, 36’sı (%85,7) “kalem/hâme” rediflidir. “Kalem/hâme” sözcüğünün redif olarak kullanılma oranı kalem kasidelerinde %55 olarak tespit edilmişti. Toplam 43 kalem gazelinin 1’i “seyf ü kalem” veya “tig ü kalem” rediflidir, bu sayı %2,3 oranına tekabül etmektedir. Kalem kasidelerinde ise “sefy ü kalem” veya “tig ü kalem”lerin oranı %16,7’dir.

1.1.3. Mesneviler

Türk edebiyatında “seyf ü kalem” veya “tig ü kalem” gibi başlıklar altında birçok mesnevi yazılmıştır. Bu mesnevilerin bazıları bir divan içerisinde yer almaktadır, bu çalışma kapsamına dâhil edilen seyf ü kalemler/tig ü kalemler bunlardır; bazıları da müstakil bir eser olarak yazılmıştır. Gökçan (2015: 24), kendi çalışması olan “Münazara-i Tig ü Kalem (16. yy.) Bağdatlı Hızrî” de dâhil olmak üzere

¹⁹ Divanına ulaşamayan Mustafa Reşîd Paşa’nın bu gazeli “www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com” adlı internet sitesinde tespit edilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir (http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3271 (Erişim Tarihi: 19.02.2019)

kaynaklarda bu konuda kaleme alınmış 7 müstakil seyf ü kalem veya tig ü kalemin adının geçtiğini belirtmektedir (ayrıca bk. Kadioğlu, 2011: 163-164):

1. Münâzara-i Seyf ü Kalem, (15.yy.) Firdevsi-i Tavîl
2. Münazara-i Tig ü Kalem, (16. yy.) Bağdatlı Hızrî
3. Seyf ü Kalem, (16. yy.) Kınalızade Ali Çelebi
4. Münâzara-i Seyf ü Kalem, (16. yy.) Naimi-i Hamidi (Levend'e göre Latifi)
5. Münazara-i Tig ü Kalem, (17. yy.) Şabanzade Mehmed Efendi
6. Muhaverat-ı Seyf ü Kalem, (19.yy.) Cemal
7. Seyf ü Kalem, (15.yy.) M. Bahaeddin²⁰

Taranan divanlarda tespit edilen sekiz mesnevinin üçünde genel olarak kalem konu alınırken beşinde kaleme hitap bölümünde kalemin konu alındığı görülmüştür.

1.1.3.1. Genelinde Kalemin Konu Alındığı Mesneviler

Bu başlık altında, müstakil bir eser olmayıp divanlarda yer alan ve şiirin genelinde kalemin konu alındığı mesneviler ele alınacaktır. Taranan divanlarda, belirtilen özellikte üç mesnevi tespit edilmiştir. Bu mesneviler “Abdî, Nazîm, Rûşenî” mahlaslı şairlerin divanlarında yer almaktadır.

Abdî'nin divanındaki (Sağlam, 2011) 4 numaralı (herhangi bir isim belirtilmemiş) mesnevi toplam altmış beyitten müteşekkildir. Bu mesnevide kalem konuşturulmuş, kalemin dinî ve kutsî yönü de hatırlatılarak övgüsü yapılmıştır.

Nazîm'in ikinci divanındaki (Çağlıışlek, 1991) 3 numaralı (“Mesnevî” başlıklı) mesnevi toplam otuz beş beyitten müteşekkildir. Mesnevinin genelinde kaleme seslenilerek kalemin övgüsü yapılmıştır.

Rûşenî'nin divanında (Aydemir, 1990) yer alan, “*Der-Beyân-ı Sıfat-ı Kalem*” başlığını taşıyan mesnevi toplam doksan dokuz beyitten müteşekkildir. Rûşenî'nin

²⁰ Melike Gökçan (2015) Hızrî Münazara-i Tig ü Kalem. Ankara: Akademisyen Kitabevi. s. 24.

divanıyla ilgili üç ayrı çalışma²¹ incelenmiş, sadece Aydemir'in çalışmasında söz konusu mesneviye tesadüf edilmiştir.

Rûşenî'nin “*Der-Beyân-ı Sıfat-ı Kalem*” adlı mesnevisi için Aydemir (1990: 23) şu ifadelerle yer vermiştir:

“99 beyitlik bu eser mesnevi tarzında olup “Fâ`ilâtün/ Fâ`ilâtün / Fâ`ilün” vezni ile yazılmıştır. Bazı nüshalarda divana dâhil edildiği gibi bazılarında da Ney-nâme'nin sonuna kaydedilmiştir. Kalemin sıfatlarını, kalemi konuşturarak, tasavvufî fikir ve yorumlarla birlikte anlatan alegorik bir manzumedir. Bu manzume de çalışmamıza alınmıştır.”

1.1.3.2. Kaleme Hitap Bölümünde Kalemin Konu Alındığı Mesneviler

Fasîh'in divanında (Çıpan, 1991) yer alan, “*Kalemiyye*” isimli, doksan yedi beyitlik, 7 numaralı mesnevinin ilk kırk üç beyti kalem konuludur. Mesnevinin, kalemin konu alındığı bölümünde Hızır, İsa, Erjeng, Bihzâd gibi şahsiyetlere telmihte bulunularak kalemin övgüsü yapılmıştır.

İhyâ'nın divanında (Erzen, 2012) yer alan, “*Kalemîyye Mesnevî-i 'Arz-ı Hâl-ı Gûne Berây-ı Sultân Selîm Hân*” isimli, yüz yirmi sekiz beyitlik, 2 numaralı mesnevinin ilk on üç beyti kalem konuludur. Kalemin konu alındığı on üç beyitlik kısımda kalemin övgüsü yapılmıştır.

Kâzım'ın divanında (Bardakçı, 2007) yer alan, “*Ser-güzeşt*” isimli, bin on dokuz beyitlik, 4 numaralı mesnevinin “*Hitâb-ı 'Îtâb*” başlıklı 796-802. beyitlerini ihtiva eden yedi beyitlik bölümü kalem konuludur. Bu bölümde kaleme hitap edilerek öğüt verilmiş ve ondan istekte bulunulmuştur.

Neşâtî'nin divanında (Kaplan, 1996) yer alan, “*Kalemiyye Der Na`'t-i Hazret-i Resûl 'Aleyhi`s-selam*” isimli, elli sekiz beyitlik, 3 numaralı mesnevinin ilk on altı

²¹ Semra Aydemir (1990). *Dede Ömer Rûşenî (Hayâtı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE. s. 99.; Suna Demir (2010). *Dede Ömer Rûşenî Divanı'nın (1B-60A) Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE.; *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni* (Haz. Orhan Kemâl Tavukçu, ty.) https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0&_tag1=996F7C32D7C6FAEAEA37BAD6DEF22CAA2A64231&crefer=B9B1E710449689127931CC7C50517A1F088049A93C64C349C5BDB657933A2EE0 (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

beyti kalem konuludur. Neşâtî bu bölümde kaleme hitap ederek onun övgüsünü dile getirmiştir.

Neş'et'in divanında (Oğraş, 1991) yer alan, “*Mahlas-nâme-i 'İzzet Beg Efendi*” isimli, yüz doksan iki beyitlik, 9 numaralı mesnevinin 139-148. beyitlerini (s. 94) ihtiva eden on beyitlik kısmı kalem konuludur. On beyitlik bu bölümde kaleme hitap edilerek kalemin övgüsü yapılmış ve ondan dileklerde bulunulmuştur. Neş'et'in divanındaki “*Mahlas-nâme-i 'İzzet Beg Efendi*” isimli bu şiir, çalışmamıza kaynak olarak kullanılan eserde²² “*Hoca Neş'et Divanı'nın Tenkidli Metni*” kısmında “*Kasideler*” başlığı altında yer almaktadır. “*Hoca Neş'et Divanı'nın Tenkidli Metni*” başlığının altında doğrudan “*Kasideler*” başlığı açılmış ve 81. sayfada 9. şiir olarak bu şiire yer verilmiştir. Tarafımızca yapılan incelemesi neticesinde, “*Mahlas-nâme-i 'İzzet Beg Efendi*” isimli bu şiir mesnevi olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 5

Kalem Mesnevileri

Sıra	Mahlas	Kaleme Hitap Bölümünde Kalemin Konu Alındığı Mesneviler	Genelinde Kalemin Konu Alındığı Mesneviler	Mesnevilerin Beyit Sayısı
1	Abdî		M. 4 (s. 467)	60 beyit
2	Fasîh	M. 7 (s. 247, 1-43 beyitler)		97 beyit
3	İhyâ	M. 2 (s. 719, 1-13 beyitler)		128 beyit
4	Kâzım	M. 6 (s. 766, 796-802. Beyitler)		1019 beyit
5	Nazîm		D. 2/M. 3 (s. 26)	35 beyit
6	Neş'et	M. 9 (s. 81, 139-148. beyitler)		192 beyit
7	Rûşenî		M. ny. ²³ (s. 99)	99 beyit
8	Neşâtî	M. 3 (s. 8, 1-16. beyitler)		58

Yukarıdaki tabloya göre (Tablo 5) “kalem”, divanlarda yer alan kalem mesnevilerinin %37,5'inin genelinde konu alınırken %62,5'inin kaleme hitap bölümünde konu alınmıştır.

Tablo 6

Kalem Mesnevilerinin İsimleri

Mahlas	Mesnevi ve Sayfa No.	Mesnevinin İsmi
Abdî	M. 4 (s. 467)	İsim Yok

²² Rıza Oğraş (1991). *Hoca Neş'et Dîvânı (İnceleme ve Tenkitli Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE. s. 81.

²³ Mesneviye numara verilmemiş, ancak “*Mesneviler*” başlığı altında 6. şiir.

Tablo 6

Kalem Mesnevilerinin İsimleri (Devamı)

Fasîh	M. (s. 247)	Kalemiyye
İhyâ	M. 2 (s. 719)	Kalemiyye Mesnevî-i 'Arz-ı Hâl-ı Güne Berây-ı Sultân Selîm Hân
Kâzım	M. 6 (s. 714)	Ser-güzeşt
Nazîm	D. 2/M. 3 (s. 26)	Mesnevî
Neş'et	M. 9, (s. 81)	Mahlas-nâme-i 'İzzet Beg Efendi
Rûşenî	M. ny. (s. 99)	Der-beyân-ı Sıfat-ı Kalem
Neşâtî	M. 3 (s. 8)	Kalemiyye Der Na't-i Hazret-i Resûl 'Aleyhi's-selam

Yukarıdaki tablo (Tablo 6) incelendiğinde, divanlarda yer alan 8 kalem mesnevisinin %50'sinin adında “kalem, kalemiyye, sıfat-ı kalem” sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir. Bu oran kalem kasidelerinde, “sefy ü kalem” ve “tig ü kalem”ler hariç tutulursa %37,5, dâhil edilirse %39,6'dır.

1.1.4. Diğer Biçimler

Taranan divanlarda mesnevi, kaside ve gazel dışında biri Abdî'nin divanında diğeri Sâkıb'ın divanında olmak üzere iki terci-bende, Abdî'nin divanında bir taştire, Cevdet'in divançesinde bir tahmise, biri Kelâmî'nin divanında diğeri Abdî'nin divanında iki kıtaya, Sâdık Kemâlî'nin divanında bir murabbaya tesadüf edilmiştir. Bu başlık altında yukarıda bahsedilen taştir, tahmis, kıta ve murabba biçimlerindeki şiirler ele alınacaktır.

1.1.4.1. Terci-bent

Abdî'nin divanında (Sağlam, 2011) yer alan, vasıta beyitle birlikte her bendi yedi beyitten oluşan beş bentlik, 1 numaralı terci-bent “*Tercî'-Bend-i Berây-ı Mersiye-i şehîd-i Kerbelâ*” ismini taşımaktadır. İlk bent “Eyâ kilik-i zâr-ı şikeste-zebân/Nedir sende böyle sarîr ü figân // Niçin başdan ayağa giydin siyâh/Nedir gözlerinden akar kara kan // 'Aceb mâh-ı mâtem mi girdi bugün/Ki âsâr-ı mâtem yüzünde 'ayân // Cenâb-ı Hüseyin'e ne etdi Yezîd/Tahammül edersen kılâyım beyân” beyitleriyle başlamaktadır. Şair bu beyitlerde kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sesi “feryat etmek”, siyah rengini “matem tutmak”, ucundan akan mürekkebi de “gözlerinden akan kara kan” olarak tasavvur etmektedir. Kalemi böyle bir matem havasında tasvir ettikten sonra “Eğer tahammül edersen Yezid'in Hz. Hüseyin'e neler ettiğini sana anlatayım.” diyerek Hz. Hüseyin mersiyesini şiir boyunca kaleme anlatmıştır.

Kâtib-zâde Sâkîb'ın divanında (Kırbyık, 2017) yer alan, vasıta beytiyle birlikte her bendi dokuz beyitten oluşan beş bentlik, 5 numaralı terci-bent “*Tercî‘-i Bend-i Dil-pesend*” isimlidir. Terci-bent boyunca kalemin faydaları, kıymetli oluşu, değerinin bilinmesi gerektiği, ehline kazandırdıkları ve nitelikleri anlatılmıştır. “Kalem” sözcüğüyle yer yer somut yazma aracı olan kalem yer yer de ilim kastedilmiştir.

1.1.4.2. Taştir

Taranan divanlarda taştir biçiminde kalem konulu şiire sadece Abdî Divanı’nda tesadüf edilmiştir. Abdî’nin divanında (Sağlam, 2011), “Gazeliyyat” başlığı altında 246. şiir olan taştir “*Taşîr-i Gazel-i Reşîd Paşa Merhûm*” adını taşımaktadır. Mustafa Reşîd Paşa’nın “Haste-i nâlıkaya rûh-fezâdır hâmem/ Zât-ı Îsî gibi i‘câz-nümâdır hâmem” matlalı gazelinin beyitlerinin arasına ikişer dize eklenerek yazılmıştır.

Taşîr olarak adlandırılan bu şiir için, şiirin alındığı çalışmada “Gazeller içinde yer alan ‘*Taşîr-i Gazel-i Reşîd Paşa Merhûm*’ başlıklı şiir bir taştir olmayıp gazeldir. (Sağlam, 2011: 52)” bilgisi verilmiş ve bir gazel biçiminde beyitler hâlinde gösterilmiştir. Dize sayısı ve uyak düzeninin farklılık göstermesine rağmen tarafımızca taştir olarak değerlendirilmiş ve taştir biçimine uygun beyit düzenine göre biçimlendirilmiştir.

Genelde gazelin beyitlerinin arasına üçer dize eklenerek beşer dizeden oluşturulan taştir için Dilçin (1983a: 225-226) şu bilgiye yer vermiştir:

“Taştir, tahmisin başka bir biçimidir. Tahmiste gazelin her beytinin üstüne eklenen üç dize, taştirde beyitlerin arasına konur. Taştirde de eklenen dizelerin gazelin ölçü ve uyağıyla uyduğu gibi beytin anlamıyla da kaynaşması gerekir. Taştire dizelerin iki yana ayrılmasından dolayı tahmis-i mutarraf ya da kısaca mutarraf da denir. Uyak düzeni şöyledir (eklenen dizeler siyah [kalın] harflerle gösterilmiştir):

aaaaa - bbbba - cccca - dddda - eeeee ...

Kimi zaman taştir yazılırken, gazel beyitlerinin dizelerinin arasına, 2 dize eklenir. Buna terbi’ de denir.”

Abdî'nin taştirindeki dize sayısının farklılığının yanı sıra uyak örgüsü de klasik taştirin uyak örgüsünden farklıdır (Abdî tarafından eklenen dizeler kalın harflerle gösterilmiştir): **aa**xa - **xa**xa - **xa**xa - **xa**xa - **xa**xa - **xa**xa - **xa**xa.

“Hâmem” sözcüğünün redif olarak kullanıldığı bu taştirde şair “hâmem” sözcüğü ile kendi sanatçı kişiliğini kastedip “kalem”i fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

1.1.4.3. Tahmis

Taranan divanlarda tahmis biçiminde kalem konulu şiire sadece Cevdet'in divançesinde tesadüf edilmiştir. Cevdet'in divançesinde (Yıldıran, 1994), 70. şiir olan tahmis “*Tahmîs-i Gazel-i Sadra'zam Reşîd Paşa*” adını taşımaktadır. Mustafa Reşîd Paşa'nın “Haste-i nâtıkaya rûh-fezâdır hâmem/ Zât-ı Îsî gibi i'câz-nümâdır hâmem” matlalı gazelinin beyitlerinin üstüne üçer dize eklenerek yazılmıştır. “Hâmem” sözcüğünün redif olarak kullanıldığı bu tahmiste şair “hâmem” sözcüğü ile kendi sanatçı kişiliğini kastedip “kalem”i fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

1.1.4.4. Kıta

Taranan divanlarda kıta biçiminde kalem konulu şiire sadece Abdî'nin ve Kelâmî'nin divanlarında tesadüf edilmiştir. Abdî'nin divanındaki (Sağlam, 2011) “Tevarih” başlığı altında 23 numara ile verilen “*Güfte-i Hikemiye*” isimli şiir tarafımızca kıta olarak değerlendirilmiştir. Abdî'nin bu şiiri otuz dokuz beyitten oluşmaktadır ve “mısın” rediflidir; şiirde kalemin övgüsü yapılmakta ve şairin kaleme sitemi dile getirilmektedir. Kelâmî'nin divanında (Karlıtepe, 2007), “Kıtalar” başlığı altındaki 53. şiir olan kıta kalem rediflidir ve üç beyitten oluşmaktadır.

Beyit sayısı ikiden artık olan kıtalara “kıta-i kebire” denildiği için (Dilçin, 1983a: 203), bu şiirlere de “kıta-i kebire” demek yerinde olacaktır.

1.1.4.5. Murabba

Taranan divanlarda murabba biçiminde kalem konulu şiire sadece Sâdik Kemâlî'nin divanında (Kınay, 2011) tesadüf edilmiştir. Divandaki 118. şiir olan bu murabba “İbtidâ-yı Murabba ‘ât Budur Zikr Olunur” başlığı altındaki ilk murabbadır.

Beş bentlik bu murabbanın birinci bendindeki dördüncü dize öteki bentlerin dördüncü dizesi olarak yinelendiği için bu şiire murabba-ı mütekerrir demek daha doğru olacaktır (Dilçin, 1983a: 212). Her bendin sonunda tekrarlanan “Hatm indürdük bu dem sildük muhammes hâmesin” dizesi sadece son bentte şairin mahlasından dolayı ufak bir değişikliğe uğramıştır.

Tablo 7

Kalem Konulu Terci-bent Taştir, Tahmis, Kıta, Murabba

Mahlas	Kalem Konulu	Kalem / Hâme Redifli	Bir Bölümü Kalem Konulu
Abdî	Kıta 23 (s. 248)	Taştir 246 (s. 392)	Tcb. 1 (s. 218)
Cevdet		Tahmis 70 (s. 189)	
(K) Sâkıb	Tcb. 5, (s. 136)		
Kelâmî		Kıta 53 (s. 452)	
Sâdik Kemâlî		Murabba 120 (s. 235)	

Yukarıdaki tablo (Tablo 7) incelendiğinde “kalem/hâme” redifli şiirlerin oranının (%57,1), genelinde veya bir bölümünde kalemin konu alındığı şiirlerin oranından (%42,9) daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tablo 1 ve Tablo 4 incelendiğinde “kalem/hâme” sözcüğünün redif olarak kullanıldığı kaside (%55) ve gazellerin (%85,7) oranının da genelinde “kalem”in konu olarak ele alındığı kaside ve gazellerin oranından fazla olduğu tespit edilmiştir.

1.2. KALEM ŞİİRLERİNDE KULLANILAN ARUZ BAHİRLERİ VE KALIPLARI

Kalemin konu edildiği şiirlerde kullanılan remel, hafif, müctes, hezec, muzari bahirleri İpekten'in (1989: 246-248) belirttiğine göre Türk edebiyatında en çok kullanılan beş bahirdir. Sadece bahirler değil, İpekten'in Türk edebiyatında çok kullanılan aruz kalıpları olarak gösterdiği “Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün” ve

“Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün” kalıpları, kalemin konu edildiği şiirlerde de çok kullanılan kalıplardır.

1.2.1. Kalem Kasidelerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Aşağıdaki tablo incelendiğinde kalem kasidelerinde kullanılan aruz bahirleri ve kalıplarının genel olarak Türk edebiyatında en çok kullanılan bahirler ve kalıplar olduğu tespit edilmektedir. İpekten’in (1989: 251-256) “Aruz Kalıplarının Nazım Şekillerine Göre Dağılımı” adlı tablosu incelendiğinde Türk edebiyatındaki kasidelerde en çok kullanılan dört bahrin sırasıyla “remel, hezec, müctes, muzari” bahirleri olduğu görülmektedir. Kalem kasidelerinde de en çok kullanılan bahirler bu dört bahirdir ve kullanım oranlarına göre sıralamaları da aynı şekildedir.

Tablo 8

Kalem Kasidelerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Mahlas	Kaside ve Sayfa No.	Bahir	Vezin
Adnî	K. 35 (s. 284)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Ahmedî	K. 25 (s. 69)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Âşık	K. 7 (s. 30)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Aynî	K. 2 (s. 52)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Fennî	K. 24 (s. 21)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Hikmetî	K. 180 (s. 188)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
(İ) Hikmetî	K. 409 (s. 680)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Nazîr	K. 8 (s. 357)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Rahmî	K. 8 (s. 20)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Sabrî	K. 8 (s. 121)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Şâkir	K. 7 (s. 27)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Abdî	K. 4 (s. 116)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Abdî	K. 24 (s.168)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Rıdvân	K. 55 (s. 149)	Remel	Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün
Abdî	K. 3 (s.113)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Âsım	K. 11 (s. 102)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Cevrî	K. 24 (s.105)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Nazîm	K. 20 (s. 112)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Sa‘dî	K. 4-III (s. 14)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Sâlim	K. 35 (s. 167)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Ulvî	K. 14 (s. 195)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Ziyâ‘î	K. 6 (s. 22)	Remel	Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün
Cevrî	K. 31 (s.120)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Vahyî	K. 11 (s. 62)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Âlî	K. 77 (s. 282)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Kelâmî	K. 27 (182)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Meşhûrî	K. 9 (s. 19)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Nâ‘ilî	K. 21 (s. 126)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Neşâtî	K. 15 (s. 48)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Sâkıb	K. 30 (s.182)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün
Sâlik	K. 37 (s. 262)	Müctes	Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

Tablo 8

Kalem Kasidelerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları (Devamı)

Sehî	K. 32 (s. 165)	Müctes	Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
Fuzûlî	K. 33 (s. 101)	Müctes	Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
Necâtî	K. 10 (s. 46)	Hezec	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün
Abdî	K. 11 (s.133)	Hezec	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Besîm	K. 22 (s. 191)	Hezec	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Râşid	K. 24 (s. 123)	Hezec	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Nâ'îlî	K. 25 (s. 137)	Hezec	Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün
(Ş.) Es'ad	K. 10 (s. 73)	Hezec	Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün
Fâzil	K. 29 (s. 65)	Hezec	Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün
Tıflî	K. 16 (s. 136)	Muzari	Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Abdî	K. 22 (s. 164)	Muzari	Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Bâlî	K. 13 (s. 134)	Muzari	Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Eşref	K. ny. (s. 131)	Muzari	Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Fâ'iz	K. 7 (s. 136)	Muzari	Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Helâkî	K. 1 (s. 17)	Muzari	Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Tıflî	K. 1 (s. 62)	Hafif	Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
Vahyî	K. 10 (s. 59)	Hafif	Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

1.2.2. Kalem Gazellerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Kalemin konu edildiği gazellerde kullanılan remel, hezec, muzari, müctes, hafif bahirleri İpekten'in (1989: 247) belirttiğine göre Türk edebiyatında en çok kullanıldığı beş bahirdir.

Tablo 9

Kalem Gazellerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Mahlas	Gazel ve Sayfa No.	Bahir	Vezin
Es'ad	G. 449 (s. 474)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Fakîh	G. 63 (s. 175)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
(İ) Hikmetî	G. 412 (s. 683)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
(A.) Hilmî	G. 62 (s. 238)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
İhyâ	G. 199 (s. 903)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Müsellem	G. 102 (s. 118)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Nizâmî	G. 77 (s. 197)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Rîzî	G. 284 (s. 208)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Şevkî	G. 143 (s. 211)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Câzib	G. 304 (s. 371)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Cesârî	G. 406 (s. 550)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Edîb	G. 900 (s. 603)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Fennî	G. 224 (s. 166)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Fennî	G. 309 (s. 203)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
İzzet	G. 353 (s. 490)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Mâhir	G. 138 (s. 124)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Nâbî	G. 513 (s. 848)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Re'fet	G. 109 (s. 188)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Tablo 9

Kalem Gazellerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları (Devamı)

Reşîd	G. ? (s. ?) ²⁴	Remel	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
Sa' id	G. 116 (s. 103)	Remel	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
Sâlik	G. 13 (s. 410)	Remel	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
Sermest	G. 61 (s. 222)	Remel	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
Şâkir	G. 114 (s. 285)	Remel	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
Zihnî	G. 234 (s. 425)	Remel	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün
Nûrî	G. 221 (s. 318)	Hafif	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün
Fasîh	G. 288 (s. 419)	Müctes	Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün
Hilmî	G. 73 (s. 390)	Müctes	Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün
Tıflî	G. 131 (s. 304)	Müctes	Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün
Abdî	G. 245 (s. 392)	Hezec	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün
Nâzîk	G. 142 (s. 152)	Hezec	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün
Sabîh	G. 270 (s. 755)	Hezec	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün
Neylî	G. 119 (s. 167)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
(Ş.) Es' ad	G. 141 (s. 257)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Hâlis	G. 100 (s. 167)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Kâmî	G. 144 (s. 242)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Kâmî	G. 145 (s. 243)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Mâhir	G. 132 (s. 122)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Nâfi'	G. 154 (s. 131)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Nüzhet	G. 222 (s. 327)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Rahmî	G. 90 (s. 94)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Rıdvân	G. 547 (s. 403)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Sâmî	G. 90 (s. 347)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün
Vahyî	G. 179 (s. 192)	Muzari	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün

1.2.3. Kalem Mesnevilerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Türk edebiyatında mesnevilerde genellikle aruzun kısa kalıplarının kullanıldığı gibi kalem mesnevilerinde de aruzun kısa kalıpları kullanılmıştır. Ayrıca bu mesnevilerde kullanılan remel ve hezec bahirleri, İpekten'in (1989: 246-248) belirttiğine göre Türk edebiyatının en çok kullanılan bahirlerdendir.

Tablo 10

Kalem Mesnevilerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Mahlas	Mesnevi ve Sayfa Numarası	Bahir	Vezin
İhyâ	M. 2 (s. 719)	Remel	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün
Nazîm	D. 2/M. 3 (s. 26)	Remel	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün
Rûşenî	M. ny. ²⁵ (s. 99)	Remel	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün
Abdî	M. 4 (s. 467)	Hezec	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün
Fasîh	M. 7 (s. 247)	Hezec	Mef' ülü Mefâ' ilün Fe' ülün

²⁴ Divanına ulaşılamayan Mustafa Reşîd Paşa'nın bu gazeli şu sitede tespit edilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir: <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3271> (Erişim Tarihi: 19.02.2019)

²⁵ Mesneviye numara verilmemiş, ancak "Mesneviler" başlığı altında 6. şiiirdir.

Tablo 10

Kalem Mesnevilerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları (Devamı)

Kâzım	M. 6 (s. 766)	Hezec	Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün
Neş'et	M. 9 (s. 81)	Hezec	Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün
Neşâtî	M. 3 (s. 8)	Hezec	Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün

1.2.4. Kalem Konulu Terci-bent, Taştir, Tahmis, Kıta, Murabba Biçimlerinde Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Tablo 11

Kalem Konulu Terci-bent, Taştir, Tahmis, Kıta ve Murabbalarda Kullanılan Aruz Bahirleri ve Kalıpları

Mahlas	Nazım Biçimi, Numarası ve Sayfa No.	Bahir	Vezin
Sâdık Kemâlî	Murabba. 120 (s. 235)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Abdî	Kıta 23 (s. 248)	Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Abdî	Taştir 246 (s. 392)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Cevdet	Tahmis 70 (s. 189)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
(K) Sâkıb	Teb. 5, (s. 136)	Remel	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün
Kelâmî	Kıta. 53 (s. 452)	Müctes	Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün
Abdî	Teb. 1 (s.218)	? ²⁶	Mefâ'ilün Müstef'ilün Fâ'ilün

Haluk İpekten (1989: 246-248) 61 şaire ait 28038 şiirin incelenmesi sonucunda Türk şiirinde en çok kullanılan bahirlerin sırasıyla remel, hezec, muzari, müctes ve hafif bahri olduğunu belirtmiştir. Kalem şiirlerinde de en çok kullanılan bahirler bu bahirlerdir. İpekten tüm şiirlerin %47,4'ünün remel bahri ile yazıldığını ve bu bahrin de en çok kullanılan kalıplarının %29,1 ile “Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün”, %13,5 ile “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” olduğunu tespit etmiştir. Kalem şiirlerinde de %50,94 ile en çok kullanılan bahir remel bahridir. Bu bahrin en çok kullanılan kalıpları, yüz altı kalem konulu şiirin %20,75'i ile “Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün”, %21,69'u ile “Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün” kalıplarıdır.

İpekten'e göre (1989: 246-248) tüm şiirlerin %26,9'u hezec bahri ile yazılmış ve bu bahrin de en çok kullanılan iki kalıbı %13,7 ile “Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün”, %7,2 ile “Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün” kalıplarıdır. Kalem şiirlerinde hezec bahrinin kullanım oranı %14,15; bu bahrin en çok kullanılan iki kalıbı %5,71 ile “Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün”, %2,85 ile “Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün” kalıplarıdır.

²⁶ Abdî'nin, bilindik kalıplar dışında, özgün bir şekilde, farklı kalıplar kullandığı da görülür. Herhangi bir bahre dâhil edilemeyen kalıplarından biri de bu şiirin kalıbıdır (Sağlam, 2011: 57).

İpekten, Muzari bahrinin kullanım oranının %13,1 olduğunu ve en çok “Mef’ûlü Fâ’îlâtü Mefâ’îlü Fâ’îlün” kalıbının kullanıldığını; Müctes bahrinin kullanım oranının %6,1 olduğunu ve en çok “Mefâ’îlün Fe’îlâtün Mefâ’îlün Fe’îlün” kalıbının kullanıldığını belirtmiştir. Hafif bahrinin ise (İpekten, 1989: 256) 806 şiirde kullanıldığını belirtmektedir, bu sayı da tüm şiirlerin %2,87’sine tekabül etmektedir. Kalem şiirlerinde de muzari, müctes ve hafif bahirleri çok kullanılan diğer bahirlerdir.

Sonuç olarak kalem şiirlerinde kullanılan aruz bahirleri ve kalıplarının, divan şiirinde çok kullanılan bahirler ve kalıplarla aynı olması, hatta en çok kullanılan bahirler ve kalıpların kullanım oranlarının da birbirine yakınlığı kalem şiirlerinin vezin bakımından ayırt edici ve farklı bir nitelik taşımadığını göstermektedir.

1.3. KALEMİYYE BİR NAZIM TÜRÜ MÜDÜR?

Bir şiirin türünü belirleyen unsur, genel olarak şiirin konusudur. Bu durum genelde divan şiiri özelde kalemiyye için de geçerlidir ki kalemiyye konusunda yapılan tanımlarda²⁷ da bunu görmek mümkündür. Fakat söz konusu tanımlarda kalemiyyenin bir nazım türü mü yoksa bir kaside türü mü olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Çalışma esnasında tespit edilen kalem konulu 106 şiirin 48’i kaside, 43’ü gazel, 8’i mesnevi, 2’si terci-bent, 2’si kıta, 1’i taştir, 1’i tahmis, 1’i de murabba biçiminde yazılmıştır. Nazım biçimlerinin divanlardaki sayısal oranlarını göz önünde bulundurarak bakarsak kalem şiirlerinin daha çok kaside nazım biçimiyle yazıldığını söyleyebiliriz.

Tespit edilen kalem kasidelerinin toplam sayısı 48’dir. Seyf ü kalem konulu 8 kasidenin 3’ü “seyf ü kalem”, 1’i “tig ü kalem” olarak adlandırılmış; 4’ü ise ya farklı şekillerde adlandırılmış ya da isimsiz bırakılmıştır. Kalem konulu diğer 40 şiirin

---

²⁷ Kalemiyye, kasidelerin nesib bölümlerinde kalemin işlenmesi veya nesibi olmayan kasidelerde kalemin redif olarak kullanılmasından dolayı bu ad verilmiştir (Aydemir, 2002: 148). Nesib bölümünde kalem ve özelliklerini anlatan kasidelere verilen addır (Mermer ve Koç Keskin, 2005: 55). Kalemiye, nesib bölümünde “kalem”in niteliklerini anlatan kasidelere denir (Dilçin, 1983a: 150). Kalemiyye/Kalemname, kaleminden ve kalemin özelliklerinden bahseden edebî metinlere verilen isimdir. Bu tür metinlerde kalemin tarifine, çeşitlerine, yazı özelliklerine de yer verilir (Kımay, 2016: 262). Kalemiyye/Kalemname, kalemi tasvir eden, onu öven, özelliklerinden bahseden ve dahası yazı çeşitlerinin övgüsüne yer veren şiirler bu başlık altında değerlendirilmelidir (Aykanat, 2013: 51.).

14'üne "sıfat-ı kalem, vâsf-ı kalem, kalemiyye..." gibi adlar verilirken 1'ine "Der Medh-i Defterdâr Mehmed Beg ve Sıfat-ı Hâme" adı verilmiş, 25 şiire ise ya farklı şekillerde isimler verilmiş ya da hiçbir isim verilmemiştir. Kalemiyye olarak adlandırılan ve adında "sıfat-ı kalem, vâsf-ı kalem, kalemiyye, sıfat-ı hâme..." sözcükleri geçen kalem konulu 15 kasidenin (seyf ü kalemler hariç) 5'i nesibinde kalemin konu edildiği şiirlerdir (Adında "kalem" sözcüğü geçmeyip de nesibi kalem konulu olan 11 kaside tespit edilmiştir.), 10'u da kalem/hâme rediflidir (Adında "kalem/hâme" sözcüğü geçmeyip de kalem/hâme redifli 12 kaside tespit edilmiştir.). Kalem şiirlerine (veya kalem konulu şiirlere) verilen adlara bakarak kalemiyyeyi tanımlamak zor olacaktır zira adında "kalem" sözcüğü geçmesine rağmen kalem konulu olmayan şiirler²⁸ de tespit edilmiştir.

Dilçin, kasidenin bölümlerinden biri olan nesibi anlattığı kısımda kalemiyyeyi ve hammamiyyeyi²⁹ vd. bir kaside türü olarak göstermiştir ki kasidelerin nesibine göre tanımlandığı bir başlık altında bu şekilde tanımlaması oldukça normaldir. Kalemiyyeyi kaside türü olarak tanımlayan Mermer ve Koç Keskin (2005: 36) hammamiyyeyi³⁰ ise kaside nazım şekli ile kısıtlamamıştır. Dilçin "tevhid, münacat, na't, medhiye, hicviye" gibi türleri ise kaside ile sınırlandırmayıp nazım türü olarak tanımlamıştır (bk. Dilçin, 1983a: 251-264).

Pala'nın, "Divanlarda Yer Alan Türler" (1996: 107) başlığı altında yaptığı aşağıdaki açıklamada divan edebiyatındaki/şiirindeki türleri kasidelerle sınırlandırmadığı anlaşılmaktadır:

"Bu türler genellikle kaside nazım şekli ile yazılırlarsa da diğer nazım şekillerinin kullanıldığı nadir örnekler de vardır. Keza küçük mesneviler de divanda yer alabilirler. Ancak yine de çoğunluk kaside biçiminde yoğunlaşır. Bu yüzden divanlarda yer alan türlere 'kasidenin türleri' de demek mümkündür (1996: 107-108)."

²⁸ Nâbî Divanı'nda "Mâlîden-i Çeşm-i Siyeh-Sirişk-i Kalem Be-âstâne-i Na't-ı Şerîf-i Seyyîd-i 'Âlem Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem (Nâbî, 1997: C 1, s.11/K2)", "Feryâd-ı 'Andelîb-i Hâme-i Rengîn-nagam Der-gülşenistân-ı Senâ-yı Habîb-i Ekrem Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem (Nâbî, 1997: C 1, s. 27/K3)", "Nagme-i Tırâzî-i Nây-ı Kalem-i Ruhanî-edâ Der-âstâne-i Hazret-i Mevlana Kuddise Sırruhu'l-'azîz (Nâbî, 1997: C 1, s. 36/K6) (s. 36)" isimli kasideler. Nâbî'nin bu kasideleri için Sungurhan (2011: 149) tarafından "nesib bölümünde kalemin asıl tema olarak işlendiği" söylenmişse de tarafımızca yapılan inceleme sonucunda söz konusu kasidelerin nesib bölümünde kalemin konu alındığı tespit edilememiştir.

²⁹ Hammamiyye: Nesib bölümünde hamamın ve hamamdaki bir güzelin anlatıldığı kasidelere denir (Dilçin, 1983a: 134).

³⁰ Eski Türk edebiyatı terimi olarak hamam eğlencelerini, güzellerini anlatmak için yazılan manzum eserlerin genel adıdır.

Ayrıca Pala'nın, "tevhid, methiye, hicviye"³¹ için yaptığı tanımlar da şekle bağlı kalınmadan yapılmış tanımlardır.

Nesib bölümü kalem konulu olan kasideler kalemiyye kabul edilirse, kalem redifli olanların türünü nasıl tanımlamak gerekir? Kalem redifli kasideler ve nesibi kalem konulu olan kasideler kalemiyye kabul edilirse kasidenin genelinde kalemi konu alan ve redifi kalem/hâme olmayan kasidelerin³² türünü nasıl tanımlamak gerekir? Bunlar da dahil edilip sadece kaside nazım biçimiyle sınırlandırılırsa şiirin genelinde kalemin konu alındığı mesnevilerin³³ ve gazellerin türünü nasıl tanımlamak gerekir? Bu sorular doğrultusunda kalemiyyeyi bir kaside türü olarak değil de nazım türü olarak tanımlamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Kalemiyye tanımının, kalem şiirlerinin muhteva bakımından incelenmesinden sonra yapılması üzerinde uzlaşılacak bir tanım olması bakımından daha doğru olacaktır.

Kalemiyyeyi tanımlarken dikkat edilmesi gereken bir husus da seyf ü kalemlerin bu tanıma dâhil edilip edilmemesidir. Seyf ü kalem veya tig ü kalemleri, konu/hayal merkezindeki iki unsurdan birinin kalem (diğeri kılıç/tig) olmasına rağmen kalemiyye türünün dışında tutmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz zira bu şiirler münazara başlığı altında değerlendirilmektedir.

---

³¹ Allah'ın birliğini ve yüceliğini, azamet ve kudretini anlatan manzumelere tevhid denir (Pala, 1996: 108). Methiye bir kimseyi övmek için yazılan şiir ve yazılara denir (Pala, 1996: 112). Konusu hiciv (yergi) olan şiirlere hicviye denir (Pala, 1996: 117).

³² Abdî K. 4 (s. 116), Abdî K. 23 (s. 248), Adnî K. 35 (s. 284).

³³ Abdî M. 4 (s. 467), Nazîm D. 2/M. 3 (s. 26), Rûşenî M. ny. (s. 99).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KALEM ŞİİRLERİNDE DİL VE ANLATIM

Kalem şiirlerinin dil ve anlatımında özellikle kalemin şekil hususiyetlerinden hareketle şairlerin kalemi kişileştirdikleri ve bu şekil hususiyetlerini deyimler eşliğinde somut hâle getirdikleri görülmektedir. Örneğin şair kalemin yazı yazarken aldığı şekli baş eğmek, dil dökmek, dile gelmek; yazma eylemini laf atmak, yaş dökmek, kanına girmek gibi deyimler çerçevesinde ifade etmiştir.

2.1. DEYİMLER

2.1.1. Ağzını (Ağız) aramak (yoklamak)

“Öğrenmek istenilen şeyi söyletecek yolda dil kullanmak, nabzını yoklamak, ağız aramak (Tanyeri, 1999: 16)”.

Kalem, hokkanın kara bağındaki derdini açığa çıkarmak için divitin ağzına dil sokarak ağzını arar. Şair kamış kalemin ucunu hokkanın içine sokmayı, hokkanın ağzını aramak olarak tasavvur etmiştir. Hokkanın kara bağırlı olarak nitelendirilmesi ise içindeki mürekkepten dolaydır. Dil aynı zamanda düşmanın durumunu söyletmek için alınan tutsak demektir, şair kalemi düşmandan bilgi almaya çalışan bir kişi olarak nitelendirmiştir.

Ol kara bağı derdini fâş itmege ile

Dâyim devâtun ağzın arar dil sokar kalem (Balî, K. 13/4)

Kalem, hokkanın ağzından kıl ucu kadar küçük bir haber alabilmek için görsen hokkanın ağzını nasıl arar. Eskiden hattatlar belli nitelikteki yazıları yazabilmek için kalemin ucuna kıl takarlarmış, şair bunu düşündürmek için “kıl ucu kadar haber” nitelemesini yapmıştır. Ayrıca şair kalemi hokkanın içindeki mürekkebe batırıp yazı yazmayı “hokkanın ağzını arayıp haber almak/çekmek” şeklinde tasavvur etmiştir.

Kıl ucı denlü haber çekmege dehânundan
Devâtun ağzını görsen nice arar hâme (Sehî, K. 32/6)

2.1.2. Ayağına (ayaklarına) kara su inmek

“Uzun süre ayakta beklemek ya da yürümekten çok yorulmak (Tanyeri, 1999: 36)”.

Kalem, hizmet için hep tek ayak üzerindedir fakat bundan dolayı ayağına kara su ineceğini bilemedi. Yazı yazarken doğal olarak dik tutulan kalemin uç kısmına mürekkep akması şair tarafından kalemin hizmet için tek ayak üzerinde beklemesi ve ayağına kara su inmesi şeklinde tasavvur edilmiştir.

Bir ayak üzre hıdmete hep kâyim olmada
Bilmedi ayağına kara su iner kalem (Balî, K. 13/10)

Hizmet etmek üzere ayakta o kadar çok durur ki ayaklarına kara sular iner. Necâtî, dik tutularak kullanılan kalemin ucuna mürekkep akmasını hizmetten dolayı ayakta durduğu için ayaklarına kara su inmesi şeklinde tasavvur etmiştir.

Reh-i hıdmetde şol denlü turur kim
İner ayaklarına kara sular (Necâtî, K. 10/12)

Kalem, kavuşma belgesinin imzalanmasını/hazırlanmasını beklerken ayağına kara sular indi. Kalemin ucuna mürekkep akması, şair tarafından kalemin ucuna kara su inmesi şeklinde tasavvur edilmiştir.

Ayağına kara su indi ne kadar takrîrün
Huccet-i vuslatını bekledi imzâya kalem (Zihnî, G. 234/6)

2.1.3. Ayak basmak

“Gelme, uğramak; azmetmek, ısrar etmek, üstelemek, diremek (Tanyeri, 1999: 35)”.

Kalem, mektubun sırlarını ifşa ederse şaşırılmamak lazım zira ayak bastığı yerde iz bırakır. Kalemin kâğıt üzerinde gezdirilmesi ve bu sayede kâğıda yazılar yazılması

şair tarafından kalemin ayak bastığı yerde iz bırakarak mektubun sırlarının ifşa edilmesi şeklinde tasavvur edilmiştir.

Fâş itse n'ola raz-ı nihanını nâmenün
İz gösterür ne yirde kim ayak basar kalem (Balî, K. 13/16)

2.1.4. Baş eğmek (Boyun eğmek)

“Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek, inkıyat etmek (Tanyeri, 1999: 52)”.

Kalemin başını kesip dilini bin kere yararsan o senin hükmüne baş eğer, emirlerine uyar. Kamışın kalem hâline getirilmesi için doğal olarak başı kesilir ve daha fazla mürekkep emmesi için de uç kısmı (dili) yarılr, şair de bu durumu kalemin, başının kesilip dilinin yarılması (ona zarar verilmesi) durumunda bile isyan etmeyeceği şeklinde tasavvur etmiştir.

Başını kat' eyleyüp bin kerre yararsan dilin
Hükmüne baş indirür emrüne fermân-ber kalem (Âşık, K. 7/23)

2.1.5. Baş vermek (Başını vermek)

“Kendini feda etmek, uğrunda ölmek (Tanyeri, 1999: 51)”.

Amaç sırrı bilmekse, can derdinde olma, kalem başını vermeseydi bu kadar olayı (bilgiyi) bilemezdi. Şair, kalemin doğal olarak baş kısmının kesilmesini, kalemin bilgi edinme arzusundan dolayı başını vermesi şeklinde dile getirerek hüsn-i talil yapmıştır.

Cân ü ten kaydında olma sırrı bilmekse merâm
Mahrem olmazdı şu'üne vermeseydi ser kalem (Fennî, K. 24/20)

Defter, yoluna baş vereni kalem ederse beni de başsız ve sermayesiz kalem etsin. Kamışın baş kısmının kesilerek kalem hâline getirilmesi şair tarafından baş vermek (kendini feda etmek, uğrunda ölmek) şeklinde tasavvur edilmiştir.

Yoluna baş vireni eylerse ger defter kalem
Eylesün ben bî-ser ü sâ mânı ser-defter kalem (Âşık, K. 7/30)

2.1.6. Baştan ayağa

“Tamamıyla, hepsi, baştan sona kadar; bir baştan bir başa, tepeden tırnağa (Tanyeri, 1999: 50)”.

“‘Sevâdu’l-vech fi’ d-dâreyn’, Arapça, dünya ve ahirette yüzü kara anlamında bir ifade. Dünya ve ahirette zahiren ve batinen, aslî bir vücuda sahip olmaması bakımından, Allah’ta tam anlamıyla fena bulmak. Gerçekte fakr, Allah’a ve aslî yokluğa dönüş olarak, işte budur. Bir kısım sufiler ‘fakr tam olunca o Allah’tır’ demişlerdir (Cebecioğlu, 2009: 563)”.

Şair de aşağıdaki beyitte “Yüz karalığı³⁴ fakr’ın kanıtı olduğu için kalem baştan ayağa karalar giydi.” derken bu sözü hatırlatmaktadır. Ayrıca mürekkebe batırıldığı için ucu/yüzü siyah olan ve geçirildiği işlemler sonrasında siyahlaşan kalemin “fakr”ı kanıtlamak için siyah elbiseler giydiğinin ifade edilmesi hüsn-i talil örneğidir.

Fakrun sevâd-ı vech idüğine delil için

Başdan ayağa geydi kara câmeler kalem (Helâkî, K. 1/19)

2.1.7. Dil dökmek

“Kandırmak, inandırmak ya da yararlanmak için tatlı sözler söylemek (Tanyeri, 1999: 85)”.

Kasidemin sinesini yarması şaşılacak bir şey değil ki zira kalem, sevgi mektubunda çok dil döker. Kaside (veya benzer nazım şekilleri) eski harflerle yazılırken beyitlerin birinci kısımları ile ikinci kısımları yan yana ve aralarında boşluk bırakılarak yazılır, şair de aradaki bu boşluğu “sinesini çak etmek” şeklinde tasavvur etmiştir. Bunun sebebini de kalemin çok dil dökmesi, inandırmak için tatlı sözler söylemesi olarak ifade etmiştir.

Çâk itse sînesini kasîdem ‘aceb midür

Ser-nâme-i mahabbete çok dil döker kalem (Balî, K. 13/2)

³⁴ “Sevâdu’l-vech fi’ d-dâreyn”, Arapça, dünya ve ahirette yüzü kara anlamında bir ifade. Dünya ve ahirette zahiren ve batinen, aslî bir vücuda sahip olmaması bakımından, Allah’ta tam anlamıyla fena bulmak. Gerçekte fakr, Allah’a ve aslî yokluğa dönüş olarak, işte budur. Bir kısım sufiler ‘fakr tam olunca o Allah’tır’ demişlerdir (Cebecioğlu, 2009: 563).

2.1.8. Dile gelmek

“Dile düşmek; önce konuşmazken konuşmaya başlamak (Aksoy, 1988: 719)”.

Ey kalem, ağzının hokkası yokken dile gelmedin; bundan dolayı senin avcuna bir yazı başlığı ve parmaklara da kalem sunuldu. Hokka yokken kalemin dile gelmemesi, konuşmaya/yazmaya başlamaması doğal bir hadisedir zira mürekkep olmadan yazmak mümkün değildir. Şair de bu doğal durumu hayali ve güzel bir nedene bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Devât-ı fem yog iken gelmedin lisâna kalem

Sunıldı keffüne ser-levha vü benâna kalem (Âlî, K. 77/1)

2.1.9. Dilinde (dilimde) tüy bitti

“Tekrar tekrar söylemekten bıktı (bıktım, bıktın) (Aksoy, 1988: 721)”.

Gümüş sineli kalem, sevgilinin ince belinin niteliklerini o kadar çok söyledi ki ağzında (dilinde) tüy bitti. Kamış kalemlerin ucuna kıl takılarak ince/küçük yazılar yazılmış. Şair de bu doğal hadiseyi hayali ve güzel bir nedene bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Şu denlü söyledi yârün miyânı vasfını kim

Bitürdi tü ağzında bu sîmber hâme (Sehî, K. 32/14)

2.1.10. Dilinin ucuyla

“İçten, yürekten olmayarak, laf olsun diye (<http://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03.08.2019)”.

Kalem, sevgilinin yanına divitle sokulduğunda, halka istemeyerek, laf olsun diye dil ucuyla haber verir. Sevgili ile olan sohbetler gizlidir, kimse bilmemelidir, söylemek gerektiğinde de isteksizce, laf olsun diye bir şeyler söylenir. Kalemin uç kısmı, şairler tarafından genellikle “kalemin dili” olarak adlandırılır, kalem ne

yazacaksa/söyleyecekse doğal olarak dilinin ucu ile yazar/söyler, şair de bu durumu “dil ucuyla yazmak/söylemek” olarak tasavvur etmiştir.

Sokulduğınca yanına yârun devât-ile
Halka dil ucu ile virür hep haber kalem (Balî, K. 13/9)

2.1.11. El altından

“Alttan alta, gizliden gizliye (Tanyeri, 1999: 85)”.

Bütün gönül işleri mektupsuz olsa bile kalem herkes tarafından bilinen bir şeyi gizli bir şekilde harf/söz atarak iletir. Şair söz atmak yerine harf atmayı tercih etmiştir zira âşık, mesajı (herkes tarafından bilinmesine rağmen) muhatabına ulaştırmayı gizli bir şekilde, muhatabı dışında kimse duymadan, anlamadan yapmayı amaçlamaktadır. Söz daha çok ses demektir ve gizlilik derecesi düşüktür, harf ise hem daha az ses hem daha gizli/şifreli bir iletişimdir.

Diller kamu bî-nâme-i a‘mal olursa da
Menşûrî zîr-dest idüben harf atar kalem (Balî, K. 13/6)

2.1.12. Eli Uzun

“Fırsat buldukça öteberi aşırın (Aksoy, 1988: 761)”.

Senin adaletinin eli, hırsızlığı âdet edindiği için bütün kalemlerin elini kesti ve katrana soktu. Şair, kamışın kalem hâline gelmesi için doğal olarak uç kısmının kesilmesini kalemin elinin kesilmesi, mürekkebe batırılmasını da katrana sokulması şeklinde tasavvur etmiştir. Ayrıca eskiden hırsızların elinin kesilmesi, yüzlerine kara sürülmesi³⁵ cezasına telmihte bulunmuştur.

Dest-i ‘adlün kesdi destin sokdı katrana anun
El uzunluğunu resm idindügiyçün her kalem (Âşık, K. 7/27)

³⁵ El kesme cezası, yüze kara sürme cezası hırsızlığa verilen cezadır (Keskin, 2009: 996, 1103).

2.1.13. El üstünde tutulmak

“Bir kimseye çok sevgi ve saygı gösterilmek (Aksoy, 1988: 765)”.

Kalemin yerinin elimin üstünde olması uygundur zira sanat ve ilim onun sayesinde olgunluğa ulaşır. Edebiyat, hat sanatı gibi sanatlar ve birçok ilmî neşir kalemle gerçekleştirilir ve gelecek kuşaklara aktarılır. Şair de hem bundan ötürü kalemin saygın bir nesne olduğunu hem de doğal olarak elde tutulmasını düşündürerek “Elimin üstünde yerinin olması uygundur.” sözünü kinayeli bir şekilde kullanmıştır.

Hüner [ü] ma‘rifet anunla olur hep tekmîl

Destüm üzre yiri var olsa sezâ cây-ı kalem (Cesârî, G. 406/4)

Senin kadrinin yüceliğini inkâr etmeye cesaretim yoktur, yüzbinlerce İskender ve Dara seni el üstünde tuttu. İskender ve Dara büyük hükümdarlardır, onların kalemi doğal olarak elde tutması şair tarafından “el üstünde tutmak” şeklinde tasavvur edilmiştir.

İrtifâ‘-ı kadrini inkâra yokdur cür’etim

Elde tutdu sad-hezâr İskender ü Dârâ seni (Abdî, K. 4/9)

Ey kalem, sen şairlerin şerefiyle şerefendirildiğin (onların şerefine bulandığın) için devrin bütün uluları seni saygı ile el üstünde tutarlar. Şair, kalemin doğal olarak “el üstünde” tutulmasını şairlerin onu şereflendirmesine bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Oldugunçün şu‘âranın şerefiyle âlûd

Seni el üzre tutar ‘izzet ile cümle kibâr (Sâlim, K. 35/15)

2.1.14. Harf atmak

“Söz atmak; birisine uzaktan, dokunacak söz söyleyip işittirmek, laf atmak (Tanyeri, 1999: 140)”.

Yakut kırmızı, sarı ve gök renginde olmak üzere üç çeşittir. En makbul olanı rummani, yani nar tanesi gibi kırmızı olanıdır. Ateşe dayanıklıdır, erimez. Bütün taşlardan ağırdır. Elektriği bir iki saat muhafaza edebilir (Onay, 2016: 426). Divan

şiiirinde yakut lal ile benzer özellikleri taşır ve ikisi de genellikle sevgilinin dudağı ile münasebet içerisinde kullanılır. Helâkî de aşağıdaki beyitte yakutu, kırmızı renginden ötürü sevgilinin dudağıyla münasebet içerisinde ele almıştır: Ne zaman sevgilinin dudağının kırmızılığını yazmak istesem kalem, yakutu aşağılayarak ona harf atar. Lal, kırmızı ve değerli bir taştır, yakutun da kırmızı renkli olanı vardır. Şair “Ben sevgilinin dudağını lal kırmızısına benzettiğim zaman, yakutu seçmediğim için kalem yakutu aşağılayarak ona harf atar, dokunacak söz söyler.” demektedir.

Ol dem ki vasf-ı la‘l-i lebin yazmağ istesem

Yâkûta ta‘ne eyleyüben harf atar kalem (Helâkî, K. 1/12)

2.1.15. Kalem çekmek

“Gereksiz olduğunu belirtmek için üstünü çizmek (<http://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03.08.2019)”.

Bedendeki her kıl, kıl kalem oldu; felek, halkın varlık/vücut defterine sürekli kalem çeker. Beyitte geçen “kalem çekmek” ifadesi ile insanların mukadderatı ile vefatı düşündürülmüştür. “Vücuttaki her kıl, kıl kalem oldu” ifadesi ile de eskiden hattatların küçük/ince yazılar yazmak için kullandığı, ucunda kıl takılmış kamış kalemler hatırlatılmıştır.

Her mû bedende kıl kalem oldu ki bu felek

Halkun vücûdı defterine hep çeker kalem (Balî, K. 13/13)

2.1.16. Kaleme gelmemek

“Yazılacak şeylerden olmamak (Tanyeri, 1999: 158)”.

Tadı kaçmış bir aşkın derdinin davası kaleme gelmez. Âsım; bitmiş, artık kimseye heyecan vermeyen bir aşkın yazılacak kadar değerli olmadığını ifade etmek için kaleme gelmemek deyimini kullanmıştır.

Kurı da‘vâ-yı gam-ı ‘aşk gelür mi kaleme

N’eyler ağyâr-ı bükâ-düşmen-i nâ-dâna kalem (Âsım, K. 11/43)

2.1.17. Kanına girmek

“Birini öldürmek (Tanyeri, 1999: 164)”.

Kalem, vaizin zorlamasıyla zabıtaya içki dökme izni yazmasın, içkinin kanına girmesin. Âsım, şarabın dökülmesini, öldürmek olarak tasavvur edip “kanına girmek” deyimiyile ifade etmiştir. Ayrıca mürekkebin kırmızı olduğu düşünülürse aynı renkte olan şarap ve kan ile münasebet kurulduğu da söylenebilir.

Yazmasun şahnelere rîziş-i mey ruhsatını
Girmesün vâ‘ izün ibrâmı ile kana kalem (Âsım, K. 11/42)

2.1.18. Kılı kırk yarmak (Kıl yarmak)

“Titiz ve ayrıntılı biçimde incelemek, büyük bir dikkat göstermek (Tanyeri, 1999: 176)”.

Gönül senin niteliklerini inceden inceye yazmayı amaçlardı lakin kalem her sözü kılı kırk yarararak inceler. Şair “kıl yarmak” deyimini kalemin ucuna takılan kılı düşündürecek biçimde kullanmıştır.

Dil kasd iderdi vasfını şerh ide mû-be-mû
Her sözde lîk dikkat idüp kıl yarar kalem (Helâkî, K. 1/16)

2.1.19. Kıl kapmak

“Birisine sinirlenmek, hareketlerinden rahatsız olmak (<http://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03.08.2019)”.

Kalem, senin zülfünü diline alıp gubari yazısını yazdı; hassastır, ince eleyerek yapar işini ancak kıl kapar, rahatsız/tedirgin olur. “Gubar veya gubari, hat sanatında kullanılan çok ince ve küçük bir yazı türüdür. Toz kadar ince/küçük olmasından ötürü gubari olarak adlandırılmıştır (Mermer ve Koç Keskin, 2005: 35)”. Gubari ve benzeri küçük yazıları yazmak için kalemin ucuna kıl takılır ve çok hassas, ince bir işçilikle çalışılır. Şair de kalemin ucundaki bu kılın, sevgilinin zülfü olduğunu ifade etmiş ve kalemin çok hassas olduğunu söyleyerek kıl kapacağını, tedirgin olacağını dile

getirmiştir. Ayrıca şair “gubâr-ı hattını” sözüyle sevgilinin ayva tüylerini de düşündürmüştür.

Yazdı gubâr-ı hattını zülfin alup dile

Nâzîkdür ince dikkat-ile kıl kapar kalem (Balî, K. 13/3)

2.1.20. Karalar bağlamak (giymek)

“Çok üzölmek, büyük acısı olmak, yas tutmak (Tanyeri, 1999: 167)”.

Kalem karalar bağladı, kılıç karalar giydi; kılıç ve kalem benim için yas tutar. “Yas tutmak konusunda şairler ‘kara giymek’ üzerinde durmuşlar, bundan ötürü de beyitlerde rengi gerçekte siyah olan unsurları matem tuttukları için siyah giymis olarak tasavvur etmişlerdir (Keskin, 2009: 440)”. Ulvî de kamışın belli aşamalardan geçirilip kalem hâline geldiği süreçte siyaha yakın bir renk almasını “kara sarınarak kendisi için yas tutmak” şeklinde tasavvur etmiştir.

Kara sarındı kalem tîg karalar geydi

Kalem ü tîg tutarlar benüm için mâtem (Ulvî, K. 14/6)

2.1.21. Laf atmak (Söz atmak)

“Birisine, uzaktan, dokunacak söz söyleyip işittirmek. Bir erkek, az uzaktaki tanımadığı bir kadına, sevişmekle ilgili sözler söyleyip işittirmek (Aksoy, 1988: 952)”.

Ey kalem, keskin çakı (kalemtraş) senin dilini nasıl kesmez ki zira “Kalem, sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf atmaktadır.” derler. Çok kullanılan kamış kalemlerin ucu bozulunca “gizlik” adı verilen ve kalemtraş olarak kullanılan bir çakı ile kesilirmiş. Âsım, bu doğal hadisenin sebebini kalemin, sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf atması olarak tasavvur etmiştir.

Gizlik-i tîzi lisânın³⁶ niçe kat‘ eylesesün

Söz atar dirler o la‘l-i güher-efşâna kalem (Âsım, K. 11/13)

³⁶ Metnin alındığı çalışmada “Gizlik-i tîz-i lisânın” şeklinde geçen bu söz öbeği tarafımızca “Gizlik-i tîzi lisânın” olarak değerlendirilmiştir.

2.1.22. Tuğra çekmek

“Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra denilen alametin yazılması yerinde kullanılır bir tabirdir. Tanzimat’tan evvel Tuğra ‘Nişancı’ yahut ‘Tuğrakeş Vezir’ denilen tuğra çekmeye salahiyyetli olanlar tarafından çekilirdi. Son zamanlarda bu vazifeyi görmek üzere Babiali’de ‘Tuğrakeş’ adlı hususi memurlar vardı (Pakalın, 1993: 3/529-530)”.

Sevgili ne zaman kaşlarına rastık çekse, gören sanır ki kalem hükümlere tuğra çekiyor. Sevgili, âşığına kaşlarıyla hükümler bildirir; kaşlarını çatınca başka, yukarı kaldırıncı başka, sadece birini kaldırıncı başka anlamlar ifade ederek âşığına hükümlerini iletir. Ayrıca kalem ile mil arasında biçimsel benzerlik ve vesme (rastık) ile mürekkep arasında renk benzerliği vardır. Şair de bu münasebetleri göz önünde bulundurarak kaş-hüküm, kalem-mil, mürekkep-vesme arasında ilgi kurmuştur.

Her kaçan vesme çeke mîl ile ebrûya nigâr
Dir gören anı ki tuğrâ çeker ahkâma kalem (Ziyâ’î, K. 6/14)

2.1.23. Yabana atmak

“Dikkate almamak, itibar etmemek, değer vermemek, önem vermemek (Tanyeri, 1999: 241)”.

Eğer kırık olsam bile beni ayaklar altına atma beyim zira kalem ne çiğnenir ne yabana atılır. Kalemin konuşurulduğu bu beyitte şair, halk arasında kalemin kutsal kabul edilmesini hatırlatmış, kırılıp işe yaramaz hâle gelse bile ayaklar altına atılmaması gerektiğini belirtmiştir³⁷.

Ayakda koma beni n’ola ger şikeste isem
Ne çiğnenür ne atılır begüm yabana kalem (Âlî, K. 77/17)

2.1.24. Yaş dökmek

“Ağlamak (Tanyeri, 1999: 245)”.

³⁷ “Kur’an’da bir sureye ad olması dışında dört ayette adının geçmesi (Kalem Suresi 2., Alak Suresi 4., Lokman Suresi 27., Al-i İmran Suresi 44. ayetler), Kalem Suresi’nin ikinci ayetinde adına yemin edilmesi ve hadislerde anılması kalemin toplum tarafından mukaddes bir varlık olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu kutsiyetinden ötürü kalem kullanılamaz hale gelince bile ayak altına atılmaz, ya dam başına atılır ya da toprağa gömülürmüş (Müstakimzâde, 1928: 740’tan akt. Şengün, 2008: 734).”

Kalemim hâlîme gözyaşı döker, kılıç kan ağlar; kılıç ve kalem mektubumu sürekli nemli hâle getirir. Kalemin mürekkep bulunan hokkaya batırılmasından sonra ucuna gelen mürekkep damlası, gözyaşına benzetilmiş ve kalemin bu durumu “şairin hâlîne yaş dökmesi” olarak tasavvur edilmiştir.

Kalemüm yaş döker hâlûme kan ağlar tîg

Nâmemi tîg u kalem kılmada her dem pür-nem (Ulvî, K. 14/30)

Başı dönmüş, perişan kalem; sevgilinin zülfüne “Hıtâ miskidir.” demiş, bu hatasından dolayı bugün utanıp ağlar. Yukarıdaki beyitte de dile getirildiği gibi, kalemin mürekkep bulunan hokkaya batırılmasından sonra ucuna gelen mürekkep damlası gözyaşı olarak tasavvur edilmiştir. Mürekkebin kırmızı olmasından ötürü kalemin ucunun kırmızılaşması da “yüz kızartmak”, olarak tasavvur edilmiştir. Ayrıca “Hıtâ-hatâ” sözcükleri cinaslı kullanılmıştır.

Zülfine müşg-i Hıtâ demiş hatâsından bugün

Yüz kızardup yaş döker yazuda ser-gerdân kalem (Fakîh, G. 63/4)

2.1.25. Yüzü kara

“Utanılacak bir durumu bulunan, rezil (Tanyeri, 1999: 265)”.

Kalem, kendisiyle sevgilisi arasında var olan her sırrı açıklar; bundan ötürü kalemin yüzü karadır. Kalem, âşık ile sevgili arasındaki duygu ve düşünceleri yazıya aktaran bir araçtır. Bu durum Fuzûlî tarafından “sırları açıklamak” olarak tasavvur edilmiş ve kalemin utanılacak bir durumda olduğu dile getirilmiştir. Kalemin, “yüzü kara” olarak tasavvur edilmesi uç kısmının mürekkebe batırılmasından ötürü siyah olması dolayısıyladır.

Karadurur yüzi ol vechden kim eyler fâş

Öziyle yâri arasında her ne var kalem (Fuzûlî, K. 33/14)

2.1.26. Yüzü soğuk olmak

“Ürkütücü olmak (<http://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03.08.2019)”.

Kalem, kılıç gibi yüzü soğuk değildir, hangi meclise gitse merhaba ile karşılaşılır. Beyitte geçen kalem sözcüğü ile ilim sahibi kişiler kastedilmiştir. İlim sahibi kişiler kültürlü, hâlden anlayan, mütevazı, gönül ehli kişiler olduğu için girdiği her mecliste ilgi görür ve merhaba ile karşılaşılır.

Mânend-i tîg yüzü degildir soğuk anın

Her kankı bezme varsa görür merhabâ kalem (Abdî, K. 22/12)

2.2. DEYİM GİBİ KULLANILAN SÖZLER

2.2.1. Dil yarmak

Kalem bu tatlılık ile acaba şeker kamışı mıdır ki âlemde tatlı sözlerle dil yarar. Beyitte geçen “dil yarar” sözü hem “gönül açmak, ferahlatmak” ve “gönlü yarmak, parçalamak” anlamlarını hem de kalemin dilindeki yarığı (ucundaki şakkı) düşündürecek şekilde kullanılmış, söze deyimsel bir nitelik kazandırılmıştır. Kalemin tatlı sözlerle insanlar üzerindeki etkisini somutlaştırmak isteyen şair bu doğrultuda onun dil yardığını söylemiş, dil yarmak ifadesiyle kalemin etki gücünü vurgulamıştır.

Hüsn-i halâvet-ile ‘aceb ney-şeker midür

‘Âlemde tatlu sözler-ile dil yarar kalem (Balî, K. 13/11)

2.2.2. Kalem etmek (olmak)

Kamışın kalem hâline getirilmesi, yani “kalem olması” ucunun kesilmesi ile mümkündür. Kalemîyelerde “kalem etmek/olmak” sözü genellikle insan boynunun, elinin kesilmesi anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde de “kalem etmek/eylemek” şeklinde kullanılan bu söz deyimsel bir nitelik kazanmıştır.

Kıl kalemin kılıçla kesileceğini bilsem kıl gibi olan boynumun kılıcınla kesilmesi nedir ki?

Kılca boynum kalem etmek ne idi tîgunla

Tîg ile kıl kalemün kat‘ olacağın bilsem (Ulvî, K. 14/27)

Düşmanın boynunu kılıcınla kesip kalem et zira kılıç, kalemi düzgün bir şekilde keser.

Kalem et gerden-i a' dâyı çalup tîgunla

Tîg eder her kalemün kat'ını zirâ muhkem (Ulvî, K. 14/33)

Onun kılıcının düşmanın başını kalem eylemesi normaldir zira kılıç her zaman kalemi kesiyor.

Nola tîgı kalem eylerse ser-i a' dâyı

Ki ider tîg kalem kat'ını zirâ her dem (Nazîm, Divan 4, K. 20/II/10)

2.3. ATASÖZLERİ

2.3.1. Kalem kılıçtan keskindir³⁸

Kılıç kuşanan bin tane adamın olsa da bir kulunun yerini tutamaz zira hançer ne kadar keskin olsa da kalem gibi olamaz.

Yirini tutmaz kulunun bin gulâm-ı tîg-zen

Her ne denlû olsa bürrân olmaya hançer kalem (Âşık, K. 7/41)

---

³⁸ Ömer Asım Aksoy (1988), Mehmet Zeki Pakalın (1993) ve Türk Dil Kurumunun “<https://sozluk.gov.tr/>” sitesi incelenmiş ve bu söze tesadüf edilememiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KALEMİN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ VE İŞLEVLERİ

Divan şairleri kalemin şekil ve işlevleri çerçevesinde oluşturdukları hayal ve söyleyişleri farklı nazım şekilleriyle yazdıkları şiirlerde yer vermişlerdir. Şairler kalemin rengi, boğum kısımları, ucunda şak açılmış olması, batırıldığı mürekkebin renginden dolayı uç kısmının kırmızı veya siyah olması... gibi özelliklerinden yola çıkarak kalemi çeşitli unsurlarla münasebet içerisinde kullanmışlardır.

3.1. AĞLAMASI

Sevgilinin kılıcının açtığı yarayla kalem gibi ağlardım, keşke onun kılıcı ve kaleminin övgüsüyle mutlu olsaydım. Beyitte, kalemin ucundan damlayan mürekkep ile âşığın gözünden akan yaş arasında ilişki kurulmuştur.

Zahm-ı tîgıyla kalem gibi olurdum giryân

Vasf-ı tîg u kalemiyle nola olsam hurrem (Nazîm, Divan 4, K. 20/I/10)

3.2. BAĞRININ DELİK OLMASI

Kalem senin emrin ile İslam ülkesine dâhil oldu, bu durumu kıskanan o kıskanç insanların bağı da kalemin bağı gibi delinsin! Kamış kalemin içi bir borunun içi gibi boştur. Kalemin bu şekli şair tarafından “bağı delik” olarak nitelendirilmiş ve kıskanç kimselerin bağrının da bu şekilde delinmesi için beddua edilmiştir.

Hâme-veş bağı delinsün yine ehl-i hasedün

Girdi ol emrün ile mülket-i İslam’a kalem (Ziyâ’î, K. 6/23)

Zihnin boş ise ne olacak sanki, nur ile dolusun; özetle hem ayna hem de ayna mahfazasıdır. Kalemin içinin boş olması, zihninin boş ve nur ile dolu olması şeklinde tasavvur edilmiştir.

Hâlî ise zihnün n’ola envâr ile pürsün

Hâsıl bu ki hem âyîne hem âyîne-dânsın (Nâ’îlî, K. 25/13)

3.3. BAŞ AŞAĞI OLMASI

Kalem, cennetin Tuba ağacıdır, bundan dolayı daima baş aşağı durur veyahut baş aşağı asılmış Sahir-i Babil'dir. Kalemin, kullanılırken ağzının aşağıda olması ile Tuba ağacının ve Harut ile Marut adlı meleklerin baş aşağı olması arasında ilişki kurulmuştur.

Tûbî-i cennet dürür ki dâim olur ser-nigûn

Sâhir-i Bâbildür asılmış yâhûd ber-ser kalem (Âşık, K. 7/10)

Kalem, baş aşağı duran ulu Tuba ağacıdır. Kalemin, kullanılırken ağzının aşağıda olması ile Tuba ağacının baş aşağı olması arasında ilişki kurulmuştur.

Nedür ol şûh-tab'-u şâh-peyker

Misâl-i devha-i Tûba nigûn-ser (Necâtî, K. 10/1)

Kalem, başını ayak edip daima huzur içinde o yolda yürür, o yol öyle bir yoldur ki yüce vezirin methodıldığı yoldur.

Safâ-y-ile serini pây idüp yürür dâ'im

O rehde kim reh-i medh-i hidiv-i vâlâdur (Neşâtî, K. 15/12)

3.4. BAŞLIK TAKILMASI

Kalem, başına Abbasi sarık³⁹ sararak riyazet içinde, zayıf ve solgun hakikat ehline benzer. Kalemin arka/baş kısmına denk gelen boğumu başa takılan bir sarık gibi

³⁹“Abbasi imame” bir tür siyah sarığa verilen addır. Sarık başın etrafına sarılarak yani başın etrafında döndürülerek takılan bir kıyafettir. “Tavaf etmek” de bu yönüyle sarığa benzemektedir. Çünkü bu eylem, Kâbe'nin etrafında dönülerek yapılmaktadır. Ayrıca “Kâbe” ve “Abbasi imame” sözcüklerinin bir arada kullanımı Hz. Muhammed'in Ka'be'nin fethi sırasında sarındığı siyah sarığı hatırlatmaktadır. Zira bundan önce Hz. Peygamber'in, çoğunlukla beyaz renkte sarık sarındığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Kâbe'nin siyah örtüsü ve Abbasi imame'nin rengi de uyum içerisindedir. Bu arada Kâbe örtüsünün Halife Nasır zamanında yeşil örtüyle örtülüyken yine onun zamanında siyah örtü ile örtülmeye başlandığını hatırlatmak gerekir (Ünal 2001: 18'den akt. Berdibek, 2017: 80). Hatta bu dönemden sonra Ka'be hep siyah örtü ile örtülmeye devam etmiştir.

Kamışın kalem olma aşamasına bakıldığında bu süreci gözlemlemek daha kolaydır çünkü kamış, kalem aşamasına gelinceye dek pek çok süreçlerden geçer. Öncelikle gübre içerisinde -at gübresi en makbul sayılanıdır- ve güneşte yaklaşık bir, bir buçuk yıl kamışlar bekletilir (Berdibek, 2017: 81).

Eskiden kamış kalemler, daha iyi sertleşsin diye gübreye yatırılmış. Bu durumda bir süre sonra, asıl rengi sarı olan kalem, yanarak kahverengiye çalan tatlı bir siyahlık kazanır (Şentürk, 2015: 47).

tasavvur edilmiştir ki bu boğum kısmı diğer yerlerine nazaran daha koyu, siyaha yakın renktedir. Kalem, bu siyah imamesiyle hakikat ehline benzetilmiştir.

Urınur başa ‘Abbâsî ‘amâme
Nizâr-ü-zerd ehl-i hâle benzer (Necâtî, K. 10/8)

3.5. BEDENİNİN RENGİ

Kalem, kamışlığa yeşil elbise ile gelmişti, şimdi senin yüzündeki ayva tüyelerinin (yazının) arzusuyla karalar giyinmişse şaşırılmamak lazım. Kamışın kesilip çeşitli aşamalardan geçirilerek kalem hâline getirilirken ve mürekkebe batırılmasından dolayı siyahlaşmasının sebebi sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerini arzulaması olarak ifade edilmiştir.

Hatun hevâsı ile şimdi kara giyse ne var
Libâs-ı sebz ile gelmişdi neysitâna kalem (Âlî, K. 77/2)

Esmer kalem, senin baht yıldızının parlaklığını görseydi çok şey icat ederdi. Fennî Hz. Muhammed’i konu aldığı bu beytinde kalemin esmer olduğunu belirtmiştir zira “esmer”, kalemin lakabıdır (Tuhfe-i Hattâtîn, 604’ten akt. Yazır, 1974: 165).

Bu işlemden sonra kamışın kalem olmak için uygun koşullara ulaştığı gözlemlenir. Böylece artık onlar; kuru, noktasız ve yere atıldığında sesi tiz çıkan bir hâle döner. Kamışın yaklaşık bir karış mesafede bir var olan boğumları genellikle kalemin sırt kısmına denk gelir ve kamışın renk olarak en koyu kısmı buradadır. Bu hafif boğumlu ve siyaha yakın kahverengi olan kısım da şekil ve renk olarak Abbasi imameyi anımsatır ve başına siyah sarık sarınan ulemeden bir kimsenin düşünülmesine olanak sağlar (Berdîbek, 2017: 81).

Abbasi sözcüğü yalnız başına düşünüldüğünde “Emevilerden sonra Müslümanların yönetimini üstlenen Müslüman Arap hanedanlığı” anlamına gelmektedir. İmame ise “savaşta başa takılan bir tür başlık, tepihin iki ucunu bir araya getiren boncuk veya sarık” anlamlarına gelir. Her iki sözcük bir araya geldiğinde yani “Abbasi imame” olarak kullanıldığında “siyah sarık” anlamındadır. Burada “Abbasi” sözcüğünün bir medeniyetten çok “siyah” anlamına gelmesinde pek çok etken sayılabilir. Mesela Abbasiler, siyaha oldukça önem vermiş ve onu giyim kuşamları da dâhil pek çok alanda kullanmışlardır. Elbette bunda siyah rengin örten, diğer renkleri kapsayan ve tekâmülü simgeleyen yönüyle birlikte sahip olduğu başka anlamları da vardır. Özellikle Abbasiler; bu rengin aristokrasinin temsili olarak kabul edilmesi ve saygın bulunmasından dolayı ona ayrı bir değer vermişlerdir. Ayrıca onların Emevilerle olan çatışmalarında dahi bu rengi bir üstünlük göstergesi olarak algıladıkları dikkati çekmektedir. Hz. Peygamber’in Kâbe’nin fethi sırasında bu renkte sarık sarınması, onların bu rengi benimsemeleri ve renge atfettikleri değer açısından önemlidir. Belki de sırf bunun sonucu olarak bu inançla Halife Nasır’ın yeşil olarak kullanılan Mekke’nin örtüsünü siyah olarak değiştirdiği söylenebilir. Bu açıklamalardan Kâbe ve Abbasi imame ibaresinin birlikte kullanılmasını sağlayan anlam ilişkisinin siyah renge ve rengin değerine bağlı olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında Abbasi imamenin hame sözcüğü ile birlikte kullanılmasının yine bu rengin ilmiyenin temsili bir anlam taşımamasından ve hamenin yani kamış kalemin şekil ve renk benzerliğinden kaynaklandığı gözlemlenmektedir (Berdîbek, 2017: 81-82).

Kevkeb-i ikbâlini parlak göreydi bir zaman
Gör neler icâd ederdi şevk ile esmer kalem (Fennî, K. 24/28)

Derdimi açıklamak üzere kalemi elime alınca kâğıt ve kalem baştan sona kapkara oldu. Şair kalemin renginin doğal olarak siyah olmasını hüsn-i talil yaparak kendi dertlerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Kâğıdın siyah olması ile de “Derdim o kadar çoktu ki hepsini yazmaya çalışınca kâğıtta beyaz yer kalmadı.” anlamını düşündürmek için mübalağa yapmıştır.

Aldum kalem elüme gamumu beyân kılam
Kapkara oldu kâğıd ile cümle bu kalem (Rıdvân, G. 547/1)

Kalem, siyah elbiseli bir sevgili ve çınar boyludur, bu görüntüsüyle sevgilinin boyuna ve zülfüne benzemesi normaldir. Şair ince uzun boylu ve siyah renkli olan kalemi siyah elbiseli bir sevgiliye benzetmiştir.

Siyâh câme nigâr ü çenâr-kâmetdür
Boyunla kâkülüne benzese ne var hâme (Sehî, K. 32/11)

Amber kokulu elbise giymiş kalem insanların dilini bilen tercümandır. Kalemin rengi doğal olarak siyahtır, kokusunun da amber kokulu olduğu ifade edilmiştir. Bu ifade siyah mürekkebin terkibine katılan siyah ve güzel kokulu amber maddesi dolayısıyladır.

Tercemân-ı zebân-şinâs-ı ümem
‘Anberîn câme-pûş ya‘ni kalem (İhyâ, M. 2/8)

3.6. BOĞUM BOĞUM OLMASI

Kalemin uzun boyu boğum boğumdur, sanki hizmet etmek üzere bir iki kemer takmıştır. Kamışın üzerindeki boğumlar Balî tarafından, hizmet etmek üzere takılan kemer olarak tasavvur edilmiştir. Şairin bu tasavvuru hüsn-i talil örneğidir zira hizmet sunan kişiler genellikle önlük, kuşak, kemer tarzı unsurlar kullanırlar. Eskiden medreselerde imaret işleri konusunda hizmet eden talebeye “imaret kemeri”; genel olarak işlere bakan, hizmet eden talebeye de “kemer” denilmesi (Pakalın, 1993: 1/63, 241) hizmet ederken kullandığı kemer dolayısıyladır.

Kadd-i bülendi olduğı budur boğun boğun
Kuşandı hıdmetünde bir iki kemer kalem (Balî, K. 13/5)

3.7. DİLİNİN YARIK (KIRIK) OLMASI

Kalemin dilinin yarık olmasının sebebi, ezberlediğı şiirin sözlerinin tatlılığıdır. Kamış kalemin daha çok mürekkep alması için uç kısmında şak açılır. Şair bu şakkın/yarığın, kalemin ezberlediğı şiirden kaynaklandığını tasavvur etmiştir.

Lezzet-i güftâr-ı şîrînünle yarıldı dili
Eyleyelden şî'r-i şekker-rîzünü ezber kalem (Âşık, K. 7/22)

Kalem, senin dudağının sırlarından haber verdiği zaman, dudağından aldığı lezzetten dolayı dili ikiye yarılr. Kalemin daha fazla mürekkep alması için ucunda açılan çatlağın sevgilinin dudağından aldığı lezzetten kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Zebânı iki yarılr safâ-yı lezzetden
Ne dem ki râz-ı lebünden virür haber hâme (Sehî, K. 32/7)

Bir kusur işleme korkusuyla kalemin dudağı çatlar, kalem şaşkınlığından başı dönüp titrer. Fennî Hz. Muhammed'i konu aldığı bu şiirinde, kalemin mürekkep tutması için şak açılan uç kısmının, Hz. Muhammed'i anlatırken hata yapma korkusundan dolayı çatladığını ifade etmiştir.

Havf-ı taksîrâtla çatlar dudağı hâmenin
Hayretinden mest-i sergerdân olur titrer kalem (Fennî, K. 24/50)

Kalem, yakın zamanda gelmiş Hintli bir taze fidandır, dili kırık olsa buna şaşırılmamak lazım. Şair bu beyitte “dili kırık” sözünü gerçek anlamıyla kalemin ucunun yarık olmasını, mecaz anlamıyla da kalemi benzettiğı Hintlinin konuşmasının tam bir Anadolu gibi olmamasını düşündürecek şekilde kullanmıştır.

Yakında geldi o bir nev-nihâl-i Hindûdur
Şikeste olsa 'aceb mi dahı zebân-ı kalem (Tıflî, G. 131/2)

3.8. DİLİNİN, ELİNİN, BAŞININ VEYA AYAĞININ KESİLMESİ

Onun keskin bıçağı kalemin dilini nasıl kesmesin, sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf attığını söylüyorlar. Kamış kalem belli bir süre kullanıldığında ucu bozulur ve bundan dolayı yazılar kötü olurmuş. Böyle bir duruma gelen kalemin uç kısmı kesilir ve yeniden düzgün yazılar yazması sağlanmış. Şair de kalemin ucunun kesilmesinin sebebini, sevgilinin cevher saçan dudaklarına laf atması olarak tasavvur etmiştir.

Gizlik-i tîzi lisânın⁴⁰ niçe kat' eylemesün

Söz atar dirler o la'l-i güher-efşâna kalem (Âsım, K. 11/13)

Bazı mumların dumanı sanki onun ışığıdır, kalemin dilini kesmek onun sözünü daha parlak (okunaklı) hâle getirir. Eskiden mum, fitilli gaz lambası gibi aydınlatma araçlarının fitilinin/îpinin uç kısmı uzun süre yandıktan sonra kararır duman yapardı, ışığı da pek iyi olmazdı. Mumun veya gaz lambasının duman yapmaması ve ışığının daha parlak olması için fitilinin ucu/dili kesilirdi. Uzun süre kullanılan kamış kalemlerin de ucu bozulur ve yazıdaki harfler birbirine karışır, yazının okunması zorlaşır. Kötü yazan bu kalemlerin, yazıları daha okunaklı olsun diye uç kısmı kesilir. Necâtî de “dilini kesmek sözünü daha parlak eyler” ifadesini hem mumu hem de kalemi düşündürecek şekilde kullanmıştır.

Ne şem' olur ki nûrîdur duhânı

Dilin kesmek sözi rûşen-ter eyler (Necâtî, K. 10/9)

Kalem, kendi sırlarını keşfetmekte olduğu için dilinin uç kısmı kesilmiştir. Kalemin ucunun, yazının daha okunaklı olması için kesilmesi şair tarafından kalemin kendi sırlarını keşfetmekte olmasına bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır.

Hemîşe itmededür keşf-i râz-ı şân-ı kalem

Anunçün oldı bürîde ser-i zebân-ı kalem (Fasîh, G. 288/1)

Hokka kuyusunun Yusuf'unun yanağını görünce kalem Züleyha'sının elini kesmemesi ayıptır. Yusuf ve Züleyha kıssasında Züleyha'yı ayıplayan kişiler Yusuf'u görünce onun güzelliği karşısında kendilerini kaybedip ellerini kesmişlerdir. Nâbî de

⁴⁰ Metnin alındığı çalışmada “Gizlik-i tîz-i lisânın” şeklinde geçen bu söz öbeği tarafımızca “Gizlik-i tîzi lisânın” olarak değerlendirilmiştir.

buna telmihte bulunup Yusuf ile kuyudaki mürekkep, kalem ile Züleyha arasında ilgi kurmuş; kalemin uç kısmının kesilmesinin sebebini mürekkebi görmesi olarak tasavvur edip hüsn-i talil yapmıştır.

Yûsuf-ı çâh-ı devâtun göricek ruhsârın

‘Aybdur kat’ -ı yed itmezse Züleyhâ-yı kalem (Nâbî, G. 513/10)

Kalem, kendisini sevgilinin parmağına benzettiği için kesik ayaklı ve kabahatli olmuştur. Kalemin uç kısmının (ayağının) kesilmesi kendisini sevgilinin parmaklarına benzetmesine bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır. Ucunun mürekkebe batırılması da kabahatli olması şeklinde tasavvur edilmiştir zira eskiden hırsızların (suçluların) yüzüne kara sürülmüştür.⁴¹

Engüş-t-i yâre itdigiçün kendüsin şebîh

Oldı bürîde-pâ vü ser-i müttehem kalem (Nâfî, G. 154/2)

Kalem, sevgilinin yanağının ayva tüyelerinin siyahlığını andığı için utangaçlığın bıçağıyla daima dilini keser. Kalemin uç kısmının kesilmesi sevgilinin yanağındaki ayva tüyelerinin siyahlığını anmasına bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır.

Kat’ eder gizlik-i şerm ile zebânın dâ’im

Dile aldıkça sevâd-ı hat-ı ruhsârı kalem⁴² (Mâhir, G. 138/7)

Kalem, başı kesilmedikçe ahını açığa çıkarmaz; galiba sır saklayan eşsiz ve şaşılabilir bir âşıktır. Kamışın kalem hâline getirilip yazması (ahını açığa çıkarması) için başının kesilmesi gerekir, baş kısmı kesilmeden bir şey yazmaz (açığa çıkarmaz), Sabîh de bu durumu onun sırdaş bir âşık olmasına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Serin kat’ itmedükçe medd-i âhın âşikâr itmez

‘Aceb bir kâtim-i sırr ‘âşık-ı mümtâzdur hâme (Sabîh, G. 270/6)

3.9. GÖZÜ YAŞLI OLMASI

Biri 15. yy. sanatçısı Ahmedî’ye diğeri 16. yy. sanatçısı Ahmed-i Rıdvân’a ait olan aşağıdaki iki beyitte de benzer anlamlar ifade edilmiştir: Kılıç dedi ki ben güler

⁴¹ El kesme cezası, yüze kara sürme cezası hırsızlığa verilen cezadır (Keskin, 2009: 996, 1103).

⁴² Metnin alındığı çalışmada “ruhsâr-ı kalem” şeklinde geçen kelimeler, tarafımızca “ruhsârı kalem” şeklinde değerlendirilmiştir.

yüzlüyüm, ekşi suratlı değilim; kalem dedi ki mümin, gözü yaşlı olmalı. Beyitte kalem ile mümin, mürekkep ile gözyaşı arasında ilgi kurulmuştur. Şairler kalemin uç kısmını kalemin gözü, oradan sızan/damlayan mürekkebi de gözyaşı olarak tasavvur ettikleri için kalemi “gözü yaşlı” olarak nitelendirmişlerdir.

Pes kılıç didi ki handânam degülem türş-rûy

Pes kalem didi ki mü'min gerek ola eşk-bâr (Ahmedî, K. 25/18)

Dir kılıç handânam u ne turş-rû

Dir kalem mü'min-sıfat men eşkbâr (Rıdvân, K. 55/17)

3.10. İKİ DİLLİ OLMASI

Dilinin iki tane, elbisenin de siyah olması sorun olmaz zira sen şüpheli bilgileri araştıran saray habercisisin (casususun). Uç kısmındaki çatlaktan dolayı kalem iki “dilli”, yani iki lisan bilen haberci veya casus olarak tasavvur edilmiştir.

Çift olsa zebânun siyeh olsa n'ola câmen

Câsûs-ı serâ-perde-i tahkik-i gümânsın (Nâ'îlî, K. 25/2)

3.11. KANININ RENGİNİN KARA OLMASI

Ak kâğıdın üzerine kara kanımı akıtarak beni bazen başımın üzerinde yürütür. Rûşenî bu beyitte kalemi konuşturmuştur. Kalemin uç kısmı, başı olarak; siyah renkli mürekkebi de kanı olarak tasavvur edilmiştir.

Geh yügürdür başum üstinde revân

Akıdup ağ kağıd üsne kara kan (Rûşenî, M. 6/3)

Neden böyle baştan ayağa siyah elbise giydin, gözlerinden akan kara kan nedir böyle? Abdî, kaleme seslendiği bu beyitte kalemin uç kısmından akan siyah mürekkebi kalemin kara kanı olarak tasavvur etmiştir.

Niçin başdan ayağa giydin siyâh

Nedir gözlerinden akar kara kan (Abdî, Tcb. 1/I/2)

3.12. UCUNUN, AĞZININ (GAGASININ) RENGİ

Şu beyitlerde, Rûşenî'nin kalemin uç kısmı ile ilgili tasviri genel olarak şöyledir: Yüzümü bazen beyaz, bazen siyah, bazen sarı, bazen kırmızı, bazen de yeşil yapar. Bazen papağan gibi kırmızı gagalıyım, bazen sarı bazen de mavi. Bazen sandal renkliyim bazen de yeşil renkli, özetle her renge boyanırım. Yüzüm yedi renk ile renklendirilmiştir, sözüm ise yetmiş iki dilden daha fazladır. Rûşenî'nin kalemin ucu ile ilgili tasviri tasavvuftaki renk simgeçiliğini hatırlatmaktadır. Özellikle birinci beyitteki beş renk (beyaz, siyah, sarı, kırmızı, yeşil) “Letâif-i hamse⁴³” olarak nitelendirilen renklerdir. Ayrıca Rûşeni kalemin yüzünün “yedi lenv ile mülevven” ve sözünün “yetmiş iki dilden artuk” olduğunu söyleyerek kaleme arif⁴⁴ niteliği kazandırmıştır.

Gâh ider yüzüm sefid ü geh siyâh

Gâh zerd ü gâh surh u sebz gâh (Rûşenî, M. 6/2)

Surh minkârum gehî bebgâ kimi

Zerd-râ geh nîl-gûn şeydâ kimi (Rûşenî, M. 6/4)

Gâh sandal rengem u geh sebz-fâm

Hasılı bu boyanur her renge hâm (Rûşenî, M. 6/5)

Yidi lenv ile mülevvendür yüzüm

Yitmiş iki dilden artukdur sözüm (Rûşenî, M. 6/6)

⁴³ “Letaif-i hamse”, Arapça, beş latife demektir. İnsana ait menfuh ruhun beş tavrı vardır: Kalb, ruh, sır, hafi, ahfa (çok gizli). Bunlar, emr âlemine aittir. Bir de halk âlemine ait “nefs” latifesi vardır. Bu latifeler birbirinin içinde gizlenmiştir. Bir sonraki bir öncekinden daha latiftir. Her latife, bir peygamberin ulaştığı manevî hakikati temsil eder: Kalb latifesi, Hz. Adem'in kademi altında; ruh Hz. İbrahim'in; sır Hz. Musa'nın; hafi Hz. İsa'nın; ahfa ise Hz. Muhammed'in kademi (ayağı) altındadır, denir. Bunların her biri, farklı kozmik renkler içerir: Kalp kırmızı, ruh sarı, sır beyaz, hafi siyah, ahfa yeşil renklidir (Cebecioglu, 2009: 398).

⁴⁴ Arif, renksizlik makamında her rengi görüp, bilip, değerlendirip ona göre hareket eder. Zira o, fenada, “Allah'ın rengi” (Sıbgatullah) olan renksizliğe kavuşmuş; yetmiş iki milletin veya (meşrebin) dilini anlar ve konuşur hâle gelmiştir. Renksizlikte bütün renklerin bulunduğu gibi, Allah'ın rengi olan renksizliğe ulaşmış sufilerde de tüm meşreb ve renkler bulunur (Cebecioglu, 2009: 105).

3.13. UCUNDA (AĞZINDA) KIL OLMASI

Eski Türk ressam ve müzehhiplerinin minyatür yapmak ve ince çizgiler çizmek için kullandıkları fırçaya “kıl kalem” derlerdi. Bu fırçalar tek kıldan yapılırdı (Pakalın, 1993: 2/266). Şairler kalemin ucuna takılan bu kılı kalemin dilinde tüy bitmesi, kalemin kıl kapması; vücuttaki kıl, kıl ucu kadar haber, sevgilinin zülfü... gibi unsurlar ve hayaller ile münasebet içerisinde kullanmışlardır.

Gümüş sineli kalem, sevgilinin niteliklerini o kadar çok söyledi/anlattı ki ağzında (dilinde) tüy bitti. Eskiden küçük yazılar yazmak, ince çizgiler çizmek için kamlık kalemlerin ucuna kıl takılmıştır. Sehî de bu durumu kalemin sevgiliyi çok anlattığı için dilinde tüy bitmesi olarak ifade etmiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Şu denlü söyledi yârün miyânı vasfını kim
Bitürdi tü ağzında bu sîmber hâme (Sehî, K. 32/14)

Kalem, senin zülfünü diline alıp gubari yazısını yazdı; hassastır, ince eleyerek yapar işini ancak kıl kapar, rahatsız/tedirgin olur. “Gubar veya gubari, hat sanatında kullanılan çok ince ve küçük bir yazı türüdür. Toz kadar ince/küçük olmasından ötürü gubari olarak adlandırılmıştır (Mermer ve Koç Keskin, 2005: 35)”. Gubari ve benzeri küçük yazıları yazmak için kalemin ucuna kıl takılır ve çok hassas, ince bir işçilikle çalışılır. Şair de kalemin ucundaki bu kılın, sevgilinin zülfü olduğunu ifade etmiş ve kalemin çok hassas olduğunu söyleyerek kıl kapacağını, tedirgin olacağını dile getirmiştir. Ayrıca şair “gubâr-ı hattını” sözüyle sevgilinin ayva tüylerini de düşündürmüştür.

Yazdı gubâr-ı hattını zülfin alup dile
Nâzîkdür ince dikkat-ile kıl kapar kalem (Balî, K. 13/3)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KALEME ATFEDİLEN KARAKTER ÖZELLİKLERİ

Şairler sürekli kullandıkları kaleme insana özgü çeşitli özellikler atfederek onu kişileştirmişlerdir. Bu özelliklerin bazıları kalemin şekli, işlevi, batırıldığı mürekkebin rengi ile ilgilidir; bazıları da şairin o anki ruhsal durumuyla ilgilidir.

4.1. AĞLAR

Şairler kalemin uç kısmından sızan, damlayan mürekkebi gözden akan yaş olarak tasavvur etmişlerdir. Şair eğer sevgilinin kırmızı dudağından bahsediyorsa kalemin ucundan akan kırmızı mürekkep “kan ağlamak” olarak, siyah benlerinden, siyah saçlarından bahsediyorsa kalemin ucundan akan siyah mürekkep “kara kan ağlamak” olarak tasavvur edilmiştir.

Kılıç gülerək kahreder, kalem ağlayarak mutlu eder; dost ve düşmanla bu şekilde meşgul oldular. Kalemin ucundan mürekkep akması kalemin ağlaması olarak tasavvur edilmiştir.

Biri handeyle ider kahr ol biri giryeyle şâd

Oldılar derkâr-ı hasm ü âşinâ seyf ü kalem (İhyâ, G. 199/8)

Sevda kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ki buna daha çok süveyda denir. “Kara sevda” deyimini de bu sıvının siyah olmasından dolayıdır. Zaten sevda kelimesinin kendisinde de karanlık anlamı vardır. Divan şiirinde göz ve saç rengi, sevda ile ifade edilir. Sevdalanmak, aşka tutulup bedendeki süveyda sıvısının artmasıdır. Şairler sevda kelimesini hem renk hem de aşka düşmek anlamında kullanırlar (Pala, 2003: 415). Keçeci-zâde İzzet Molla, aşağıdaki beyitte “Kalemin ağlayan gözleri senin lal kırmızısı dudaklarını görmese, ayva tüyelerini ve benlerini yazmaktan dolayı kara sevda getirir (Kalbindeki süveyda sıvısını gözlerinden akıtır.)” diyerek kalemin ucundan sızan/akan mürekkebi kastetmiştir. Ayrıca “lal” kırmızı ve değerli bir taştır, sevgilinin dudağını ifade etmek için kullanılır; “hat” sevgilinin ayva

tüyü, “hâl” ise sevgilinin yanağındaki benidir ve ikisi de siyahtır. Şair, sevgiliye ait bu unsurların renkleri ile mürekkep renkleri arasında münasebet kurarak şunu ifade etmiştir: Kalemin ağlayan gözü senin kırmızı dudağını görmese (yani kırmızı mürekkep kullanılmasa) ayva tüylerini, benlerini yazmaktan dolayı siyah mürekkep akıtır.

Kara sevda getirür nakş-ı hat u hâlün ile
La‘lini görmese geh dîde-i giryân-ı kalem (İzzet, G. 353/3)

Sersem kalem, sevgilinin zülfüne “Hıta miskidir.” demiş, bu hatasından dolayı bugün utanıp ağlar. Kalemin kırmızı mürekkebe batırılması “yüz kızartmak, utanmak”, mürekkebin de uç kısmına doğru sızması/akması “yaş dökmek, ağlamak” olarak tasavvur edilmiştir.

Zülfine müşg-i Hıtâ demiş hatâsından bugün
Yüz kızardup yaş döker yazuda ser-gerdân kalem (Fakîh, G. 63/4)

4.2. ANLAYIŞLIDIR, FERASET SAHİBİDİR

Kalem, bu doğrudur bu yanlıştır tartışmasına girmeden yazar; dönemin dilini gayet iyi bilir, feraset sahibidir. Kalem, kullanan kişinin yazdıklarına müdahale etme tasarrufuna sahip değildir zira bir yazı aracıdır. Şair de bu durumu, hüsn-i talil çerçevesinde, kalemin ferasetli oluşuna bağlamaktadır.

Cidâl idüp dimez bu râst bu kecdür⁴⁵ ider imlâ
Lisân-ı ‘asrî⁴⁶ gâyet iy bilür sâhib-firâsetdür (Râşid, K. 24/6)

4.3. ÂŞIKTIR

Kalem, sevgilinin zülfünün ucunun karalığına âşık oldu, o yakası açık, sinesi görünen sevgiliye nasıl meyletmesin ki kalem? Şair, divan şiirinin geleneği icabı âşıktır, kalemin de sevgiliden ziyade şaire yakın olması şairin, kendisini kalem ile özdeşleştirmesine, kendi arzularını, duygularını kalemin şahsında anlatmasına imkân

⁴⁵ Bu sözcük, metnin alındığı çalışmada “gecdür” şeklinde geçmektedir, tarafımızca “kecdür” şeklinde değerlendirilmiştir.

⁴⁶ “Lisân-ı ‘asrî gâyet” şeklinde geçen tamlama, tarafımızca “Lisân-ı ‘asrî gâyet” şeklinde değerlendirilmiştir.

sunar. Aşağıdaki beyitte de şair (âşık), sevgiliye dair duygularını kaleme âşık kimliği kazandırarak ifade etmiştir.

Oldu sevdâ-yı ser-i zülf ile dîvâne kalem

Nice meyl eylesin çâk-i girîbâna kalem (Edîb, G. 900/1)

4.4. BAŞ BELASIDIR

Kalemimin büyüğü kimi etkilese, o kişi bana döner; kalemim bu dünya sahnesinde başımın belasıdır. Şair, yazdıklarından dolayı yaşadığı durumun/sıkıntının kalemden kaynaklandığını ifade edip kaleminin, kendisinin başına bela olduğunu dile getirmiştir.

Kime te'sîr-i füsûn etse bana 'â'id olur

Başıma sahne-i dünyâda belâdır hâmem (Re' fet, G. 109/8)

4.5. CANİDİR (KAN EMİCİDİR)

Kalem bir hamlesiyle mananın nefesini bağlar, söz meydanında düşman saflarını yaran bir kan emicidir (canidir). Şair, kalemin etki gücünü ifade edebilmek için onu düşman saflarını yaran bir savaşçıya benzetmiştir. Kalemin “hûn-h'âr (kan emici)” olarak nitelendirilmiş olması kırmızı mürekkebe batırıldıktan sonra ucunun (ağzının) kana bulanmış şekilde tasavvur edilmesi ile ilgilidir.

Yek sadmesiyle rûh-ı ma'ânîyi bend eder

Sahn-ı suhende saf-der-i hûn-h'ârdır kalem (Eşref, K.15/10)

4.6. DELİDİR

Kalem kendi başına öne çıkmış, durmak bilmez bir delidir; ortaya çıktığında tutan olmasa dünyayı yakar. Kalem, yazdıklarıyla mecazen yakıcıdır, kurumuş kamyş olmasıyla da ateşte tutuşturucu olarak kullanılır. Bu iki açıdan bakıldığında kalem ile “yakmak” eylemi birbiriyle münasebet içerisindedir. Ayrıca şair kalemi “tutmaktadır”, yani kalem şairin elindedir. Fuzûlî de kalemi ateş ile bu münasebetler içerisinde kullanarak “engel olunmadığı takdirde dünyayı yakıp kül edecek bir deli” olarak tasavvur etmiştir.

Bir öz başına ög almış karârı yoh delüdü
Çihınca dutmasalar ‘âlemi yahar kalem (Fuzûlî, K. 33/10)

4.7. DİLİ DURMAZ, SIRDAŞ DEĞİLDİR

Kalem, gizli sözleri halka açıklayarak kendi başına diliyle sürekli bela getirir. Kalemin sürekli bir şeyler yazması, halka bir şeyler anlatması “gizli sözleri açığa çıkarmak”; kalemin başının kesilerek düzeltilmesi ise şair tarafından “başa bela gelmesi” şeklinde tasavvur etmiştir.

Diliyle öz başına muttasıl belâ getürür
Ki halka gizlü sözü eyler âşkâr kalem (Fuzûlî, K. 33/12)

Ey Sa‘îd, kalemin dilini kesseler bile kalem durmaz, yine de anlatır; kalemi kendine sırdaş etme zira o iki dillidir. Şair, ucunda şak açılmasından dolayı kalemi iki dilli olarak; uzun süre kullanılan kalemin uç kısmının kesilerek düzeltilmesini ise dilinin kesilmesi, konuşamaz hâle getirilmesi olarak tasavvur etmiş ve kalemin bu iki durumunu düşünerek onu “iki dilli, dili durmaz” olarak nitelendirmiştir.

Hâsılı kat‘-ı zebân olsa da durmaz söyler
İtme hem-râz Sa‘îdâ dü-zebândur kalemüm (Sa‘îd, G. 116/9)

4.8. DOSTTUR

Kalem, hüznler evinde gönle teselli verir zira dertli kişilerin vefalı dostudur. Kalem, şairin dertlerini, duygularını dile getirir. Bundan dolayı şair kalem ile teselli bulur ve onu kendisine dost kabul eder. Ne zaman duygulansa sevgiliye dair duygularını, arzularını, düşüncelerini dile getirecek olsa en yakın vefalı dost olarak kalemi görür.

Beytü’l-hazanda tesliye-bahş-ı derûn⁴⁷ olur
Dil-haste-gâna yâr-ı vefâkârdır kalem (Eşref, K.15/9)

⁴⁷ Metnin alındığı çalışmada “tesliye-bahş derûn” şeklinde geçen sözcükler, tarafımızca “tesliye-bahş-ı derûn” olarak değerlendirilmiştir.

4.9. GÜNAHKÂRDİR

Edebi kuralına uy, sakın sözü uzatma; kalem çok konuştuğu (yazdığı) için günahkâr olmuştur. Çok kullanılan kalem mürekkebe çok batırıldığı için ucu siyahlaşır, “siyahkâr” sözcüğü kullanılarak bu durum ile günahkârlık arasında ilgi kurulmuş ve kalem günahkâr olarak nitelendirilmiştir.

Didi sahin sözi çoh itme sahla şart-i edeb

Ki çoh sözinden olubdur siyâh-kâr kalem (Fuzûlî, K. 33/39)

4.10. GÜZEL İŞLERE (AMELLERE) İSTEKLİDİR

Kalem, hakikat pirinden el almasaydı, böyle güzel amellere istekli olmazdı. Kalem erbabı kişiler eğitilmiş ve toplum tarafından saygı gören kişilerdir. Yazdıkları sanatsal ve bilimsel eserlerle topluma faydalı olmuş, toplumun gelişmesine büyük katkılar sunmuştur. Tüm bunları, yazdıkları eserlerle, yani kalem aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bundan ötürü kalem, şair tarafından “güzel amellere istekli” olarak nitelendirilmiştir.

Ger almasaydı pîr-i hakikatden el kalem

Olmazdı böyle ma’îl-i hüsnü’l-‘amel kalem (Nüzhet, G. 222/1)

4.11. HAKİRDİR, HORLANMIŞTIR

A’raf Suresi 158. ayette şöyle bildirilmektedir: “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. Ondaki başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde Allah’a, bir de ona ve sözlerine inanan resulüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız (DİB, 2011: 184).’” Ayette belirtildiği üzere Hz. Muhammed ümmîdir. Fuzûlî de aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in ümmî olmasından ötürü eline kalem almadığını ve kalemin bundan ötürü hakir olduğunu tasavvur ederek şöyle demiştir: Hz. Muhammed eline kalem almazmış, bu utanç yüzünden kalem çok aşağılanmıştı.

Eline almaz imiş Mustafâ kalem derler

Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem (Fuzûlî, K. 33/25)

4.12. HATASI YOKTUR

Kalem görünürde suçlu kabul edilir, fakat bir hata varsa o hata şüphesiz ki kâtime aittir. Kalem bir araçtır, dolayısıyla kendi başına hareket etme tasarrufuna sahip değildir. Kalem ile yapılan bir hata söz konusu olursa bu hata kalemi kullanana, kâtime aittir.

Bî-şübhe var ise yine kâtime hatâ

Zâhirden gerçi kim görünür müttehem kalem (Fâ'iz, K. 7/10)

4.13. HAYIR YANLISIDIR

Ahmedî'ye ve Ahmed-i Rıdvan'a ait olan aşağıdaki iki beyitte genel olarak şu anlam ifade edilmiştir: “Kılıç ‘Dünyadan kötülükleri defeden benim.’ dedi, kalem de ‘Ben hayrı seçerim, hayır yanlıyım.’ dedi.” Kılıç bir savaş aracıdır; düşmana, kötüye ve kötülüklere karşı kullanılmış olsa bile zihinde kötü çağrışımlar uyandırır. Kalem ise genel olarak edebiyat, bilim, iletişim için kullanıldığından zihindeki çağrışımları iyidir/güzelidir. Bundan ötürü kalem hayır yanlısı olarak tasavvur edilmiştir.

Pes kılıç didi benim şerri cihândan def' iden

Pes kalem didi benim her hayrı iden ihtiyâr (Ahmedî, K. 25/14)

Dir kılıç def' iden eşrârı benim

Dir kalem hayrı iderüm ihtiyâr (Rıdvan, K. 55/13)

Kalem, sığınılacak güvenli yeri ve çalışma azmini gösterir zira hayırlı kişiler zümresinin hayır dileyenidir. Eşref bu beyitte kalemi “hayır dileyen bir kişi” olarak tasavvur etmiştir.

Cây-ı âmân u câde-i tahkîki gösterir

Kim hayr-h'âh-ı zümre-i ahyârdır kalem (Eşref, K.15/6)

4.14. HIRSIZDIR

Kalem, hırsızlığı âdet edindiği için senin adaletinin eli, bütün kalemlerin elini kesti ve katrana soktu. Kamışın ucunun kesilip kalem olması ve mürekkebe batırılması

şair tarafından kalemin hırsızlık yaptığı için elinin kesilip katrana batırılması olarak tasavvur edilmiştir.

Dest-i ‘adlün kesdi destin sokdı katrana anun

El uzunluğunu resm idindügiyçün her kalem (Âşık, K. 7/27)

4.15. KARARSIZDIR (YERİNDE DURAMAYAN), ŞAŞKINDIR, ÇILGINDIR

Ağlayıp inleyen, sersem, sevdalı, kararsız (yerinde duramayan), şaşakalmış ve çılgın olan benim. Rûşenî kalemi konuşurarak ona insana özgü bazı nitelikler atfetmiştir. Kaleme atfedilen bu özelliklerden “pür-sevdâ” hem âşık, sevdalı anlamını hem de kalemin ucunun mürekkepten dolayı kararmasını ve gövdesinin siyahlığını düşündürmektedir. Ayrıca kalemin “kararsız” sözcüğüyle “yerinde duramayan, sabit kalamayan” olarak nitelenmesi ise yazı yazma esnasında kâğıt üzerinde sürekli hareket etmesini düşündürmektedir.

Zâr u ser-gerdân u pür-sevdâ menem

Bî-karâr u vâlih ü şeydâ menem (Rûşenî, M. 6/18)

4.16. KENDİNİ BEĞENMİŞTİR, MAĞRURDUR

Kalem, ne kadar çok mağrur olsa da hakkı var zira onun işi her zaman sevgilinin kaşlarını övmek olmuştur. Sevgili, gönül ülkesinin padişahıdır, en ulaşılmaz kişisidir. Vahyî’ye göre onun niteliklerini yazmak bile mağrur olmak için geçerli bir gerekçedir.

Kalem ne mertebe hod-bîn olursa lâyıkdur

Çü vasf-ı ebrû-yı yâr oldı kârı hemvâre (Vahyî, K. 11/9)

4.17. KISKANÇTIR

Kılıç ve kalem, sevgilinin kaşının ve gamzesinin etkisini duyunca kıskançlıktan dünyayı kapı kapı dolaşan derbeder oldu. Kılıç sevgilinin gamzesi, kalem ise kaşı ile ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin kaşı biçimsel olarak kalem gibi ince, uzundur, renk bakımından da yine kalem gibi siyahtır. Duyguları ifade etmek bakımından ise kaşlar kalemten çok daha etkili ve başarılıdır. Divan şiirindeki sevgili

istese kaşlarıyla destanlar yazabilir, küçük bir kaş hareketiyle âşığa bir anda çok farklı duygular yaşatabilir. Abdî de kaşların bu etkisini duyan kalemin kaşları kıskandığını tasavvur ederek kalemi kıskanç olarak nitelendirmiştir.

İşidince ebruvân u gamzenin te' sîrini

Reşk ile oldu cihân-pû derbeder seyf ü kalem (Abdî, K. 24/38)

4.18. MERHAMETLİDİR

Kalem, söz zamanında şevkle ağlamayı âdet edinmiştir zira ezelde merhamet ile terkip edilmiştir. Nüzhet “Yazı yazma esnasında ağlamayı âdet edinmiştir.” derken, kalemin ucunu göz, kalemin ucuna sızan mürekkebi de gözyaşı olarak tasavvur etmiştir. Şair “mürekkebi” sözünü “terkip edilmiş, bir araya getirilmiş, oluşturulmuş” anlamında kullanmış ancak ihâm-ı tenasüp yoluyla yazı maddesi olan mürekkebi de düşündürmüştür.

Vakt-i suhanda şevki ile mu'tâd-ı giryedir

Rikkat ile mürekkebi imiş tâ ezel kalem (Nüzhet, G. 222/5)

4.19. MUTSUZDUR

Mutsuzluktan ötürü bu derece şikâyetin sebebini anlamıyorum, yoksa sözlerimdeki şarap mı seni sarhoş ediyor? Kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı gıcırta (sarîr) şair tarafından sızlanma, şikâyet olarak tasavvur edilmiş ve kalem mutsuz olarak nitelendirilmiştir.

Neş'esizlikden bu rütbe iştikâ' bilmem nedir

Mest-i lâ-ya'kıl eder nutkumdaki sahbâ seni (Abdî, K. 4/)

4.20. NAZLIDIR

Kalem, yasemin bahçesine nazlı bir şekilde gezmeye çıktı; adeta salınan, düzgün boylu bir serviye benzedi. Kalemin kâğıt üzerinde harflerin şekillerine göre aşağı-yukarı, ileri-geri hareket etmesi şair tarafından “naz ile salınarak yürümek” şeklinde tasavvur edilmiş ve kalem nazlı, edalı olarak nitelendirilmiştir.

Çıkdı sad nâz ile seyr-i semenistâna kalem

Döndü bir serv-i sehî-kadd-i hırâmâna kalem (Âsım, K. 11/1)

Ben sana sırlarımı açmam sen de ağzını açmazsın, bu derece istiğnanın seni lal etmesinden korkuyorum. Kalemin uç kısmı “kalemin dili” olarak adlandırılır. Daha fazla mürekkep emmesi için kalemin ucunda şak açılıp öyle kullanılır. Şair de kalemin dilinde şak açılmasını, konuşması, ağzını açması olarak tasavvur edip kalemi “ağzını açmayan, nazlı (naza çeken)” olarak nitelendirmiştir.

Eylemem ben keşf-i râz u sen dahi şakk-ı zebân
Korkarım lâl etmesin bu rütbe istignâ seni (Abdî, K. 4/5)

4.21. RİYAKÂRDIR (İKİ DİLLİ, DÜ-ZEBAN)

Kalemiyelerdeki beyitlerde geçen “iki dilli” sözü daha çok “yalancı, gerçeğe aykırı hareket eden, iki yüzlü” anlamlarına yakın kullanılmıştır. Nitekim “do-zebân” sözcüğü “münafık, iki yüzlü” olarak tanımlanmıştır (Kanar, 1993: 297); aşağıdaki beyitlerden de buna benzer anlamlar çıkarılmaktadır.

Dilim ikidir fakat sözüm birdir, o da başkasına aittir, ben söz bilmem. Rûşenî'nin kalemi konuştuğu bu beyitte kalem, uç kısmında açılan şaktan ötürü “iki dilli” olarak nitelendirilmiştir.

İkidür gerçi dilüm birdür sözüm
Özgenündür ol da söz bilmen özüm (Rûşenî, M. 6/30)

Dilin ikidir ama manaya, gerçeğe ters olan bir söz çıkmaz senden. Fasîh, kalemin ucunda açılan şaktan dolayı kaleme “iki dillisin” diyerek onu “yalan söylemeye müsait, iki yüzlü, münafık” olarak nitelendirmiştir.

Gerçi ikidür zebânun ammâ
Bir söz mi çıkar hilâf-ı ma' nâ (Fasîh, M. 7/12)

Kalemin gözünün yaşına aldanma sakın, onun kalbi kararmıştır; baş eğdiğine bakma zira o iki yüzlüdür. Re'fet kalemin uç kısmının aşağıda olacak şekilde kullanılmasını “baş eğmek (emirlere uymak)”, ucuna sızan mürekkebi “gözyaşı”, içinin boş olup da doğrudan ışık vurmadığı zaman karanlık olmasını “kalbi kararmak (mücadele inancını yitirmek)”, uç kısmına şak açılıp iki dilli gibi görünmesini de “riyakârlık” şeklinde tasavvur edip kalemi “ehl-i riyâ” olarak nitelendirmiştir.

Gözünün yaşına aldanma karalmış kalbi

Bakma baş egdigine ehl-i riyâdır hâmem (Re'fet, G. 109/6)

4.22. SESSİZDİR, SUSKUNDUR

Ey kalem görünürde sessiz ve dilsizsin ama mana âlimi seni, istediği gibi/kadar konuşturur. Kamıştan yapılmış bir kalem gerçek manada sessiz ve dilsiz bir varlıktır, onun konuşturulması ise mecazî bir ifade olarak “yazması, yazar hâle getirilmesi” olarak düşünülebilir. Dolayısıyla şair “Kalem, sessiz ve dilsiz bir varlıktır fakat usta bir şair onunla istediği kadar, istediği gibi metinler yazabilir.” demektedir.

Gerçi zâhirde hamûş u bî-zebânsın ey kalem

İstedikce söyledir dânişver-i ma'nâ seni (Abdî, K. 4/3)

Kalem, olgun insanların meclisinde konuşmalardaki nükteleri ne kadar anlasa da cahillerin yanında o kadar yabani bir sessizliğe sahiptir. Şair “cahil (belli bir birikimi olmayan, yazma yeteneğinden yoksun olan)” kişilerin kalem ile bir şey yazamamasını kalemin “suskunluğu/sessizliği”, “kâmil (hüner sahibi)” kişilerin yazabilmesini ise kalemin “nüktedanlığı” olarak tasavvur etmiştir.

Ne denlü nükte-senc-i ülfet ise bezm-i kâmilde

Huzûr-ı cahilânda ol kadar hâmûş-ı vahşetdür (Râşid, K. 24/9)

Kalem söz söyleyecek kadar birikimi olmayan cahilin elinde dilsiz olur, marifetli ellerde çok şey anlatır. Yukarıdaki beyitte de belirtildiği üzere hüner sahibi kişilerin kalemlerle bir şeyler yazması kalemin konuşkanlığı; yeteneksiz, birikimi olmayan kişilerin yazamaması da kalemin sessizliği, suskunluğu olarak tasavvur edilmiştir.

Pençe-i nâdân-ı bî-sermâyede ebkem kalır

Keff-i erbâb-ı ma'ârifte neler söyler kalem (Fennî, K. 24/11)

Sevgilinin vasıflarını anlatma hususunda baştan ayağa kadar kılı kırk yarararak anlatan kalem sevgilinin kıl gibi ince beline gelince soluğu kesilir, sessiz kalır. Şair, sevgilinin kıl gibi ince belini anlatmada kalemin çaresiz kalacağını tasavvur edip bu durumu kalemi “beste-dem” şeklinde niteleyerek ifade etmiştir.

Evsaf-ı dil-rübâda ser-â-pây mû-şikâf

Geldükde mû-miyâna olur beste-dem kalem (Kâmî, G. 144/3)

4.23. SARHOŞTUR

Sarhoş kalem, sevgilinin dudağının şarabının nitelikleriyle o kadar sarhoş olmuştu ki, eğer onu tutmasaydım yıkılırdı (ayakta duramazdı). Kalem, ancak bir kişinin tutmasıyla dik durabilir, aksi takdirde dik duramaz. Şair de bu durumun sebebini kalemin sarhoşluğu, kalemin sarhoşluk nedenini ise sevgilinin dudağının şarabı olarak tasavvur etmiş, hüsn-i talil yapmıştır.

Dutmasam ben yıkılırdı o kadar olmuşdur

Vasf-ı sahbâ-yı leb-i yâr ile mestâne kalem (Âsım, K. 11/46)

4.24. SAYGIDEĞERDİR

Kalem, sürekli marifet/ilim sahibi kişilerle sohbet ettiği için her zaman saygıdeğer olmuştur. Ayetlerde ve hadislerde geçmesi, kaderi yazması ve kaderin sembolü olması dolayısıyla kalem, toplum tarafından kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı kalem, kalemin bir parçası, kalemin ucunun düzeltilmesi esnasında ortaya çıkan kırıntıları ortaya atılmaz; ya toprağa gömülür ya da dam gibi yüksekçe bir yere konulur. Şair de kalemin bu kutsallığından ötürü saygıdeğer oluşunu hatırlatmış ve onun genellikle ilim sahipleri ve sanatkârlar tarafından kullanılmasından ötürü de saygı değer olduğunu ifade etmiştir.

Eyler müdâm ehl-i ma'ârifle güft ü gû

Olmış hemîşe anun için muhterem kalem (Fâ'iz, K. 7/5)

4.25. SIRDAŞTIR

Kalem birinin sırrını sinesinde saklarsa başı kesilmedikçe hiçbir şey söylemez. Kamış kalemler ancak baş tarafı uygun bir şekilde kesilince yazmaya başlar. Şair, başının kesilmemesi durumunda yazmayacak olan kalemi (kamışı) sırdaş olarak nitelendirmiştir.

Her kişinin ki sırrın ide sînedede nihân

Kat' olmayınca başı dimez hayr u şer kalem (Helâkî, K. 1/3)

Kalem, sevgilinin aşkının haberlerini/sözlerini yazma konusunda eski bir dosttur, başını vermeden sırrını vermez. Kamış kalemler ancak baş kısmı kesildikten sonra yazı yazmaya uygun hâle gelir. Şair de bu durumu kalemin, başını vermeden sırrını vermeyeceği şeklinde tasavvur ederek kalemin sırdaş olduğunu ifade etmiştir.

Köhne mahremdür hadîs-i ‘aşk-ı yârı yazmada

Virmedin ser ‘aşka sırrın eylemez ifşâ kalem (Hikmetî, K. 180/24)

Kılıç “Her kusuru ben savuştururum.” der, kalem ise “Her kusura sırdaş olan benim.” der. Rıdvan’a göre kalem bütün ayıpları gizleyen bir sırdaştır.

Dir kılıç her ‘aybı ben def‘ eylemem

Dir kalem her ‘ayba benven râzdâr (Rıdvan, K. 55/20)

Kalem, kendi kafasına göre bir harf bile eklemeden sadece senin emrini ilgili kişiye/makama ulaştırır; sır saklama konusunda güvenilir bir kişidir, sırdaşlığa layıktır. Kalem, bir kişinin müdahalesi olmaksızın hiçbir şey yazamaz zira o bir araçtır. Şair de bu durumu, hüsn-i talil bağlamında, kalemin sırdaşlığı olarak tasavvur etmiştir.

Yanından harf katmaz eyler ancak emrünü inhâ

Emîn-i râz-ı merdümdür sezâ-yı mahremiyyetdür (Râşid, K. 24/5)

Kalem, çekilen ahları başı kesilmedikçe söylemez (kimseye duyurmaz), sıra dışı bir sır saklayandır ve eşsiz bir âşıktır. Kamış kalemlerin, baş kısmının kesilmeden yazı yazmayacak olması şair tarafından sırdaşlık olarak tasavvur edilmiştir.

Serîn kat‘ itmedükçe medd-i âhın âşikâr itmez

‘Aceb bir kâtim-i sırr ‘âşık-ı mümtâzdur hâme (Sabîh, G. 270/6)

4.26. ŞİDDET YANLISIDIR

Kimsenin gönlünü incitmesini istemem, ama kalemimin yaradılışında şiddet vardır, eziyet etmeyi huy edinmiştir. Şair bu beyitte kalem ile kendi sanatçı kişiliğini kastetmiştir. Kaleminin yaradılışında şiddet olduğunu ifade etmiştir.

İstemem kimseleri eyleye âzürde-dil

Şiddet-i tab‘ ile me’lûf-i cefâdır hâmem (Re’ fet, G. 109/7)

4.27. SUÇLUDUR

Kalem, kendisini sevgilinin parmağına benzettiği için suçludur ve ayağı kesilmiştir. Şair, kamyşın uç kısmının kesilmesini ve bu sayede kalem hâline gelmesini kalemin kendisini sevgilinin parmağına benzettiği için suçlu olması ve ayağının kesilmesi olarak tasavvur etmiştir.

Engüş-t-i yâre itdigiçün kendüsin şebîh

Oldı bürîde-pâ vü ser-i müttehem kalem (Nâfi‘, G. 154/2)

4.28. UTANGAÇTIR

Kalem salınarak yürüme ve konuşma özelliği verebilir ama sevgilinin suretini çizmeye, tasvirini yapmaya çalışınca çaresiz kalıp (başaramayacağını görüp) utandı. Fuzûlî, kalemin gerek kelimelerle anlattığı gerek resim olarak tasvir ettiği varlığa adeta canlılık kazandıracak kadar usta olmasına rağmen sevgilinin tasvirini yapmaya çalışınca âciz kalacağını tasavvur etmiş ve kalemi utangaç olarak nitelendirmiştir.

Velî hırâm ü tekellüm virür de ‘âciz olub

Hatına çekdi hat ü oldu şerm-sâr kalem (Fuzûlî, K. 33/5)

Kalem, ney gibi, arzularına yenilmekten utanır, bundan dolayı nağmelerini ayağının altında tutar. Nâbî kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sesi kalemin nağmesi, bu esnada dik olmasını da “nağmelerini ayaklarının altında tutması”; bunun sebebini de “arzularına yenik düşme korkusu” olarak tasavvur edip kalemi utangaç olarak nitelendirmiştir. Kalem ve ney kamyştan yapılmıştır; ikisinin içi de “hava” ile doludur. Şair “hevâ” sözcüğüyle hava ve arzuyu düşündürmüş, sözcüğü tevriyeli kullanmıştır.

Şerm ider ney gibi maglûb-ı hevâ olmakdan

Zir-i pâyında tutar nagmelerin nây-ı kalem (Nâbî, G. 513/8)

4.29. YALAN SÖYLEMEZ

Kalemim, sözlerine yalan karıştırıp sözü kirletmez, saf kalbim gibi lekesizdir. Şair kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmış ve kaleminin yalan söylemediğini vurgulamıştır.

Eylemez halt-ı ekâzîb ile telvîs-i suhan

Kalb-i sâfım gibi pâkîze dehândır kalemim (Fennî, G. 224/4)

Kâtibin elindeyken sözlerim Hayyam'ın sözleri gibidir, sen benim sözlerimi yalan sanma, doğruları söylüyorum. Rûşenî, kalemi konuştuğu bu beyitte onun sözlerinin yalan sanılmaması gerektiğini, doğru olduğunu ifade etmiştir.

Kâtibün destinde Hayyâm nâtıkam

Sözümü sen sanma kazib sâdıkam (Rûşenî, M. 6/7)

Doğrudur aslında hemze harfi gibi eğriyim fakat sözüm hoş, güzel ve elif gibi doğrudur. Rûşenî yukarıdaki beyitte olduğu gibi bu beyitte de kalemi konuşmuş, onun sözlerinin elif gibi doğru olduğunu ifade etmiştir.

Râstî gerçi kejem men hemze-veş

Toğrudur sözüm elif teg hûb u hûş (Rûşenî, M. 6/43)

4.30. YÜZÜ KARADIR

Kalem, kendisiyle sevgilisi arasındaki sırları açıkladığı için yüzü karadır. Fuzûlî kalemin şiir/yazı yazmasını sırları açıklaması, mürekkebe batırılmasını da yüzünün (ucunun) kararması olarak tasavvur etmiş; bundan dolayı “Kalem sırları açıkladığı için yüzü karadır, utanılacak duruma düşmüştür.” ifadesiyle kalemi “yüzü kara” olarak nitelendirmiştir.

Karadurur yüzi ol vechden kim eyler fâş

Öziyle yâri arasında her ne var kalem (Fuzûlî, K. 33/14)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KALEM ŞİİRLERİNDE MUHTEVA (SİSTEMATİK TAHLİL)

Kalem şiirlerinin muhtevasına bakıldığında kalemin oldukça geniş bir hayal dünyası içinde kullanıldığı görülmektedir. Şairler kalemi ayetler, hadisler, Hazreti Muhammed'in bayrak direği, ney, ahu, abıhayat, servi, sevgilinin zülfü... gibi çok çeşitli unsurlarla münasebet içerisinde kullanmışlardır. Böylece şiirlerine kalem etrafında bir çağrışım zenginliği sağlamışlardır.

5.1. KALEMİN DİNÎ-TASAVVUFÎ UNSURLARLA MÜNASEBETİ

5.1.2. Din

Din, Arapçada yol demektir. Tasavvufî anlamı; “*tefrika (ayrılık) makamında ortaya çıkan inanç, aşk, sevgi şeklindedir (Cebecioğlu, 2009: 170)*”. Ayrıca “dîn” sözcüğü Farsçada “*kalemi muhafazaya me'mur sayılan melek (Devellioğlu, 1993:188)*” anlamında kullanılmaktadır.

Kalem şiirlerinde din; toplumun, dünyanın, evrenin düzenini sağlayan hükümleri bildirmektedir. Kalem de çoğu zaman kılıçla birlikte, bu hükümleri uygulayarak ve hükümlere karşı durumları ortadan kaldırarak düzeni sağlamaktadır. Dikkat çeken başka bir husus da din, genellikle devlet ile birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamda kalem “bilgi, bilim” anlamında kullanılırken kılıç da “kuvvet, askerî güç” anlamında kullanılmıştır.

Neylî, kalemin din ve devletin düzenleyicisi olduğunu söyler. Şaire göre kalemin el üzerinde tutulmasına şaşmamak gerekir. Zira kalem, daima din ve düzeni tertip edendir. Şair beyitte kalemin elde tutulmasını hüsn-i talil yaparak açıklamıştır.

El üzre tutsalar n'ola k'olmağla vâsıta

Oldı hemîşe nâzım-ı dîn ü düvel kalem (Neylî, G. 119/2)

Şu beyitte ise kalem ve kılıç birlikte zikredilmiştir. Beyitte kalem ve kılıç konuşurularak kılıcın ülkeyi koruyanın kendisi olduğunu; kalemin ise dinin, kendisiyle güçlü olduğunu söylediği ifade edilmiştir.

Didi kılıç mülke ben oldum emân

Hâme dir benümle dîndür üstüvâr (Rıdvân, K. 55/4)

Antepli Aynî, kılıç ve kalemin dinin hükümlerini uygulayarak devletin düzenini sağladığını ve bu sayede şan şöhret kazandığını söylemektedir.

Devleti tanzîm ider tenfiz-i hükm-i dîn idüp

Şer' ü kânûn üzre aldı nâm u şân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/7)

Yine Aynî'ye göre kılıç ve kalem dine aykırılığı (şirki) gizleyip, ortadan kaldırıp devlet ve dini görünür kılar.

Dest-i perhâşınla mihr-i himmetinle eyledi

Küfri pinhân devlet ü dîni 'ayân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/55)

Şaire göre kalem ve kılıç dünya ve din düzeninin tılsımlı kilididir. Ayrıca şair kalem ve kılıç yolunda ölmenin güzel bir şey olduğunu söylemekte ve bununla hem din ve devletin kılıçla korunmasının hem de kalemle (ilimle) din ve devletin yüceltilmesinin kutsallığını ortaya koymaktadır.

Zihî medâr-ı demâr u menâr-ı feth-ı mübîn

Zihî kilîd-i tılsım-ı nizâm-ı dünyi vü dîn (Sâkıb, K. 30/1)

Şu beyitte ise kalem hem din çadırını ayakta tutan direktir hem de İslam binasının sütunudur. Kalemin şekil bakımından çadır direğiyle ve bina sütunuyla benzerlik ilgisi vardır. Şair de bu benzerlik ilgisinden faydalanmıştır. Kalemin bu beyitteki kullanımıyla hem İslam dininin ilme verdiği önem hem de ilk yaratılan ve Levh-i Mahfuz'u yazan varlık olarak kalemin İslam dininde ne kadar önemli bir konumda olduğu ortaya konmaktadır.

Hayme-i dîne sûtûn eyvân-ı İslâm'a 'imâd

Devr-i eflâk-ı kemâl u dânişe mihver kalem (Âşık, K. 7/4)

Şaire göre kalem din ve devlet bahçesinin su yolu, dünya bahçesinin mutluluk/bolluk veren kanalıdır. Kamış kalemler boru biçimindedir ve bu şekliyle su yoluna benzemektedir. Şair de bu benzerliği kullanmıştır. Ayrıca su bolluk ve bereket sağlamaktadır, kalem de su kanalına benzetilerek bolluk ve bereketi getirmektedir.

Nâvdân-ı çemen-i devlet ü dîn

Cedvel-i feyz-i çemenzâr-ı cihân (K. Sâkıb, Tcb. 5/III/4)

Şu beyitte ise şair din ve devlet işlerinde kılıç (kuvvet, askerî güç) ile kalemin (ilim) ikiz kardeş olduğunu ayrıca onların atasının siyaset bilimi, anasının da İslam şeriatı olduğunu belirtmiştir.

Vâlidî fenn-i siyâset mâderi şer‘-i şerîf

Dîn ü devletde cüvân-ı tev‘emân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/10)

5.1.2.1 Allah/Hüda

Varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan, görünür ve gizli her şeyi yaratan Zatın özel ve en kapsamlı adı, Cenab-ı Hakk. Bazı dinî kaynaklara göre Allah adı, Allah (c.c.)’ın bütün sıfatlarını ifade eden en kapsamlı adıdır (Zavotçu, 2013: 66). Kalemiyyelerde Allah “Hüda, Rabb, Hakk, Kirdigâr, Yezdan, Tanrı, Perverdigâr, Allah” gibi adların yanı sıra Allah’ın “Celal, Cemal, Müstean” gibi sıfatlarıyla da anılmıştır.

Beyitlerde Allah kalemi yaratan ve kalemin kadrini kâinatın en yüce mertebesine çıkararak, kalemi (ve levhi) Hz. Muhammed’e tâbi kılan olarak anılmıştır. Kalem de Allah’ın ayetlerini zikreden, ağzı her açıldığında Allah’a şükreden, Allah’ın merhametinin zuhur ettiği varlık olarak ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte Allah’ın, kalemin kadrini kâinatın en yüksek mertebesine çıkardığı ve kalemi benzerlerinden üstün tuttuğu dile getirilmiştir.

Kadrini bâlâterîn-i kâ’inât etdi Hudâ

Bir kısımla eyledi mümtâz u müstesnâ seni (Abdî, K. 4/6)

Şaire göre Allah, levhi ve kalemi yarattığı zaman, onları Hz. Muhammed’e tâbi kılmıştır. İlk yaratılan varlıklardan olan levh ve kalemin Hz. Muhammed’e tâbi kılındığı düşüncesi “Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım.” hadisini ve

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Enbiya 21/107).”
ayetini hatırlatmaktadır.

Semiyy-i Ahmed-i Mürsel ki kıldı ana tufeyl

Demî ki levh ile yaratdı Kirdigâr kalem (Fuzûlî, K. 33/20)

Şaire göre şairin kaleminin sesini anlayan, Allah’ın sözlerinin neler olduğunu anlar çünkü eğer işitilirse kalemin “zâkir-i evrâd” olduğu anlaşılır. “Zakir-i evrad” her zaman okunan, okunması âdet olunmuş duaları zikreden kişi demektir. Kalemin gıcirtısı ile Kur’an ayetleri arasında münasebet kurulmuştur zira Kur’an, “kalem” ile yazılmıştır.

Sarîrin anlayan intâk-ı Rabbânî nedir anlar

Eger varise sem’in zâkir-i evrâddır hâmem (Nâzîk, G. 142/5)

Fennî’ye göre kalem, ağzı her açıldığında Allah’a şükretmektedir, kalemin çokça rağbet görmesi de bundan kaynaklanmaktadır.

Her ne dem açılrsa ağzı Hakk’a hamd eyler kalem

Mazhar-ı rağbettir ânınçün cihanda her kalem (Fennî, K. 24/1)

Kalem, Allah’ın merhametinin görüldüğü/ortaya çıktığı yerdir, Allah’ın lütfuna layık olandır. “Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem ne yazayım dedi. Allah da kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz buyurdu (Tirmizî, Sünen, IV, 458, no: 2155).” hadisine göre her şey, dolayısıyla Allah’ın merhameti de kalem tarafından yazılmıştır.

Hâmedür mazhar-ı a’tâf-ı Hudâ

Lâyık-ı lutf-ı Cenâb-ı Yezdân (K. Sâkîb, Tcb. 5/III/2)

Kalemiyyelerdeki beyitlerde Allah'ın celal⁴⁸ ve cemal⁴⁹ sıfatları genellikle birlikte ele alınmıştır. Bu birliktelik “*Her celalin ardında da bir cemal vardır* (Cebecioğlu, 2009: 123).” fikrine uygun düşmektedir. Celal ve cemal sıfatlarının birlikte ele alındığı şiir “seyf ü kalem” ise, seyf ile celal, kalem ile cemal arasında münasebet kurulmuştur.

Abdî Karahisarî'nin kılıç ve kalem konulu mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte kalem cemal ile nitelendirilmiştir, kılıç ise kahır ve celal kaynağıdır.

Biri mevsûfdur lutf u cemâlin

Biri de masdarı kahr u celâlin (Abdî, M. 4/49)

Kılıç ve kalemden biri (kılıç) “celal”in diğeri (kalem) “cemal”in mazharıdır. O celal ve cemal; kılıç ve kaleme bu rengarenk süsü ve parlaklığı verdi. Bu beyitte kılıç ile celal arasında münasebet kurulmuştur zira celal kahır sıfatıdır; cemal ise güzellik sıfatı olduğu için kalem ile ilişkilendirilmiştir.

Bu celâlin o cemâlin mazharıdır ez-ezel

Verdiler birlikde gûne zîb ü fer seyf ü kalem (Abdî, K. 24/2)

Aşağıdaki beyitte Allah'ın cemalinin nuru ve celalinin sırrı olmasaydı, huzur veren kalemin var olmayacağı belirtilmiştir. Zira Allah âlemi kendi cemalini görmek için yaratmıştır. Ayrıca celal, cemalini ortaya çıkarılmasına hizmet etmiştir çoğu zaman. Kalem de âlemin yaratılması ile yaratılan ilk varlıktır.

---

⁴⁸ Celal, Arapça bir kelimedir ve ululuk, büyüklük, azamet demektir. Bir şeyin celil olması, onun büyümesidir. “Merhamet gözünde büyüdü”, ifadesi, bu kabildendir. Allah'ın Celali ise, O'nun ululuğudur. Kuşeyri'ye göre, celil, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Celal, kahr sıfatıdır. Selbi sıfatlara da ıtlak olunur. Meselâ, Allah'ın cism, cismanî, cevher ve araz olmaması gibi. İşte Allah'ın, bunlar ve benzerleri noksan sıfatlardan yüce olması, Celal'in manaları içinde yer alır. Abdülkerim Cili, Allah'ın sıfat ve isimlerinde ortaya çıkması suretiyle olan zatından ibarettir, der. Bu icmal (özet) olanıdır. Tafsil üzere olan celal ise, şeref, azamet, övme ve kibriya sıfatından ibarettir. Cenab-ı Allah'ın lütuf ile tecellisine “Cemal” dediği gibi, bunun mukabili olarak kahr ile tecellisine de “Celal” denir. ... Celalin ortaya çıkışı, mahv ve gaybeti gerektirir. Cemalin ortaya çıkışı da, sahv ve kurbü icâbettirir. Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî, Celal sahibinin ceberut sıfatlarından biriyle muttasıf olduğu ve Allah'ın da bu sıfat ile sıfatlandığı kanaatindedir. Celal sahibi, yine ona göre, kahr ve galebe sahibidir (Cebecioğlu, 2009: 120-121)”.
⁴⁹ “Cemal, Arapça bir kelimedir ve güzel, güzellik, iç ve dış güzelliğini ifade eder. İki türlü cemal olduğu söylenir, birisi halkın bildiği güzellik, ikincisi hakiki güzellik. Bu da her uzvun, olması gerektiği karakter ve heyetin en faziletlisi üzere bulunmasıdır. Cemal, Allah'ın müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi zatında ilk müşâhede ettiği ezeli bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemalinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. ... Cemal için bir celal vardır. Bu da kâinatın taayyünleri ile cemalin perdelenmesidir. Her celalin ardında da bir cemal vardır. Allah celal ve kahıyla bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır, böylece cemalini ortaya çıkarır (Cebecioğlu, 2009: 123).

Matla‘-1 nûr-1 cemâl u mazhar-1 sırr-1 celâl

Olmasa olmaz idi lutf u safâ-güster kalem (Âşık, K. 7/2)

Yozgatlı Fennî’ye göre, kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sesi bir arif gibi dinlemek gerekir zira kalem daima Allah’ın Celîl ismini zikreder. Birçok beyitte birlikte anılan hatta bazı beyitlerde ikiz kardeş olarak ele alınan kalem ve kılıç, burada ayrılmıştır ancak kalemin, Allah’ın Celîl sıfatını zikretmesi, kılıcı düşündürmektedir. Zira kılıç çoğu zaman celîl sıfatı ile anılmıştır.

‘Ârifâne istimâ‘ eyle sarîr-i hâmeyi

Dâimâ ism-i Celîl-i “Hû”yu zikreyler kalem (Fennî, K. 24/18)

Havf ü reca⁵⁰, sözcüklerinin anlamı “korku ve umut”tur. Havf korku, umutsuzluk; reca umut/umutlu olmak demektir. Bu korku cana veya mala gelecek bir zarardan dolayı yaşanan korku değil; Allah’ın emir ve yasaklarına uyamamak, onun rızasını kazanamamak ihtimalinin verdiği korkudur.

Aşağıdaki, biri Ahmed-i Rıdvân diğeri de Ahmedî tarafından yazılmış kasidelerden alınan iki beyitte de aşağı yukarı aynı anlam ifade edilmiştir: “Kılıç der ki: Cihanda sertlik veya şiddet ulaştırır/uygulayan benim. Kalem der: Ben de Hak’ın korkusuyla ağlıyorum.”. Kalemin ucundan damlayan mürekkepler ile gözyaşı arasında ilgi kurulmuştur. Beyitte geçen “havf-ı Hak” ile, gerçekleştirilen bir suçtan doğan korku değil; yapılması umut edilen ibadeti, görevi yapamama korkusudur.

Dir kılıç benven cihânda ten-dürüst⁵¹

Havf-ı Hak’la dir kalem oldum nizâr (Rıdvân, K. 55/21)

Pes kılıç didi benem hoş-reng ü gâyet ten-dürüst

Pes kalem didi itdi bini havf-ı Hak zâr u nizâr (Ahmedî, K. 25/22)

⁵⁰ Havf kelimesi Allah için kullanılırsa, zararlı bir şeyden korkma şeklinde bir korku değil, Allah’a isyandan korkma, ona itaat etme, onu yüceltme ve ululama anlamına gelir. Reca, dünya ve ahirete ait olabilir. İslamî inanışa göre hayır ve şerri taktir eden Allah’tır. Gerçek mümin, bütün iyilikleri Allah’tan bekler, yalnız ondan korkar. Bu korku onu umutsuzluğa götürmez. Umut kesmenin küfür olduğunu bilir (Yusuf, 12/87). Korku ve umut dengesini korur, her ikisinde de aşırı gitmez. Daha çok Tasavvuf Edebiyatında yer alan “beyne’l-havfi ve’r-reca: korku ve umut arası” durumda bulunur (Yılmaz, 1992: 64).

⁵¹ Beytin alındığı çalışmada “tündrest” şeklinde geçen bu sözcük tarafımızca “ten-dürüst” şeklinde değerlendirilmiştir.

“Müste‘ân”ın kelime anlamı “kendisinden yardım istenen, yardımı dilenen” demektir; Allah’ın sıfatlarındandır. Kılıç ve kalem ele alınınca, Allah’ın yardımıyla, din düşmanlarının devletini baştan başa etkisi altına alır. Şair kılıç ve kalemin ele alınmasıyla ilmin ilerlemesi ve ordunun güçlü olmasını kastetmiştir.

Devlet-i a‘dâ-yı dîni ser-te-ser teshîr ide

Deste aldıkça bi-‘avn-i Müste‘ân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/61)

5.1.2.2 Melekler

Melekler, diğer bir deyişle “ferişteler”ler, nurdan yaratılmış oldukları için onların beşerî ihtiyaçları olan yeme, içme, uyuma, dinlenme” gibi ihtiyaçları ve cinsiyetleri, nefisleri yoktur. “Melekler, İlahî emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah onlara kudret vermiştir. Sürekli Allah’ı anıp (zikir) yüceltirler (tespih) (Zavotçu, 2013: 484)”.

Normalde yazı yazma aracı olan kalemin, bu beyitte bazen şair gibi birden fazla anlamlı sözcükler kullanmayı amaçlayacağı bazen de melek gibi, ilhamın sebebi olacağı belirtilmiştir. Şair, bir kasidenin matla beyti olan bu beyitte bir bakıma şiirin yazılma sebebinin kalem olduğunu belirtmiş, bunu yaparken de kalem ile melek arasında teşbih ilgisi kurmuştur.

Şâ‘irâne geh olur kasd ider îhâma kalem

Geh misâl-i melek olur sebab ilhâma kalem (Ziyâ‘î, K. 6/1)

5.1.2.2.1. Cebrail

Cebrail (Cibril), dört büyük melekten biridir. Allah tarafından peygamberlere götürülmesi emredilen vahiy ve emirleri götürmekle görevlendirilmiş “vahiy meleği”dir. “*Tasavvuf terminolojisinde, akıl ve akl-ı Muhammedi’yi ifade eder (Cebecioğlu, 2009: 119)*”. “Rûhü’l-emîn” veya “Rûh-ı emîn” güvenilir ruh demektir ki bu da Cebrail’in sıfatıdır. “*Bazı mutasavvıflar, Cebrail’e, rûh-ı azâma ve arş-ı mecide, akl-ı evvel adını verirler (Cebecioğlu, 2009: 45)*”.

Kalem veya Cebrail senin vasfını yazarken hurilerin zülfünün telini cetvel etsin. Beyitte Cebrail’in ve kalemin “akl-ı evvel”de birleştirilmesi dikkat çekicidir.

Birinci dizenin öznesi Cebrail ile ikinci dizenin öznesi kalem aynı işi yapan tek özneye birleştirilmiştir zira Cebrail'e de kaleme de "akl-ı evvel" denilmiştir. "Levh-i Mahfuz"un üzerine vasıfları yazan Cebrail'dir, hurilerin saçının telini cetvel yapan ise kalemdir.

Levh-i mahfûz üzre vasfun yazmaga Rûhü'l-emîn
Târ-ı zülf-i hûrı itsün rişte-i mıstar kalem (Âşık, K. 7/18)

Kalem, güzel anlamların özünün cilve yeridir, bulunduğu yerdir; Sidre⁵² ise Cebrail'in vahiy alıp getirdiği yerdir. Cebrail, kalem (kader kalemi) ile yazılanları (Allah'ın emirlerini) vahiy yoluyla bildirdiği için Cebrail'in de kalemin de mekânı Sidre'dedir.

Hâmedür cilve-geh-i rûh-ı me'ânî-i cemîl
Sidredür cây-geh-i vahy-i tırâz-ı Cibrîl (Müsellem, G. 102/1)

Şu beyitte şair bir yandan kendi kalemini (edebî yeteneğini) överken bir yandan da kalem ile Cebrail'in Sidre'de görüşmesine ve levh u kaleme değinmiştir.

Gâh olur sidrede Rûhu'l-kudüs ile mûnis
Gâh levh u kaleme peyk-resâdır hâmem (Şâkir, G. 114/11)

5.1.2.2.2. İsrail

Dört büyük melekten biridir. Bunlar, Kerrûbiyân veyâ Hamale-i Arş adı altında anılırlar. Adem Peygamber'e ilk secde eden melek İsrail'dir. Kıyamete dek Levh-i Mahfuz'a bakacak ve diğer üç meleğe ne yapacaklarını bildirecektir. Kıyamet gününü, haşır ve neşri suruyla o haber verecektir. Sura ilk üfürüşünde bütün canlılar ölecek, ikinci üfürüşünde ise hesap için dirileceklerdir. Edebiyatta daha çok ikinci üfürüşüyle tenasüp içinde ele alınır (Pala, 2003: 252).

⁵² "Sidretü'l-Münteha cennette bir ağaçtır. Mahlukun Allah'a doğru giderken ulaşabileceği son nokta. Bundan sonrası sadece Allah'a mahsustur. Sidreden sonrasına ulaşmak mümkün değildir. Zira, mahluk, burada mahvolmuş, toz hâline gelmiş, silinmiştir. Sırf yokluğa bitişiktir. Sidreden sonrası için mahlukun bir vücudu yoktur. Sidre ağacına, iman da denmiştir (Cebecioğlu, 2009: 572)".

Kalemiyyelerde kalem ile İsrâfil arasındaki ilişki, İsrâfil'in sura ikinci üflemesine dayanmaktadır. İsrâfil sura ilk üflediğinde ölen bütün canlılar, ikinci üflediğinde dirilecektir. Kalem de İsrâfil'in suru gibi ölüleri diriltir.

Kalemin kâğıtta çıkardığı her gıcırta İsrâfil'in surunun çıkardığı sestir zira kalem ölülerin çürümüş kemiklerine can verendir. Beytin ikinci dizesindeki “Kalem, ölülerin çürümüş kemiklerine can verendir.” sözleriyle İsrâfil'in suruna ikinci üflemesi kastedilmiştir.

Her sarîri nefha-i nâkûr-ı İsrâfil'dir

Cân-dih-i 'azm-i remîm-i mürdegânidir kalem (Şâkir, K. 7/7)

Aşağıdaki beyitte de kalem ile İsrâfil arasındaki münasebet, İsrâfil'in sura ikinci üflemesine dayanmaktadır. Şaire göre, kalem ölüleri diriltme konusunda İsrâfil'in suru gibi olmuştur.

Hey'ât-girift-i sûr-ı Serâfil-i 'aşk olup

İhyâ-yı mürde itmede oldu mesel kalem (Nüzhet, G. 222/2)

5.1.2.2.3. Harut

Harut büyü/sihir ile meşhur bir meleğin adıdır. Genellikle, kendisi gibi sihir konusunda meşhur olan Marut adlı melek ile birlikte anılır. Bakara Suresi'nin 102. ayetinde bu iki melek yine sihir/büyü ile anılmıştır.

“Harut büyü ve sihirde meşhur bir meleğin adıdır. Arkadaşı Marut ile birlikte Kur'ân'da adları anılır (Bakara/102). Tefsirlerde anlatılan çeşitli hikâyeler vardır. İsrailiyyat'tan olan bu rivayetlerin en meşhuru şudur: İdris Peygamber zamanındaki melekler, insanların günahkâr hallerine bakarak Allah'a “Ya Rab! Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüzüyor, buna nasıl tahammül ediyorsun?” dediler. Allah onlara “Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle söylüyorsunuz.” deyince de ‘Haşa! Biz onlar gibi yapmazdık!’ dediler. O zaman Allah, en güvendikleri iki melek seçmelerini, o iki meleği imtihan için yeryüzüne indireceğini söyledi. Meleklerin en üstünlerinden olan Harut ile Marut'u seçtiler. Allah onları Babil'e indirdi. Babil'e indirilen bu melekler günaha bulaştılar. O zaman Babil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşağıya asıldılar ve insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar. Kendilerine müracaat eden kişilere sihir ve büyü öğretiyorlar ancak bunu yapmanın günah olduğunu söylüyorlarmış (Pala, 2003: 205-206)”.

Kalem, Harut gibi, Babil'in karanlık kuyusunda baş aşağı asılmıştır. Şair kalemin yazdıklarının Harut'un sözleri gibi büyü ve etkili olduğunu, bu büyüden dolayı -hokkayı da Harut'un asıldığı karanlık kuyuya benzeterek- hokkaya baş aşağı gelecek şekilde bırakıldığını söylemiştir.

Asılur ser-nigûn Hârût gibi

Çeh-i zulmânî-ı Bâbilde ekser (Necâtî, K. 10/4)

Şair “Ey anlamın yüze kutsallığına istekli olan kalem, hokkayı Babil'in karanlık kuyusuna çevirme.” diyerek Harut ile Marut adlı meleklerin hikâyesine telmihte bulunup kalemi de günaha bulaşmamak konusunda uyarmaktadır.

Ey kudsi-i ‘arş-ı ma‘nî mâ‘il

Eyleme devâtî çâh-ı Bâbil⁵³ (Neş’et, M. 9/144)

Kalem, cennetin Tuba ağacıdır, bundan dolayı daima baş aşağı durur veyahut baş aşağı asılmış “Babil Sihirbazı”dır. Kalemin, kullanılırken ağzının aşağıda olması ile “Sahir-i Babil” diye nitelendirilen Harut ve Marut adlı meleklerin baş aşağı olması arasında ilişki kurulmuştur.

Tûbî-i cennet dürür ki dâim olur ser-nigûn

Sâhir-i Bâbildür asılmış yâhûd ber-ser kalem (Âşık, K. 7/10)

5.1.2.2.4. Zebani

Zebani, günahlarından dolayı cehenneme gönderilecekleri cehenneme atan ve cehennemi yöneten meleklerin adıdır. Aşağıdaki beyitte kalem ile zebani arasındaki ilişki de bu bağlamda kullanılmıştır. Öldürücü kılıcın adı anılmamış olsa bile Kur’an’da anılan o kalem de zebani gibidir. Eğer kalem doğru kullanılmazsa, sahibini cehenneme atacağı belirtilmiştir. Şair bu beyitte, yazı yazma konusunda ne kadar dikkatli ve adaletli olunması gerektiğini hatırlatmıştır.

Nâmı mezkûr olmadıysa seyf-i çâlâkin eger

Safha-i Kur’an’da kırân-ı zebânîdir kalem (Şâkir, K. 7/35)

⁵³ Beytin ikinci dizesi, metnin alındığı çalışmada “Eyleme devât-ı çâh-ı Bâbil” şeklinde geçmektedir; anlam bütünlüğünün sağlanması için, tarafımızca “Eyleme devâtî çâh-ı Bâbil” şeklinde değerlendirilmiştir.

5.1.2.3. Kur'an, Sureler, Ayetler, Kur'an ve İslam Kaynaklı Sözler (Hadisler)

5.1.2.3.1. Kur'an

Kalemiyyelerde Kur'an, "Yezdan'ın divanı" olarak da anılmaktadır. Kalem ile Kur'an ilişkisi ise Kur'an'ın kalem tarafından yazıldığı yönündedir. Aşağıdaki beyitte kalemin, Allah'ın büyük kitabına kendi adını "kalem" olarak yazdığı belirtilmiştir. Kalemin Kur'an'a kendi adını kalem olarak yazdığının belirtilmesi Kur'an'ın 68. suresi olan Kalem Suresi'ni hatırlatmaktadır.

Yazdı dîvânında Yezdânun bulup fermân kalem

Nâme-i hüsn ü cemâle nâmunı 'üvân kalem (Fakîh, G. 63/1)

5.1.2.3.2. Sureler ve Ayetler

5.1.2.3.2.1. Kalem Suresi

Kalem Suresi elli iki ayetten müteşekkildir ve Kur'an'ın 68. suresidir.

"Mekke döneminde inmiş olan bu sure, adını birinci ayette geçen 'el-Kalem' kelimesinden almıştır. 'Nûn' Suresi diye de anılır. Surede başlıca, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı ve mü'minler ile kâfirlerin akıbetleri konu edilmiştir (Kalem 68/1-52)".

Aşağıdaki beyitteki "Nûn ve'l-kalem" ile Kalem Suresi'nin birinci ayetinden iktibas vardır. Ayetin meali "*Nûn. (Ey Muhammed) Ant olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin (Kalem 68/1-2)*" şeklindedir. Ayette geçen "Nûn" sözcüğü, Arap alfabesindeki bir harfin adıdır ve "huruf-ı mukattaa" olarak adlandırılan ve anlamı yalnızca Allah tarafından bilinen harflerden biridir.

"Müfessirler bunun ("nûn"un) manasını "hokka" kelimesiyle açıklamışlardır. Dolayısıyla buradaki yemin hokka ile kaleme ve kalemle yazılanlara yapılmış olmaktadır. Bundan önceki Alak Suresi'nde okumaya dikkat çekilmesi bu manayı kuvvetlendirmektedir (Kadioğlu, 2011:168)".

Kalem (kılıca hitaben) Şu cevabı verdi: Allah benim için de “nûn ve’l-kalem” dedi. Şair kalemin -dolayısıyla ilmin- kutsiyetini belirtmek amacıyla Kalem Suresi’nden iktibas yapmıştır.

Eyle virdi pes cevâbını anun anda kalem

Kim benüm-için didi “nûn ve’l-kalem” Perverdigâr (Ahmedî, K. 25/3)

Kalem, (kılıca hitaben) “Allah ne güzel söylemiş ‘nûn ve’l-kalem’” cevabını verdi. Bu beytin alındığı kasidenin önceki beytinde kılıç “Enzelü’l-hadîd⁵⁴” diyerek ayetten iktibas yapıp kaleme seslenmiş, kalem de başka bir ayetten iktibasla cevap vermiştir.

Def’aten virdi cevâbını kalem

Hoş didi “nûn ve’l-kalem” Perverdigâr (Rıdvân, K. 55/3)

“Nûn ve kalem”, ezel levhası ve kader kılıcı; onun sayfası, kılıcı, hokkası ve kalemiyle oluşturuldu. “Oldı nûn u kalem...” diyerek Kalem Suresi kastedilmiştir.

Oldı nûn u kalem ü levh-i ezel tîg-ı kader

Varak u tîg u devât u kalemünden ma’lem (Ulvî, K. 14/35)

Kalemin Şanı, “dehen”in (ağzın) “nun” harfinin nitelikleriyle bilinir zira kalemin unvanının ayeti Nûn Suresi’ndedir. Kalem Suresi’nin “Nûn Suresi” diye de anıldığı yukarıda da belirtilmişti. Şair burada harflere dayalı kelime oyunu da yaparak Kalem Suresi’nin, kalemin kutsiyetini arttırdığını belirtmektedir.

Vasf-ı harf-i dehenünle bilinür Şan-ı kalem

Süre-i Nûn’dadur ayet-i ‘unvan-ı kalem (İzzet, G. 353/1)

Kalem kaf ve nun’u yazdı, bunun sonucunda “Nûn ve’l-kalem” yaratma emrine yemin oldu. Beyitte geçen “yemin oldu” sözleri, Kalem Suresi’nin birinci ayetinde geçen “Ant olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki...” kısmıyla ilgilidir.

Âsâr-ı “kâf” u “nûn”ı yazup mâ-hasal kalem

Tekvîn-i emre oldu kaseem “nûn ve’l-kalem” (Ő. Es’ad, G. 141/1)

⁵⁴ “Enzelnâ el-hadîde”: Biz demiri indirdik, yarattık (Hadid 57/25).

5.1.2.3.2.2. Fetih Suresi

Fetih Suresi yirmi dokuz ayetten müteşekkildir. Kur'an'ın 48. suresi olan Fetih Suresi Medine döneminde inmiştir.

“Sure; adını 1, 18 ve 27. ayetlerde geçen “fetih” kelimesinden almıştır. Surede başlıca, hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasında gerçekleşen Hudeybiye antlaşması, cihad, savaştan geri kalan münafıklar ve Mekke'nin fethedileceği müjdesi konu edilmektedir (Fetih 48/1-29)”.

Şair bu beyitte kılıç ve kalemin önce din ve devlet hakkında konuştuğunu ardından sürekli “Fetih Suresi”ni okuduğunu belirtmiştir. Şair bu beyitle ilim ve askerî gücün fetihler için gerekliliğini hatırlatmıştır.

Din ü devletden açup evvel dehân seyf ü kalem

“Sure-i Feth”i ider vird-i zebân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/1)

5.1.2.3.2.3. Lokman Suresi

Lokman Suresi toplam otuz dört ayetten oluşmuştur. Kur'an'ın 31. suresi olan bu sure Mekke döneminde inmiştir.

“Sure, adını 12. ve 13. ayetlerde anılan Hz. Lokman'dan almıştır. Surede başlıca, Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri çerçevesinde, tevhid, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve haşr konularına dikkat çekilmekte, kıyamet günü için hazırlıklı olunması öğütlenmektedir (Lokman 31/1-34)”.

Aşağıdaki beyitlerde Lokman Suresi'nin 27. ayetine telmih vardır. Ayetin tamamı şu şekildedir: “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (Lokman 31/27)”.

Beyitte “Bütün denizler mürekkep olsa, denizler ve karalar kalem olsa bile senin niteliklerini yazmaya yetmez.” denilerek Lokman Suresi'nin 27. ayetine telmihte bulunulmuştur.

Vasfinun yüz binde birin yazmaga yüz binde bîr

Olsa deryâ hep midâd u cümle bahr u ber kalem (Âşık, K. 7/28)

Ulvî de bu beyitte “Deniz mürekkep, ağaçlar kalem ve parıltılar kılıç olsa kıyamete kadar kılıç ve kalemin niteliklerini yazamam.” diye belirtmiştir. Beyitte Lokman Suresi’nin 27. ayetine telmihte bulunulmuştur.

Yem midâd ola vü eşcâr kalem şa‘şa‘a tîg

Vasf-ı tîg u kalemün haşre degin yazamayam (Ulvî, K. 14/31)

Hikmetî aşağıdaki beyitte “Denizler mürekkep, meşeler kalem olsa da aşk derdinin macerasının binde biri yazılamaz.” diyerek Lokman Suresi’nin 27. ayetine telmihte bulunmuştur.

Binde bir tahrîre gelmez mâcerâ-yı derd-i ‘aşk

Olsa deryâlar midâd ü mîşe-i sahrâ kalem (Hikmetî, K. 180/21)

5.1.2.3.2.4. Rahman Suresi

Rahman Suresi yetmiş sekiz ayeten oluşmuştur ve Kur’an’ın 55. suresidir. Bu sure Mekke döneminde inmiştir.

“Sure, adını ilk ayeti oluşturan ve Allah’ın sıfatlarından biri olan ‘er-Rahman’ kelimesinden almıştır. Surede başlıca, Allah’ın nimetleri, birliğini ve kudretini gösteren kâinat delilleri ve günahkârların kıyamette karşılaşacakları korku ve şiddet konu edilmektedir (Rahman 55/1-78)”.

Aşağıdaki beyitte “Külle yevmin hüve fi-şe’n [O, her gün (her an) yeni bir iştedir (icattadır).] (Yılmaz, 1992: 97)” denilerek Rahman Suresi’nin 29. ayetinden iktibas yapılmıştır. Ayetin tamamı şu şekildedir:

“Göklerde ve yerde bulunanlar (her şeyi) ondan isterler (çünkü tüm varlıklarını ona borçludurlar), o, her gün (her an) yeni işte (icatta)dir (kimilerini yaratırken, kimilerini öldürür, her an hayatı tazeler, bir durumu giderir, başka bir durum getirir) (Rahman, 55/29) (Yılmaz, 1992: 97)”.

“Külle yevmin hüve fi-şe’n” iy ahî

Ne dimekdür bir kerem kıl duy ahî (Rûşenî, M. 6/83)

5.1.2.3.2.5. Ta Ha Suresi

Ta Ha Suresi 135 ayetten oluşmuştur. Kur'an'ın 20. suresi olan bu sure Mekke döneminde inmiştir.

“Sure, adını birinci ayette yer alan harflerden almıştır. Surede, Allah'ın peygamberler aracılığıyla insanlara gösterdiği doğru yolun temel gerçeklerine işaret edilmekte, Hz. Peygamber teselli edilerek peygamberlik görevini mutlaka en güzel şekilde başaracağı müjdelenip kendisine karşı çıkanların uğrayacağı sonuçlar izah edilmektedir (Ta Ha 20/1-135)”.

Rûşenî aşağıdaki beyitte “‘Allah iyiliklerini, hayırlarını arttırsın!’ sözünü anlayıp da ‘Rabb’im ilmimi artır!’ ayetini şimdi idrak ettim.” diyerek Ta Ha Suresi’nin 114. ayetinden iktibas yapmıştır. Söz konusu ayetin tamamı şu şekildedir: *“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’an’ı okumakta acele etme. ‘Rabbim! İlmimi arttır’ de (Ta Ha 20/114)”.*

Anlayup Tanrı Ta ‘âlâ birrini

Şimdi bildüm Rabbi zidnî sırrını (Rûşenî, M. 6/85)

5.1.2.3.3. Kur'an Kaynaklı Sözler

5.1.2.3.3.1. “Allâhümme Yessir Lî [Allah’ım (işimi) kolaylaştır.]”

İslam dini insanlar için hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak kolaylıklar sağlamıştır. Onu diğer dinlerden ayıran önemli özelliklerden biri, getirdiği hükümlerde kolaylığı esas almış olmasıdır. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde genel anlamda kolaylaştırma kounusu sıklıkla işlenmiştir.

“‘Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez (Bakara, 2/185).’, ‘Allah, bir güçlükten sonra (er geç) bir kolaylık yaratacaktır (Talak, 65/7).’, ‘Bana işimi kolaylaştır (Ta Ha, 20/26).’, ‘Kolaylaştırın, güçleştirmeyin (Buhari, Megazi, 60).’, ‘Allah’ım (işimi) kolay eyle (Müsned. C 1, s. 239).’ (Yılmaz, 1992: 19)”.

Kalemim, İskender gibi, “Allah’ım işimi kolaylaştır.” diyerek ümitle zülfünün karanlığına girdi. Şair burada, abıhayatı bulmak için karanlıklar ülkesine giren İskender ile kalemi arasında ve sevgilinin zülfüne girmek ile abıhayat arasında ilgi kurmuştur.

Rabbi yessir diyerek girdi Zü-karneyn gibi

Zulmet-i zülfine ümmîd ile şâhî kalemim (Sermest, G. 61/8)

5.1.2.3.3.2. “‘Alleme’l-Esmâ’ (İsimleri öğretti.)”

“‘Alleme’l-esmâ’” sözü ile, Kur’an’ın ikinci suresi olan Bakara Suresi’nden iktibas yapılmıştır. Söz konusu ayetin meali şu şekildedir: “Allah, Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.’ dedi (Bakara 2/31)”.

“Yeryüzünde insan yaratılmadan önce, Yüce Allah meleklerle yerde insan yaratacağını, ona birtakım yetkiler vereceğini, kendisini temsil ettireceğini, vekil kılacağını bildirir. Melekler, yerdeki mahluka şeref ve salahiyet verilmesinde şer ihtimalinden korkarlar. İnsanın tabiatında fesat çıkarma, kan dökme yeteneğinin bulunduğu düşünerek önce bu varlığın yaratılışına karşı meleklerin içinde bir itiraz uyanır, fakat insanın üstün niteliklerini anlayınca Allah’ın hüküm ve hikmetine boyun eğler. Meleklerin bilmedikleri hikmetleri bilen Allah Hz. Adem’i yaratarak, ona bütün eşyanın adlarını öğretir. Meleklerden bunların adlarını sorar. Cevaptan âciz kalan meleklerle Hz. Adem’e secde etmelerini emreder. Şeytanların reisi İblis’ten başkası hemen secdeye kapanır. İblis, dayatır, kibirlenir, küfrünü ortaya kor. İlk insan, ilk peygamber Hz. Adem, dolayısıyla insan yeryüzünde Allah’ın halifesi kılınır, meleklerden üstün tutulur, özellikle din konularını işleyen tasavvuf edebiyatında, Rabb’in sıfatlarının mazharı olarak yaratılan insanın bu yaratılış gayesine çok yer verilir. Aynı sebeple inşaları idare eden devlet başkanlarına “zillu’llâh fi’l-arz” (yerde Allah’ın gölgesi) denir. Adem’e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklerle sunup: Haydi, doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin, dedi. Dediler ki: Sen yücesin (ya-Rab), bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin, hâkimsin (Bakara, 2/31-32).’ (Yılmaz, 1992: 20)”.

Kalem, gayb âleminin tercümanıdır, “‘alleme’l-esmâ’” rumuzunun gözbebeğidir. Şair Şevkî İbrahim Efendi bu beyitte hem kaleme tasavvufî bir nitelik kazandırmış hem de Kur’an-ı Kerim’de yer alan bir olaya telmihte bulunmuştur.

‘Âlem-i gaybın lisân-ı tercümândır kalem

‘Alleme’l-esmâ’ rumûzunun merdümânıdır kalem (Şevkî, G. 143/1)

5.1.2.3.3.3. “‘Alleme’l-İnsâne Mâ-Lem-Ya’lem [(O), insana bilmediğini öğretti.]”

“‘Alleme’l-insâne mâ-lem-ya’lem” sözü ile Kur’an’ın 96. Suresi olan Alak Suresi’nin beşinci ayetinden iktibas yapılmıştır. Alak Suresi’nin dördüncü ve beşinci

ayetlerinin meali şu şekildedir: “O (Allah), kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir (Alak 96/4-5)”. Bu surenin ilk beş ayeti, Hz. Muhammed Hira Mağarası’nda iken Cebrail’in getirdiği ilk ayetlerdir.

“İslam dini ilme çok önem verir, bilgisizliğe karşı adeta savaş açar. Bilindiği gibi İslam’ın ilk emri ‘Oku.’ dur. Hz. Muhammed, ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir insanken, Hira Mağarası’nda, kırk yaşlarında vahye mazhar olur, ‘Oku.’ emrini alır. İnsanı bir ilişkiden yaratan Ulu Allah okuma yazma bilmeyen peygamberini okur hâle getirir, bilmediği şeyleri öğretir. Ayette kalemle yazı yazmanın öğretildiği bildirilmekle beraber, Hz. Peygamber’in kitap okuduğu, kalemle yazı yazdığı tesbit edilememiştir. Kalemle yazıyı ilk yazan peygamber Hz. İdris’tir. ‘(O), insana bilmediğini öğretti (Alak, 96/5)’ (Yılmaz, 1992: 21)”.

Aşağıdaki beyitte “Allah, insana bilmediğini öğretti, sözünü bildirir zira kalem, İlahî Kur’an’ın saf dilidir.” denilerek Alak Suresi’nin 5. ayetinden iktibas yapılmıştır.

“Alleme’l-insâne mâ-lem-ya’lem”i takrîr ider

Mahz-ı Fûrkân-ı ilâhînin lisânıdır kalem (Şâkir, K. 7/20)

5.1.2.3.3.4. “Eyyühe ‘n-nâs (Ey insanlar!)”

Kur’an’da birçok ayetin içerisinde geçen “yâ eyyühe ‘n-nâs (Ey insanlar!)” seslenişi, “yâ” ünlemi atılarak kullanılmıştır (Yılmaz, 1992: 47).

Hutbe okuyan kılıç ve kalem, savaş ve güzellikler kürsüsünden din ve devlet adamlarına seslenerek “Ey insanlar!” dedi. Şairin kılıç ve kalemi din ve devlet erbabının “hutbe-han”ı olarak nitelendirmesi, kılıç (askeri sınıf) ve kalemin (kalemiyye sınıfının) topluma öğüt verecek derecede bilgili birer önder olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

“Eyyühe ‘n-nâs” söyledi erbâb-ı dîn ü devlete

Minber-i fazl u gazâda hutbe-hân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/6)

5.1.2.3.3.5. “İlâ-Yevmi’l-Hisâb [Hesap (kıyamet) gününe kadar.]”

“Yevmü’l-hisâb (hesap günü, kıyamet günü)” sözü Kur’an’da “ilâ”sız biçimiyle geçer (İbrahim, 14/41; Sad, 38/16; Mümin, 40/27) (Yılmaz, 1992: 47).

Kalem, kâinat pazarındaki âşıklar topluluğunun kıyamete kadar sevda dağıtıcısıdır. “Sûd” sözcüğü, her iki dilde de “sin” harfiyle yazılmaktadır, Farsçada “fayda, kâr, kazanç” anlamlarına; Arapçada ise “sevdalar (sevda'nın çoğulu)” anlamına gelmektedir.

Çâr-sû-yı kâinâtın ta ilâ yevmü'l-hisâb

Sûd-zâ-yı zümre-i sevdâ-gerânıdır kalem (Şâkir, K. 7/27)

5.1.2.3.3.6. “Kün fe-kân (Ol, hemen oldu.)”

Allah'ın, evrenin yaratılışıyla ilgili emrini bildiren bu sözle, Kur'an ayetlerinden iktibas yapılmıştır.

“Bu söz, Kur'an'da 'kün fe-yekûn: Ol, hemen olur' (Bakara, 2/117; Al-i İmran, 3/47, 59; Enam, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yasin, 36/82; Mümin, 40/68) ibaresiyle, geniş zaman (muzarı) teklik üçüncü şahıs çekimiyledir. Edebiyatımızda çok sayıda örneği bulunan bu söz, ediplerimiz tarafından, Kur'an'daki muzarı çekimi (geniş zaman), maziye (geçmiş zamana) dönüştürülerek, konu başlığımız şeklinde kullanılmıştır (Yılmaz, 1992: 98)”.

“Ümmü'l-kitâb” sözü Arapçada, “kitabın annesi” anlamına gelmektedir. “İlk akıl, zatın künhünün mahiyeti, hakikatların mahiyetleri. Bu tabir Al-i İmran Suresi'nin başında geçen, (Al-i İmran/7) arşın üstündeki kaza ve kader levhası yani Levh-i Mahfuz'dur (Cebecioğlu, 2009: 677)”. Ayrıca Ferit Devellioğlu'nda (1993: 1127) “Ümmü'l-kitâb: tas. 1) akl-ı evvel; 2) arşın üstündeki kaza ve kader levhası; 3) Kur'an'da Fatiha Suresi.” şeklinde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte şu şekilde ele alınmıştır: Kalem, Allah'ın düzenlediği kader levhasının kâtibi ve “kün fekân” emrinin düzenlenmesinin müsebbibidir.

Kâtib-i ümmü'l-kitâb-ı mahv ü isbât-ı Hüdâ

Bâdî-i tanzîm-i emr-i “kün fekânı”dır kalem (Şâkir, K. 7/3)

“Ol!” dediğinde mükemmeller topluluğu toplandı, kuruldu; kalem, “Kün fe-kân”ın eşsiz cevherinin kaynağıdır.

“Kün” didikçe zümre-i ehl-i kemâl oldu “yekûn”

“Kün fekân”ın cevher-i yektâsı kânıdır kalem (Şâkir, K. 7/21)

5.1.2.3.3.7. “Lâ-Taknatû Min-Rahmeti’llâh (Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz.)”

Beytin ilk kısmında geçen “lâ taknatû” sözüyle Kur’an’ın 39. suresi olan Zümer Suresi’nden iktibas yapılmıştır.

“Lâ-taknatû, kunût (umut kesme) kökünden, çokluk, olumsuz emir çekimidir (nehiy hazır, cemi müzekker). Bu ibarenin alındığı ayet, günahla aşırı giden, bu günahla Allah beni bağışlamaz kanaatine varanların, bu kanaatlerinin yanlış olduğunu, umut kesmenin İslam dininde yeri bulunmadığını, en günahkâr kimselerin bile, tövbe ettikleri takdirde af edileceğini ifade etmektedir. Söz konusu ayette şöyle buyurulmuştur: “(Tarafımdan onlara) de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahtan bağışlar. Çünkü o, çok bağışlayan, çok esirgeyendir (Zümer, 39/53) (Yılmaz, 1992: 104-105)”.

Hikmeti, “Umudunuzu kesmeyin!” konusundan neden bahsetmez zira kalem bizi bağışlanma defterine yazmıştır.

Müjde-i lâ taknatû itmez mi sohbet Hikmetî

Defter-i gufrâna kılmışdur bizi imzâ kalem (Hikmetî, K. 180/32)

5.1.2.3.3.8. “Mâ-yesturûn Ve’l-kalem [(Kaleme ve kalemlerle) yazdıklarına ant olsun.]”

“Mâ-yesturûn” sözüyle Kur’an’ın 68. suresi olan ve “Nûn Suresi” diye de adlandırılan Kalem Suresi’nin ilk ayetinden den iktibas yapılmıştır.

“Bu kelimenin alındığı ayette, Yüce Tanrı, “nûn”a, kaleme ve kalemlerle yazdıklarına yemin etmektedir. Nûn, gerçek manasını ancak Allah’ın bildiği harflerdendir (Allah ile Resûl’ü arasında şifrelerdendir). Bunlara “Hurûf-ı Mukatta’a” denir. Buna rağmen, burada hokka olarak yorumlanmıştır. Çünkü Yüce Tanrı bu ayette insanın dikkatini yazının araçlarına çekmektedir. Nitekim bundan önce inen Alak Suresi’nde de dikkati okumaya çekmişti. Orada okumaya, burada ise yazmaya teşviktir (bk. Kalem, 68/1) (Yılmaz, 1992: 120-121)”.

Bu beyitte şair, Kalem Suresi’nden iktibas yaparak Kur’an’ın kalem tarafından yazıldığını dile getirmektedir: Kalem, “mâ-yesturûn” ayetinin gerçekliğiyle, Kur’an’ın nüktedan dili veya ağzıdır.

Zât-ı Fûrkân’ın bi-hakk-ı âyet-i “mâ-yesturûn”

Yâ lisân-ı nüktedânı yâ dehânıdır kalem (Şâkir, K. 7/4)

5.1.2.3.3.9. “Nûn Ve’l-kalem Vemâ Yesturûn [Nûn. Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına ant olsun.]”

“Nûn ve’l-kalem vemâ yesturûn” sözüyle Kur’an’ın 68. suresi olan Kalem Suresi’nin ilk ayetinden den iktibas yapılmıştır.

Okuyup yazarak sırları, değerli bilgileri öğrenebilirsin zira Allah “*Kaleme ve (kalemin) yazdıklarına ant olsun (Kalem, 68/1).*” demiştir. Okumak ve yazmak eylemleriyle bilgi edinmek kastedilmiştir. Bilginin önemli olduğu belirtilmiş ve bu durum Kur’an’dan bir ayetle desteklenmiştir. Buradan hareketle öğrenmenin Kur’an’daki yeri ve önemi görülebilir.

Yazmakta okumakta olursun sâhib-i sır ey cân

“Nûn ve’l-kalem vemâ yesturûn” dedi Yezdân (A. Hilmî, G. 62/1)

“Varlık kitabının başına “Nûn ve’l-kalem” yazıp kalemi hokka biçiminde olan göğe bıraktı.” denilerek Kalem Suresi’ne işaret edilmiştir.

Ser-nâme-i vücûda yazup nûn ve’l-kalem

Pîrûze-hokka-ı felege sundı el kalem (Sâmî, G. 90/1)

Kalem, sevgilinin yanağının “nun”unun noktasını açıkladı ve “mâ-yesturûn”un bütün manalarını anladi.

Nûn-ı ruhsâr-ı habîbin noktasın kıldı beyân

Oldu her mâ-yesturûn mâ’ nâsına müfhem kalem (İ. Hikmetî, G. 412/3)

5.1.2.3.3.11. “Seb’a’l-mesânî (İkişerden yedi, tekrarlanan yedi)”

Beyitte geçen “seb’a’l-mesânî”nin açıklaması konusunda farklı görüşler vardır:

“Bu sözün alındığı ayetteki ‘mesânî’, ‘mesnâ’nın çokluğu olabildiği gibi ‘senâ’dan da gelebilir. ‘Mesnâ’nın çokluğu ise ayet: “Sana ikişerden yedi verdik.” demektir. Bu yedi şeyin ne olduğu ihtilaftır. Hz. Muhammed’e, Kur’an’dan ayrı olarak verilen yedi mucize olduğu da düşünülebilir. Fakat genellikle kabul edildiğine göre bunlar, Fatihâ’nın yedi ayetidir. Her namazda

bir bütün olan iki rekâtın ikisinde de okunduğu için bu surenin ayetleri ikişerli yedi ayet vasfını almıştır (Yılmaz, 1992: 139)”.

Kalem, açık açık bildirilen gelin odasında sürekli baldırını sıvamış, “seb‘a‘l-mesânî”nin yanağının süsleyicisidir. Şair Kur‘an‘ın meşhur bir tefsiri olan “Tıbyân”ı gelin odasına benzetir. Kalem bu gelin odasında baldırını sıvamış bir kadın gibi tasavvur edilmiş ve Fatiha Suresi’nin yanağını süslediği söylenmiştir. Beyitte gelin hazırlama işlemleri ile kitabın yazılıp süslenmesi arasında ilişki kurulmuştur.

Hacle-i tıbyânda kılmış dem-be-dem teşmîr-i sâk

Mâşita-kâr-i ruh-i seb‘a‘l-mesânîdir kalem (Şâkir, K. 7/17)

5.1.2.3.3.12. “Ve‘l-leyl (Geceye ant olsun.)”

Beyitte geçen “Ve‘l-leyl” sözü Kur‘an‘ın 92. suresi olan Leyl Suresi’nin ilk ayetinde ve 93. suresi olan Duha Suresi’nin ikinci ayetinde geçmektedir. Her iki ayette de “Geceye ant olsun.” sözünün içerisinde yer almaktadır.

“Ve‘d-Duhâ (Kuşluk vaktine ant olsun.), duhâ, güneşin parlayıp yükselmeğe başladığı kuşluk vaktidir. Bu sözün başında bulunan vav yemin vavı (vâv-ı kasem)dir. Ayette, kuşluk vaktine yemin edildiği için sureye “Duha” adı verilmiştir. Sahih rivayetlere göre Hz. Peygambere bir süre vahiy gelmez. Bunu duyan ve fırsat bilen müşrikler, “Rabb‘i onu bıraktı, ona darıldı.” derler, inananlar arasında fitne çıkarmağa çalışırlar. Bunun üzerine bu sure indirilir. Birtakım sebepler yüzünden vahinin bir süre gecikmesi Hz. Peygamberi çok üzer. Yüce Allah kulu ve elçisi Hz. Muhammed‘i yalnız bırakmadığını, güneşin parlayıp yükselmeğe başladığı, gündüzün en genç zamanı olan kuşluk vakti ile her şeyin rahat ve huzura kavuştuğu, karanlığın çöktüğü geceye yemin ederek şöyle buyurur: “Kuşluk vaktine ant olsun. Durgunlaştığı zaman geceye ant olsun ki, Rabb‘in seni bırakmadı ve sana darılmadı. Elbette senin sonun, ilkinden iyidir (ahiretin dünyandan iyi olacaktır). Rabb‘in sana verecek ve sen razı olacaksın (üzülme) (Duha, 93/1-5) (Yılmaz, 1992: 164, 169)”.

Nun’un karnında ayrılık ve acıyla “Ve‘l-leyl” yazar, acaba kalemim günün doğuşunu görebilecek mi? “Nun” aynı zamanda balık demektir, dolayısıyla beyitte “balığın karnında geceye ant olsun...” sözleriyle Hz. Yunus Peygamber’in bir balık karnında geçirdiği karanlık zamana telmih vardır.

Şikem-i nûnda hicrân ile *Ve‘l-leyl* yazar

Ulaşur mı ‘aceb ol fecre güvâhî kalemim (Sermest, G. 61/5)

5.1.2.3.4. İslam Kaynaklı Sözlere, Hadisler

5.1.2.3.4.1. Deliye Kalem Yok

Bu söz, kalemîyelerde, Hazreti Muhammed'in bir hadisine telmihte bulunmak amacıyla kullanılmıştır. "Kalem" sözcüğü burada "cezaî ehliyet, ilahi sorumluluk, mesuliyet" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Hadis kitaplarında söz konusu hadis birkaç değişik şekilde geçmektedir, bunlardan ikisi şu şekildedir: "‘Sen üç şeyden: iyileşinceye kadar deliden, buluğa erişinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyan kimseden kalemin yazmaktan kaldırılmış olduğunu bilmedin mi?’ demiştir (Buhari, 1987: C 11/5352)". Ali ibn Ebi Talib, Umer ibnu'l-Hattab'a (zinadan hamile kalmış bir kadın getirildiğinde, onu recm etmek isteyince): "‘Sen deliden, iyileşinceye kadar, çocukta buluğa erişinceye kadar, uyuyan kimseden de uyanıncaya kadar kalemin kaldırılmış olduğunu bilmedin mi?’ demiştir (Buhari, 1987: C 14/6667-68)".

Sevgilinin parmağını öpmek istedim, sevgili gülerek adı kötüye çıkmış olan deliye kalem yoktur, bırakın öpsün dedi. Bu beyitte kalem, dini mesuliyet, cezai ehliyet anlamında kullanılmıştır.

Oldum engüştini bûs itmege yârun tâlib

Güldi yokdur didi dîvâne-i bed-nâma kalem (Ziyâ'î, K. 6/9)

Aşk geldi aklın hükmü gitti başımdan, kalemin deliye ferman yazmadığı doğrudur. Beyitte şair "aşk"ın bir çeşit delilik olduğunu belirtmiş ve âşığın cezaî ehliyetinin olmadığını bir hadise telmihte bulunarak dile getirmiştir.

Gitdi 'aklun hükmi başumdan gelüp sevdâ-yı 'ışk

Râstdur k'itmez delünün başına fermân kalem (Fakîh, G. 63/6)

Karamanlı Nizâmî "Kalem, deliye hüküm vermek için ferman bulamazken beni öldürmeye neden padişah yazısı (ferman) getirdin ki!" diyerek söz konusu hadise telmihte bulunmuştur.

Hatt ne vech ile getürdün beni öldürmege kim

Bulmadı dîvâneye hüküm itmege fermân kalem (Nizâmî, G. 77/6)

5.1.2.3.4.2. İlk yaratılan şey kalemdir

“Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem ne yazayım dedi. Allah da kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz buyurdu (Tirmizî, Sünen, IV, 458, no: 2155)” hadisine göre ilk yaratılan varlık kalemdir.

“Meratib-i vücuddan biri de Akl-ı Evvel’dir (İlk Akıl’dır). Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: ‘Allah’ın ilk yarattığı varlık akıldır (İbn Hanbel, Kitâbü’z-zühd, II, 447; Acluni, I, 236’dan akt. Erginli, 2006: 91)’. Akıl Kalem-i Ala’dır. Nitekim Peygamber Efendimiz ‘Allah’ın ilk yarattığı şey; kalemdir buyurmuştur (Acluni, I, 263’ten akt. Erginli, 2006: 91)’. Kalem Hz. Muhammed’in rûhudur (nurudur). Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: ‘Allah’ın ilk yarattığı şey Peygamber’inin nûrudur ey Cabir (Acluni, I, 265’ten akt. Erginli, 2006: 91)!”

Bu üç hadise bakılarak “ilk akıl, kalem (kalem-i hadis) ve ruh-i Muhammedî (veya ‘nur-ı Muhammedî’)”nin aynı şeyler olduğu söylenebilir. Aksi takdirde hadisler arasında çelişki olduğu düşüncesi ortaya çıkabilir. Allah bütün ilimleri “İlk Akıl”a koymuştur. Buradaki “İlk Akıl”a “Kalem-i Ala” ya da “ruh-i Muhammedî” de denilebilir. “Buna göre ilimler, sözün gönülde toplandığı gibi ‘İlk Akıl’da toplanmış ve sözün dilde açıklığa kavuştuğu gibi Külli Nefs’te tafsil edilmiştir (birbirinden ayrılmış, ayrıntılı olarak tesbit edilmiştir) (Merâtib, 21’den akt. Erginli, 2006: 91-92)”.

Hadislerde ilk yaratılan varlığın kalem olduğu belirtilmiştir; divan şairleri de kalemiyelerde, kalemi ilk yaratılan varlık olarak ele alınmıştır.

Nazîr İbrahim “Kalemin her şeyden önce yaratılmış olduğu açıktır zira evveliyatı önceden yazmıştır.” diyerek ilk yaratılan varlığın kalem olduğunu bildiren hadise telmihte bulunmuştur.

Hılkati cümleden evvel idigi zâhirdür

Evveliyâtı beyân itdi mukaddem hâme (Nazîr, K. 8/8)

Doğru yoldan saptıran kişilerin, Hz. Muhammed’in “Evvelu mâ halakallâhu el-kalem.” dediğinden haberi yok mu?

Ashâb-ı mudill işbu hadîsi duymadılar

“Evvelu mâ halakallâhu el-kalem” dediği fahr-i cihân (A. Hilmî, G. 62/2)

Hikmetî “Kalem her şeyden önce yaratılmış olduğundan dolayı yüce bir değer kazanmıştır.” diyerek bu hadise telmihte bulunmuştur.

Mebde-i hilkatde olmuş esbaku’l-eshyâ kalem

Ol sebebendür ki bulmuş rütbe-i ‘ulyâ kalem (Hikmetî, K. 180/1)

Kalem, ezel levhasına yazılmıştı, henüz hokkanın “nun”una el bile koymamıştı. Şair bu beyitte “Kalem, mürekkebe bile batırılmadan önce, ezel levhasına yazılmıştı.” derken ilk yaratılan varlığın kalem olduğunu belirtmektedir.

Olmış idi nüvişte-i levh-i ezel kalem

Nûn-ı devâta dahı komamışdı el kalem (Neylî, G. 119/1)

Kalem, kudret kâtibinin elinde olmasaydı Hz. Muhammed’in sırrı da Kur’an’ın sırrı da açığa çıkarılmazdı. Bu beyitte şair “Hz. Muhammed’in sırrı da Kur’an’ın sırrı da kalem ile açığa çıkarılmıştır.” diyerek kalemin İslam dini için ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Bu beytin alındığı gazelin bir sonraki beyti şöyledir: “Evrâk ü sutûr olmasa idi vahy hengâmında / Cem‘edemezdi âyet-i Kur’ân Hazret-i ‘Osmân [Kur’an, vahiy geldiği dönemde, satırlar hâlinde yazılmış olmasaydı Kur’an’ın ayetlerini Hz. Osman toparlayamazdı (uygun bir sıraya koyamazdı.) (A. Hilmî, G. 62/4)]”. Bir önceki beyti destekler nitelikte olan bu beyitten anlaşılan şudur ki Kur’an vahiy hâlinde nazil olurken (veya nazil olmadan önce) bir kalem aracılığıyla yazıya geçirilmiştir.

Kâtib-i kudret yedeyne olmasaydı kalem

Gelmezdi zuhûra sırr-ı Muhammed dahi Kur’ân (A. Hilmî, G. 62/3)

Fatiha ve besmele Allah’ta gizlidir, eğer yüce kalem olmasaydı onlar açıklanmazdı. Beyitten hareketle kalem Kur’an’dan önce, hatta her şey Allah’ta gizliyen, yaratılmıştır.

Fâtiha besmele mahfûz-ı Hudâda oluptur levâh

Ger olmasaydı kalemü’l-â‘lâ olmazdı beyân (A. Hilmî, G. 62/6)

Kalem, Allah’ın ismiyle arşın levhasına adını yazdı ve her şeyden önce geldi / yaratıldı. Bu beyitte de söz konusu hadise telmih vardır.

Hatt-ı bismi’llâh ile kıldı keşîd esmâsını

Basdı levh-ı ‘arşa makdem cümleden akdem kalem (İ. Hikmetî, G. 412/5)

Rûşenî kalemi konuştuğu şu beytinde kalemin ağzından “Allah benden önce, benim gibi hiçbir şey yaratmadı.” diyerek bu hadise telmihte bulunmuştur.

Menden öndin nesne halk itmedi Hak

Hiç minüm kimi yaratmadı Hak (Rûşenî, M. 6/59)

5.1.2.3.4.3. Arş

Arapça bir kelime olan “arş” sözcüğü günlük hayatta “gök, göğün en yüksek noktası” gibi anlamlarda kullanılırken sözlüklerdeki kelime anlamı taht, çardak, tavan ve kubbe demektir.

“İslamî olarak bu terim, Allah(c.c.)’ın kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan tahttır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah’ın bildiği bir şeydir. Kâinattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (c.c.) önce Arş’ı yaratmıştır. Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette ‘Allah (c.c.), arşa istiva etti.’ yani arşa hükmetti şeklinde geçmektedir (Cebecioğlu, 2009: 61)”.

“Arş/uruş sözcüğü bir görüşe göre arş, âlemi saran şeydir. Diğer bir görüşe göre ise âlemin tamamıdır. O, emir ve yasakların icad edildiği kaynaktır. Zikredilen bu mevcudu, yaratılmışı bu yönden, yani yaratma ve ihata yönünden (ilk maddeye) arşa benzer buldular. Birinci görüşün sahiplerine göre, nasıl ki arş âlemi çevreler, o dokuzuncu felektir ve bu halife de (yani sonradan gelen arş da) insanî âlemi kuşatır. O hâlde övgü sadedinde Hakk Teala’nın ‘Rahman arşa istiva etti.’ [Ta Ha, 20/5] sözüne dikkat etmez misin? Mahlukat içinde bundan daha büyük bir şey olsaydı, bu övgü vaki olmazdı (Tedbirât, 123’ten akt. Erginli, 2006: 123)”.

Kalem, faziletlerinin eşiğine daima itaat eder, bundan dolayı da arşa arkadaş (eş, eşit) olmuştur. Şair bu beyitte kalem ve arşın ilk yaratılan varlıklardan olduğunu belirtmektedir.

Âsitân-ı fazlına eyler hemîşe ser-fürû

Bu şerefle ‘arş-ı Rahmana olur hem-ser kalem (Fennî, K. 24/39)

5.1.2.3.4.4. Lev-lâke Lev-lâk Le-mâ-halaktü'l-Eflâk (Sen Olmasaydın Yeri Göğü Yaratmazdım)

“Hadis bilginleri, (Saganî başta olmak üzere) ‘Lev-Lâke Lev-Lâk Le-Mâ-Halaktü'l-Eflâk [Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım.]’ sözü uydurma hadisler arasında gösterirler, lafız itibariyle böyle bir kutsî hadis olmadığını savunurlar. Bu bilginlerden bir kısmı, bu söz, hadis olmasa bile Deylemî’nin İbn-i Abbas’tan merfû’ (senesinde atlama olsun olmasın doğrudan Hz. Peygamber’e nisbet edilen hadis) olarak rivayet ettiği şu hadise, ‘Cebrail bana geldi ve dedi: Allahu Teala buyuruyor: Ya Muhammed, sen olmasaydın cenneti yaratmazdım, sen olmasaydın cehennemi yaratmazdım.’ başka bir rivayette, ‘Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım.’ uyduğu için meal bakımından hadis sayılır derler (bk. Acluni, Keşfü'l-Hafa, 2/164; Serdaroğlu, 1966: 99’dan akt. Yılmaz, 1992: 113)”.

Abdî-i Karahisarî, kalem konulu bir mesnevisinden alınan bu beyitte “Kaderleri, bahtları benim dilimle yaz zira ‘sırr-ı levlâk’ benimle bildirildi.” diyerek söz konusu hadise telmihte bulunmuştur.

Lisânımdan geçir devrine eflâk

Benimle bildirildi sırr-ı levlâk (Abdî, M. 4/14)

5.1.2.3.4.5. “Küntü Kenz: [Ben (gizli) bir hazineydim.]”

“Küntü Kenz” sözü ile meşhur bir hadisten telmih yapılmıştır.

“‘Kenz-i mahfî (gizli hazine)’ sözünü, ünlü hadis bilginleri (İbn-i Teymiye, Zerkeşî, İbn-i Hacer, Suyûtî...) uydurma hadisler arasında gösterirler. Aliyyü'l-kârî, ‘Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler (beni bilsinler) diye yarattım.’ (Zariyat, 51/56) ayetine dayanarak manasının doğru olduğunu iddia eder. ‘Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi diledim, birtakım kimseleri yarattım, onlara kendimi bildirdim ve onlar da beni bildiler.’ (Acluni, Keşfü'l-Hafa, 2/132’dan akt. Yılmaz, 1992: 91; Serdaroğlu, 1966: 92’dan akt. Yılmaz, 1992: 91) sözü daha çok mutasavvıfların dilinde yaygındır. Onlar buna inanır ve esaslarını bunun üzerine kurarlar (Yılmaz, 1992: 91, 98)”.

Olgunluk “küntü kenzen”den numune gizli bir hazinedir, kalem ise onu gizlemek için ejderha yüzlü bir büyüdür.

Künt-i kenzenen nümûne genc-i mahfidür kemâl

Hıfz için anı tılısm-ı ejdehâ-peyker kalem (Âşık, K. 7/5)

Kalem, varlık levhasının üzerine kudretli ayetleri yazarak “küntü kenzen”in sırlarını açıkladı.

Âyât-ı sun‘ı levh-ı vücûd üzre sebt idüp

Esrâr-ı “küntü kenzen”i hep kıldı hal kalem (Ş. Es‘ad, G. 141/2)

Rûşenî, kalemi konuştuğu bu beyitte “(Allah) Benim adımlı bende sakladı (veya “köle koydu”), “küntü kenzen” sırrını bana verdi.” demiştir.

Adımı gerçi menüm bende kodı

Küntü kenzen sırrını bende kodı (Rûşenî, M. 6/57)

5.1.2.4. Kaza ve Kader (Levh-i Mahfuz)

“Kader, Allah’ın ezeli hükmü, takdîr, Levh-i Mahfuz’da yazılı olanların vücüt bulmadan evvelki hâline kader, ortaya çıkmasına da kaza denir. Kader imanın şartlarından biridir. Daha çok kaza ile birlikte kullanılır (Pala, 2003: 260). Kaza ise olacağı evvelden takdir olunan şeylerin yani kaderin vuku bulması, ortaya çıkmasıdır. Kelimenin bundan başka ‘kadılık, yargı makamı’ anlamı da vardır. Bu anlamdan dolayı yargı makamının bulunduğu yere de kaza denir. Beklenmedik bir iş ve olay ile tehlike ve felaket için de ‘kaza’ denir. Daha çok ok (siham, tir) ve kılıç (tiğ) ile birlikte tamlama biçimiyle kullanılması yaygındır (Pala, 2003: 276)”.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak “kaza ve kader” kavramlarının “Levh-i Mahfuz”da yazılı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. *“Levh-i Mahfuz, Arapça korunmuş levha demektir. Ulvî âlemde, olmuş ve olacak her şeyi içeren ilahî levhanın adıdır (Cebecioğlu, 2009: 399)”.*

“Levh üzerine yazı yazılan düz şey, üstü düz manasına gelir. Levh ü Kalem, Levh-ı Mahfuz ve buraya yazan kalem demektir. Levh-ı Mahfuz, Allah tarafından taktir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevî levha, ilahî ilimdir. “(Onun aslı) Levh-i Mahfuz’dadır (Allah’ın bilgisinin tespit edildiği, bütün varlıkların esaslarını içine alan mahiyeti bilinmez, korunmuş bir Levha’dadır) (Burûc, 85/22)” (Yılmaz, 1992: 112)”.

Bu yapılan tanıma bakılarak, kaza ve kaderin kalem ile yazılmış olması dolayısıyla, Levh-i Mahfuz’un da kalem tarafından yazıldığının söylenmesi mümkündür zira kalemiyelerde kader ve kaza ile kalem bu münasebet ile sıklıkla zikredilmiştir.

“Kaderin kalem tarafından yazıldığı şu hadisle de tespit edilmiştir: ‘Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem ne yazayım dedi. Allah da kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz buyurdu (Tirmizî, Sünen, IV, 458, no: 2155)’”.

Biri Ahmed-i Rıdvân diğeri de Ahmedî tarafından yazılmış kasidelerden alınan aşağıdaki iki beyit de aşağı yukarı aynı anlamı ifade etmektedir: Kılıç (kaleme hitaben), “Benim gökten inmiş olduğumu bilirsin.”, kalem de mağrur bir şekilde “Levh-i Mahfuz’u ben yazmışım.” dedi.

Pes kılıç didi bilürsin bini gökden inmişem

Pes kalem didi ki levhi yazmışam bî-iftikâr (Ahmedî, K. 25/20)

Dir kılıç ben belki gökden nâzilüm

Dir kalem levh üzere yazdum sâzkâr (Rıdvân, K. 55/19)

Kılıç ve kalem din ve devletin meclisinde ve savaşında yüce makam sahibi olup Levh-i Mahfuz’u mekân kıldı. Bezm ile kastedilen (içkili) eğlence meclisidir ve kalemin münasebeti bezm ile; kılıcın münasebeti ise rezm ile.

Bezm ü rezm-i dîn ü devletde olup ‘âlî-makâm

İtdi ‘arş u levh-i mahfûzı mekân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/9)

Dert kılıcı, başımı kalemin ucunun yarılmış olması gibi yarsa ne olur ki? Zira kalem ne yazdıysa kader kılıcı onu gerçekleştirir. Kalem ile kader arasında ilgi kurulmuş, kalem sözcüğü ile kader kastedilmiştir zira kalem ve kader “akl-ı evvel” kavramında birleşir.

Başımı yarsa kalem gibi n’ola tîg-ı elem

Tokınur tîg-ı kaza her nice yazdıysa kalem (Ulvî, K. 14/9)

Kalem, Levh-i Mahfuz’a herkesin nasibini yazarken aşk derdini benim adıma, bana yazmış. Şair Hikmetî bu beyitte kaderin kalem tarafından yazıldığını dile getirirken aşk derdinin de kendisine yazıldığını söylemektedir. Şair aşkı her ne kadar “dert” ile ilişkilendirse bile bu durum divan şairleri için bir nevi fahriye vesilesidir.

Levh-i mahfûz içre rûzî yazduğı dem ‘âleme

Derd-i ‘aşkı nâmuma kılmıs benüm imzâ kalem (Hikmetî, K. 180/19)

Şâkir “Kalb-i kâmil⁵⁵ Allah’ın taktir ettiği şeylerin, ilimlerin yazılı olduğu levhadır fakat şüphesiz kalem o levhanın akılda kalan unsurudur.” diyerek Levh-i Mahfuz’un kalem-i evvel tarafından yazıldığını da hatırlatmaktadır.

Kalb-i kâmil levh-i mahfûz-ı ilâhîdir fakat

Şübhesiz ol levhanın hâtır-nişânıdır kalem (Şâkir, K. 7/38)

Kalem, hükümleri kesin ve açık bir şekilde yazmasaydı o hükümler aydınlığa çıkmazdı. Sâkıb’ın bu beyitte bahsettiği hükümler kalemin Levh-i Mahfuz’a yazdığı hükümlerdir.

Beyaza çıkmaz idi bahs-i faysal-i ahkâm

Sevâd-ı maslahatı itnese kalem tebyîn (Sâkıb, K. 30/16)

Feleğin dokuz safhası (katmanı) da renksiz ve isimsizdi (bomboştu), yaradılış levhasına ilk yazıyı kalem yazmıştı. Beyitte geçen bireng (renksizlik), “Allah’ın rengi (Sıbgatullah)” demektir (Cebecioğlu, 2009: 105). Renksizlik vahdet-i vücudu işaret eder (Babacan, 2012: 453). Buradan anlaşılıyor ki felekler henüz yaratılmamışken kalem oraya ilk yazıyı (kaderi) yazmıştır.

Bî-reng ü nâm idi dahı nüh-safha-ı felek

Çekmişdi levh-i fitrata nakş-ı ezel kalem (Sâmî, G. 90/3)

Kalem Levh-i Mahfuz’a “Ey halkın yöneticisi, adil olasın!” diye yazmış. Şair bu beyitte kalemi konuşturarak kalemin diliyle öğüt vermiş ve adaletin İslamiyet’teki önemine dikkat çekmiştir.

Ezelde levhe kalem eylemiş rakam bunı kim

‘Adâlet üzre ola râzık-ı ümem kalemün (Kelâmî, K. 27/2)

⁵⁵ “Kalp, Arapça, bir şeyin altına üstüne getirmek, çevirmek vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Biyolojik ve anatomik olarak, insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Ana rahminde, insan varlığının jinekolojik oluşum sürecinde meydana gelen (gebeliğin üçüncü haftasının sonunda) ilk organdır. Tasavvufi olarak kalp; insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah’ın tecelli ettiği mahal, ilahî latife gibi çok yönlü manaları ifade eder (Cebecioğlu, 2009: 341). Levh-i Mahfuz, küllî nefis ve kemale ermiş suretlerde kendisinden üfürülmüş olan ruhtur. Allah’ın “Ve seni istediği bir şekilde birleştiren” (İnfitar, 82/8) ayetinde açıklandığı gibi bu suretlere istediği şekli vermesi, hâ harfini ve kinaye harfi olarak hâyı yaratması takdir edilmiş çok gizli mertebelerden yaratması bu nefha ile (üfürüşle) olmuştur. Bilinmelidir ki bu nefis, Levh-i Mahfuz’dur. Levh-i Mahfuz, ortaya çıkartılmış ve sebebi var olduğunda yaratılmış olan ilk varlıktır. Sebeb, “Akl-ı Evvel”dir (Fütûhât, II, 420’den akt. Erginli, 2006: 90)”.

“Ümmü’l-kitâb”, Arapçada “kitabın annesi” anlamına gelen bir tamlamadır. Akl-ı evvel (ilk akıl), zatın kühünün mahiyeti, hakikatların mahiyetleridir. Bu tabir Al-i İmran Suresi’nin başında geçen, (Al-i İmran/7) arşın üstündeki kaza ve kader levhası yani Levh-i Mahfuz’dur (Cebecioğlu, 2009: 677).

Kalem, Allah’ın düzenlediği kader levhasının kâtibi ve “kün fekân” emrinin düzenlenmesinin müsebbibidir.

Kâtib-i ümmü’l-kitâb-ı mahv ü isbât-ı Hüdâ

Bâdî-i tanzîm-i emr-i “kün fekân”dır kalem (Şâkir, K. 7/3)

Allah’ım, kaderimdeki bu “hat” bana eziyet midir, bana Levh-i Mahfuz’da cefamı takdir edilmiştir? Zira gönlüm kapkara cefasıyla doldu. Beyitte geçen hat sözcüğü “çizgi, satır, yol, yazı, ferman, emir” gibi anlamlara gelmektedir. Beyitteki “gönlüm onun yüzünden kapkara oldu” ifadesinin sebebi “mürekkebin karalığı” olarak düşünülürse hattın “yazı” anlamında kullanıldığı söylenebilir. Yazı anlamından dolayı da hem kader hem de yazmak eylemi (şairlik) düşünülebilir.

Yâ Rab ezel kalemde bana hat cefâ mıdur

Toldı cefâsıyla gönül zulmet-i zalem (Rıdvân, G. 547/4)

Kalemim, kader levhasının başına kederlerimi yazdı, hokkası ve mürekkebi dert oldu bana. Beyitte şairin kalem nezdinde kaderden şikâyetini dile getirilmektedir.

Kalemim yazdı ser-i levh-i kazâya elemim

Elemim oldu devâtı vü midâdı kalemim (Câzib, G. 304/1)

Beyitte kaleme sesleniş söz konusudur ve şair “Ey kalemim, benim kara bahtım, biz henüz bu âleme gelmeden önce seni Şirin ile aramıza koydu.” diyerek, kalemi gerçek anlamıyla düşündüğümüzde kaleme habercilik görevi yüklemektedir; kader anlamıyla düşündüğümüzde ise kaderin engel olduğunu dile getirmektedir. Şairin “Şirin ile aramıza tağı koydu.” cümlesindeki “tağı” sözcüğünü Ferhâd’ın delmek zorunda kaldığı dağı hatırlatıcı şekilde kullanması ikinci anlam açısından dikkat çekicidir.

Seni Şîrîn ile ma-beynimize tağı kodı

Gelmeden âleme bu baht-ı siyâhî kalemim (Serbest, G. 61/2)

Kalemim, kader yazımın başlığını kaderin sanatının gücüyle “elemim” olarak değişmez biçimde yazılmıştır.

Kalemim eyledi ser-levha-i takdîr-i nüvişt

Yed-i masnû‘-ı kader ile musîbdir elemim (Câzib, G. 304/4)

Ey Câzib, kederim ile kalemim ikiz olduğundan beri kalemim gizli kader levhasını yazar oldu. Şair tecrit sanatı yaparak “kalem”e dair şikâyetlerini dile getirmektedir.

Elemimle kalemim tev‘em olaldan Câzib

Levh-i makdûr-ı hafâyı yazar oldu kalemim (Câzib, G. 304/9)

Kalem, Levh-i Mahfuz’a bismillah satırını güzel bir yazıyla yazdı. Levh-i Mahfuz, olmuş ve olacak her şeyin yazılı olduğu bir levhadır, dolayısıyla şair bu beyitte “Her şey Allah’ın adıyla başlar!” demektedir.

Levh-i mahfûza pes ol satır-ı Bismi’llâh

Yazdı emr-i Hakk ile düzdi hoş-implâ-yı kalem (Cesârî, G. 406/3)

Sevgilinin dudağına ve yanağının tüyelerine içten bir şekilde el uzatır, kalem böyle kederi dostların gönlüne vermesin. Şair Halepli Edîp, bu beyitte kalem ile kaderi kastetmiştir.

Bî-tekellûf hat-ı ruhsâr u leb-i yâre sunar

Vermesin böyle keder hâtır-ı yârâna kalem (Edîb, G. 900/2)

Şu beyitte şair bir yandan kendi kalemini (edebî yeteneğini) överken bir yandan da kalem ile Cebrail’in Sidre’de görüşmesine ve levh u kaleme değinmiştir. Kalem, ezel levhasına yazdığı sırları dünya sayfasına yazmaz. Şair “levh-i ezel” ile kaderi kastetmektedir, “dünya sayfasına yazmamak” ile de kaderin insanlar tarafından bilinmeyecek olmasını kastetmektedir. Dolayısıyla, şair bu beyitte, kalemin levh-i ezele yazdığı sırların insanlar tarafından bilinemeyeceğini dile getirmektedir.

Meşk edip levh-i ezelde olan âsâr-ı kalem

Safha-i ‘âlеме nakş etmez o esrâr-ı kalem (Mâhir, G. 138/1)

Şair şu beyitte kalemi konuşturarak “Tahtımı yücelten şey Levh-i Mahfuz’dur, dünya benim hükümlerimle mutlu ve hoşnuttur.” demektedir. Beyitte “kalemin

hükümleri” olarak bahsedilen hükümler, Allah tarafından takdir edilen şeylerdir. Dolayısıyla şair “Dünya, Allah’ın takdiri ile mutlu ve huzurludur.” demektedir.

Firâz-ı taht-gâhım Levh-i Mahfûz

Cihân hükmüm ile handân u mahzûz (Abdî, M. 4/8)

5.1.2.5. Ahiret ile İlgili Kavramlar ve Terimler

5.1.2.5.1. Kıyamet (Haşr, Maşer)

Abdî şu beytinde “Kaş ve gamze güç ve kuvvetini gösterirse kaçılacak yolları kılıç ve kalem tutacaktır.” diyerek kalem ve kılıçla işlenen günahların ne kadar ağır olduğunu hatırlatmaktadır. Beyitte geçen “eyne’l-meferr⁵⁶” sözü maşer gününde insanların kaçarken haykıracağı sözdür.

Gösterirse cünbüş-i ebrû vü gamze kesr ü fer

Tutar elbet menhec-i eyne’l-meferr seyf ü kalem (Abdî, K. 24/39)

Kılıç ve kalem din ve devletin başlangıcından kıyamete kadar şeriatı uygular.

İbtidâ’-yı dîn ü devletden ilâ-yevmi’-t-tenâd

Eyler icrâ-yı şerî’at her zamân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/2)

5.1.2.5.2. Sur

Kalemiyelerde kalem ile “sur” arasındaki ilişki, İsrâfil’in sura ikinci üflemesine dayanmaktadır. İsrâfil sura ilk üflediğinde ölen bütün canlılar, ikinci üflediğinde dirilecektir. Kalem de İsrâfil’in suru gibi ölüleri diriltir.

Kalemin kâğıtta çıkardığı her gıcırta İsrâfil’in surunun çıkardığı sestir. Beytin ikinci dizesindeki “ölülerin çürümüş kemiklerine can verendir kalem” sözleriyle

---

⁵⁶ “Eyne’l-meferr”in kelime anlamı “Kaçacak yer neresi?” demektir. Meferr, firar kökünden yer bildiren bir isimdir (ism-i mekân). Dinî kaynakların (Kur’an ve Hadis) verdiği bilgiye göre bu dünya son bulacak, ölüler yeniden dirilecek, maşerde toplanacak, yaptıkları işlerden hesap verecekler. Bundan kurtuluş olmadığı, kaçacak bir yer ve sığınak bulunmadığı Kur’an’da şöyle açıklanır: “(Kâfir alay ederek, durmadan), kıyamet günü ne zaman, diye sorar. Ama göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneş ve ay bir araya toplandığı zaman! (Evet) o gün insan: “Kaçacak yer neresi?” der. Hayır, sığınacak yer yok. O gün varıp durulacak yer ancak Rabb’inin huzurudur (ey insan) (Kıyamet, 75/6-12) (Yılmaz: 1992: 46-47)”.

İsrafil'in suruna ikinci üflemesi kastedilmiştir zira İsrafil suruna ikinci defa üflediğinde bütün canlılar dirilecektir.

Her sarîri nefha-i nâkûr-ı İsrâfil'dir

Cân-dih-i 'azm-i remîm-i mürdegânidir kalem (Şâkir, K. 7/7)

5.1.2.5.3. Cennet ile İlgili Kavram ve Terimler

5.1.2.5.3.1. Cennet (Bihîşt, Firdevs, Cinnet)

Cennet, kalemiyyelerdeki beyitlerde "Ravza-i Firdevs, ravza-i Rıdvan, cinan" adlarıyla anılmıştır.

Kılıç ve kalem senin adaletli devrinde din ve devlet adamlarının eline cennetin kapısının anahtarı olmuştur. Şair bu beyitte memduhunu överken din adamı ile kalem, devlet adamı ile kılıç arasında ilgi kurarak leff ü neşr sanatı yapmıştır. Şair ayrıca din adamlarının ilimle meşgul olmalarının, devlet adamlarının ise din uğruna yaptığı savaşların onlara cenneti kazandıracığını hatırlatmaktadır.

Devr-i 'adlinde yed-i erbâb-ı dîn ü devlete

Oldı miftâh-ı der-i dâr-ı cinân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/44)

Kalem, Hazreti Sâbit Efendi'nin elinde cennetteki gonca gül dalına döner. Şair bu beyitte bir yandan memduhunu övmektedir, diğer yandan şekil bakımından benzerlik ilgisi kurarak kalemi gül dalına benzetmektedir.

Hazret-i Sâbit Efendi ki döner destinde

Şâh-ı evrâd-ı ter-i ravza-i Rıdvân'a kalem (Âsım, K. 11/21)

Kalem, yüce Firdevs bahçesinde yetişmiştir ve gökyüzünün kamışlığının armağanıdır. Şair bu beyitte kalemin cennet bahçesinde yetiştiğini ve gökyüzünün bir armağanı olduğunu dile getirerek kaleme kutsallık atfetmektedir.

Ravza-i Firdevs-i a'lâda bulup neşv nû nemâ

Yâdigâr-ı neysitân-ı âsumânîdir kalem (Şâkir, K. 7/6)

5.1.2.5.3.2. Kevser, Zemzem

Kur'an-ı Kerim'deki bir surenin adı olan "Kevser" sözcüğü, aynı zamanda cennette bir suyun adıdır. Zemzem ise Mekke'de, Kâbe yakınlarında bulunan bir suyun adıdır.

Aynî şu beytinde "Kılıç ve kalem dünyaya Kevser ve zemzemin akmasını sağladı, bu bolluk ve mutluluk ile din ve devlet Kâbe ve cennet olur." diyerek Kâbe ile zemzem, cennet ile Kevser arasındaki münasebetlerle leff ü neşr sanatı yapmıştır. Ayrıca şair bu beyitte ilim ve askerî gücün din ve devlet için ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir.

Dîn ü devlet Ka'be vü cennet olur bu feyz ile
Kıldı dehre zemzem ü Kevser revân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/43)

5.1.2.5.3.3. Tuba

Kalem ile Tuba ağacı arasındaki ilişki daha çok Tuba ağacının baş aşağı oluşu ile alakalıdır. Bunun dışında kaleme kutsallık atfetmek isteyen şairler, bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere kalemi Tuba ağacına benzetirler.

Kalem, baş aşağı duran ulu Tuba ağacıdır. Kalemin, kullanılırken ağzının aşağıda olması ile Tuba ağacının baş aşağı olması arasında ilişki kurulmuştur.

Nedür ol şûh-tab'-u şâh-peyker
Misâl-i devha-i Tûba nigûn-ser (Necâtî, K. 10/1)

5.1.2.5.4. Cehennem

Kalem ile cehennem arasındaki münasebet, kalemin sahibini cehenneme atacağına dairdir. İnsanlar yazdıklarından ve söylediklerinden mesuldür, dolayısıyla yazdıkları onlara cehennemin kapısını açabilir.

Şair bu beyitte kılıç ve kalemi konuşturmuş ve kılıç "Büyüklik benimle olur!" demiş, kalem ise "Cehennemin kapılarını ben açarım." demiştir. Şair "Cehennemin kapılarını ben açarım." sözüyle, kalem erbabının, âlimlerin yaptığı işin hassasiyet

gerektiren bir iş olduğunu, hatalarının onları cehenneme gönderebileceğini hatırlatmaktadır.

Didi ululuk benümledür kılıç

Hâme dir benümle olur feth-i nâr (Rıdvân, K. 55/7)

5.1.2.6. Din ile İlgili Kavram ve Terimler

5.1.2.6.1. İman, Mümin

Kalemiyelerdeki beyitlere göre mümin gözü yaşlı bir kalemdir, iman ise kalem sayesinde payidardır.

Biri Ahmed-i Rıdvân diğeri de Ahmedî tarafından yazılmış kasidelerden alınan aşağıdaki iki beyitte de aşağı yukarı aynı anlam ifade edilmiştir: Kılıç dedi ki ben güler yüzlüyüm, ekşi suratlı değilim; kalem dedi ki mümin, gözü yaşlı olmalı.

Beyitte kalem ile mümin, mürekkep ile gözyaşı arasında ilgi kurulmuştur.

Pes kılıç didi ki handânam degülem türş-rûy

Pes kalem didi ki mü' min gerek ola eşk-bâr (Ahmedî, K. 25/18)

Dir kılıç handânam u ne turş-rû

Dir kalem mü' min-sıfat men eşkbâr (Rıdvân, K. 55/17)

Kılıç “Ben İslam’a aykırı olan şeyleri yok ederim!” dedi, kalem ise “İman benimle payidardır!” dedi.

Didi kılıç iderem küfri helâk

Hâme dir benümle îmân pâydâr (Rıdvân, K. 55/9)

5.1.2.6.2. Şeriat

Şeriat, kalemiyelerde bilime katkılarını ifade etmek üzere, kalemin annesi olarak ele alınmıştır.

Annesi İslam şeriatı olan kılıç ve kalem, din ve devlet işlerinde ikizdir. Bu beyitte ise şair din ve devlet işlerinde kılıç (kuvvet, askerî güç) ile kalemin (ilim) ikiz

kardeş olduğunu; ayrıca onların atasının siyaset bilimi, anasının da İslam şeriatı olduğunu belirtmiştir.

Vâlidî fenn-i siyâset mâderi şer‘-i şerîf

Dîn ü devletde cüvân-ı tev‘emân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/10)

5.1.2.6.3. Ümmet, Müslüman

Kalemiyelerdeki beyitlerde ümmet “kalemin altında toplanan çizgiler, yazılar” ile ilişkilendirilirken kalem de “livaü’l-hamd” ile ilişkilendirilmiştir. “Livaü’l-hamd çok hamd eden ve edilen olduğu için Hz. Muhammed’e verilen bir sancaktır. Kıyamet gününde Hz. Muhammed’in ümmetinin bu sancağın altında toplanacağı bildirilmiştir (Yılmaz, 1992: 116)”.

Âşık da aşağıdaki beytinde “Yazılar (çizgiler), ümmetler (halk) gibi, bayrağının altına toplanır; (yazılanlar) kıyamet kitabıdır, kalem de “livaü’l-hamd”e benzer.” diyerek kalem “livaü’l-hamd”e benzetmiştir. Şair bu beyitte bir mahşer günü tablosu çizmiştir: Yazılar (çizgiler) ile insanlar; yazıların çokluğu (kalabalığı), yani kitap ile ümmet, “livaü’l-hamd” ile kalem arasında münasebet kurmuştur. Dolayısıyla şairin kurduğu ilgi şu şekildedir: İnsanlar nasıl mahşer gününde büyük kalabalıklar hâlinde “livaü’l-hamd”in altına toplanıp mahşerî bir kalabalık oluşturlarsa yazılar da aynı şekilde kalemin altına toplanarak mahşer kitabını oluştururlar.

Cem‘ olur zîr-i livâsına ümem gibi hutût

Nâme mahşerdür livâü’l-hamde hem benzer kalem (Âşık, K. 7/9)

5.1.2.6.4. Mehdi

Mehdi kelimesinin sözlükteki anlamı “hidayete ermiş olan, doğru yolu tutmuş olan (Devellioğlu, 2003: 602)” demektir. Şii ve Alevî inancındaki on iki imamdan biri, sonuncusudur. Kıyamet alameti olarak gelecek, yer yüzündeki kötülükleri silip Allah’ın emirlerini tüm dünyaya hâkim kılacaktır.

Kıyametin kopmasına yakın bir zamanda Şam’da ortaya çıkarak (gökten inerek) insanları Allah yoluna yönlendireceğine ve Allah’ın emirlerini tesis edeceğine inanılan Mesih’tir. Şii inancına göre on ikinci imam olan Hasan’ül-Askerî’nin oğludur ve yer

altına girip bir daha çıkmamıştır. Alevî inancına göre ise kıyamette çıkacaktır (Onay, 2016: 289)

Allah din ve devleti kılıç ve kaleme verince kılıç ve kalem zamanın Mehdi'sinin kim (kendileri) olduğunu anladı. Mehdi bir kurtarıcıdır; kılıç ve kalem de kurtarıcı olarak görülmüştür.

Hak bu din ü devleti teslîm idince destine

Bildi kimdir Mehdi-i sâhib-zamân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/31)

5.1.3. Tasavvuf

5.1.3.1. Mebde

Mebde, Arapçada kelime anlamı olarak “başlangıç, temel, esas, prensip” anlamına gelmektedir. “*Mebde-i feyyaz, Allah'tır. Buna akl-ı evvel de denir (Cebecioğlu, 2009: 417)*”. Mebde sözcüğü Özön (1988: 469) tarafından ise “*Tanrı gerçeğine erişmek için bir salikin ilk noktası*” olarak tanımlanır.

Kalem korku ve istek makamı, yok olma ve kanıtların başlangıcıdır; hayrı ve şerri, bağışlanan faydayı ve zararı üleştiren memurdur. Beyitte kaleme tasavvufi bir karakter atfedilmiş ve özellikle ikinci dizede kalem sözcüğü ile kader ve kaderin adaletli oluşu hatırlatılmıştır.

Mebde-i isbât u mahv u merci'-i havf u recâ

Kâr-ı bahşîş nef' ü zarr kassâm-ı hayr u şer kalem (Âşık, K. 7/3)

2.1.2.2. Gayb, Sır, Esrar, Raz

Gayb, sır, raz sözcükleri genel olarak gizli, görünmeyen, göz önünde olmayan, gizlenen şey gibi anlamlara gelmektedir. Esrar sözcüğü ise sır sözcüğünün çoğul biçimidir.

Kalemin gayb ile olan münasebeti “gaybın sırlarını bilmesi, gayba tercüman olması” şeklindedir zira kalemin bu özelliği hadiste belirtildiği üzere “kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi” yazmış olması ile ilgilidir.

“Tasavvufî anlam olarak gayb Hakk’ın insandan gizlediği her şeydir. Allah’ın pek çok âlemleri vardır. Allah’ın insan vasıtasıyla baktığı âleme, vücudî şahadet denir. Allah’ın insan vasıtası olmaksızın baktığı âleme de gayb denir. Gayb da ikiye ayrılmıştır. Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kılmıştır. Yine bir gayb vardır ki onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gaybe vücudî denir; âlem-i melekut gibi. İkinciye de gayb-ı ademî âlem denir ki bu âlemi Allah bilir, kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, adem mesabesinde. İşte, ademî gaybın manası budur. Gayb-ı meknun’a gelince, bu, korunmuş gayb olup, zatî sırdan ibarettir; mahiyetini Allah’tan başkası bilemez. Bundan dolayı da mahiyeti korunmuş, akıllardan ve basiretlerden gizlenmiştir (Cebecioğlu, 2009: 227)”.

Kılıç, “Bütün ayıpları ben gizlerim.”, kalem de “Ben gaybın bütün sırlarını bilirim (gayba sırdaşım).” dedi. Şair bu beyitte kaleme tasavvufî bir nitelik kazandırmıştır.

Pes kılıç didi ki kamu ‘aybı ben def’ iderem

Pes kalem didi benim hod kamu gayba râz-dâr (Ahmedî, K. 25/21)

Kalem bazen vahiy dili bazen “gayb”ın tercümaniyken seni vasfetme konusunda çaresiz ve dilsiz kalır. Şair bu beyitte memduhunu överken kalem ile gayb arasındaki münasebeti dile getirmektedir.

Geh lisân-ı vahy olup geh tercemân-ı gayb iken

Vasf-ı zâtın eylemekde âciz ü ebter kalem (Âşık, K. 7/16)

Kalemin anlattıkları gaybın tercümesidir, bundan ötürü kalemin macerası söz ile ifade edilemez. Şair bu beytinde “kalemin macerası söz ile ifade edilemez” diyerek “Allah önce kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem ne yazayım dedi. Allah’ta kaderi ve ebediyete kadar olup bitecek her şeyi yaz buyurdu (Tirmizî, Sünen, IV, 458, no: 2155)” hadisini hatırlatmaktadır.

Me’âl-i terceme-i gaybdur edâ-yı kalem

Sıgar mı havsala-i nutka mâcerâ-yı kalem (Sâlik, K. 37/1)

Şair şu beyitte kaleme tasavvufî bir karakter kazandırmış ve onun kâinatın sırlarına vakıf olduğunu dile getirmiştir.

Esrâr-ı kâ’inâta bulup mû-be-mû vukûf

Eyler beyâz-ı safha-i dehre rakam kalem (Nâfi’, G. 154/3)

Rîzî şu beyitte Kur'an'ın kalem ile yazıldığını ve kalem sayesinde insanlar tarafından bilindiğini/öğrenildiğini dile getirmiş ve bununla kalemin İslamî manadaki değerinin/yerinin ne kadar yüce olduğunu ifade etmiştir. Rîzî aynı zamanda Kur'an'ın 68. suresi olan Kalem Suresi'ni hatırlatmıştır.

Kim iderdi olmasa esrârı 'âlemde beyân

Tahrîr ile zâhir itdi remz-i Kur'ân'ı kalem (Rîzî, G. 284/3)

Dede Ömer Rûşenî intak sanatı yoluyla kalemi konuştuğu şu beyitte gaybın sırlarını ifşa edenin (duyuranın) kalem olduğunu dile getirmektedir. Rûşenî'nin bu ifadesi Allah'ın emriyle kalemin “olmuş ve olabilecek her şeyi” yazmış olması ile alakalıdır.

Hem menem esrâr-ı gaybı fâş iden

Kâğıdun yüzünde göz ü kaş iden (Rûşenî, M. 6/35)

Kalem, gayb âleminin tercümanıdır, “‘alleme'l-esmâ'⁵⁷” ile rumuzunun gözbebeğidir. Şair Şevkî İbrahim Efendi bu beyitte hem kaleme tasavvufî bir nitelik kazandırmış hem de Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir olaya telmihte bulunmuştur.

'Âlem-i gaybın lisân-ı tercümândır kalem

'Alleme'l-esmâ' rumûzunun merdümânıdır kalem (Şevkî, G. 143/1)

---

⁵⁷ “‘Alleme'l-Esmâ' kelime anlamı olarak ‘İsimleri öğretti’ demektir. Yeryüzünde insan yaratılmadan önce, Yüce Allah meleklerle yerde insan yaratacağını, ona birtakım yetkiler vereceğini, kendisini temsil ettireceğini, vekil kılacağını bildirir. Melekler, yerdeki mahluka şeref ve salahiyet verilmesinde şer ihtimalinden korkarlar. İnsanın tabiatında fesat çıkarma, kan dökme yeteneğinin bulunduğunu düşünerek önce bu varlığın yaratılışına karşı meleklerin içinde bir itiraz uyanır, fakat insanın üstün niteliklerini anlayınca Allah'ın hüküm ve hikmetine boyun eğler. Meleklerin bilmedikleri hikmetleri bilen Allah Hz. Adem'i yaratarak, ona bütün eşyanın adlarını öğretir. Meleklerden bunların adlarını sorar. Cevaptan âciz kalan meleklerle Hz. Adem'e secde etmelerini emreder. Şeytanların reisi İblis'ten başkası hemen secdeye kapanır. İblis, dayatır, kibirlenir, küfrünü ortaya kor. İlk insan, ilk peygamber Hz. Adem, dolayısıyla insan yeryüzünde Allah'ın halifesi kılınır, meleklerden üstün tutulur, özellikle din konularını işleyen Tasavvuf edebiyatında, Rabb'in sıfatlarının mazharı olarak yaratılan insanın bu yaratılış gayesine çok yer verilir. Aynı sebeple işaları idare eden devlet başkanlarına ‘zillu'llâh fi'l-arz' (yerde Allah'ın gölgesi) denir. Adem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklerle sunup: Haydi, doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin, dedi. Dediler ki: Sen yücesin (ya Rab), bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin, hâkimsin (Bakara, 2/31-32) (Yılmaz, 1992: 20)”.

5.2. İNSAN VE KALEM

5.2.1. Dinî Şahıslar

5.2.1.1. Peygamberler

5.2.1.1.1 İdris

İdris Peygamber'in mesleği terziliktir. Bunun yanı sıra ona "Âlim İdris" de denilirmiş. "Adem ve Őit Peygamberlere indirilmiş olan sayfalardan çok ders yaptığı için kendisine 'İdris' adı verilmiştir. İlk defa kılıç kullanan, kalem kullanarak yazı yazan, ata binen, tıp ve astronomi alanında yetenekleri olan, elbise dikip giyen odur. Ayrıca Cebrail'in ilk defa vahiy getirdiği nebi de odur (Köksal, 2004: 79,80'den akt. Güler, 2006: 38-39)".

Bir başka kaynakta İdris Peygamber'in asıl adı Uhnuh olduğu belirtilmekte ve devamında şu bilgiler verilmektedir:

"Őit Peygamber'in beşinci batın evladıdır. Kendisi de Nuh'un üçüncü batın dedesidir. Kendisinden evvelki insanlar deri giymektedirken o, elbise dikmeye başlamış ve giymiştir. Ona otuz sayfa indirilmiştir. Kalemle ilk yazı yazan, yıldızlar ve hesap ilmine bakan odur (Beydavi, Őeyhzade) (Buhari, 1987: C 7/3125)".

Kılıç "Ben Rüstem'den haber (ferman) veririm!" dedi. Kalem de "Ben İdris Peygamber'den yadigâr kalmışım!" dedi. Bu beyitte şair kalemin İdris Peygamber'den yadigâr kaldığını söyleyerek, İdris Peygamber'in yeryüzünde kalemi ilk kullanan kişi olduğunu hatırlatmaktadır.

Pes kılıç didi ki Rüstem'den virürem ben nişân

Pes kalem didi ki uç İdris'den ben yâdigâr (Ahmedî, K. 25/26)

Kalem, sırları ilk defa İdris Peygamber'e açmıştır zira kalem, ihsan edenin (Allah'ın) ona bir armağanıdır. İdris Peygamber yeryüzünde kalemi kullanan ilk kişidir, şair de bundan dolayı kalemin Allah tarafından ona armağan olduğunu belirtmiştir.

Eylemişdir fehm-i İdrîs'e nuhustin keşf-i râz
Zü'l-'atâyânın ana bir armağânıdır kalem (Şâkir, K. 7/5)

5.2.1.1.2. Yakub

“Yakub Peygamber, Hz. İbrahim'in İshak'tan olan torunu ve Yusuf'un babasıdır. Divanlarda onun adı hemen her yerde Yusuf hikâyesindeki rolü nedeniyle geçer. Bu nedenle Yusuf'la birlikte anlatılmıştır (Güler, 2006: 66)”.

Yakub Peygamber, çok sevdiği oğlu olan Hz. Yusuf'un kayboluşundan sonra o kadar çok ağlamıştı ki gözlerine ak inmiş, ta ki Hz. Yusuf'un gömleğini gözlerine sürene kadar görmez olmuştur (Güler, 2006: 70).

Kalem, sanki Yakub Peygamber'in gözlerine sürmedandır, Yakub Peygamber'in gözleri beyaz olsa bile kalem onun açık gözleridir. Yakub Peygamber, oğlu Hz. Yusuf'u kaybettiği için çok ağlamıştır ve bundan dolayı gözlerine ak inmiştir. Beyitte bu duruma telmih vardır.

Pîr-i Ken'ân çeşmine gûyâ olur bir mûkhüle
Olsa da ebyâz yine 'ayne'l-'ayânıdır kalem (Şâkir, K. 7/10)

5.2.1.1.3. Yusuf

Yusuf'un hayatı Kur'an-ı Kerim'de, “ahsenü'l-kasas” diye nitelendirilen Yusuf Suresi'nde anlatılmıştır (Yusuf 12/3-102). Babasının Hz. Yusuf'a olan sevgisi kardeşlerinin Hz. Yusuf'u kıskanmasına sebep olmuştur. Hz. Yusuf, kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, köle diye satılmıştır. Köle olarak götürüldüğü Mısır'da bazen saraylarda, bazen zindanlarda kalmıştır.

“Yusuf rüyasında ayla güneşin, onbir yıldızla beraber kendisine karşı yere kapandığını görmüş, rüyasını babasına anlatmıştı. Yakub, kardeşlerine söylememesini, kendisini kıskanacaklarını bildirmiş, fakat Yusuf dayanamayıp söylemişti. Kardeşleri, babalarının, Yusuf'u çok sevmesinden kıskançlığa düşmüşlerdi; bu rüya kıskançlıklarını daha arttırdı. Babalarına Yusuf'u bizimle gönder, oynayalım, gezinelim dediler. Yakub, korkarım, onu kurt yer dedi. Onlar, biz varken nasıl olur bu iş deyip izin aldılar. Şehirde açılınca onu yalan rüya gören diye onu horladılar; öldürmeye karar verdikleri hâlde içlerinden biri, öldürmeyelim bir battal kuyuya atalım dedi. Bu sözü kabul ettiler; Yusuf'u bir

battal kuyuya attılar. Evvelce soydukları gömleğini de kana bulayıp ağlaya ağlaya babalarına götürdüler 'Biz oynarken Yusuf'u elbisemizin yanına bırakmıştık; bir kurt gelip onu yemiş, inanmazsan işte gömleği!' dediler (Gölpınarlı, 1985: C 1/84)''.

Hz. Yusuf, kalemiyyelerde “meh-i Kenan” olarak da anılmıştır. Kalemiyyelerde genellikle kalem ile Hz. Yusuf arasında, hokka ile de Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu arasında ilgi kurulmuştur. Ayrıca beyitlerde kalem Hz. Yusuf'un kurtarıcısı ve Züleyha olarak da anılmıştır.

Zamanın dostları/kardeşleri hokka kuyusuna atsalar ne olur ki? Benim elimde kalem Hz. Yusuf'a benzedi. Kalemin “devat çukuruna” atılması ile Yusuf'un kuyuya atılması arasında ilgi kurulmuştur.

Atsalar çâh-ı devâta n'ola ihvân-ı zamân

Döndi destümde benüm bir meh-i Ken'ân'a kalem (Âsım, K. 11/45)

Ey kalem, gel şu hokka kuyusuna bir büyü yap ve şiir ülkesinin Yusuf'unu o kuyudan dışarı çıkar. Neşâtî, kalemi Hz. Yusuf'un kurtarıcısı olarak tasavvur etmektedir. Şairin bu tasavvurunda Hz. Yusuf da kalemin hokka kuyusundan çıkarılacak şiir olarak düşünülmüş olmalıdır.

Gel çâh-ı devâta eyle efsûn

Kıl Yusuf-ı mısır-ı nazmı bîrûn (Neşâtî, M. 3/12)

Hz. Yusuf'un çene çukurunun aşkıyla şuurunu kaybeden kalem divit çukuruna (hokkaya) düşer. Bu beyitte hokka ile Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu, kalemle de Hz. Yusuf arasında ilgi kurulmuştur.

Gam-ı çeh-i zenahıyla o Yûsuf-i hüsnün

Çeh-i devâte düşer bî-şu'ûr-ı pâ-y-ı kalem (Sâlik, K. 37/4)

“Cenabihak, Cebrail vasıtasıyla Yusuf'a, kuyuda iken Cebrail'in cennetten getirerek ona giydirdiği gömleği Beşir'e, babası Yakub'a göndermesini emreder. Beşir, Yakub'un, anasından ayırıp sattığı çocuktur. Bu çocuğu, Yusuf sonradan satın alıp okutmuş ve yetiştirmiştir. Beşir'in anası da Yakub'a beddua etmektedir. Cariyeye Cenabihak'tan gelen nida: “Yakub'un da kendisi gibi inletileceği”, şeklindedir. Beşir'in getirmekte olduğu gömleğin kokusu, Kenan iline üç günlük yoldan ulaşır. Beşir, önce anasıyla karşılaşır. Kucaklaşırlar. Anasıyla beraber, Yakub'un evine gidip ona, Yusuf'un gömleğiyle davet mektubunu verir. Gözleri açılan Yakub, Beşir'in kim olduğunu öğrenince bağışlanmasını diler (Ayan, 2005: 10)''.

Kalem, hüznü Yakub'a bir "müjde" mektubu yazdı zira kalem Hz. Yusuf'un da kevran "Beşir"idir. Beyitte "Beşir" sözcüğü hem kıssadaki kişinin adı olarak hem de "müjdecî" anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Yusuf Peygamber'in kuyudan kurtulmasına yardımcı olan Beşir aynı zamanda kervan sahibinin de yardımcısıdır. Bu bağlamda kalem "Beşir" ve Hz. Yusuf'un kurtarıcısı olarak tasavvur edilmiştir.

Yazdı Ya 'kûb-ı hazîne nâme-i "büşra leküm"⁵⁸

Yûsufun da bir Beşîr-i kârvanıdır kalem (Şâkir, K. 7/11)

Kalem Züleyha'sının, Hokka kuyusunun Yusuf'unun yanağını görünce elini kesmemesi⁵⁹ ayıptır. Bu beyitte kalem ile Züleyha, hokka ile de Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu arasında ilgi kurulmuştur. Kalem Züleyha'sının elini kesmesiyle kastedilen durum ise kamış kalemin ucunun kesilmesidir. Şair "Hokka Yusuf'unu gören kalemin Züleyha'sının, elini kesmemesi (yazı yazacak hâle gelmemesi) ayıptır." diyerek Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkını farklı bir şekilde dile getirmiştir.

Yûsuf-ı çâh-ı devâtun göricek ruhsârın

'Aybdur kat'-ı yed itmezse Züleyhâ-yı kalem (Nâbî, G. 513/10)

5.2.1.1.4. Musa

Hz. Musa, kalemiyelerde en çok anılan peygamberlerdendir. Hz. Musa, kalemiyelerde Kelim, Kelim-i Tur, Kelimullah gibi adlarla; asası ise ejder-i çûb-ı kelim, mar, ejder adlarıyla anılmıştır. Ayrıca sık sık kalem ile asa, Yed-i Beyza arasında; hokka ile Tur Dağı; düşmanlar ile de Firavun arasında münasebet kurulmuştur.

"Hz. Musa, Şuayb'ın yanında çobanlık yaparken Şuayb ona bir asa vermişti. Bu asanın önceki peygamberlerden Şuayb'a miras kalan asalardan biri olduğu; Adem'in cennetten getirdiği asa olduğu; bir meleğin insan suretinde gelerek

⁵⁸ Al-i İmran Suresi, 126. ayette geçen bu kısım "size müjde olsun diye" anlamındadır.

⁵⁹ "Yusuf, zindana atılmadan önce Mısırlı kadınlar Züleyha hakkında dedikoduya başlayınca Züleyha, Yusuf'un güzelliğini görüp kendisine hak versinler diye, kadınları evine çağırmış, onlara meyve ikram etmiş; kadınlar ellerinde bıçak, meyve soylarken Yusuf'u çağırıp onların karşısına çıkarmış, kadınlar Yusuf'u görünce güzelliğine vurulmuşlar, hayret ve şaşkınlıklarından meyve soyuyoruz sanarak ellerin kesmişler. Züleyha "İşte hakkında beni kinadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, bundan şiddetle sakındı. Ant olsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak." demiş, kadınlar da "Bu insan değil, olsa olsa büyük bir melektir." demişlerdir (Yusuf 12/30-32) (Güler, 2006: 80)".

Şuayb'a verdiği rivayetleri vardır (Pekolcay v.d., 1984:125'ten akt. Güler, 2006:103). Bu asa daha sonra Allah'ın emriyle Musa'nın elinde mucize hâline gelmiştir (Kasas 28/30-32). Allah, 'Firavun'a git, mucizelerini göster, onu imana davet et, İsrail Oğullarını seninle birlikte serbest bırakmasını söyle.' diye gönderdiğinde (Ta Ha 20/47), Musa'yı asa ve Yed-i Beyza mucizeleriyle güçlendirmiştir. Musa bu asa sayesinde Firavun'un sihirbazlarını alt etmiş, peygamberliğini kabul ettirmiştir (Güler, 2006:103)".

Hz. Musa'nın unvanı "Kelîm (Kelîmullah)"dir. Hz. Musa'ya "Allah ile konuşan" anlamına gelen Kelîm ve Kelîmullah unvanının verilmesi, Hz. Musa'nın Sina Dağı'nda Allah ile konuşması dolayısıyladır (Yılmaz, 1992: 90).

"Musa Tur'a ilk gittiğinde 'Asanı at!' emriyle attı ve onu yılan gibi deprenir vaziyette gördü (Kasas 28/31). Musa daha sonra, birincide sadece Firavun'a, ikincide onunla birlikte halka ve sihirbazlara peygamberlik delili olarak mucize gösterirken asasını iki defa daha yere bıraktı. Asa ejderha oldu ve Firavun'un sihirbazlarının sihirle yılan olarak gösterdikleri iplerini yuttu (Güler, 2006:105)".

Firavun gibi olan düşmanı kahretmek ve azarlamak için daima Musa'nın elindeki asa gibi olmalı kalem. Kıssada kalemin ejderhaya dönüşerek Firavun'un sihirbazlarının yılanı dönüşen iplerini yutması hadisesine telmih yapılmıştır. Şair, kalemin bu ejderhaya dönüşen asa gibi güçlü ve sihirli olması gerektiğini dile getirmiştir.

Fir'avn-ı hasmı serzeniş ü kahr için müdâm

Misl-i Kelîm olmalı elde 'asâ kalem (Abdî, K. 22/17)

Fuzûlî, Vezir Mustafa Çelebi için yazdığı kalemiyyesinde, Mustafa Çelebi'ye hitaben "Sen Tur Dağı'nın vefalı Musa'sısın zira kalem senin elindeyken hayır ehli için asa, şer ehli için ise ejderha olmaktadır." diyerek hem onu övmüştür hem de Musa Peygamber'in asasının yılanı dönüşmesine telmihte bulunmuştur.

Kelîm-i Tûr-i vefâsan ki ehl-i hayr ü şere

Elünde gâh asâ oldu gâh mâr kalem (Fuzûlî, K. 33/27)

Kalem, Musa Peygamber'in asası gibi mucize gösterip düşmanın gözüne ejderha şeklinde görünür.

Gösterür mu'cize mânend-i 'asâ-yı Mûsâ

Şekl-i ejder görünür a'yan-ı a'dâya kalem (Ziyâ'î, K. 6/3)

Kur'an'ı bilenler ve onun hakkında bilgi sahibi olanlar kalem Hz. Musa'nın asası, hokkayı da Tur Dağı gibi gördüler. Kalem ile Hz. Musa'nın asası, hokka ile de Tur Dağı arasında ilgi kurulmuştur.

Hâmeyi çûp-ı 'asâ tutdı hep ashâb-ı kelâm

Kubbe-i mahbereyi Tûr-ı tecellîye mesîl (Müsellem, G. 102/2)

Kalem yapılan o kamış, eğlence meclisinin şeker kamışı gibiyken bazen siyah yılan gibi görünür.

Misâl-i ney-şeker-i bezm-i şevk iken gâhi

Olur nümûde-i mâr-i siyeh 'asâ-yı kalem (Sâlik, K. 37/12)

Tıflî, şu beyitte memduhuna seslenirken “Sen öyle bir güneşsin ki senin ışığınla, kalemim Hz. Musa'nın, üzerinde ilahi nurları gördüğü ağaç gibidir.” diyerek kalemini “*Hz. Musa'nın Eymen Vadisi'nde, üzerinde tecelli eden ilahi nurları görmüş olduğu mukaddes ağaç (Devellioğlu, 1993: 798)*” olarak göstermiştir.

Sen o hûrşidsin ki vasfunla

Nahl-ı Tûr-ı i 'tibârdur kalemim (Tıflî, K. 1/12)

Yok edici kalemim, Hz. Musa'nın iki boynuzlu ejderhası gibi güçlü büyüsünü Firavunlar için saklar. Şair bu beyitte kalemini, Hz. Musa'nın ejderhaya dönüşen asasına benzeterek kıssaya telmihte bulunmuştur.

Nefs-i Fir'avnlara ejder-i Zü-karn-ı kelîm

Tılsımı muhkem olub saklar o mâhî kalemim (Sermest, G. 61/6)

Kimsenin gitmediği yola korkusuzca gidebilirim zira kalemim elimde, düşmanı kahreden asadır. Mustafa Reşîd Paşa bu beytinde bir yandan kendi sanatını övmüştür diğer yandan da kalemini asaya benzeterek Hz. Musa'nın asasına telmihte bulunmuştur.

Bî-muhâbâ reh-i nâ-refteye gitsem de ne var

Kahr-ı hasm eylemege elde asâdır hâmem (Reşîd, G. /5)

Şiir değil, büyülü köşenin cevheridir; kalem değil, Musa'nın asasının ejderhasıdır. Yahya Nazîm bu beyitte şiirini ve sanatçı yönünü överken bir yandan da Hz. Musa'nın kıssasına telmihte bulunmaktadır.

Nazm degil gevher-i künc-i ‘azîm

Hâme degil ejder-i çûb-ı kelîm (Nazîm, Divan 2, M. 3/27)

“Yed-i Beyza, Musa ’nın beyaz eli, şiiirde, karanlık içinde parlayan ışık; karanlığı kaldıran aydınlık; âşîğın gönlünü aydınlatan ve ferahlatan sevgilinin hayali ya da bir güzellik unsurunun görüntüsü yahut tecelli; sıkıntıyı gideren mutluluk, ferahlık, sevinç; kederi unutturan şarap; kötülüğü, zulmü kaldıran adalet; cehaleti yok eden ilim; güzel söylenmiş, aydınlık ve parlak söz ya da şiiir manalarını ifade eden bir mazmun olmuştur (Güler, 2006:107)”.

Adnî Recep Dede şu beytinde “Nazım ve nesirde mucizeler söyleyen kalemim, marifet bakımından ‘Yed-i Beyza’nın özelliklerini gösterir.” diyerek hem kendi sanatını övmüş hem de kalemini “Yed-i Beyza”ya benzeterek telmihte bulunmuştur.

Ma’rifetde tab’ı izhâr-ı yed-i beyzâ ider

Şîve-i nazm u nes[i]rde kilki mu’ciz-gû⁶⁰ gibi (Adnî, K. 35/11)

Asıl hüner, kalemin, methiyelerinde “Yed-i Beyza”yı açıklayabilmesidir. Cevrî’ye göre kalemin asıl marifetinin “Yed-i Beyza” gibi âşîğın gönlünü ferahlatan, sıkıntıları gideren, mutluluk veren nitelikte olmasıdır.

Hüner budur ki o cevher-şinâs-ı ma’nânun

Medâyihinde ‘ıyan idesin yed-i beyzâ (Cevrî, K. 31/5)

Fakîh, “Yed-i Beyza”yı o sevgilinin zülfünün ve yanağının vafında keşfetti, öyle bir “Yed-i Beyza” ki kalem büyük yılan (ejderha) gibi can buldu. Beyitte sevgilinin yanağı ile “Yed-i Beyza”, zülûf ile de yılan arasında ilgi kurularak leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Ol şehün zülf ü ruhi vafında keşf itdi Fakîh

Bir yed-i beyzâ ki su’bân gibi buldı cân kalem (Fakîh, G. 63/8)

Kalem mucize oluşturur veya büyü yapar, bundan dolayı kalemlerin zorlu eline (pençesine), “Yed-i Beyza” dersem şaşırılmak lazım.

Pençe-i aklâma dirsem ger yed-i beyzâ n’ola

Gâlibâ mu’ciz mi yâhûd sihr ider inşâ kalem (Hikmetî, K. 180/6)

⁶⁰ Metnin alındığı çalışmada “mu’ciz-hû” şeklinde geçen bu sözcük, beyitteki anlam bütünlüğünün sağlanması için tarafımızca “mu’ciz-gû” olabileceği düşünülmüştür ve bu şekilde değerlendirilmiştir.

Kalemim Hz. Musa'nın beyaz eli gibidir, Firavun'a karşı Musa'nın elindeki asa gibi olur.

Fir'avn ile olur ejder-i Mûsâ âsâ

Yed-i beyzâ-yı kelîmâne 'asâdır hâmem (Şâkir, G. 114/8)

Kalem Firavun gibi olan gamları yârin eliyle yok etti, sanki Hz. Musa gibi o da Yed-i Beyza'ya sahipti. Beyitte şair Yed-i Beyza'nın sıkıntıyı giderme; mutluluk ve ferahlık verme özelliğinin kalemde de olduğunu belirterek telmihte bulunmuştur.

Kıldı Fir'avn-ı gamı yârun eliyle ifnâ

Oldı Mûsâ gibi mâlik Yed-i Beyzâya kalem (Zihnî, G. 234/3)

“Erini, ‘(Rabbim), bana (kendini) göster.’ anlamına gelmektedir. Yüce Tanrı, Musa Peygamber ile otuz gece kendisine ibadet etmesi üzere sözleşir. Bu otuz geceye on gece daha ekler. Böylece tayin edilen vakit kırka tamamlanır. Bu süre içerisinde Musa Peygamber’e Tevrat verilir; Allah ile konuşma imkânı sağlanır. Meleklerle konuştuğu gibi vasıtasız ve hicap (perde) arkasından konuşan Ulu Tanrı'nın sözünü her taraftan işiten Musa Peygamber’de, bu sevinçle Tanrı’ya hicapsız görme isteği doğar, yukarıdaki sözü (erini) bu istek üzere söyler. Musa, tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmaya gelip de Rabb’i on(un)la konuşunca: Rabb’im, bana (kendini) göster, sana bakayım, dedi. (Rabb’i) buyurdu ki: ‘Sen beni göremezsin; fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durursa, sen de beni göreceksin!’ Rabb’i dağa görününce onu darmadağın etti ve Musa da baygın düştü. Aylınca: Sen yücesin, sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim, dedi.” (Araf, 7/143) (Yılmaz, 1992: 43)”.

Len-Terânî “Beni (asla) göremezsin (Yılmaz, 1992: 111)”. Bu söz, Musa Peygamber’in Tur Dağı’nda Allah ile konuşurken, Allah’ı görme isteğini dile getirince Allah’ın ona söylediği sözdür.

Kalem, “len-terânî” sözünün “erini” meyvesidir, yetiştiği yer Allah’ın tecelli ettiği Tur Dağı’nın zirvesidir. Şair Hz. Musa ile Allah’ın sözlerini kullanarak, kalemi bu diyalogun geçtiği yerdeki ağacı (Nahl-i Tur’u) hatırlatacak şekilde kullanmıştır.

Zirve-i Tûr-i tecellâdır mahall-i neş’eti

Mîve-i erinî Nihâl-i “len-terânî”dir kalem (Şâkir, K. 7/13)

5.2.1.1.5. Hızır

Kalemiyyelerde Hz. Hızır genellikle yeşil elbise giymesi, bastığı yerde yeşil çimenlerin bitmesi, uzun zamandan beri dünya içinde geziyor olması (çok yaşaması),

İskender (İskender-i Zülkarneyn), Hz. İlyas, karanlıklar (zulmet, zulmat, zulumat) ülkesine girip abıhayatı araması, abıhayat (çeşme-i hayvan, hayat abı), “ilm-i ledün”e vakıf olması... ile anılmıştır. Kalem ile Hızır’ın münasebeti genellikle şu şekilde kurulmuştur: Kalem karanlıklar (zulumat’a) ülkesine (hokka) girip abıhayatı (mürekkep) arayan Hızır’dır, Hızır’ın yol arkadaşı İskenderdir, dilinden abıhayat akıtır, abıhayatın aktığı su kanalıdır, abıhayat akan çeşmedir, abıhayat çeşmesinin ucundaki borudur (hortumdur), abıhayat akıtan fiskiyedir. Kalemin mürekkebi ise abıhayattır (abıhayatı içen kişi ölümsüzlüğü yakalar, mürekkebe batırılan kalem ise hiç ölmeyecek eserler yazar), hokkası karanlıklar ülkesidir. Ayrıca kalem de Hızır gibi, “ilm-i ledün”e vakıftır.

“Hızır, Arapçada yeşil anlamına gelen ‘hadr’ kelimesinden türemiştir. Hızır’ın oturduğu, bastığı ve geçtiği yerde yeşil çimenler bitirmiş. Bu yüzden ona Hızır denildiğini söyleyenler de vardır. Hızır’ın yeşil elbise giyindiğine, yeşil sarık takındığına inanılır. Şairler bir kişiyi överken, övünürken, bahar tasviri yaparken bu duruma telmihlerde bulunmuşlardır (Güler, 2006: 122)”.

Kılıç “Ben Hızır gibi, bastığım yeri çimenliğe çeviririm (yeşil elbiseliyim).” dedi, kalem ise “O özellik benimdi, ben onu suya saldı.” dedi. Ahmedî ve Ahmed-i Rıdvân tarafından yazılan aşağıdaki beyitlerde Hz. Hızır, bastığı yerde yeşil çimenlerin bitmesiyle anılmıştır, ancak her iki beyitte de bu özelliğin kaleme ait olduğu söylenerek kalem ile Hz. Hızır arasında ilgi kurulmuştur.

Pes kılıç didi ki benem Hızır bigi sebze-pûş

Pes kalem didi suya saldum benümdi ol şî‘âr (Ahmedî, K. 25/16)

Hızırveş kılıç didi men sebz-pûş

Dir kalem ben suya salmışam şî‘âr (Rıdvân, K. 55/15)

Tıflî “Kalemim, Hızır’a dair birçok özelliğe sahiptir, geçtiği yerleri Hızır gibi çimenlik eder.” diyerek Hz. Hızır’ın geçtiği yerlerde yeşil çimenler bitmesine telmihte bulunmuştur.

Hâmem o Hızır-ı ‘âlem-i terkîbdür benim

Âyine olsa reh-güzer-i sebze-zâr ider (Tıflî, K. 16/2)

Hızır, arkadaşı İlyas ve Zülkarneyn ile karanlıklar (zulmet, zulmat, zulumat) ülkesinde abıhayatı aramışlar ve bulmuşlar ancak bengisu da denilen abıhayattan Hızır

ile İlyas içmiş, Zülkarneyn içememiştir. Bu olaya çeşitli semboller ve benzetmelerle telmihler yapılmıştır. Örneğin tasavvufi şiirde dünya; hayatı, vahdeti örten, gizleyen her şey, masiva, zulmet kesrettir (çokluk, bolluk; vahdet olmayan, birlik olmayan); vahdet (birlik, teklik, Tanrı'nın birliği) ise abıhayat olarak düşünülmüştür. Sevgilinin simsiyah saçları, bazen kara gözleri zulmet/kesret; bu zulmet arasındaki dudağı ya da bu dudaklardan çıkan sözü abıhayattır (vahdettir). Sevgilinin, abıhayat çeşmesine benzetilen dudağının (ki o dudaklar abıhayat gibi ölümsüzlük verir ve yine abıhayat gibi kayıptır) etrafındaki hatları (ayva tüyleri) abıhayat çeşmesinin etrafında biten yeşil çimenler gibidir, Hızır geçmiştir oradan ve abıhayata giden yol oradadır. Sevgilinin kayıp olan dudağı, etrafını yeşil bir çimen gibi saran ve Hızır'a benzeyen hat (tüy) ile belirginleşir; âşık abıhayat çeşmesini bu hat yardımı ile görür (Güler, 2006: 119).

Kalem Hızır'ın "hat"ını [yazısını / sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini (Eski kalemlerin bazılarının ucundaki tüy veya kıl da çağrıştırılmıştır.)] rehber edinerek İskender gibi "zulmet (karanlıklar)" ülkesine girmiştir. "Zulmet ülkesi" ile mürekkep hokkası, kalem ile Hızır'ın yol arkadaşı İskender, karanlık ile mürekkep arasında ilgi kurulmuştur. Kalem ile İskender arasında ilgi kurulması kamyş kalemin ucunun ikiye yarılarak "iki dilli" olması, İskender'in ise "Zülkarneyn (iki boynuzlu)" olarak anılması ile alakalıdır.

Eyleyüp sevdâ-yı Hızır-ı hattunı rehber kalem

Girdi mülk-i zulmete mânend-i İskender kalem (Âşık, K. 7/1)

Kalem, çok zamandan beridir dünya içinde Hızır gibi gezer, meğer karanlıklar ülkesinde abıhayata ulaşmış. Beyitte Hızır'ın karanlıklar ülkesinde abıhayatı bulmasına telmih yapılmış. "Çeşme-i hayvan" ile mürekkep arasında, zulmet ile de - karanlık olmasından dolayı- hokka arasında ilgi kurulmuştur. Ayrıca Hızır'ın abıhayattan içerek ölümsüzlüğe ulaşip çok yaşaması ile kalemin "çok zamandan beri dünya içinde gezmesi (ilk yaratılan varlık olması)" arasında da ilgi kurulmuştur.

Katı çokdan bu cihân içre gezer Hızır-âsâ

İrdi zulmetde meger çeşme-i hayvâna kalem (Âsım, K. 11/14)

Kalem, ölümsüzlük suyu içmek için zaman zaman karanlıklar ülkesine giden kutlu Hızır'dır. Kalemin, hokkanın içindeki mürekkebe batırılması ile Hızır'ın karanlıklar ülkesine gitmesi arasında ilgi kurulmuştur. Ayrıca "Abıhayattan içen kişi

nasıl ölümsüzlüğü yakalarsa, mürekkebe batırılan kalemin yazdıkları da hiç ölmeyecek eserler verir.” düşüncesi çağrıştırılmıştır.

Huceste Hızır‘dur Âb-ı Hayât içmek için

Zeman zeman zulemâta kılar güzâr kalem (Fuzûlî, K. 33/7)

Dede Ömer Rûşenî kalem mesnevisinden alınan şu beyitte “Bazen Hızır gibi hokkanın karanlığına girip güzelce abıhayat içerim.” diyerek kalemi konuşturmuştur. Kalem ile Hızır, mürekkep ile abıhayat arasında ilgi kurulmuştur.

Gâh zulmât-ı devâta Hızır-veş

Girüp içerem Hayât Âbını hôş (Rûşenî, M. 6/27)

Allah, mürekkebi karanlıklar içindeki abıhayata çevirdi, eğer sen Hızır‘ı bulmak istiyorsan kalem seni Hızır‘a götürmek için yeterli bir işarettir. Kalemin, yazdıklarının sonsuza kadar kalmasıyla abıhayatın getireceği ölümsüzlük arasında ilgi kurulmuştur.

Midâdı itdi Hudâ zulmet içre âb-ı hayât

Eger ki Hızırı sorarsan yiter nişâne kalem (Âlî, K. 77/19)

Kalem, Necran⁶¹(?) Hızır‘ı gibi abıhayatı bol bol içip suya kanmıştır; zira o, abıhayatın tükenmez bir kanalıdır. Şekil bakımından boruya benzeyen kâmiş kalem ile “abıhayat kanalı” arasında ilgi kurulmuştur.

Hızır-ı necrân tâ ebed reyyân-ı feyz-â-feyzidir

Cedvel-i âb-ı hayât-ı câvidânîdir kalem (Şâkir, K. 7/8)

Şair şu beyitte “Kelem sen bazen bilim nehirlerinin çeşmesinin ucundaki boru, bazen de sözlerin abıhayatına şadırvansın.” diyerek mürekkep ile abıhayat arasında, “lûle” ile kalem arasında şekil bakımından ilgi kurmuştur.

Geh lûle-i ser-çeşme-i enhâr-ı ma‘ârif

Geh âb-ı hayât-ı suhene şâdurvânsın (Nâ‘ilî, K. 25/27)

⁶¹ Arabistan‘da, Yemen sınırında bir şehir.

Kalem, senin dudağından abıhayatın sırlarını anlamak için, Hızır gibi, karanlıklar ülkesine (hokka) gider. Hızır ile kalem, karanlıklar ülkesi ile hokka arasında ilgi kurulmuştur.

Lebünden âb-ı hayâtun rumûzın anlamağa
Karanulğa Hızır tek düşüp gider hâme (Sehî, K. 32/9)

Kalemin, hikmet kaynağından anlattıkları abıhayat olmaya uygundur zira suyun aktığı yol (mecra) kalemin siyah bedenidir. Beyitte, kamış kalemin boru şeklinde olması ve siyahlığı ile karanlıklar ülkesi arasında, kalemin yazdıkları ile abıhayat arasında ilişki kurulmuştur.

Nutk âb-ı hayât olsa n’ola ‘ayn-i hikemden
Mecrâsı sevâd-ı ten-i bâlâ-yı kalemdir (Ş. Es’ad, K. 10/3)

Esmer kalemim, onun lütfunun çalışmaya bağlı olmadığını bilmeden, Hızır için karanlıklar ülkesine (mürekkep dolu hokkaya) düştü. Hızır’ın ölümsüzlüğü yakalamak için karanlıklar ülkesine girmesiyle, kalemin (şairin) ölümsüzlüğü yakalamak için hokkaya girmesi arasında ilgi kurulmuştur. Şair, kalemin (şairin) ölümsüzlüğü yakalamasının sadece çalışmaya bağlı olmadığını, şairlik kabiliyeti de gerektiğini belirtmiştir.

Bilmedi lütfu anın kûşişe mevkûf degil
Hızır için düşdi çü zulmâtâ siyâhî kalemim (Sermest, G. 61/9)

Kalemin, dilinden abıhayat akıtması normaldir zira kalem nicedir karanlık bir kuyuda oturur. Beyitte “karanlık kuyu” sözleriyle abıhayatın bulunduğu “karanlıklar ülkesi” ve kalemin konulduğu hokka kastedilmiştir.

Âb-ı hayât nice zebânından akmasun
Bir tîre çâhda oturur niçe dem kalem (Nâfi’, G. 154/4)

Dede Ömer Rûşenî şu beytinde “Abıhayat çeşmesi ağızımdan akan mürekkepten (salyamdan) utanır, Hz. İsa sözlerime gücendir.” diyerek kalemin mürekkebinin abıhayattan daha uzun ömür kazandıracağını, sözlerinin ise gaybdan haber veren İsa’nın sözlerinden daha değerli olduğunu belirtmiştir.

Çeşme-i Hayvân lu’âbumdan hacil
İsî-i Meryem sözümden münfa’il (Rûşenî, M. 6/14)

Akıl sahipleri sana “Hızır’ın abıhayat fıskiyesine ölçü aleti” derse uygundur.
Dirlerse eger dakîka-sencân
Fevvâre-i âb-ı Hızra mîzân (Fasîh, M. 7/9)

Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetlerde (Kehf 18/60-82) Musa ile Hızır arasında geçen olaylar anlatılır. Bu kıssada Hızır’ın adı geçmez, ancak şu ayette “*Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. (Kehf 18/65)*” diye tanıtılan kişinin Hızır olduğuna dair hadis rivayet edilmiştir⁶².

Şair bu beyitte bir yandan kendi sanatçı kişiliğini överek “Kalemim, ilahi bilginin suyuna kanmış Hızır ve İskender eyler, ona abıhayatın kanalı denilse uygundur.” derken bir yandan da şekil bakımından boru gibi olan kamış kalem ile abıhayat kanalı arasından ilgi kurmuştur. Ayrıca “Hz. Musa’dan daha bilgili” olan Hızır ile kalem arasında bilgi bakımından münasebet kurmuştur.

Hızr u İskender-i sîrâb-ı ledünnî eyler
Cedvel-i âb-ı hayât olsa sezâdır hâmem (Şâkir, G. 114/3)

5.2.1.1.6. Davud

Hazreti Davud divan şiirinde genellikle gür ve güzel sesi ile anılan bir peygamberdir. Onun sesinin güzelliği başka bir sesle tarif edilememiş ancak yine kendi adıyla/sesiyle tarif edilmiş, “Davudî ses” denilmiştir. Hatta onun sesi gibi gür ve güzel bulunan sesler de bu adla niteledirilmiştir.

“Davud (a.s.) Yehuda ve İsrail Oğullarına peygamber olarak gönderilmiş, hem nebi hem de sultan peygamberlerdendir. İsrail Oğullarının büyük atası olan İshak’ın soyundan olup Filistin’in Beyt-ül-Laim şehrinde dünyaya geldi. Peygamberlik ve padişahlık bir arada verilen ilk Peygamber’dir. Yetenekli bir sanatkâr ve iyi bir savaşçı (cengâver) olarak nitelenen Davud Peygamber’in 100 yıl yaşadığı söylenir. Kendisine, dört büyük kitaptan biri olan Zebur gönderildi. Davud’un adı Kur’an-ı Kerim’in farklı ayetlerinde birkaç kez geçer. Peygamberliği dışında kendine has bazı özelliklere sahip olan Davud Peygamber’in Zebur’u

⁶² Söz konusu kıssa için bk. Güler, 2006: 112-113.

okurken sesinin güzelliği ve etkileyiciliği, ilmi, sanatkârlığı, ibadete düşkünlüğü (namazı ve orucu), günah işlemekten titizlikle kaçınması, sürekli Allah'ı zikretmesi, el emeği ile kazanmanın hayrı edebi metinlerde sıkça işlenip şiir ve nesirde öne çıkarılan özelliklerindedir (Zavotçu, 2013: 179)”.

Dede Ömer Rûşenî şu beyitte kalemi konuşurarak “Sesim, Davud Peygamber’in sesidir, ben de Hızır’ın çeşmesiyim.” diyerek kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı ses ile Davud Peygamber’in sesi arasında ilgi kurmuş ve Davud Peygamber’in sesinin güzelliğine telmihte bulunmuştur.

Lahnı Dâvud’un sarîrümdür menüm

Çeşmesi Hızr’un zamîrümdür menüm (Rûşenî, M. 6/13)

5.2.1.1.7. Süleyman

Hz. Süleyman kalemiyelerdeki beyitlerde hatem, mühür, mühr-i Süleyman, Seba (Melike Belkıs’ın diyarı), Hüdhüd ile anılmıştır. Bu beyitlerde kalem bazen Hüdhüd’dür, bazen itibarını Asaf’tan almıştır, bazen de sevgilinin ayva tüylerini Hatem’in çevresine aktarmıştır.

Süleyman Kur’an’da isminden çokça söz edilen bir peygamberdir. Hz. Davud’un oğlu ve vârisi olmuş; daha çok mülk ve saltanatıyla tanınmıştır. “(Süleyman) ne güzel bir kuldur! (Sad 38/30)” övgüsüne mazhar olmuştur. Süleyman kuş dilini bilirdi, İnsanlara ve cinlere hakimdi, rüzgâr onun emrine amadeydi (Sebe’ 34/12-13), hayvanların dilini anlardı, insanlar, cinler ve kuşlardan oluşan orduları vardı, adaletliydi (Çakan-Solmaz, 2014: 201-208).

5.2.1.1.7.1. Hatem

Hatem, Süleyman Peygamber’in, üstünde “İsm-i Azam” kazılmış yüzüğünün adıdır. Bu yüzük “Süleyman’ın mührü/hatemi” (“Mühür kimde ise Süleyman odur.” atasözünde adlandırıldığı gibi) diye de adlandırılmıştır. Hz. Süleyman’nın varlıklar üzerindeki gücü/kudreti, zamana ve mesafeye hükmü, üzerine “İsm-i Azam” kazılmış olan bu yüzük sayesinde.

“Süleyman bu yüzük sayesinde, insanlara, cinlere, kuşlara, tüm varlıklara hükmedermiş. Şairler bu yüzüğü hükümlerlik, sultanlık sembolü olarak, gerek methiyelerde gerek sevgilinin ağzının ve dudağının güzelliğini ve hükmünü ifadede telmihlerle kullanmışlardır. Şairlerimizce gönül ülkesinin padişahı olarak düşünülen sevgilinin, etrafında hat belirmiş dudağı ve ağzı, Süleyman’ın üzerinde İsm-i azam yazılı bulunan yüzüğüne benzetilmiştir (Güler, 2006: 141)”.

Sevgilinin ayva tüyleri, sevgilinin dudağının çevresinde değildir; kalem Hz. Süleyman’ın şeref arttıran mührünün yuvarlak başı için mürekkep olarak aldı. Beyitte sevgilinin, etrafında ayva tüyleri belirmiş dudağıyla Hz. Süleyman’ın mührü arasında ilgi kurulmuştur.

La’-i dil-berde degüldür hat-ı nev aldı midâd

Gird-i mühr-i şeref-efzâ-yı Süleyman’a kalem (Âsım, K. 11/6)

5.2.1.1.7.2. Asaf

Asaf Hz. Süleyman’ın bilgili, âlim, adil, sadık, maharetli vezirinin adıdır. Divan şairleri övmek istedikleri vezirleri, sadrazamları Asaf’a benzetmiştir zira Asaf âlim, yöneticilik bilgisi yüksek, adil kişidir.

“Kur’an-ı Kerim’de Neml Suresi’nin 40. ayetinde “Kitaptan (Allah tarafından verilmiş) bir ilmi olan kimse” olarak söz edilen kişi, “Süleyman’ın kız kardeşinin oğlu ve veziri, Berhiya oğlu Asaf’tır, bildiği bilgi de Tann’nun en ulu adı İsm-i Azam’dır ki o adla edilen dua kabul olur (Gölpınarlı, 1985: C 4/425)”.

Kalem, itibarını devrin Asaf’ından (Mustafa Çelebi) almıştır; bundan dolayı devrin büyükleri, âlimleri kalemi elden ele gezdirirler. Fuzûlî memduhu Mustafa Çelebi’yi övüp “devrin Asaf’ı” olarak nitelendirirken bir yandan da kalemin ondan itibar aldığını belirtmiştir.

Anun’çün elden ele gezdürür ekâbir kim

Tapupdur Âsâf-i devrândan i‘tibâr kalem (Fuzûlî, K. 33/18)

Kalemim Hüdhüd⁶³ için Seba ülkesidir, kutsal zenginlikleri arttıran Hüma’dır. Şair, kalemi ile Hüdhüd arasında münasebet kurarken bir yandan da kendi sanatçı

⁶³ “Süleyman ve Belkis ile ilgili hikâye Kur’an-ı Kerim’de Neml Suresi’nin 20-44. ayetlerinde geçer. Hüdhüd, Seba ülkesinde gördüklerini Hz. Süleyman’a şöyle anlattı: “Senin henüz bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana doğru bir haberle Seba’dan geliyorum. Orda olanlara bir kadının hükümdar olduğunu gördüm. O ve kavmi Allah’ı bırakıp güneşe tapıyorlar. O kadının bir de çok büyük tahtı var.” Süleyman bunları duyduktan sonra bir mektup yazıp Hüdhüd’e verdi; Belkis’a götürmesini, bekleyip ne

kişiliğini övmüştür. Beyitte geçen Seba ülkesi, Yemen dolaylarında mamur bir memleketir ve bu memleket Belkıs'ın ülkesidir.

Hüdhüd-i nâre bir mülk-i Seba'dır hâmem

Devlet-efzâ-yı hümâyûn-ı hümâdır hâmem (Şâkir, G. 114/1)

5.2.1.1.8. İsa

Kalemiyyelerde Hz. İsa genellikle “İsi-i Meryem, İsi, İsa” gibi adlarla ve cansız varlıklara can vermesi, beşikte ve küçük bir bebekken konuşması, gaybdan haber vermesi gibi mucizeleriyle anılmıştır. Kalem ise bazen Hz. İsa'nın nefesi, bazen beşikte iken konuşan Hz. İsa, bazen Hz. İsa tarafından konuşturulan bülbül, bazen Hz. İsa gibi ölüleri diriltmesi, bazen de Hz. İsa gibi mucizeler göstermesi ile ilişkilendirilmiştir.

“Meryem İsa'yı doğurunca kucagina almış ve kavmine doğru gitmiştir. Onu kucagında çocukla gören halk, kınamış ve iffetsizlikle suçlamışlardır. Kendisini kınayanlara karşı, 'Oruçluyum, kimseyle konuşamam.' deyip çocuğu göstermesi ilham edilmişti. Meryem de öyle yapınca, onların 'Beşikteki çocuk nasıl konuşabilir?' demeleri üzerine İsa 'Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.' diye konuşmuştur (Meryem 19/26-34) (Güler, 2006: 162)”

“‘Nefahtü Fîhi Min-Rûhî (Ben ona ruhumdan üfledim.)’ Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili bir ayet bölümüdür. ‘Bir zaman Rabb'in meleklere demişti: Ben kupkuru çamurdan, değişken balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenlediğim (düzenleyip insan şekline koyduğum) ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın! (Hicr, 15/29) (Yılmaz, 1992: 131)”

Şu beyitte şair “Kalem, ‘divit beşiğinden’ Hz. İsa gibi ‘nefahtu fihi min rûhî’den söz açmazsa niçin konuşur ki?” diyerek henüz beşikte ve küçük bir bebekken

---

konuştuklarını ve ne düşündüklerini öğrendikten sonra dönmesini söyledi. Seba hükümdarı Belkıs meclisini topladı, Süleyman'ın mektubunu okudu. Süleyman onlara Müslüman olmalarını, kendisine itaat etmelerini söylüyordu. Belkıs, Süleyman'a elçiler ve hediyeler gönderdi; hediyeleri reddedince kendisi gitmeye karar verdi. Süleyman müşavirlerine: Ey ulular! Onlar teslim olup gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir? diye sordu. Cinlerden bir ifrit: Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm dedi. Âlim bir kişi (Asaf) ise: Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm, dedi. Hemen o anda Süleyman, Belkıs'ın tahtını yanında gördü. Süleyman, Belkıs tanyabilecek mi diye tahtın şeklini değiştirtti. O gelince “senin tahtın da böyle mi?” diye sordu; Belkıs da “tıpkı o” dedi. Süleyman ile Belkıs âşık olmuş ve evlenmişlerdir. Ayrıca ümit, sevgiliden mektup getiren Hüdhüd'e de teşbih edilmiştir. Ümit arzu edilene ulaşma beklentisi olduğuna göre, Belkıs, arzu edilenin, beklenenin sembolü olur (Güler, 2006: 149)”

konuşan Hz. İsa ile kalem arasında, Hz. İsa'nın beşiği ile de hokka arasında münasebet kurarak telmihte bulunmuştur.

Ger nefahtu fihi min rûhî'den urmaz ise dem

Mehd-i mahberden Mesih-âsâ niçün söyler kalem (Âşık, K. 7/7)

Şu beyit Dede Ömer Rûşenî'nin kalem mesnevisinden alınmıştır ve Rûşenî kalemi konuşturarak “Çocukken güzel bir üslupla konuşan, Hz. İsa denilen kişi sanki benim.” diyerek Hz. İsa ile kalem arasında ilgi kurmuştur.

Tıfl iken hîş vech ile gûyâ menem

‘Îsî-i Meryem dinen gûyâ menem (Rûşenî, M. 6/19)

Hz. İsa'nın peygamberliğinin desteklenmesi, insanların ona inanmasının sağlanması için ona Allah tarafından bazı mucizeler verilmiştir. Hz. İsa'nın Kur'an-ı Kerim'de sayılan mucizeleri şunlardır: ölüleri diriltmesi, çamurdan yaptığı kuş heykeline üfleyince heykelin canlı bir kuş olup uçuşması, anadan doğma körlerin gözlerini görür hâle getirmesi, alaca hastalığına tutulmuş olan kişileri tedavi etmesi, gökten sofrayı indirmesi, insanların evlerinde neler yediklerini, neler sakladıklarını söyleyerek gaybdan haber vermesi (Al-i İmran 3/49, Maide 5/110-115) (Güler, 2006: 162).

Hz. İsa'nın ölmüş kişileri diriltmesi ve hastalara şifa vermesi, şiirlere en çok telmih konusu olan mucizesidir. Sevgili genellikle onun bu özelliğine sahiptir ve âşıklarına onun ölümlere can vermesi gibi can verir. Allah'ın Meryem'e ruh üfleme sonucu İsa, dünyaya gelmiştir. Bu yüzden İsa'nın en önemli vasfı ruhanî olmasıdır. “Dem-i İsa” diye adlandırılan nefesiyle ölüleri diriltmesi, elini dokunmasıyla yahut nefesiyle hastalara şifa vermesi onun ruhanî bir varlık olması dolayısıyladır (Güler, 2006: 163).

Kalem, sevgiliden haber getirdiği zaman Hz. İsa'nın nefesiyle aynı özelliğe sahip olur. Şair bu beyitte, sevgiliden haber getiren kalem ile Hz. İsa'nın ölümleri diriltten nefesi arasında ilgi kurmuştur.

Gâhi lûtfıyla peyâm-âver olur cânândan

Olur ol dem dem-i ‘Îsî ile tev'em hâme (Nazîr, K. 8/12)

Şair şu beytinde kaleme seslenip “Ey kalem, bir sözünle, İsa gibi, ölü gönüllüleri diriltirsin.” diyerek kalem ile Hz. İsa arasında ilgi kurmuştur.

Bir nutkun ile misâl-i ‘İsâ

Bin mürde-dili idersin ihyâ (Fasîh, M. 7/7)

Abdî-i Karahisarî, Reşîd Paşa’yı övdüğü kasidesinden alınmış bu beyitte kaleme seslenerek “Ey kalem; Reşîd Paşa’nın sözleri, Hz. İsa gibi, cansız varlıkları söyletir, dilerse seni her nefeste (her an) bülbül gibi konuşturur.” diyerek Hz. İsa’nın cansız varlıklara can vermesine telmihte bulunmuştur.

Nutk-ı cân-bahşî Mesîhâveş cemâdı söylerdir

İstese her demde eyler bülbül-i gûyâ seni (Abdî, K. 4/19)

“Hz. İsa’nın mucizelerinden biri de gaybdan haber vermesidir. Kur’an-ı Kerim’in bir ayetinde (Al-i İmran 3/49) İsa, peygamberliğini ispat için mucizelerini sayarken ‘Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm.’ demiştir. Bu mucize İsa’nın gayb bilgisine sahip olduğunu gösteren bir delil olarak Allah tarafından ona verilmiştir (Güler, 2006:170)”

Kalemim, İsa gibi, benzerini kimsenin söyleyemeyeceği sözler söyler. Şair bu beyitte Hz. İsa’nın mucizeler söylemesine telmihte bulunmuştur.

Haste-i nâtıkaya rûh-fezâdır hâmem

Zât-ı ‘İsî gibi i‘câz-nümâdır hâmem (Reşîd, G. /1)

Dede Ömer Rûşenî kalem konulu mesnevisinden alınmış şu beytinde kalemi konuşturarak “Abıhayat çeşmesi ağzımdan akan mürekkepten (salyamdan) utanır, Hz. İsa sözlerime gücendir.” diyerek kalemin mürekkebinin abıhayattan daha uzun ömür kazandıracağını, sözlerinin ise gaybdan haber veren İsa’nın sözlerinden daha değerli olduğunu belirtmiştir.

Çeşme-i Hayvân lu‘âbumdan hacil

‘İsî-i Meryem sözümde münfa‘il (Rûşenî, M. 6/14)

Aşağıdaki beyitte şair kalemi “reca bebeği” olarak görmektedir ve “Kalemin sözleri Hz. İsa’nın nefesi gibi olabilir, sanki gönül beşiğinin süsü, umut bebeğidir.” demektedir.

Nutkile câ’iz-i enfâs-ı Mesîhâ mı degül

Zîb-i gehvâre-i dil tıfl-ı recâdur gûyâ (Sâlik, G. 13/6)

İsa, eliyle sıvazlayarak veya nefesiyle alaca ve cüzzam hastalarını iyileştirmiş; anadan doğma bir körün gözünü açmıştır. Şairler bu mucizeyi aşk ve sevgili ile ilişkilendirerek telmihlerde bulunmuşlardır (Güler, 2006:168). Şâkir de aşağıdaki beytinde “Kalem, İsa Peygamber gibi, yüz yıllık ölüye can verir.” diyerek âdeta kalemin de can verdiğini ima etmiştir.

Cân virir ‘Îsâ misâli mürde-i sad sâleye

Belki de cism-i Mesîhâyân-ı cânıdır kalem (Şâkir, K. 7/14)

5.2.1.1.9. Muhammed

Kalemiyelerde Hz. Muhammed “fâhr-i cihan, fâhr-i âlem, hayru’l-vera (halkın, âlemin hayırlısı), Ahmed-i Muhtar, Ahmed, Ahmed-i Mürsel, Mustafa, mahbub-ı Hüda, Peygamber” gibi ad ve unvanlarla anılmıştır. Kalem ile Hz. Muhammed arasındaki münasebetler ise şu şekildedir: kalem bazen “‘urvetü’l-vüskâ”dır (sağlam kulp, Müslümanlık), bazen Hz. Muhammed’in su akıtan parmağıdır, bazen de “beyân-ı Ümmühanî”dir.

Bir kalem, ancak Hz. Muhammed’i zevkle överse âlemde ona kalem denir. Yozgatlı Fennî bu beyitte kalem ile şair (âlim) arasında ilgi kurarak şunu düşündürmüştür: Bir şair eğer Hz. Muhammed’i zevkle methederse ancak o zaman toplumda ona şair denir.

Bir kalem kim şevkle vassâf olur Peygambere

İşte âlemde o türlü hâmeye derler kalem (Fennî, K. 24/54)

Kalem eğer Hz. Muhammed’in yüce övgüsünden bahsetmiyorsa (habersizse) onu kalem olarak adlandırmazlar. Bu beyitte kalem temsili bir varlık olarak kullanılmış ve kalem ile “ilim sahibi kişi” kastedilmiştir. Dolayısıyla şair şunu hatırlatmaktadır: İlim sahibi bir kişi Hz. Muhammed’in yüce övgüsünden (vasıflarından) habersizse ona “âlim” denmez.

Bir kalem kim olmaya na‘t-i celîlinden habîr

Bir kuru çöptür ona ıtlak etmezler kalem (Fennî, K. 24/57)

Fuzûlî, Mustafa Çelebi'yi övmek için yazdığı kasidesinde onu Hz. Muhammed'in adaşı gösterip “Allah, levhi ve kalemi yarattığı zaman, onları Hz. Muhammed'e tabi kılmıştır.” diyerek âlemin Hz. Muhammed için yaratıldığını hatırlatmıştır.

Semiyy-i Ahmed-i Mürsel ki kıldı ana tufeyl

Demî ki levh ile yaratdı Kirdigâr kalem (Fuzûlî, K. 33/20)

Kalemim, Hz. Muhammed'i methederken Allah'a en yakın melekler bile onu kıskanır. Şair bu beyitte Hz. Muhammed'i överken bir yandan da kendi sanatçı kişiliğini övmüştür.

Ahmed-i mürselün ki medhinde

Reşk-i kerrûbiyândur hâmem (Vahyî, K. 10/21)

Kalem, Hz. Muhammed'i (onun semtini) o kadar özlemiş ki kanatları olsaydı oraya zevkle uçardı. Şair burada kalemi kişileştirerek onun Hz. Muhammed'e olan özlemini ve imkânı olması durumunda Hz. Muhammed'in huzuruna gitme isteğini dile getirmiştir.

Kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'ya ol kadar müştâk kim

Şevk ile pervâz ederdi bulsa bâl ü per kalem (Fennî, K. 24/19)

Antepli Aynî'nin “seyf ü kalem” redifli kasidesinden alınan şu beyitte “Kalem ve kılıç Hz. Muhammed'in dinini gün gibi aşikâr etti, Osmanlı devletine şan verdi.” denilerek kılıç ve kalem sembolik anlamıyla kullanılmış; kılıç ile askerî güç, kalem ile de ilim kastedilmiştir. Aynî'nin bu beytinden de ilmin İslamiyet'teki önemini ve yerini anlamak mümkündür.

İtdi dîn-i Ahmed-i Muhtâr'ı i' lân gün gibi

Devlet-i 'Osmâniyâna virdi şân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/19)

“Urvetü'l-vüska”nın kelime anlamı “kopmayan sağlam bir kulp” demektir. Bu söz şiirlerde genellikle Müslümanlık için kullanılmıştır.

“Urve, kova, testi gibi şeylerin kulpudur. Vüska, evsak ism-i tafdilinin müennesidir. Müzekkeri (evsak) dilimizde pek kullanılmaz. Çok sağlam, dayanıklı demektir. Urvetü'l-vüska, kopması mümkün olmayan en sağlam kulp anlamına gelir. Bu sözü Müslümanlık ve Hz. Muhammed diye yorumlayanlar da var.

Araplar, deveyi bağladıkları ağaca “urve” derler. Kur’an’da benzetme yoluyla putları inkâr edip Allah’a inanma durumuna ‘Urvetü’l-vüska’ denmiştir. ‘Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tagut (şeytan)u inkâr edip Allah’a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir. (Bakara, 2/256)’ (Yılmaz, 1992: 157)”.

Abdî-i Karahisarî’nin Mustafa Reşîd Paşa için yazdığı bir kasidesinden alınan şu beyitte “Hz. Muhammed ile adaş olan o vezir (Mustafa Reşîd Paşa) kalemi her işinde kopmayan bir kulp eylemiştir.” denilerek hem Reşîd Paşa övülmüştür hem de kalem ile “urvetü’l-vüska (sağlam kulp, Müslümanlık)” arasında münasebet kurulmuştur. Şair kalem ile Müslümanlık arasında münasebet kurarak hem kalemin maneviyatını/kudsiyetini arttırmış hem de Müslümanlık’ın kalem dolayısıyla bilim ile olan ilişkisini ifade etmiştir.

Ol vezîr-i nâmdâş sıfat-ı Hayru’l-Verâ

Eyler elbet her işinde ‘urvetü’l-vüskâ seni (Abdî, K. 4/17)

“Hz. Muhammed bazı savaşlarda, ordusu susuz kaldığı zaman, elini biraz su koyduğu kaba sokunca parmakları arasından su akarak, kap devamlı su ile dolmuş ve taşmıştır. Ordusunda bulunan bütün askerler ve hayvanlar o sudan içmiş ve kullanmışlardır (Celaleddin es-Suyutî 1994:283’ten akt. Güler, 2006: 208)”.

Kalem, parmağından marifetin berrak suyunu akıtan Hz. Muhammed’in mucize gösteren parmağına benzer. Âşık Çelebi bu beyitte Hz. Muhammed’in parmağından su akıtması mucizesine telmihte bulunmuş ve bunu yaparken de kalem ile Hz. Muhammed’in mucize gösteren parmağı arasında ilgi kurmuştur.

Barmagından akıdur halka zülâl-i ma’rifet

İsbî’-ı mu’ciz-nümâ-yı Ahmedî ohşar kalem (Âşık, K. 7/6)

“Ümmî, Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerinde (Araf 7/157-158) Hz. Peygamber için kullanılan bir sıfattır. Başka ayetlerde de geçer; anasından doğduğu gibi kalan, okuma yazma bilmeyen anlamına gelen bir kelimedir. Ana manasındaki Arapça ‘ümm’ sözcüğünden olup, ‘anaya mensup’ anlamı ifade ettiği için, ‘temel, asıl’ anlamı verenler de vardır. Ümmet kelimesinden dolayı ‘ümmete mensup’ anlamına da gelir. Mekke şehrine ‘ümmü’l-kura’ denildiği için ümmî, ‘Mekke’ye mensup, Mekkeli’ anlamını da kazanır. İslam’da, genel kanaat olarak ümmî, okumak bilmediği hâlde bütün ledünnî ilimlere ve hakikatlere vakıf olduğu için Peygamberimiz Hz. Muhammed’e verilen bir vasıftır. Bu durum, Hz. Muhammed’in İlahî vahiy ile konuştuğunun; Kur’an-ı Kerim’in Allah kelamı olarak Peygamber’in ağzından nakledildiğinin delili ve Hz. Peygamberin mucizesi olarak kabul edilmiştir (Güler, 2006: 185)”.

Fuzûlî şu beytinde “‘Hz. Muhammed eline kalem almazmış.’ derler, bu utançtan dolayı kalem çoğu defa hakir olmuştur.” diyerek Hz. Muhammed’in ümmî oluşuna telmihte bulunmuştur.

Eline almaz imiş Mustafâ kalem derler

Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem (Fuzûlî, K. 33/25)

Şu beyitte ise “Kalem, Hz. Muhammed’in elinden mahrumdur fakat Hz. Ali’nin Zülfikar’ının iki yüzüdür.” denilerek Hz. Muhammed’in elinden mahrum olan kalem Zülfikar ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki Zülfikar’ın da kamış kalemin de iki uçlu (dilli, yüzlü) olması ile ilgilidir.

Gerçi Fahr-i ‘âlemin mahrûm-ı destidir fakat

Zülfikâr-ı Haydarın dü-peykerânıdır kalem (Şâkir, K. 7/41)

Livau’l-Hamd, çok hamd eden ve edilen olduğu için Hz. Muhammed’e verilen bir sancaktır. Kıyamet gününde, mahşerde Hz. Muhammed’in ümmetinin bu sancağın altında toplanacağı bildirilir (Yılmaz, 1992: 116).

Yazılar (çizgiler), ümmetler (halk) gibi, bayrağının altına toplanır, (yazılanlar) kıyamet kitabıdır, kalem de “livaü’l-hamd”e benzer. Bu beyitte kalem “livaü’l-hamd”e (Hz. Muhammed’in ümmetinin, mahşer günü altında toplanacağı bayrak.) benzetilmiştir. Şair bu beyitte bir mahşer günü tablosu çizmiştir: Yazılar (çizgiler) ile insanlar; yazıların çokluğu (kalabalığı), yani kitap ile ümmet, “livaü’l-hamd” ile kalem arasında münasebet kurmuştur. Dolayısıyla şairin kurduğu ilgi şu şekildedir: İnsanlar nasıl mahşer gününde büyük kalabalıklar hâlinde “livaü’l-hamd”in altına toplanıp mahşerî bir kalabalık oluştururlarsa yazılar da aynı şekilde kalemin altına toplanarak mahşer kitabını oluştururlar.

Cem’ olur zîr-i livâsına ümem gibi hutût

Nâme mahşerdür livâü’l-hamde hem benzer kalem (Âşık, K. 7/9)

Kalem, “(Hz. Muhammed) Allah’ın huzuruna çıktı!” diyen güzel anlatımlı Ümmühani’nin anlattıklarıdır. Ümmühani Hz. Ali’nin ablasıdır. Miraç gecesi Hz. Muhammed, onun evinde bulunuyordu (Devellioğlu, 1993:1128). Şâkir bu beyitte Hz. Muhammed’in göğe çıkmasına telmihte bulunmuştur.

Zü'l-me'âric mahzar-ı dîvânına 'urûc

Râvî-i ebleg beyân-ı Ümmühânî'dir kalem (Şâkir, K. 7/40)

5.2.1.2. Çar-yâr

Kelime anlamı dört dost olan “Çar-yâr”, dört büyük halifeye (Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) verilen isimdir. Kalemîyelerde kalem ile Hz. Ali ve Hz. Ali'ye ait unsurlar arasında münasebetler kurulmuştur. Bundan ötürü bu başlık altında sadece Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlar yer alacaktır.

5.2.1.2.1. Hz. Ali

Kalemîyelerde Hz. Ali “Hayder-i Kerrar, Haydar-ı saff-der, esrar-ı Muhammed Ali” gibi adlar ve unvanlarla anılmıştır. Kalem ise “Zülfikar, Zülfikar'ın vekili, Döldül” ile münasebet içerisinde kullanılmıştır.

“Hz. Ali, Hazreti Peygamber'in amcası oğlu, damadı ve dördüncü halifesi olan ve İslamların arasında ilim ve fazilet, mürüvvet ve fütüvvetle mümtaz bulunan zattır. Birçok unvanı vardır: Allah'ın arslanı, Şir-i Yezdan, Esedullah, şir-i Hüda; Haydar, Haydar-ı Kerrar; Dürr-i Necef, Murteza (Onay, 2016: 54-55).”

“Hazreti Ali Türk edebiyatında en fazla bahsedilen dinî ve tarihî şahsiyetlerden birisidir. O; hayatı, halifeliği, veliliği, âlimliği, kahramanlığı, ahlakı, cömertliği, ehl-i beytten olması gibi birçok yönden edebi eserlere konu olmuş, ismi etrafında farklı edebî türlerde manzum ve mensur eserler yazılmış biridir. Hz. Ali'den bahsedildiğinde çoğu defa Zülfikar adlı kılıcı da zikredilmiştir. Zülfikar, Hz. Ali'nin ucu çatallı, ortası yivli meşhur kılıcının adıdır (Kaplan, 2018: 789).”

“Kalemin çehresi (biçimi), Hz. Muhammed'in sırrı olan Hz. Ali'dir. Bedeninde iki dudak vardır.” Kalem ile dudak arasında şekle dayalı ilişki kurulmuştur zira kamış kalemin ucu ortadan yarıktır, onun bu şekli şair tarafından dudağa benzetilmiştir.

Şekl-i kalem cânım esrâr-ı Muhammed 'Alî'dir bil

Cism içine iki dudak sır dahi insân (A. Hilmî, G. 62/5)

“Zü'l-fekâr' Hz. Ali'nin yarısından sonra ucu çatallaşan, ağır (battal) kılıcının adıdır. Bu kılıcı Hz. Ali'ye Hz. Muhammed (s.a.v.) armağan etmiştir. Hz. Ali (r.a.) de savaşlarda bu kılıçla büyük yararlıklar göstermiş, Zülfikar sayesinde düşman saflarını yarararak (saf-şiken, saf-şikaş) düşmana ağır kayıplar verdirmiştir (Zavotçu, 2013: 818).”

Sen kalem ve kılıç ile “Hayder-i Kerrar” oldun, kalem ve kılıcın da senin elinde Zülfikar oldu. Beyitte geçen “Hayder-i Kerrar”ın anlamı “döne döne hamle eden, saldıran” demektir ve bu sıfat Hz. Ali’ye aittir. 16. yüzyıl şairi Derzi-Zâde Ulvî bu beyitte Padişah II. Selim’e seslenerek onu “Hayder-i Kerrar” olarak nitelendirmiş ve kalemin onun elinde Zülfikar olduğunu belirtmiştir.

Kalem ü tîg ile sen Hayder-i Kerrâr oldun
Zü’l-fekâr oldu elünde kalem ü tîgun hem (Ulvî, K. 14/18)

Sen ilim irfan kapısı olan Hayber’i fethedersen eğer ne olur ki? Zira kalem senin elinde, Hayber’i fethinde düşman saflarını yaran Hz. Ali’nin Zülfikar’ıdır. Âşık Çelebi bu beyitte kalemi ile Zülfikar arasında münasebet kurmuştur.

N’ola bâb-ı Hayber-i ‘irfânı feth itdünse ger
Çün elünde Zülfekâr-ı Haydar-ı saff-der kalem (Âşık, K. 7/24)

Şair Eşref Paşa bu beyitte tecrit sanatını başvurarak “Ey Eşref, ben mazmunlar âleminin Haydar’ıyım; kalem benim elimde cevherler saçan Zülfikar’dır.” diyerek bir yandan sanatçı kişiliğini överken diğer yandan kalem ile Zülfikar arasında ilgi kurmuştur.

Ben haydar-ı fezâ-yı mezâminim Eşrefâ
Destimde Zü’lfikâr-ı güher-bârdır⁶⁴ kalem (Eşref, K.15/24)

Kalem, iki başlı kılıçtır, kavgayı (savaşı) kesip bitirmek için sanki Hz. Ali’nin Zülfikar’dır. Şair bu beyitte kamış kalemin iki uçlu olması ile Zülfikar’ın iki uçlu olması arasında münasebet kurmuştur.

İki başlu tîgdur kat’-ı nizâ’ vü fasl için
Zülfikâr-ı Haydar-ı Kerrâr’dur gûyâ kalem (Hikmetî, K. 180/10)

Kalemim, Hz. Ali’nin yaşamının düşmanları için Zülfikar’ın vekilidir. Bu beyitte şair Tıflî Ahmed Çelebi kaleminin, Hz. Ali’nin düşmanlarıyla mücadele etmek için Zülfikar’ın vekili olduğunu dile getirmektedir.

⁶⁴ Metnin alındığı çalışmada “güher-târdır” biçiminde yazılan bu sözcük, beytin anlam bütünlüğü dikkate alınarak, tarafımızca “güher-bârdır” şeklinde değerlendirilmiştir.

Düşmen-i mâcerâ-yı Hayder için

Nâ'ib-i Zülfekârdur kalemim (Tıflî, K. 1/19)

“Düldül, Peygamberimizin ester cinsi dişi katırının adıdır. Tarihî kaynaklarda bu hayvan hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bir kısmı, onun kır renkte olduğunu söylerken, diğer bir kısmı beyaz olduğuna dair malumat verirler. Katır, İskenderiye kralı Mukavkıs tarafından Peygamberimize hediye edilmiştir. Mukavkıs'ın Hatıb b. Ebi Belte ile h.7/m.628 yılında Peygamberimize gönderdiği mektubun sonunda “... ayrıca binmen için de bir katır hediye ettim. Selam.” ibaresi yazılıdır. İbn Kesir, Mukavkıs'ın adını Cerih b. Mina olarak zikrederken, bir kısım kaynaklar da Düldül'ün Fizza adlı diğer bir katırla karıştırılarak Ferve b. Amrû'l-Guzami tarafından hediye edildiğini söylerler. Bütün kaynaklar Peygamberimizin gazveleri esnasında bu hayvana bindiğini yazarlarsa da İbn Kesir bunu sadece Huneyn gazvesi olarak sınırlandırır. Peygamberimiz Düldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifelîği esnasında bu katıra binmiş ve haricîlerle savaşmıştır. Cesur bir hayvan olan Düldül, çok uzun müddet yaşamıştır. Hatta Hz. Ali'nin vefatından sonra Abdullah b. Cafer tarafından beslenmiştir. O kadar ki hayvanın dişleri döküldüğünde, yesin diye ağzına arpa koyuyorlarmış. Muaviye zamanında Yanbu'da ölen Düldül Şiilerce çok anılmış dolayısıyla Alevî-Bektaşî edebiyatlarında adı çok geçmiştir. Düldül 'kirpi' demektir. Hızlı yürüyüşünden dolayı katıra bu ad verilmiştir (Pala, 2003: 135-136)”.

Kalem Düldül'ü (Düldül gibi olan kalem), övücüsü Hz. Ali olsa bile, o ay gibi sevgilinin vasıflarının ağırlığına dayanamaz. Bu beyitte kalem ile Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye verilen Düldül'e teşbih edilmiştir.

Tâb-âver olmaya o mehün bâr-ı vassafına

Vassâfı ger 'Alî ise de Düldül-i kalem (Vahyî, G. 179/2)

Bu beyitte ise “Kalem, Hz. Muhammed'in elinden mahrumdur fakat Hz. Ali'nin Zülfikar'ının iki yüzüdür.” denilerek Hz. Muhammed'in elinden mahrum olan kalem Zülfikar ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki Zülfikar'ın da kamış kalemin de iki uçlu (dilli, yüzlü) olması ile ilgilidir.

Gerçi Fahr-i 'âlemin mahrûm-ı destidir fakat

Zülfikâr-ı Haydar'ın dü-peykerânıdır kalem (Şâkir, K. 7/41)

5.2.1.6. Al-i Resul, Ehl-i Kerbela ve On İki İmam

Kalemmiyyelerde Hz. Peygamber'in neslinden, Hz. Ali'den olan torunları Hasan ve Hüseyin kalem ile münasebet içerisinde zikredilmiştir.

Şair Tıflî Ahmed Çelebi bu beyitte “Kalemim; seçilmiş Hasan ve Şehit Hüseyin’e canını feda eder.” diyerek kalemini kişileştirmiştir. Ayrıca sanatını Hasan ve Hüseyin’in yoluna feda edeceğini ifade etmiştir.

Hasan-ı müctebâ Hüseyin-i şehîd
Anlara can-sipârdur kalemim (Tıflî, K. 1/20)

5.2.1.7. Mutasavvıflar

5.2.1.7.1. Hallac-ı Mansur

Hallac-ı Mansur, tasavvufî manada söylediği “ene’l-Hak” sözünün farklı/yanlış anlaşılmasından ötürü Bağdat’ta öldürülen ünlü mutasavvıftır.

Kalemim Mansur gibi, “ene’l-Hak” sırlarından bilgiler verse buna şaşırırmamak gerekir zira olgunluğa hizmet etmiş Bağdat “neş’e”sidir. Şair bu beyitte “Bağdat neş’esidir.” diyerek kalemini yeniden dünyaya gelen Hallac-ı Mansur olarak tasavvur etmiştir zira “neş’e” sözcüğünün bir anlamı da yeniden meydana gelmek demektir.

N’ola Mansûrveş râz-ı ene’l-Hak’dan haber verse
Kemâle hıdmet etmiş neş’e-i Bağdâd’dır hâmem (Nâzîk, G. 142/4)

5.2.2. Tarihî Şahıslar

5.2.2.1. Sultan, Padişah

Kalemiyelerdeki beyitlerde kalem ile sultan ve padişah arasındaki münasebet genel olarak şu şekildedir: Kalem sırlar ülkesinin padişahıdır, cihan tahtının şahıdır; kalem ve kılıç âlemin sultanıdır. Şairler bu beyitlerde genel olarak kalemin ve kalem nezdinde ilmin gücünü ifade etmişlerdir.

Farklı farklı namları olan kılıç ve kalem baştan başa âlemin sultanı oldular. Bu beyitte ilim ve askerî gücün âleme hükmettiği dile getirilmiştir.

Çünkü oldu başka başka nâm-ver seyf ü kalem
Oldular sultân-ı ‘âlem ser-te-ser seyf ü kalem (Abdî, K. 24/1)

Kalem, ilim ve hikmet diyarında emirlerini uygulatır zira sırlar ülkesinin padişahıdır.

İklîm-i feyz ü hikmete fermânın işledir

Kim şehriyâr-ı kişver-i esrârdır kalem (Eşref, K.15/2)

Şair Adbi-î Karahisarî kaleme seslendiği şu beyitte “Ey kalem! Dosta iyilik ve cömertlik, düşmana kahr eylemek konusunda dünyaya padişah mısın?” diyerek kalemin gücünden bahsetmiştir.

Dosta lütf u kerem a‘dâya kahr

Eylemekde dehre pâdişâ mısın (Abdî, TRH. 23/11)

5.2.2.2. Diğer Devlet Erkânı

5.2.2.2.1. Sadrazamlar

Kalemiyyelerde sadrazamlar/vezirler genel olarak kendisine kaside sunulan kişi (memduh) olarak görülmektedir. Bu münasebet dışında Hz. Süleyman’ın meşhur veziri Asaf ile münasebet kurulmuştur, söz konusu beyitler de “Hz. Süleyman” başlığı altında ele alınmıştır.

5.2.3. Şairler ve İlim Adamları

5.2.3.1. Urfi (Örfi)

İranlı meşhur kaside şairidir. On yedinci yüzyılda yaşamıştır. Onunla çağdaş olan veya ondan sonra yaşamış olan divan şairleri şiirlerinde kendisini onunla kıyaslamış ve onun büyüklüğünü ortaya koymuştur.

“İran edebiyatının on yedinci yüzyılda yaşamış ünlü kaside şairi. Asıl adı Mevlana Cemalü’-d-din Mehmed’dir. Şirazlı olduğu için Urfi-i Şirazi namıyla da bilinir. İran’da XVII. yüzyılda etkili olan Sebk-i Hindi’nin güçlü kaside şairidir. Şiirde yeni bir çığır açan Urfi kullandığı mecaz ve istiareler nedeniyle zor anlaşılır bir şairdir. Saib, Talib, Kelim ve şevket gibi şairlerin çabaları sonucu ortaya çıkan Sebk-i Hindi’nin güçlü şairlerindendir (Zavotçu, 2013: 746). Asıl adı Muhammed Ali olan Saib de İran edebiyatının XVII. yüzyılda yetişen ünlü

şairlerindendir. Tebrizli olduğu için Saib-i Tebrizi namıyla da bilinir (Zavotçu, 2013: 623)”.

Şair bu beyitte kaleme seslenip “Ey kalem, nükteli söz söyleyen Örfî ve güzel söz söyleyen Saib senin övgünü yazmak için gelse de meydana... (yine de muvaffak olamaz)” diyerek hem beyitte anılan şairleri övmüştür hem de kalemin niteliklerini yazmanın zor olduğunu dile getirmiştir.

‘Örfî-i nükte-verâ Sâ’ib-i rengîn-nuzemâ

Medhüni yazmak için gelse de meydâna kalem (Âsım, K. 11/32)

5.2.3.2. Talib-i Amulî ve Selman-ı Saveci

Talib-i Amulî İran edebiyatının XVII. yüzyıl şairlerindendir. Talib, Mazenderan’ın Amul şehrinden olduğu için Talib-i Amulî adıyla da bilinir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Talib’in hicri 987/miladi 1579 yılında doğduğu sanılır. Mahlası “Tâlib” olmakla birlikte bazı şiirlerinde “Âşub” mahlasını da kullanmıştır (Zavotçu, 2013: 728).

Selman-ı Saveci olarak bilinen, Selman mahlaslı şair XIV. yüzyıl İran edebiyatının önemli şairlerindendir. İlhanlılar döneminde yaşayan Selman, Bağdat’ta yaşadığı dönemlerde “melikü’ş-şu’arâ” unvanına sahip olmuştur. Yaşamının büyük bölümünde Şeyh Hasan ve Dilşad Hatun’un himayesi altında yaşayan şair, özellikle bu kişilere yazdığı kasidelerle adını duyurmuştur. Selman, başta kaside olmak üzere, gazel, kıta, rübai ve mesnevi gibi nazım şekillerinde ustalığıyla hem yaşadığı dönemde hem de kendisinden sonraki asırlarda şairleri etkilemiştir (Safa, 2005: 175’ten akt. Yekbaş, 2009: 1133). Divan şairleri kendilerini ona benzetmiş onunla kıyaslamışlardır.

Benim yeni şiirlerim varken kalemin, Talib ve Selman’ın eski şiirleriyle ilgilenmemesi normaldir.

Var iken nazm-ı terüm nâz iderse ne ‘aceb

Sebt-i şi’r-i kühen-i Tâlib ü Selmân’a kalem (Âsım, K. 11/48)

5.2.3.3. Enverî ve Kemal-i Isfahanî

XII. yüzyılın önemli şairlerinden biri olan Enverî, kaside, gazel ve kıta biçimlerinde İran edebiyatının önde gelen şairlerindendir (Safa, 2002: 218'den akt. Yekbaş, 2009: 1136). Uzun yıllar Sultan Sencer'in himayesinde kalmış; mantık, riyaziyyat (matematik), astronomi, astroloji ve heyet bilimleri ile ilgilenmiştir. Enverî şiirlerinde günlük konuşma dilini kullanmış, bu yönüyle yeni bir tarz ortaya koymuştur. Enverî, divan şairleri tarafından örnek alınan ve şiirlerde sıklıkla anılan bir şairdir (Yekbaş, 2009: 1136).

Asıl adı Kemaleddin İsmail olan Kemal-i Isfahanî, "Kemaleddin-i Isfahanî" olarak da bilinir. Hicri 568'de (1173) doğmuş olan şairin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekte, hicri 633 (1236)-638 (1240) yılları arasında öldüğü tahmin edilmektedir. İran edebiyatının derin anlamlı sözler söylemekte usta olan bir şairidir. Derin anlamlar içeren şiirleri birkaç kez okunduktan sonra anlaşılabilirliği için Kemaleddîn İsmail'e "Hallâku'l-Ma'ânî" sıfatı yakıştırılmıştır. Büyük şairler şiirlerine nazireler yazmışlar. Hacimli bir eser olan Divan'ı; erdemli, bilgili şairler ve devlet büyükleri katında değer görmüştür (Zavotçu, 2013: 425).

Firdevsî'yi büyüleyecek kadar etkileyen kalem, Enverî tabiatlı ve Kemâl-i Isfahanî'dir. Şair bu beyitte kalem sözcüğüyle kendi sanatını kastetmiştir ve kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Meshher-i 'âlede Firdevsî'yi teshîr eyleyen

Enverî tab' u Kemâl-i Isfahânîdir kalem (Şâkir, K. 7/33)

5.2.3.4. Ömer Hayyam

Ömer Hayyam, rubailerıyla ünlü İran şairidir. Hayyam'ın rubailerinin çoğu felsefî ve tasavvufî mahiyette olduğu için zahirine bakılarak sözleri yalan veya yanlış olarak itham edilmiştir. Aşağıdaki şiirde de şair, Hayyam'ın, sözlerindeki bu özelliği dile getirmiştir.

Şair bu beyitte kalemi konuşurarak "Kâtibin elinde Hayyam gibi konuşurum/yazarım, sakın sözlerimi yalan sanma, ben doğruları söylerim." demiştir.

Kâtibün destinde Hayyâm nâtıkam
Sözümü sen sanma kazib sâdıkam (Rûşenî, M. 6/7)

5.2.3.5. Sahban

Cahiliye devrinde Vail kabilesi arasında doğduğu ve bu kabile içinde yetiştiği için “Sahbanu Vail⁶⁵” veya “Sahbanu Vail el-Bahilî” diye tanınmıştır. Bu dönemde ölüm sonrası dirilişe ilk inanan kimse olduğu kaydedilir (Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, 1400/1980: s. 368’den akt. Durmuş ve Öz, 2008: 511).

Kalemin güzel söz söyleyenlerin içinde üstün olmasına şaşdırmamak lazım zira o Sahban’ın övgü menkıbelerine başladı. Şair bu beyitte kalemi kendi sanatçı kişiliğini övmek amacıyla Sahban ile ilişkilendirerek kullanmıştır.

Ser-firâz olsa n’ola şimdi suhan-dân içre
Başladı menkabet-i midhat-i Sahbâna kalem (Âsım, K. 11/16)

5.2.3.6. Hassan (Hassan bin Sabit)

Hz. Muhammed zamanında yaşamış bir şairlerden biridir. Hz. Muhammed onun için mescide bir minber yaptırmıştır. Şair Hassan (633-680) oraya çıkarak müşrikleri yerip Hz. Muhammed’i övermiş, Hz. Muhammed de ona “Ruhu’l-kuds (Cebrail) sana yardım etsin!” diye dua bulunmuştur. Divan şairleri methiyelerde veya naatlarda Peygamber’e övgü yazarken kendilerini sahabe şair Hassan b. Sabit yerine koyar veya diğer bir vesile ile ondan bahsederlermiş (Pala, 2003: 206).

Nakkaşın kalemi suretlerin yüzünün renginde olsa da benim kalemimle başa çıkamaz zira kalemim, zamanın Hassan’ıdır.

---

⁶⁵ “Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmakla birlikte onunla görüşemediği için muhadramundan sayılır. Hem Cahiliye devrinde hem İslamî dönemde hitabet, fesahat ve belagatiyle meşhur oldu. Hitap esnasında elde asa tutma geleneğinin de ilk defa Sahban tarafından başlatıldığı kaydedilir. Bir gün Muaviye, Sahban’ın konuşmasını isteyince Sahban, ‘Eğriliğimi düzeltecek bir asa getirin de öyle konuşayım.’ der. Meclistekilerin, ‘Halifenin huzurunda konuşurken asayı ne yapacaksınız?’ sorusuna verdiği, ‘Musa Rabb’inin huzurunda konuşurken asayı ne yaptı?’ şeklindeki cevap Muaviye’nin hoşuna gitmiş, asa getirilmiş ve öğle namazından ikindi vaktine kadar tekrara düşmeden ve dili sürçmeden konuşmuştur (Durmuş ve Öz, 2008: 511-512)”.

Reng-i rûy-ı suver olsa nola kil-k-i nakkâş

Sözde çıkmaz başa Hassân-ı zamândur kalemüm (Sa'îd, G. 116/4)

5.2.3.7. Farabî ve İbn Sina (Bû Ali)

Türkistan'ın Farab şehri yakınlarındaki Vesic'te 258 (871-72) yılında doğduğu sanılan Farabî, Receb 339'da (Aralık 950) Dımaşk'ta vefat etmiştir. Kaynaklar onun Bağdat şehrinde, dönemin en büyük dil âlimlerinden olan ve 929 yılında vefat etmiş olan İbnü's-Serrâc'dan Arapça eğitimi aldığını, kendisinin de ona mantık dersleri verdiğini bildirmiştir (Kaya, 1995: 145-146).

İbn Sina yaklaşık olarak hicri 370 (miladi 980-81) yılında Buhara yakınındaki Efsene köyünde doğmuş, miladi 1037 yılında Hemedan'da vefat etmiştir. İslâm dünyasında İbn Sina Orta Çağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen “eş-şeyhü'r-reîs” unvanı ile de anılmıştır. Batı'da genellikle Avicenna olarak anılmış ve “filozofların prensi” diye nitelendirilmiştir. İbn Sina matematik, fizik, mantık, dil, dinî bilimler, felsefe, tıp ve eczacılık gibi alanlarda eğitim alıp kendisini geliştirmiştir (Alper, 1999: 319-321).

İslam filozofu olan Farabî ve İbn Sina'nın kalem ile münasebeti mantık ve anlayışa dayanmaktadır.

Şair bu beyitte “İnşa (nesir) ve nazım göklerinin Hürmüs'ü olan kalemin dilinden Farabî de İbn Sina da anlayamaz.” demektedir. “Hürmüs” eski İran hükümdarlarından birinin adıdır, bu beyitte ise “hükümdar” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla beyitte kalem; yazının, dilini Farabî de İbn Sina'nın da anlayamadığı hükümdarı olarak ele alınmıştır.

Zebânın anlayamaz Bû 'Alî vü Fârâbî

Kalem ki Hürmüs-i eflâk-i nazm u inşâdur (Nâ'îlî, K. 21/7)

5.2.3.8. Eflatun (Platon, Felatunn)

Yunan filozoflarının en büyüklerinden biri olan Platon, MÖ 27 Mayıs 427'de Atina'da (başka bir rivayete göre, EGINE'de) doğmuştur. Asıl adı Aristokle'dir ancak

geniş omuzlarından dolayı, kendisine Yunancada “geniş” anlamına gelen “Platon” adı verilmiştir. Mısır, Sicilya ve İtalya’da eğitim gördükten sonra 40 yaşında Yunanistan’a dönerek Atina’da Akademi’yi kurmuştur. Sokrat’ın öğrencisi ve Aristo’nun hocası olan Eflatun akıl ve mantık ilmi üzerine de çalışmıştır (Sena, 1975: 13). Edebiyatta akıl, mantık ve isabetli görüşleriyle anılmıştır.

Şair bu beyitte “Ey kalem, düşünce yolunun Eflatun’u ‘akl-ı küll⁶⁶’ü ne kadar düşünse de seni büyük bir inci tanesi gibi kâfi bulur.” diyerek, akıl ilminde bilge olarak kabul edilen Eflatun’un “akl-ı küll”ün içinde kalemi çok önemli bir varlık olarak göreceğini dile getirmektedir.

Nice Eflâtûn-ı silk-i fikre alsa ‘akl-ı küll

Lü’lü-i şehdâne-âsâ eyler istignâ seni (Abdî, K. 4/24)

5.2.4. Ressam ve Nakkaşlar

5.2.4.1. Bihzad

Büyük bir Türk minyatür ressamı olan Bihzad (Behzad şeklinde de kullanılmıştır.), Herat’ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevai gibi devrin ileri gelenlerinden teşvik görmüştür. Divan şairleri tasvir söz konusu olduğunda kendilerini Bihzad’la kıyaslamıştır (Pala, 2003: 82).

Kalemim neyi tasvir ederse, ona konuşma özelliği verir çünkü kadehi (içki içmeyi) huy edinmiş Bihzad’dır. Şair kalem sözcüğüyle kendi sanatçı kişiliğini kast ederek tasvir yeteneğinin ne kadar iyi olduğunu ifade etmek için kalemi ile Bihzad arasında münasebet kurmuş, kalemi bir fahiye unsuru olarak kullanmıştır. Şair kalem ile Bihzad arasında ilgi kurarken kadeh ile de hokka arasında ilgi kurmuştur.

Ne kim tasvîr eder elbette nutk ana mukarrerdir

Bu sâgar-pîşelikde gayret-i Bihzâd’dır hâmem (Nâzîk, G. 142/3)

⁶⁶ “Akıl, düşünme kabiliyeti. Tasavvuftaki yaratılış nazariyesine göre akıl üç ana kısma ayrılır. Bunlar ‘akl-ı maâş (cüz’i akıl), akl-ı maâd ve akl-ı küll’dür. Bunlardan birincisi yalnız görülebilen âlemi kavrayabilir (İnsanların aklı gibi). İkincisi irfana dayanır ve bu âlemin ötesini de görebilir (Filozofların ve âlimlerin aklı gibi). Sonuncusu da vahdeti, misal ve ruhlar âlemini görebilir (Peygamberlerin ve velilerin aklı gibi). Allah her şeyden önce akl-ı küll’ü yaratmıştır (Pala, 2003: 25)”.

Ey kalem, Bihzad amacına senin sayende ulaştı; Erjeng senin sayende ünlendi. Şair bu beyitte büyük Türk ressam Bihzad ve meşhur Çinli ressam Mani'nin Erjeng adlı eseri ile münasebet kurarak kalemin ne kadar değerli olduğunu ifade etmiştir.

Bihzâd senünle kâam buldı

Erjeng senünle nâm buldı (Fasîh, M. 7/14)

Kalemimi varlık levhasının ressamı yapan, ona Behzad'ın resimlerini imrendirecek kadar güzel işler yaptırmıştır.

Eyleyen hâmemi sûret-ger-i levh-i îcâd

Eylemiş kârını reşk-âver-i nakş-ı Behzâd (Sa'dî, K. 3/1)

5.2.4.2. Mani

Mani, Çinli meşhur bir nakkaş ve ressamdır. Sasaniler zamanında, Şapur devrinde İran'a gelip burada Zerdüştlük ile Hristiyanlığı incelemiş ve bunların ikisini birleştirerek Mani dini de denilen Maniheizm'i kurmuştur. Daha çok Çin'de yayılmış olan Mani dininin kutsal kabul edilen kitapları resimlerle süslüymüş. Yaptığı resimler çok güzel olduğu için bu özelliğini müridlerine gökten inen bir mucize olarak göstermiştir. Hüzmüz'ün oğlu Behram koyu bir Zerdüştlük olduğu için onu, derisini yüzdürerek öldürtmüştür. Nigâristan, Erteng veya Erjeng adlarıyla anılan resim mecmuası ile ünlüdür. Edebiyatta daima bu mecmuası ile birlikte anılır. Özellikle güzellik tasviri söz konusu olduğu zaman çok anılan bir imajdır. Yer yer Bihzad ile birlikte anıldığı da olmuştur. Şairler tarafından sevgilinin saç ve âşığın kendisi Mani'ye benzetilir (Pala, 2003: 309).

Mani, nasıl ki kara kalem resimde eşsizse bu zavallıya kalem akta da karada da birdir. Benim için fark etmez, ben siyaha beyaza bakmam ikisi de aynıdır. “*Siyeh kalem, eskiden kara kalem resim yerinde kullanılır bir tabirdir. Siyeh, kara demek olan siyahın hafifletilmiş şeklidir (Pakalın, 1993: 3/241)*”.

Siyeh kalemde ferîd olduğu gibi Mânî

Ger ak u ger kara birdür bu nâ-tüvâna kalem (Âlî, K. 77/20)

Kalem, güzel tabiatı ile Mani'nin üstadıdır zira daima güzelliğin Erjeng'ini⁶⁷ süsler. Şair bu beyitte Mani ve Erjeng ile kalem arasında münasebet kurarak kalemin yüceliğini ortaya koymuştur.

Dâimâ tezyîn ider hüsnün nigâristânını

Tab'-ı müstahsen ile üstâd-ı Mânîdir kalem (Şâkir, K. 7/48)

Ey kalem, bu sanatta senin dengin yoktur; bundan ötürü Erjeng'in utanması normaldir. Şair bu beyitte kaleme seslenerek kendi sanatını övmektedir, bunu yaparken de meşhur Çinli ressam Mani'nin Erjeng isimli resim albümü ile münasebet kurmuştur.

Yokdur bu hünerde sana hem-reng

Haclet-zeden olsa n'ola Erjeng (Fasîh, M. 7/2)

5.2.5. Mitolojik ve Efsanevî Şahıslar

5.2.5.1. Rüstem

Rüstem, yenilmezliğiyle ünlü, İranlı bir kahramandır. Rüstem-i Zal veya Zal oğlu Rüstem diye de anılır.

“Adı Şehname’de övgüyle anılır. ‘Rüstem-i Dastan, Rüstem-i Zal, Pur-ı Zal, Pur-ı Zal-i Zer, Pur-ı Destan, Tehemten, Heft-han-ı Acem’ gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık, acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasidelerde anılan Rüstem, Cemşid soyundan gelen Neriman’ın torunu ve Sam’ın oğlu olan Sicistan ve Seyistan hükümdarı Zal’in oğludur. Daha delikanlılığında birçok devleri öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. M.Ö. 4. asırda Keykavus zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Turan hükümdarlarıyla ve Efrasiyub ile olan savaşları yanında Siyavuş’u öldürmesi ve Güştâb’ı esareten kurtarmasıyla ünlüdür. Zerdüşt dinine girmemiş ve İsfendiyar ile savaşmamıştır. Zal; saç, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için bu lakabı almıştı. Kelime olarak Zal, kocakarı demektir. Zal-ı zer de yine bu beyazlıktan dolayı ona verilen lakaptır. Bu hâli uğursuzluk sayan babası Sam, ‘Bu benim oğlum değildir.’ diyerek onu Elburz dağına atmıştır. Zal, orada simurg denen kuş tarafından beslenip büyütülmüş ve kendisine ‘Dastan’ denilmiştir. Dastan ‘hile’ demektir. Bu nedenle Rüstem’in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hilekâr özelliklerle birlikte çok kullanılır (Pala, 2003: 395)”.

⁶⁷ “Erjeng meşhur ressam Mani'nin resimlerini topladığı koleksiyonun adıdır, “Erteng” şeklinde de kullanılan kelimenin “Mani'nin atelyesi”, “Bir Türk kahramanının adı”, “Rüstem'in öldürdüğü devletlerden birinin adı”, “Çin’de bir puthane”, “Mani'nin evi”, gibi anlamları vardır. Enkilyon da denir. Mani'nin bir peygamber ve Erjeng'in de onun peygamberliğini ispat için kendisine verilmiş bir mucize olduğu inancı yaygındır. Edebiyatta çok zaman Mani ile birlikte, sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılır. Buna Nigâristân da denilir (Pala, 2003: 150)”.

İran şahları özellikle savaşlarda sıkıntıya düştükleri zamanlarda Rüstem onların yardımlarına koşmuştur. Her defasında İran halkını büyük tehlikelerden kurtarmış olan Rüstem, Heft Han'ı geçtikten sonra Dîv-i Sepîd (Beyaz Dev) denilen dev ile savaşıp kız kardeşinin oğlu olan Bîjen'i Efrasiyab'ın kuyusundan kurtarmıştır (Yıldırım, 2008: 592).

Kılıç ve kalem İslam topraklarını ve devletlerini baştan başa zapt etmişler zira onlar hiç yenilmeyen yiğit Rüstem'dir. Şair kılıç ve kalemi Rüstem'le ilişkilendirerek onların gücünü ve önemini ortaya koymaktadır.

Mülk-i dîn ü devleti zabt eylemişler ser-te-ser

Rüstem-i ceng-âver-i sâhib-kırân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/12)

Kalemim, düşmanın başına kılıcını çeken acımasız Rüstem'dir. Şair burada kalemi ile Rüstem arasında münasebet kurarak kendi sanatını övüp hicviye konusunda ustalığını hatırlatmaktadır.

Çekmede tîğımı ser-i hasma

Rüstem-i bî-amândur hâmem (Vahyî, K. 10/14)

Pehlivanlar titrer senin saldırmadan, Rüstem gibi korkusuz musun? Şair bu beyitte kalem ile Rüstem arasında korkusuzluk, cesaret bakımından münasebet kurmuş; kalemi Rüstem'e benzetmiştir.

Savletinden pehlevân-ı lerzenâk

Rüstem-âsâ böyle bî-pervâ mısın (Abdî, TRH. 23/16)

“Bizen ve Bicen olarak da bilinen Bijen, Giv'in oğlu, Guderz'in torunu Rüstem'in kız kardeşinin oğlu ve Keyhusrev döneminin ünlü kahramanlarından (Yıldırım, 2008: 171). Eski İran'ın önde gelen Pehlivanlarından Bijen'in Efrasiyab tarafından cezalandırılarak içine hapsedildiği Turan ülkesindeki kuyuya Çah-ı Bijen (Bijen'in Kuyusu) veya Çah-ı Erjeng (Erjeng Kuyusu) denir ve Fars edebiyatında oldukça ünlüdür. Kuyunun ağzını kapatan büyük kaya Rüstem tarafından kaldırılmış ve Bijen kurtarılmıştır (Yıldırım, 2008: 173)”.

Ey kalem, sen o can Asaf'ına, Bijen Kuyusu'ndan diviti alma konusunda müjdecisin. Şairin bu beyitte Bijen'in, Çah-Bijen'den kurtulmasına telmihte bulunmuştur.

Ol Âsaf-ı câna müjde-ressin

Almaya devât-ı çâh-ı Bijen (Neş'et, M. 9/143)

5.2.5.2. Cem

Divan edebiyatında şarabın mucidi olarak anılan Cem, şiirlerde genellikle üzerinde yedi ayrı hikmet yazılı olan meşhur kadehi (Cam-ı Cem) ile anılmıştır. Cem, kalemiyelerde de benzer şekilde, Cam-ı Cem ile kalem arasında münasebet kurularak anılmıştır.

“Cam-ı Cem, Cem (Cemşid)’in, üzerinde yedi hat bulunan kadehi. Rivayete göre Cem, maiyyeti ile birlikte bir kır gezisindeyken, gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına bir yılan sımsıkı sarılmıştır. Okçularına kuşa zarar getirmeden yılanı vurmalarını söyler. Kuş kurtulunca Cem’in yanına gelir ve gagasından çıkardığı birkaç taneyi bırakır. Bu taneler toprağa ekilince üzüm ve asma elde edilir. Üzümün suyunu içmek âdet hâline gelir. Ayrıca çok bekleyen üzüm sularının zehirli olduğu inancı yaygınlaşır. Bir gün Cem’in cariyelerinden birisi intihar etmek ister. Bunun için de bir köşede unutulmuş ve köpürmüş olan üzüm şirasını içer. Daha sonra kendisinde değişik ruh halleri belirir. Kendisine geldiğinde keyfiyeti Cem’e anlatır. O da şırayı uzun müddet bekletip içmeyi âdet hâline getirir. Bu şıra, şaraptır. Bu nedenle şarap, Cem ile birlikte çok anılır. Cem’in kadehi ise, üzerinde yedi hikmeti bildiren yazıların bulunduğu bir kadehmiş. Divan edebiyatında şarabın önemi bu yedi hikmetle ilgili gösterilir ve Cam-ı Cem tamlamasıyla şarabın ibret verici hâli de anlatılmak istenir (Pala, 2003: 93)”.

Saf şarabın sarhoşu olan gönül adamları cömert olsa kalem eğlence meclisinde Cem’in kadehi gibi dans eder. Şair burada “gönül adamlarının cömertliği” ile kendisine ihsanda bulunmasını beklediği kişilerin cömertliğinden bahsetmektedir ve onlardan beklentisini dile getirmektedir.

Mest-i mey-i nâb mürüvvet olsa ashâb-ı gönül

Raks eder bezm-i safâda misl-i câm-ı Cem kalem (İ. Hikmetî, K. 409/4)

5.2.5.3. İskender

İskender “Zülkarneyn (iki boynuz), İskender-i Zülkarneyn” adlarıyla da anılmıştır. Kalemiyelerde genellikle Hızır ve İlyas ile birlikte karanlıklar (zulumat) ülkesine abıhayatı bulmak için yaptıkları yolculukla anılmıştır. Hızır ve İlyas abıhayatı bulup içmişler ve ölümsüzlüğü yakalamışlar fakat İskender bu ölümsüzlük suyundan içememiştir.

“Zülkarneyn, Kur’an-ı Kerim’de (Kehf 18/83-99) ayetlerde adı geçen ve hikâyesi anlatılan bir peygamber ya da velidir. Kur’an-ı Kerim’de, onun kudretli bir hükümdar olduğu, Allah tarafından ona muhtaç olduğu her şey için bir sebep, bir vasıta ve yol verildiği; onun batıda güneşin battığı yere kadar, doğuda güneşin doğduğu yere kadar gittiği; batıya ve doğuya hâkim olduğu; sonra kuzeye karanlıklar ülkesine yöneldiği, iki dağ arasına ulaştığında bir kavme rastladığı, o kavim ile Yecüc ve Mecüc kavmi arasında bir set yaptığı anlatılmıştır (Güler, 2006: 127)”.

“Zülkarneyn zulmet ülkesinde yolunu kaybetmiş ve abıhayatı bulamamıştır. Bu bakımdan İskender ya da Zülkarneyn abıhayat, zulumat, Hızır isimleriyle beraber anılır (Güler, 2006: 130)”.

Ey kalem, senin kadrinin derecesini inkâr edemem zira binlerce İskender ve Dara kalemi el üstünde tutmuştur.

İrtifâ’-ı kadrini inkâra yokdur cür’etim

Elde tutdu sad-hezâr İskender ü Dârâ seni (Abdî, K. 4/9)

Kalem, kendisi Hızır’dır, sözleri ise abıhayattır; mürekkebin karanlığında ölümsüzlük suyunu (abıhayatı) arayan İskender’dır.

Kendüsi Hızr u sözleri Âb-ı Hayâtdur

Zulmet midâd u anda Sikender-siyer kalem (Helâkî, K. 1/11)

5.2.5.4. Dara (Dara-yı Kebir)

Dara, efsanevi İran şahlarından biridir. İskenderle yaptığı savaşlarla da bilenen Dara divan şairleri tarafından adı kahramanlığı, ülkesinin büyüklüğü ve kendisinin ihtişamıyla da anılır. Kalemîyelerde Dara ile kalem arasındaki münasebetler genellikle Dara’nın hükümdarlığı dolayısıylaadır.

“Divan şiirinde adı en çok geçen Acem hükümdarlarından birisidir. Büyük bir saltanat ve şaşaa malik olması, İskender’le olan efsanevi savaşları, taç ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdar olması hem Acem hem de Türk şiirinde adından çokça bahsedilmesine sebep olmuştur. Dara, divan şiirinde bir ululuk, azamet ve şaşaa sembolüdür. Genellikle memduh övülürken onun üstünlüğünü ifade için kullanılmışsa da bazen de dünya hayatının geçiciliğini ve şairlerin istiğna hallerini ifadede zikredildiği olmuştur (Tökel, 2016: 121-122)”.

Kalemim, bilim ülkesinin Dara'sıdır zira onun hükümleri genel olarak mana ikliminin doğusuna ve batısına kadar yayılmıştır.

Revândır hükmü şark u garb-ı ma'nâya 'ale'l-itlâk

Bu mülk-i dânişin bir müstakil Dârâ'sıdır hâmem (Abdî, G. 245/2)

Ey kalem, âlemi emirlerine uyacak hâle getirdin; yoksa sen ülkenin tahtına oturan Dara mısın?

'Âlemi fermâyış⁶⁸ etdin kendine

Taht-nişîn-i mülket-i Dârâ mısın (Abdî, TRH. 23/3)

5.2.5.5. İsfendiyar (Ruyinten)

İsfendiyar, İran'ın meşhur şahlarından biridir. Ruyinten İsfendiyar'ın lakabıdır (Pala, 2003: 393). "Rûyîn" tunç anlamına gelmektedir, "rûyînten" ise "tunç vücutlu, güçlü, kuvvetli" demektir. İsfendiyar, Rüstem tarafından öldürülmüş olduğu için divan şiirinde ve kalemîyelerde Rüstem ile birlikte anılmıştır.

"Şehname'de adı geçen İranlı tarihî-efsanevî kahraman. Keyaniyan sülalesinden Güştasb'ın oğludur. Rüstem ile birlikte Heft Han adlı tehlikelerle dolu yolu geçen iki kişiden biridir. Rüstem'le yaptığı savaşta ölmüştür. Hakkında pek çok rivayet vardır. Taberi tarihinde Kestasib'in oğlu olduğu, ok ve kılıç işlemediği, giydiği zırhın Davut Peygamber'in zırhı olduğu vb. özelliklere sahip olarak sunulur. Yaşam öyküsü, savaşları ve yığıtlığı Şeh-name'de uzun uzun ve efsanelerle süslenerek anlatılan İsfendiyar, divan şiirinde yığıtlığı ve savaşlarıyla anılan bir kişidir (Zavotçu, 2013: 388-389)".

Benden sakın zira ben öyle bir Rüstem'im ki benim kalemim İsfediyar'ın okudur.

El-hazer ben o Rüstem'im ki benim

Tîr-i İsfendiyâr'dur kalemim (Tıflî, K. 1/4)

5.2.5.6. Hatem-i Tay (Hatem-i Tai)

Edebiyatımızda cömertlik timsali olarak anılır. Arapların Tay kabilesindedir, miladi takvime göre 604'te vefat etmiştir (Onay, 2016: 204).

⁶⁸ Metnin alındığı çalışmada "fermâyız" şeklinde geçen bu kelime tarafımızca "fermâyış" olarak değerlendirilmiştir.

Ey Hatem-i Tay'ın lütfü ve cömertlik kılavuzu, gönlün ümit goncasının tebessümüne bahar yağmuru olan kalem gel hadi! Sâlim, Hatem-i Tay nasıl maddi anlamda cömertse kalemin de mana konusunda o kadar cömert olduğunu ifade etmek için kalem ile Hatem-i Tay arasında münasebet kurmuştur.

Gele ey reh-ber-i cûd u kerem-i Hâtem-i Tay
Hande-i gonca-i ümmîd-i dile ebr-i bahar (Sâlim, K. 35/9)

5.2.6. Hikâye Kahramanları

5.2.6.1. Ferhad ve Şirin

Ferhad ve Şirin, Türk edebiyatında mesnevilere, hikâyelere, türkülere, şarkılara konu olmuş meşhur aşk hikâyesinin kahramanlarıdır.

Sözlerim o kadar çok şirinlik eder ki kalemim onları yazma konusunda Ferhad'dır.

Sühanda bîkr ü fikrim ol kadar şîrînlîk eyler kim
Anı âteş eylemekde gûyâ Ferhâd'dır hâmem (Nâzîk, G. 142/2)

5.2.7. Sevgili ve Âşık

5.2.7.1. Sevgili

Kalem, gümüş kalemlîğın içine izzetiyle girse elbette gümüş tenli sevgiliye benzetilir. Kalem, gerek gümüşten yapılmış bir kalemdana konmasıyla ve gerekse ince, uzun boyuyla sevgiliye benzetilmiştir. Zira divan şiirinde sevgili uzun boyludur, zariftir ve gümüş tenlidir.

Sîm-ten dil-bere teşbîh olunmaz mı hele
Girse 'izzetle gehî sîm kalem-dâna kalem (Âsım, K. 11/4)

Âşığının bedeninin kâmiş (kâmişin içindeki saz) gibi olmasına şaşmamak lazım zira kalem o amber kokulu elbise giyinmiş bir sevgiliye dönmüştür. Amber siyah ve güzel kokulu bir maddedir, kalem de mürekkebin içine güzel kokulu maddeler

kariştirilmasından dolayı güzel kokmaktadır ve siyahtır. Sevgili (özellikle saçları, zülüfleri) amber kokar, kalem de mürekkepten dolayı amber kokar; ayrıca kalem de sevgili gibi uzun ve ince yapılıdır ve salınarak yürür/ilerler.

Cism-i dil-dâdesi nâl olsa ‘aceb mi dönmiş
‘Anberîn câmelü bir âfet-i devrâna kalem (Âsım, K. 11/7)

Kalem, dudaklarını kâtibe emdirmeyi âdet edinmiş Habeşli bir sevgilidir. Habeş dilberi siyahîdir, dolayısıyla kalem ile Habeş dilberi arasında hem renk bakımından hem de boy bakımından münasebet vardır. “Mürekkep çok zamklı olmamalıdır çünkü çok zamklı mürekkep makbul olmayan bir parlaklık göstermekle beraber, kalemden güçlkle akar ve çoğu zaman kalemin ucunda donar kalırmış. Mürekkebin içerisine zamk yerine süzölmüş bal, güzel kokması için biraz da misk katılmış. Mürekkebin ve yazının parlaklığının artması için de nöbet şekeri ilave edilirmiş (Yazır, 1974: 182)”. Yazır’dan aktarılan bu bilgilerden ve “mürekkep” sözcüğünün kelime anlamından da anlaşıldığı üzere mürekkep, farklı maddelerin karişımından elde edilmektedir. Nazîr, kalemin ucunda kalan zamklı mürekkebin donup kurumasından ötürü katiplerin kalemin ucunu diliyle ıslatarak çözmesini kalemin kâtibe dudaklarını emdirmesi şeklinde düşünmüş olmalıdır zira bazı sağlık açısından zararlı olmadığı ve mürekkeplerin yalandığı “mürekkep yalamak” deyiminden de bilinmektedir.

Bir Habeş dilberidür lûtf-ile mu’tad itmîs
Emdirür leblerini kâtibe erham hâme (Nazîr, K. 8/9)

Kalemim şuh manaya ve ifade güzelliğine karşı işveli bir dilberdir. Şair burada kalem ile kendi sanatını kastetmiş ve kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Ma’nî-i şûha hüsn-i ta’bîre
Dil-ber-i şîve-kârdur kalemim (Tıflî, K. 1/11)

5.2.7.1.1. Dudak (Leb), Lal

Kalem, meğer sevgilinin lal renkli dudağının niteliklerini yazmayı arzularmış zira cevher saçan kalem sevgilinin dudağı gibidir. Sevgilinin dudağı lal kırmızısıdır, kalemin kırmızı mürekkebe batırılan ucu da kırmızıdır. Bu renk benzerliğinin yanı sıra

kalemin ucunun ikiye yarılmış olması da dudağa benzetilmektedir. Dolayısıyla Fuzûlî bu beyitte kalem ile dudak arasında renk ve şekil bakımından münasebet kurmuştur.

Meger diler sıfat-i lâ'î-i yâr ide tahrîr

Ki lâ'î-i yâr kimidür güher-nisâr kalem (Fuzûlî, K. 33/2)

Kalemim, fikirlerin şuh tabiatlı güzelinin cevher saçan dudağıdır. Kalemin ucunun ikiye yarılmış olması şekil bakımından dudağa benzetilmektedir, ayrıca kırmızı mürekkep ile kullanılan kalemin uç kısmının kırmızı olması da kalem ile dudak arasındaki benzerliği artırmaktadır. Şair de bu benzerlikleri göz önüne alarak kaleminin ucunu sevgilinin cevher saçan dudağı olarak tasavvur etmektedir.

Şâhid-i şûh-tab' -ı efkâra

Leb-i gevher-feşândur hâmem (Vahyî, K. 10/8)

“Mürekkebin çok zamklı olmamasına dikkat etmelidir. Çünkü makbul olmayan bir parlaklık göstermekle beraber, kalemden güçlkle akar ve ekseriya kalem ucunda donar kalır. Zamk yerine süzölmüş bal, güzel kokması için biraz misk de ilave ederler. Nöbet şekerini ilave edilirse parlaklık yapar (Yazır, 1974: 182)”

Kalemim, söze geldikçe ağızından şekerler akıtır, sevgilinin dudağı gibi tatlı dillidir. Yukarıdaki beyitlerin açıklamalarında da belirtildiğı üzere kalemin ucu şekil bakımından dudağa benzetilmiştir. Mürekkep, adından da anlaşılacağı üzere farklı maddelerin karışımından elde edilmektedir. Yazır'ın yukarıdaki açıklamalarına göre mürekkebin içerisine bal ve nöbet şekerini gibi tatlı maddeler de ilave edilmektedir. Dolayısıyla şair de “şekerler akıtır ağızından, şîrîn-zebândır” derken mürekkebin içerisindeki balı ve nöbet şekerini de düşündürmüştür.

Söze geldikçe şekerler akıtır ağızından

Lâ'î-i dilber gibi şîrîn-zebândır kalemim (Fennî, G. 224/9)

5.2.7.1.2. Gamze, Ebru

Gamze ve ebru divan edebiyatının güzelinin en önemli ve en çok anılan güzellik unsurları arasında yer almıştır. Kalemîyelerdeki beyitlerde gamze ile kaş çoğu zaman birlikte anılmış ve bu ikili ile kılıç ve kalem arasında çeşitli yönlerden benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Kalem ile ebru arasındaki münasebet kalem ile gamze arasındaki münasebetten daha fazladır. “Kalem kaş, kalem gibi kaş” benzetmeleri edebiyatımızın birçok döneminde sıkça kullanılmıştır. Renk ve şekil bakımından benzerliklerinin yanı sıra kalem şairin/âşığın ifade aracıdır, ebru da sevgilinin ifade aracıdır zira sevgili âşığı ile konuşmaya tenezzül etmez, sadece bir anlık bakışı ile ona birçok şey anlatır. Mürekkebin içerisine katılan güzel kokulu maddelerden ötürü kalem de ebru gibi misk, amber kokar. Gamze ise genelde ok ve kılıca benzetilir. Gamze kılıca benzetildiğinde âşığın gönlünde şerha şerha, oka benzetildiğinde ise nokta nokta yaralar açar.

“Gamze, süzgün bakış, sevgilinin süzgün veya manalı yan bakışıdır. Divan şiirinde gamze en çok ok ve kılıca benzetilir. Gamze ok olunca yaralamak, delmek, öldürmek, avlamak gibi eylemleri üstlenir. Bir ok olan gamzenin hedefi ise can, gönül, sine, ciğer ve yürektir. Ok olan gamze temrenli veya temrensiz olarak görünebilir. Gamzenin ok oluşunun en büyük nedeni kirpik oklarından dolaydır. Gamze kılıç olduğu zaman, güzellik ve can ülkesinin kılıç zoruyla ele geçirilmesi esas alınır. Ayrıca kılıcın öldürücülüğü de unutulmamalıdır. Gamze, fitneler koparır, beladır, afettir, acımasızdır. Bazen cadı, büyücü ve sihirbazdır. Bunun da nedeni, yine fitne ve kargaşadır (Pala, 2003: 173)”

“Kaş. Sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Âdeta kaş bir fitne dükkânıdır. İçindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Sevgilinin saçı ile yakınlık kurup onu da fitneye ortak etmek ister. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu eğrilik onun hareketlerinde de vardır. Asla dosdoğru olamaz. Kaş keman (yay) ve hançer olarak da kendini gösterir. Bu durumda âşık kurban veya av olmaya hazırdır. Kaş hançer iken altındaki göz de İsmail’i andırır. Ayrıca kaş, amber kokar (Pala, 2003: 140-141)”

Kan saçan gamzesini ve kaşını gösterince kılıç ve kalem sinde yüzlerce yara açtı. Gamze ve kaş, sevgilinin en önemli güzellik unsurlarındandır; kılıç ve kalem de hükümdarın gücünü ve yüceliğini gösteren önemli araçlardır. Sevgili gönül ülkesinin hükümdarı olduğu için onun kaş ve gamzesi ile kılıç ve kalem arasında münasebet kurulmuştur. Ayrıca sevgili, tıpkı hükümdarların kılıç ve kalem kullanarak ülkeler fethetmesi gibi, kaş ve gamzeleriyle âşığın gönlüne saldırır, orayı fetheder ve âşığın gönlünü kontrolü altına alır. Kaş gerek şekil gerekse renk bakımından kaleme benzemektedir, ayrıca sevgilinin kaş da kalem gibi amber kokar. Gamze ise yaralayıcı, öldürücü, can alıcı özelliklerinden ötürü kılıç gibidir. Dolayısıyla kaş ile kalem, gamze ile kılıç arasında ilgi kurularak leff ü neşr yapılmıştır.

Gösterince ebruvân u gamze-i hûn-bârını

Sînde sad-yâre açdı tâ ciger seyf ü kalem (Abdî, K. 24/36)

Kaşın kalemi ile gamzenin kılıcı birleşirse kılıç ve kalemin tehlikeye düşmesinden korkulur. Yukarıdaki beytin açıklamasında da belirtildiği üzere hükümdar kılıç ve kalemle ülkeleri fetheder, sevgili ise kaş ve gamzesiyle. Sevgili en yüce, en güçlü, en ulaşılmaz hükümdardır. Onun kaş ve gamzesi karşısında hiçbir hükümdarın kılıç ve kalemi duramaz. Buradaki kılıç ve kalem ile ilim ve askerî güç de düşünülebilir; bu durumda da sevgilinin kaş ve gamzesine hedef olan kişi ister âlim olsun ister en kuvvetli kişi, yine çaresiz kalacak ve gönül ülkesini sevgiliye kaptıracaktır.

Hâme-i ebrû ile birleşse tîg-ı gamzesi

Korkulur ki ola dûçâr-ı hatar seyf ü kalem (Abdî, K. 24/37)

Kılıç ve kalem, sevgilinin ucu sivri gamzesinden ve kaşından düşmanı yenmeyi/yok etmeyi her sabah çalışıp öğrensin. Sevgili gönül ülkesinin hükümdarıdır, kaş ve gamzesi onun önemli silahlarındandır. Bu silahlar kılıç ve kalemden daha güçlüdür, bundan ötürü kılıç ve kalem kaş ve gamzeden ders almalıdır. Gamze-kılıç, kalem-kaş arasında münasebet kurularak leff ü neşr yapılmıştır.

Kahr-ı hasmı ebruvân u gamze-i ser-tîzden

Meşk ü ta' lîm eylesinler her seher seyf ü kalem (Abdî, K. 24/41)

Kalem ve kılıç gamze ve kaş gibi birbirine yakın olursa, ülkelerin yüzü güler. Sevgilinin gamzesi ve kaşları birbirine yakındır ve bu ikili daima birlikte hareket eder. Şair de bu beyitte kalem ile ilmiye ve kalemiye sınıfını, kılıç ile de seyfiye sınıfını kastetmektedir; ilim sahibi kişiler ile askerler birlikte hareket ederse halkın yüzünün güleceğini belirtmiştir.

Hulâsa rûy-ı memâlik güler eger bunlar

Olursa gamze vü ebrû gibi ikisi karîn (Sâkıb, K. 30/18)

Sevgili, kendini beğenme kılıcıyla gönlü kalem gibi yardığı zaman onun kaş ve gamzesine kalem ve kılıç dediler. Bu beyitte kaş ile kalem (renk ve şekil bakımından), gamze ile kılıç arasında ilişki kurulmuştur.

Tîg-ı nahvetle kalem-veş dil-i çâk itdüğü dem

Didiler gamze vü ebrûna senün tîğ u kalem (Nazîm, Divan 4, K. 20/I/1)

Kılıç ve kalem gönül alan kaşların şekline büründü, paha biçilemez nitelikte olan kılıç ve kalem güzellik şahının yanına kondu. Şair kılıç ve kalem ile sevgilinin kaşları arasında ilgi kurmuştur. Kılıç ve kalem (askerî güç, ordu ve âlimler) hükümdarlar için güç sembolüdür; kılıç ve kalemin güzellik şahının yanına konması bundan dolayıdır.

Oldı şekl-i ebrûvân-ı dil-rübâ seyf ü kalem

Kondı nezd-i şâh-ı hüsne bî-bahâ seyf ü kalem (İhyâ, G. 199/1)

Şairler kılıç ve kalemi gamze ve kaşlara benzettiğinden beri halk kılıç ve kalemi el üstünde tuttu ve onları yüceltti. Şair kılıç ve kalemin doğal olarak elde tutulmasını, onların gamze ve ebrusuna benzetilmesine bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır. Ayrıca kalem renk, şekil ve güzel kokması bakımından kaşa benzetilmektedir. Kamış kalemlerin uç tarafı eğri bir şekilde kesilmektedir, yine bu kısım mürekkebe batırıldığında rengi kaş gibi siyah olur. Mürekkebin içerisindeki kokulu maddelerden ötürü de kaşın amber kokması gibi o da güzel kokar.

Şâ'irân teşbîh idelden gamze vü ebrûsına

Tutdı nâs el üzre buldı i'tilâ seyf ü kalem (İhyâ, G. 199/3)

Ey kalem, âşıkların sinesini yardım, bu davranışınla güzellerin gamzelerini mi kıskandırıyor? Şair kaleme seslendiği bu beyitte kalem ile gamze arasında âşıkların gönlünü yarması bakımından ilgi kurmuştur. Gamze, âşığın gönlünde bir kılıç gibi şerha şerha yaralar açar, kalem de yazdığı şiirlerle âşığın gönlüne dokunarak onun yaralarını arttırır.

Sîne-i 'uşşâkı etdin şerhadâr

Gamze-i hûbâna reşk-efzâ mısın (Abdî, TRH. 23/20)

Kılıç ve kalem din ve devletin yüzündeki iki kaştır, senin devrinde yedi ülkeyi fethetmek için işaret verdi. Şair bu beyitte kılıç ile seyfiye sınıfını, kalem ile de ilmiye ve kalemiye sınıfını kastetmiştir. Ayrıca “Kılıç ve kalem din ve devletin yüzündeki iki kaştır.” diyerek kılıç ve kalemin “ordularının ön saflarındaki iki güç” olduğunu ifade etmiştir. Kaşların eğri oluşu ve saldırıya geçmek üzere çatılmış hâli düşünülerek savaş birliklerinin “hilal taktiği” tasavvur edilmiştir.

İtdi devrinde işâret feth-i heft-i kişvere

Dîn ü devlet cebhesinde ebrûvân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/30)

5.2.7.1.3. Zülûf, Kâkûl

Zülûf ve kâkûl divan edebiyatının güzelinin en önemli ve en çok anılan güzellik unsurları arasında anılmıştır. Kalemîyelerdeki beyitlerde zülûf ve kâkûl ile kalem arasındaki ilişki renk ve şekil bakımından benzerliklerinin yanı sıra ikisinin de güzel kokumasından dolayıdır. Zülûfün misk, amber kokması gibi kalem de mürekkebin içerisine katılan güzel kokulu maddelerden ötürü misk, amber kokar.

Kalem kâkûlü, zülûfünün kokusunu yayarsa eğer, her büklümünü Hıta miski eylesin. Hıta, miskiyle meşhur bir yer adıdır. Sevgilinin zülûfleri misk kokuludur. Kalem de mürekkebe batırılan kısmı mürekkebe karıştırılan misk ve amber gibi kokulardan dolayı güzel kokmaktadır. Koku benzerliğinin yanı sıra sevgilinin zülûf de kalemin ucu da siyahtır. Şair de bu benzerlikleri kullanarak kalem ile kâkûl arasında münasebet kurmuştur.

Her bir şikencin eyleye bir nâfe-i Hotan
Neşr itse bûy-ı zülfin eger kâkûl-i kalem (Vahyî, G. 179/3)

5.2.7.1.4. Kirpik (Müje ve Müjgân)

Kirpikler sevgilinin önemli güzellik unsurlarındandır. Divan edebiyatında çoğu zaman oka ve yer yer de kılıca benzetilmiştir. Kalem şiirlerinde ise kalemle kirpik arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur, hatta bu benzerlik gözün hokkaya, gözyaşının da mürekkebe benzetilmesiyle pekiştirilmiştir. Kirpiklerin kalem ile ilişkilendirildiği bazı beyitlerde kaş ile kirpikler birlikte ele alınmıştır.

Bakışlarının kılıcı ve kirpiklerinin kalemi öldürür, bu durumda insan kılıç ve kalem gibi nasıl kan ağlamaz? Sevgilinin bakışı (gamzesi) kılıç gibi, hatta kılıçtan daha öldürücü etkiye sahiptir; sevgilinin kirpikleri de ok gibi öldürücüdür. Kalem şekil bakımından sevgilinin kirpiklerine (oklarına) benzemektedir. Kalemin uç kısmından damlayan (kırmızı) mürekkep “kan ağlamak” şeklinde tasavvur edilmiştir.

Öldürür tîg-ı nigâhun kalem-i müjgânun
Nice kan ağlamasun tîg u kalem-veş âdem (Nazîm, Divan 4, K. 20/I/5)

Kirpik ve kaşlar âşığı neredeyse öldürecekti, bundan ötürü insanların onlara kılıç ve kalem demesi uygundur. Şair, sevgilinin kirpik ve kaşlarının âşık öldürücü olması ile kalem ve kılıç arasında münasebet kurmuştur.

İde yazdı ‘âşıkı müjgân ü ebrûlar helâk

Halk-ı ‘âlem anlara dirse revâ seyf ü kalem (İhyâ, G. 199/2)

Sevgilinin yolunun toprağında her an remil vurmak (kum falı bakmak) için gözbebeğimi hokka, kirpiğimi de kalem edinmişim. Gözbebeği şekil bakımından hokkanın ağzına, kirpikler de kaleme benzemektedir. Şair bu benzerliklerden yararlanarak sevgiliden haber alabilmek için, kalemin hokkaya batırılması gibi, kirpiklerini gözbebeğine batırıp kum falı baktığını ifade etmiştir.

Gerd-i râhında habîbün dem-be-dem reml urmaga

Mukle-i çeşmi devât idinmiş[em] müjgân kalem (Fakîh, G. 63/3)

5.2.7.1.5. Boy, Kamet

Divan şiirinde sevgilinin boyu kalem gibi düzgün, incecik ve uzundur. Ayrıca beli de inceiktir, kamış kalemin de üzerindeki boğumlara doğru incelmesi sevgilinin beline benzemektedir. Bu münasebetlerden dolayı kalemiyyelerdeki beyitlerde kalem ile sevgilinin boyu arasında şekil bakımından benzerlikler kurulmuştur.

Kalem, servi boylu şuh bir sevgili ile aynı boyda olduğu için sözünü uzattı da uzattı. Kalemin, sevgilinin boyuna benzediği, onunla aynı boyda olduğu için böbürlenip sözünü uzattığı tasavvur edilmiştir.

Bir serv boylu şûh ile hem-sâkdir diye

Artırdı kâmet-i sühanı dem-be dem kalem (Mâhir, G. 132/9)

Bu gül bahçesinde özgür bir şekilde dolaşan şimşir boyluyu yaş/taze (küçük) hâliyle ekmem zira kalemin arzulan sevgilinin uzun boyudur. Kalem, kamışlıktan kesildikten sonra kurutulur ve bir dizi işlemde geçirilir. Yeşil, taze hâliyle kullanılmaz. Şair de bu durumu kastederek bu gül bahçesinde (şiirlerin olduğu/kitapta, kâğıtta) “kalemimi yaş iken kullanmam” demiştir.

Bu gülşende yaş ekmem kadd-i şimşâd-ı ser-âzâde

Nigâr-ı maksadın bir kâmet-i bâlâsıdır hâmem (Abdî, G. 245/5)

5.2.7.1.6. Engüşt (Parmak)

Kalem isterse kıskançlıktan vücudunu/bedenini yarsın sonuçta sevgilinin parmağına benzeyemez. Şair sevgilinin parmağı ile kalem arasında şekil bakımından benzerlik ilgisi kurmuştur. Kalemin bedenini yarması ile ucundaki şak kastedilmiştir.

Çak eylesin vücûdunu isterse reşkle

Engüşt-i yâre benzeyemez mâ-hasal kalem (Rahmî, G. 90/2)

“Âşığım, parmağını öpmeyi yasaklama bana!” dedim, güldü ve “Şarap içip sarhoş olana kalemin (parmağımı öpmenin) ne etkisi olur ki?” dedi. Sevgilinin cevabındaki “kalem” sözcüğü ile sadece sevgilinin parmağı kastedilmiş gibi görünüyor, oysa Ziyâ’î’nin (ölüm tarihi 1584), yaşadığı yüzyıldaki şarap yasaklarını⁶⁹ konu edindiği düşünülürse “kalem” sözcüğünü “Padişah fermanı, kanun, yasa” gibi anlamları çağrıştıracak şekilde kullandığı da söylenebilir. Ayrıca parmak-kalem, menmey sözcükleri ile leff ü neşr yapılmıştır.

‘Âşıkam barmagunı öpmege men’ itme didüm

Gül di n’eyler didi mest-i mey-âşâma kalem (Ziyâ’î, K. 6/13)

Kalem senin parmaklarına, kılıç da kirpiklerine benzemek isterse kalemi parçalarım, kılıcı da ipe çekerim. Kalem ile parmak arasında şekil benzerliği bakımından ilgi kurulmuştur. Ayrıca şair “kalem senin parmağına benzemek isterse ben de onu parelerim” derken kalemin bozulan ucunun, kalemtıraş aracılığıyla yontularak düzeltilmesini düşündürmüştür.

Öykinürse kalem ü tîg benân u müjene

Kalemi pâreleyem tîgı dahı bende çekem (Ulvî, K. 14/34)

5.2.7.2. Âşık

Kalem karanlık zindana girip tutsak olsa buna şaşmamak gerekir zira aşırı sevgiden dolayı divane olmuştur. Şair bu beyitte karanlık zindan ile içi mürekkep dolu

⁶⁹ Kanunî Sultan Süleyman’ın bir fermanıyla İstanbul’a şarap getiren gemiler İstanbul’la Galata arasındaki limanda yakılmış (966/1538), yalnız işret değil, saz ve sözler de yasak edilmiştir. Meyhaneler kapatıldığı gibi batınî taifelerden kalenderler de sürülüp memlekette çıkarılmıştır (Onay, 2016: 386).

hokka arasında ilgi kurmuştur. Kalemin hokkaya girip mürekkebe batması ve şiir yazması şair tarafından divane (âşık) olmak şeklinde tasavvur edilmiştir. Ayrıca “mahbes-i târîk”e (hokkanın içine) giren kalem “fart-ı sevdâ (aşırı siyah)” hâline gelir zira sevda sözcüğünün bir anlamı da siyah demektir. Şairin beyitteki tasavvuru, delilerin zincire vurulup karanlık bir yere kapatıldığını da hatırlatmaktadır.

Kayda girse ne ‘aceb mahbes-i târîk içre

Fart-ı sevdâ ile olmuş yine dîvâne kalem (Âsım, K. 11/12)

Kalem, yüzün iki yanına dökülen dağınık zülüflere âşık olmuş sanki, bundan dolayı gazelin matla beytini her zaman “hatt-ı şikeste⁷⁰” ile yazar. Şair, bu yazı çeşidinde bazı harflerin (kuyruk kısmı kâseye benzeyen kaf, sin, nun, sad...) yuvarlak ve aşağı doğru uzunca yazılması (Alparslan, 2007: 14) ile bukle bukle olan ve aşağı doğru sarkan zülûf arasında şekil bakımından benzerlik münasebeti kurmuştur. Sevgilinin zülûflerine benzetilen matla beytinin yazımına farklı bir özen gösteren kalemi de âşığa benzetmiştir.

Hep gazel matla ’ını hatt-ı şikesteyle yazar

Mâ’ il olmuş gibi zülfeyn-i perîşâna kalem (Âsım, K. 11/5)

Kalemim, sürekli mürekkep akıtır, sanki ağlayan âşıkların gözüdür. Kalemin ucundan akan “eşk-i hat” ile kastedilen mürekkeptir, şair de bunu âşığın gözyaşı olarak tasavvur etmiştir.

Dem-be-dem eşk-i hat revân eyler

Dîde-i ‘âşıkândur hâmem (Vahyî, K. 10/3)

Sır gibi saklanan başını terk edenler üstün vasıflılardan kabul edilir, bundan ötürü kalemim korkusuz ve nüktedan bir âşıktır. Kamışlar kalem hâline getirilirken başları kesilir, şair de bundan ötürü kalemi “başını terk eden, korkusuz âşık” olarak tasavvur etmiştir.

---

⁷⁰ Şikeste Nesta’lik. “Kırık nesta’lik” anlamına gelen bu yazı, nesta’lik yazının kâtip ve hattatlar tarafından süratle ve kaideleri kırılarak yazılması sonucunda XI. (XVII.) yüzyıl ortalarında Safeviler devrinde ortaya çıkmış, kısa zamanda benimsenmiş, genellikle devlet dairelerindeki yazışmalarda ve günlük yazılarda kullanılmaya başlanmıştır. Birleşmeyen harfler bu yazıda birbiriyle ve başka harflerle birleşir. Kelimeler kısa yazılır, bir kelime diğer kelimeye bağlanır. Kâseye benzeyen sin, kaf ve nun gibi harfler iki şekilde, yani yuvarlak ve takriben nesih yazısındaki gibi fakat aşağı doğru uzun; dikey harfler kısa; yatay harfler ise uzunca yazılır (Alparslan, 2007: 14).

İdenler terk-i ser-i râz mezâyâdan olur gûyâ

Anun çün nükte-dân bir ‘âşık-ı ser-bâzdur hâme (Sabîh, G. 270/4)

5.2.7.2.1. Âşığın Gönlü

Şairler tarafından kalemin içinin aşk, sevgilinin/memduhun nitelikleri, ayrılık acısı, dert, keder gibi birçok konu ile dolu olduğu düşünülmektedir. Şair, kendi gönlü ile kalem arasında münasebet kuracaksa kaleminin içini aşk acısı, ayrılık, gam, keder ile dolu olarak tasavvur eder.

Gönlümün kırık kalem gibi olması şaşılacak bir şey değil zira yüreğim de kalem gibi, dert ve kederlerle doludur. Şair kalemin içini dert, keder dolu olarak tasavvur etmiş ve gönlünü kaleme benzetmiştir.

Olsa sınık kalem bigi gönlüm ‘aceb değül

Zîrâ kalem bigi yüreğüm pür-gam u elem (Rıdvân, G. 547/3)

Nizâmî, eğer senin güzelliğinin vasfını yazmaya başlasa; içtenlikle gönül defter, can da kalem olmak ister. Şair bu beyitte kalem sözcüğüyle kendi sanatçı kişiliğini kastetmiş ve kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Hüsnünün vasfın Nizâmî yazmağa kılsa şürû‘

Cân u dilden dil diler kim defter ola cân kalem (Nizâmî, G. 77/7)

5.2.7.2.2. Âşığın (Şairin) Dili

Şairler söylemek istediklerini kalem ile dile getirdikleri için kalemi kendi dilleri, sözcüleri olarak tasavvur etmişlerdir.

Ey kalem, gönlümün sesinin nağmeler söyleyeni ol ve sen ey güzel dizelerin bestekârı benim dilim ol.

Ey hâme nağme-rîz-i nevâ-yı nihânum ol

V’ey nakş-beste satr-ı hüner sen lisânum ol (Hâlis, G. 100/1)

Bazen sevgilinin gamzelerinin övücüsü olur, o anlarda sanki kılıcın cevheri ve şairlerin dilidir.

Gamze-i yâr sitâyîş-ger olup ahyâna
Cevher-i tîg zebân-ı şu ‘arâdur gûyâ (Sâlik, G. 13/7)

5.2.7.2.3. Âşığın Saç Teli, Kıl

Dermansız vücudumdaki bütün kıllar baştan başa kalem olup senin lütfuna olan şükürlerimi kıyamete kadar gökyüzüne yazacaktır. Âşık Çelebi, “Nişancı Beg Hazretlerine” adlı kasidesinden alınan bu beytinde Nişancı Beg’e olan minnettarlığını dile getirmektedir. Şairin kalem ile kıl arasında münasebet kurması, hattatların ince yazıları yazmak için kullandıkları kıl kalemleri hatırlatmaktadır.

Safha-ı âfâka yaza şükr-i lutfun haşre dek
Cism-i zârumda olup her muy ser-tâ-ser kalem (Âşık, K. 7/38)

5.2.7.2.4. Âşığın Kirpikleri

Âşığın kirpikleri ile kalem arasındaki münasebet her ikisinin de âşığın gözyaşlarının sırrını, âşığın içindeki acıları bilmesiyle ilgilidir.

Eğer gözyaşlarımın sırrını öğrenmeseydi kirpiklerim, yarılıp da kalem olmazdı. Beyitte geçen “şak olmak” ifadesiyle kamış kalemlerin uç kısmının ikiye yarılması kastedilmektedir. Şair, kalemin normal şartlarda da ağzının yarık olmasını, kendisinin gözyaşlarının sırrını öğrenmesine bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Seyl-i eşkim sırrına ger olmasa mahrem kalem
Şakk olup olmaz idi bu müjgen-i dîdem kalem (İ. Hikmetî, G. 412/1)

Senin ayva tüylerinin vasfını, gönül sayfasına yazmak için gözümün bebeğini divit, kirpiği de kalem edinmişim. Şair bu beyitte sevgiliye olan aşkını, onun niteliklerini gönül sayfasına yazarak ifade etmiştir. Bunu yaparken gözbebeği ile hokka, kirpik ile kalem arasında şekil bakımından ilgi kurarken gözyaşı ile de mürekkep arasında benzerlik ilgisi kurmuştur.

Hattunun vasfin gönül levhine tahrîr itmege
Mukle-i çeşmüm devât idinmişem müjgân kalem (Nizâmî, G. 77/5)

5.2.7.2.5. Âşığın Boyu

Belinde kılıcını, elinde kalemini gördüğümden beri ey sevgili, sonunda kalem boyum kılıç gibi eğildi. Âşık, sevgiliyi görmeden önce, boyu kalem gibi dimdik ve düzdür; sevgiliyi görüp onun aşkına tutulduktan sonra ise kılıç gibi eğilmiştir.

Belde tîgun kalemün elde görelden cânâ

‘Akıbet tîg gibi itdi kalem kaddimi⁷¹ ham (Nazîm, Divan 4, K. 20/I/6)

5.2.8. El, Parmak

Kalem, Allah’ın birliğine inananların işaret parmağıdır. İşaret parmağı nasıl Allah’ın birliğine işaret ediyorsa kalem de şiirle (yazıyla) Allah’ın birliğine işaret eder. İşaret parmağıyla kalem arasında hem şekil hem de dinî işlev bakımından ilgi kurulmuştur.

Hâmedür dest-i muvahhiddeki sebbâbeye dâl

Ki ider nazmla tevîd-i Hudâvend-i Cefîl (Müsellem, G. 102/4)

Parmaklarının yansımaları gören herkes gözlerimizde kirpik yerine kalem biter sandı. Şair bu beyitte kalem ile memduhun parmakları arasında münasebet kurmuştur. Katiplerle ilgili bir kasideden alınan bu beyitte şair dolaylı olarak katiplerin kalemlerle ne denli fazla meşgul olduklarına göndermede bulunmuştur zira parmaklar kaleme dönüşürken gözde de sadece onun yansıması vardır.

Barmaklarının ‘aksi ile sandı her gören

Müjgân yerine gözlerimizde biter kalem (Balî, K. 13/8)

Kalemim, kem gözlere ve kötülükler yapan düşmana kaygı tırnağıdır. Bu beyitte kalem, parmağın bir unsuru olan tırnak ile münasebet içerisinde kullanılmıştır. Tıflî kalemin ucu ile tırnak arasında şekil bakımından benzerlik kurmuş ve kaleminin kötülükler yapan insanlar/düşmanlar için kaygıya neden olduğunu söylemiştir.

---

⁷¹ Metnin alındığı çalışmada “kalem-i kaddini” şeklinde tamlama olarak geçen bu sözcükler, vezin ve anlam açısından daha uygun olacağından ötürü tarafımızca “kalem kaddini” şeklinde tamlama yapılmamış olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca gelenek gereği “kılıç gibi eğilen boy” sevgiliye değil, âşığa aittir. Yani âşık, sevgiliyi belinde kılıç, elinde kalemlerle gördüğünden beri, âşığın beli kılıç gibi eğilmiştir. Bu gerekçelerden ötürü “kalem-i kaddini” sözcükleri tarafımızca “kalem kaddini” şeklinde değerlendirilmiştir.

Çeşm-i bed-gûya hasm-ı bed-kâra
Nâhun-ı hârhârdur⁷² kalemim (Tıflî, K. 1/33)

5.3. SOSYAL HAYATA DAİR UNSURLAR VE KALEM

5.3.1. Resmî, Gayr-ı Resmî Görevler, Meslekler, Meşguliyetler ve Tipler

5.3.1.1. Kethüda

Zengin kişilerin ve devlet büyüklerinin hizmetiçiliğini yapan, emirlerinde çalışan hizmetçilik veya kahyalık gibi işler yapan kişilerdir. Kalemîyelerde kalem genellikle memduhun kethüdası olur.

Can alıcı kılıç, askerlerin ve ordunun komutanıysa, kalem asrın fatihine kethüda⁷³ olur.

Serdâr-ı cünd ü ceysi ise tîg-ı cân-sitân
Kişver-güşâ-yı ‘asra olur kethüdâ kalem (Abdî, K. 22/2)

5.3.1.2. Vezir

Kalemîyelerde geçen vezirler, genellikle kendilerine kaside sunulan (memduh) kişilerdir. Bunlar dışında, kalem ile Hz. Süleyman’ın meşhur veziri Asaf arasında sıkça münasebet kurulmuştur. Asaf ile ilgili beyitler “Hz. Süleyman” başlığı altında ele alınmıştır. Asaf ve nadiren başka vezirlerle kurulan ilgiler genellikle memduhu övmek üzerinedir. Örnek olarak aşağıdaki beyte bakılabilir.

Kalem, cihana düzen veren Asaf ve Nizamü’l-mülk’ten (Mustafa Çelebi’ye) yadigâr kalmıştır.

⁷² Metnin alındığı çalışmada “Nâhun-ı hâr-ı hârdur” şeklinde geçen bu tamlama tarafımızca “Nâhun-ı hârhârdur” şeklinde değerlendirilmiştir.

⁷³ “Büyük devlet adamlarıyla zenginlerin işlerini gören adam hakkında kullanılır bir tabirdir. Halk arasında “kâhya” denilirdi. Kethüdalar ilkin sadrazamların hususi adamları iken sonraları devlet ricalinden seçilmeleri münasebetiyle mevkileri yükselerek devlet hizmetine geçirilmeleriyle “kethüda bey” namını almışlar ve Üçüncü Ahmet zamanında sadrazamın muavini gibi bir vaziyet hasıl olduğundan dâhiliye nazırı makamında tutulmuşlardır. Bu suretle Bab-ı Ali ricalinden olan kethüda beyin kalemi, kâtipleri vardı (Pakalın, 1993: 2/251)”.

Virüb nizâm-i cihan Âsaf ü Nizâmü'l-mülk
Gidüb cihanda sana kaldı yâd-gâr kalem (Fuzûlî, K. 33/33)

5.3.1.3. Ferman Yazıcısı

Padişah tarafından verilen emirleri içeren yazılı bir belge olan fermanın kalem aracılığıyla yazıya geçirilmesinden dolayı kalem ferman yazıcısı olarak nitelendirilmiştir.

Kalem ferman yazardı, kılıç baş keserdi; ikisi bir anda düşmanı heder ederdi.
O yazardı hükme fermân bu ederdi kat´-ı ser
Düşmeni eylerdi yek-demde heder seyf ü kalem (Abdî, K. 24/3)

5.3.1.4. Ferman-ber

Fermanber, emirlere itaat eden demektir. Kalem de baş aşağı tutularak kullanılmasından dolayı sahibinin emirlerine karşı başını eğen ve emirlerini yerine getiren bir varlık olarak tasavvur edilmiştir.

Kalemin başını kesip dilini bin defa yarsan bile kalem senin hükümlerine boyun eğip emirlerine itaat eder. Kamış kalemlerin baş kısmının kesilmesi, dil diye tabir edilen uç kısmına şak açılması ve yazı yazarken kalemin baş aşağı tutulması olağan bir durumdur. Şair de bu durumu “Sen kalemin başını da kessen, dilini de yarsan o senin emirlerine baş eğer.” diye ifade ederek hüsn-i talil yapmıştır.

Başını kat´ eyleyüp bin kerre yararsan dilin
Hükmüne baş indirür emrüne fermân-ber kalem (Âşık, K. 7/23)

5.3.1.5. Kul, Bende

Kalem, para karşılığında alınmış makbul bir kuldur, başı kesilse bile kaçmaz.
Alınmış ahça ile bir kulundurur makbûl
Başın eger keseler eylemez firâr kalem (Fuzûlî, K. 33/35)

5.3.1.6. Molla, Kadı

Ey kalem, bütün akıl sahipleri senden ders alır, yoksa sen medresedeki molla mısın? İlimlerin kalem aracılığıyla yayıldığı, öğrenildiği göz önüne alınarak tecahül-i arif sanatı aracılığıyla kalemin ilim dağıtan bir molla olduğu tasavvur edilmiştir.

Ders alır senden bütün ehl-i hired

Medrese-nişîn olan mollâ mısın (Abdî, TRH. 23/6)

Siyaset (yönetim) başıboş bırakılırsa onun selameti, canı için kalem bir kadı hükmünü alır zira bu kadı'nın kan saçan fetvalarını yazandır.

Bir siyâset mutlak olsa mutlaka cânı için

Kâzi-i fetvâ-nüvîs-i hûn-feşânıdır kalem (Şâkir, K. 7/36)

5.3.1.7. Peyk (Postacı)

Kalem, “Kün fe-kânı”nın manasını güzel bir şekilde işaret eder zira o haberler/bilginler âleminin habercisi, postacısıdır.

Manâ-yı Kün fe-kânı işâret eder zihî

Peyk ü berîd-i 'âlem-i ahbârdır kalem (Eşref, K.15/5)

5.3.1.8. Ressam

Kalem bir ressamdır (heykeltıraştır) fakat yüz yıl da uğraşsa sevgilinin suretini çizmeyi başaramaz.

Eger cefâ çeke sûret nigârdan yüz yıl

Dimen çeke sıfat-i sûret-i nigâr kalem (Fuzûlî, K. 33/3)

5.3.1.9. Meddah

Meddahın kelime anlamı öven, metheden demektir. Kalemîyelerdeki beyitlerde de genellikle bu anlamıyla kullanılmıştır.

Sevgili, âşığı ne kadar hakir görse de âşığın kalemi daima sevgili için övücü, methedici olur.

Ne kadar olsa o meh şiveger-i istihkâr
Olur ana kalemim esniye-h^vân-ı i'zâz (Abdî, K. 3/2)

Kalem, Cebrail'in kendisine hizmetkâr olduğu Hz. Muhammed'in vasıflarını ezberlemiş, ezelden beri onun meddahıdır.

Öyle Peygamber ki hizmetkârıdır Rûhû'l-emîn
Ez ezel meddâhıdır evsâfın ezberler kalem (Fennî, K. 24/33)

2.2.5.1.10. Kâtib, Yazıcı

Kalemim, o seçilmiş Nebi'nin tuğrasının yazıcısıdır. Beyitte geçen "Nebi-i mücteba(seçilmiş Nebi)" Hz. Muhammed'dir. Şair kalemini Hz. Muhammed'in tuğrasının yazıcısı olarak gösterip kalemine kutsiyet atfetmektedir.

Kim olmaz 'Abdiyâ fermâyız hükm-i mu'allâsı
Nebî-i müctebânın râkım-ı tuğrâsıdır hâmem (Abdî, G. 245/7)

5.3.1.11. Gencur (Hazine Bekçisi)

Kalemiyelerdeki beyitlerde kalem genellikle mana hazinesinin bekçisi olarak ele alınmıştır.

Kılıç ve kalem devlet kanunlarını düzenleyendir, dinin sınırlarına vakıftır ve dünyaya bekçidir.

Nâzım-ı kânûn-ı devlet vâkıf-ı esrâr-ı dîn
Devr-i 'adlinde cihâna pâs-bân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/25)

Kalemim, gizli anlamların hazinesinin bekçisidir, ifade güzelliğinin yüce makamına sahiptir.

Hâzin-i genc-i me'ânî-i nihândır kalemim
Hâ'iz-i mertebe-i hüsn-i beyândır kalemim (Fennî, G. 224/1)

5.3.1.12. Mutrıb, Hanende (Hunyager), Ramışger

Kalemiyyelerde kalem ile çalgıcı arasındaki münasebet kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sestem dolaydır. Şair kalemin gıcirtısını çalgıcının nağmeleri kadar güzel bulur.

Kalem, meclise gelip de çalgıcı olursa onun kâğıt üzerinde gezerken çıkardığı gıcirtı çalgıcının nağmesi gibi olur.

Nagme-i mutrib gibi olur sarîr-i dil-küşâ⁷⁴

Çün gelüp bezm-i beyâna ola râmiş-ger kalem (Âşık, K. 7/32)

Kalem, gönül sazını başlatmak isteyen ney gibi, eğlence merkezinin sıra dışı şarkıcısıdır. Kalem ile ney arasında şekil bakımından benzerlik bulunmakla birlikte, ikisi de kamıştan yapılmıştır; ayrıca kalem de ney de eğlence ve şiir meclislerinin önemli enstrümanlarındandır. Şair kalem ile ney arasındaki bu münasebetlere dikkat çekip kalemi eğlence meclisinin şarkıcısı olarak tasavvur etmektedir.

Nây-veş kasd-ı ser-agâz rübâb-ı dil olup

Turfe hunyâ-ger-i kânûn-ı safâdur gûyâ (Sâlik, G. 13/4)

Ey kalem, gönül meclisinde çalgıcı ol; nüktedanların aklına sarhoşluk veren ol. Neşâtî kaleme seslendiği bu beyitte onun çalgıcı olmasını istemektedir, kalem ile çalgıcı arasındaki bu münasebet kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı ses ile alakalıdır.

Râmişger-i bezmgâh-ı cân ol

Mestî-dih-i ‘akl-ı nüktedân ol (Neşâtî, M. 3/14)

5.3.1.13. Meşşata

Meşşata, kelime anlamı olarak gelini süsleyen kişi demektir. Beyitlerde kalem meşşata olarak tasavvur edilmiştir. Meşşata nasıl gelini süslüyorsa kalem de anlamı, şiiri veya genel olarak eseri süsleyen varlık olarak ele alınmıştır.

Kalem, kılı kırk yarararak noktayı bile şerh ederken anlamları gelin gibi süsleyen olsa uygundur.

⁷⁴ Metnin alındığı çalışmada “sarîri dil-küşâ” şeklinde geçen sözcükler, anlam bütünlüğünün sağlanması için tarafımızca “sarîr-i dil-küşâ” şeklinde değerlendirilmiştir.

Kılı kıldan ayırır şerh-i nükât eyler iken
Olsa ma' nâlara meşşâta sezâdır hâmem (Re' fet, G. 109/3)

Kalemim, yeni mazmuna güzel bir yazıyla süs verir, sanki ifadelerin güzel yüzünü süsleyen gelin süsleyicisidir. Şair bu beyitte kalemi bir gelin süsleyicisine benzetip fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Tâze mazmûna verir hüsnü rakamla ziynet
Sanki müşâta-i dildârı⁷⁵ beyândır kalemim (Fennî, G. 224/16)

5.3.1.14. Gavvas (Dalgıç)

Kalem ile dalgıç (gavvas, gavta-zen) arasındaki münasebet kalemin anlam denizinde dalgıç olarak tasavvur edilmesiyle alakalıdır. Dalgıç denizin derinliklerine dalarak incileri nasıl çıkarırsa kalem de mana denizinin derinlerine dalarak oradan inci değerindeki manaları/mazmunları bulup çıkarır.

Kalem, mana denizine dalgıç olduğunda düşünce dalgalarının tokadı arzulanan bir şey olur. Şair kalemini bir dalgıç olarak, kendi hayal âlemini de deniz olarak tasavvur etmiştir; düşünce denizine dalan kalemin, düşüncelerin gelip kendisine çarpmasını arzulayacağı düşünülmüştür.

Hâme kim deryâ-yı ma' nâya olunca gavta-zen
Latme-i emvâc-ı endîşe o dem bir kân olur (Sabrî, K. 7/4)

Kalemim bazen denizin dibine inen bir dalgıçtır, bazen de denizin üzerinde yüzen bir kamıştır. Dalgıçlar denizin dibine inci çıkarmak için inerler. Kalem bir dalgıç olarak tasavvur edilirse mazmunlar, hayaller de birer incidir. Kalemin denizin üzerinde yüzmesi de dalgaların kamışı kıyıya/sahile getirmesi ile ilgilidir.

Gâh gavvas-ı teh-nişîn gâhî
Nây-ı deryâ-güzârdur kalemim (Tıflî, K. 1/8)

⁷⁵ Metnin alındığı çalışmada “müşâta-i dildârı beyândır” şeklinde geçen kelimeler tarafımızca “meşşâta-i dildâr-ı beyândır” şeklinde değerlendirilmiştir.

5.3.1.15. Kassam

Kassam vârisler, mirasçılar arasında mirası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan şeriat memurlarına verilen addır (Devellioğlu, 2003: 494).

Kalem “havf u reca” makamı, yok olma ve kanıtların başlangıcıdır; hayrı ve şerri, bağışlanan faydayı ve zararı üleştiren memurdur. Şair kalemi “kassam” olarak düşünmüştür, şairin böyle düşünmesi kalemin kaderi yazması ve herkesin kısmetinin kader ile tespit edilmesiyle alakalıdır.

Mebde-i isbât u mahv u merci ‘-i havf u recâ

Kâr-ı bahşîş nef` ü zarr kassâm-ı hayr u şer kalem (Âşık, K. 7/3)

5.3.1.16. Sayyad

Düşüncemin pençesi şiirin ahusunu yakalar zira kalemim, gönül aldatan bir avcı ve büyücüdür. Şair bu beyitte kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanarak kendi sanatçı kişiliğini övmüştür.

Âhû-yı nazmı pençe-i fikrim girift eder

Sayyâd-ı dil-firîb ü füsûnkârdır kalem (Eşref, K.15/14)

Kalem, bilime ve hikmete dair her avı yakalayıp yabancılara kaptırmayan cesur bir avcıdır.

Hikmet ü ‘irfâna dâir her şikârı kayd edip

Zaptedip ağyâra kaptırmaz gazanfer fer kalem (Fennî, K. 24/17)

5.3.1.17. Nedim

Nedim, kelime anlamı olarak arkadaş (meclis arkadaşı) demektir. Bunun yanı sıra devlet büyüklerine şiir okuyan, fıkra ve hikâye anlatan ve bu yola onları eğlendiren meclis arkadaşı anlamlarında da kullanılır. Şiir ve eğlence meclislerinde bulunan kişilerin büyük çoğunluğu kalem erbaplarıdır. Kalem erbapları, kalemi kendilerine dost görmektedir zira kalem onlar için sanatlarını sergileyecek, duygularını ifade edecek önemli bir araçtır. Kalemîyelerdeki kalem de eğlence, söz, dost, şah ve yoksul meclislerinde nedimdir.

Kalem; kılıç ve hançeri miskinlik kınına koydu, şahın ve fakirin meclisinin güzel söz söyleyen sohbet arkadaşı oldu.

Koydu gılâf-ı meskenete tîg u hançeri

Oldu nedîm-i meclis-i şâh u gedâ kalem (Abdî, K. 22/8)

İlham edilmiş manaların meclisinin nedimiyim, söz ile arkadaşım.

Nedîm-i meclisim ma' nâ-yı mülhem

Kafadâr-ı kelâmım harf-i müdgam (Abdî, M. 4/10)

Kalem, irfan sahibi kişilerin sırdaşı ve dostudur; yabancılara mı sırlarını açsın (düşmana sırlarını vermez)? Şair burada, kalemin ancak irfan sahibi kişilerin elindeyken içindeki sırları/konuları yazacağını belirtmiştir.

Kalem musâhib-i hem-râz-ı ehl-i 'irfândur

Küşâd-ı 'ukde-i râz eylesün mi ağıâra (Vahyî, K. 11/10)

Kalem ne kadar övülürse o kadar iyidir çünkü büyüleyici şiirler yazan şairlerin dostudur (meclis arkadaşıdır). Kalem, şairlik yeteneği olmayan kişilerin dostu değildir, içindeki sırları onlara açmaz; sadece şairlere açar, bundan dolayı övgüyü hak etmektedir.

Kalem ne mertebe medh olsa hûbdur çün-kim

Nedîmdür şu' arâ-yı füsûn-kirdâra (Vahyî, K. 11/12)

Kalem, zarafet ehlinin meclisinde latifecidir, vuslat aşkının istek ve rica meclisinin nedimidir.

Kalem kim bezle-gûy-ı bezm-i erbâb-ı zarâfetdür

Nedîm-i meclis-i nâz u niyâz-ı 'aşk-ı vuslatdur (Râşid, K. 24/1)

5.3.1.18. Rehber, Kılavuz

Marifet, sahibini nasipsiz bırakmaz elbette zira kalem gençlere ve yaşlılara kılavuzdur. Şair bu beyitte kalem ile bilgiyi, ilmi kastetmiş ve ilmin herkese kılavuzluk edeceğini, kimseyi yolda bırakmayacağını dile getirmiştir.

Mahrûm komaz sâhibini ma'rifet elbet
Kim bedreka bernâ ile pîrâna kalemdür (Fâzıl, K. 29/5)

Kalem, ehlinin elinde olursa hikmetli sırlara tercümandır; irfanın büyük yoluna giren yolcuya rehberdir.

Tercümân-ı sırr-ı hikmettir düşerse ehline
Sâlik-i şeh-râh-ı 'irfâna olur reh-ber kalem (Fennî, K. 24/16)

Kalem, ilmin yoluna girene kılavuz, düşüncelerin mürşidine uygun değnektir. Kalem, ilim talep edenler için yol gösteren bir araçtır zira ilmin elde edileceği kitaplar kalem aracılığıyla yazılır; ayrıca genellikle elinde asa ile tasavvur edilen mürşidin de esasıdır.

Sâlik-i râh-ı hünere reh-nümâ
Mürşid-i endîşeye lâyıık-'asâ (Nazîm, Divan 2, M. 3/25)

Hiç gidilmemiş yollara çekinmeden gitmekte ne var ki? Nerede olursa olsun kalemim bana rehberdir, düşmanın büyüsunü ve sihrini Hz. Musa gibi bozarım zira düşmanı kahretmek konusunda kalemim elimde asadır. Mustafa Reşîd Paşa'nın "hâmem" redifli gazeline Abdî-i Karahisarî tarafından yazılmış "Taştîr-i Gazel-i Reşîd Paşa Merhûm" isimli taştirden alınan bu şiir metninde Hz. Musa'nın Firavun'un sihirbazlarını alt etmesi olayına telmihte bulunulmuştur.

Bî-muhâbâ reh-i nâ-refteye gitmede ne var
Nerde de olsa bana râh-nümâdır hâmem
Sihr ü efsûn-ı 'adûyu bozarım misl-i Kelîm
Kahr-ı hasm eylemege elde 'asâdır hâmem (Abdî, Tşt. 1/5)

5.3.1.19. Tercüman

Kalemim, Hz. Muhammed'in övgüsüne tercümandır. Kalem şairin ve okurun duygularını, düşüncelerini yazı aracılığıyla kâğıda dökene, muhataba ifade eden bir araçtır. Bu yönüyle duygu ve düşüncelere tercüman olarak tasavvur edilmektedir. Bu beyitte şair Hz. Muhammed'in övgüsünü kalemlle ifade ettiği için kalemi bir tercüman olarak görmektedir.

Dilde endîşe-i gam olmaz çün
Na 'tüne tercemândur hâmem (Vahyî, K. 10/37)

Kalemim, çeşitli mevkilerdeki kişilere tercümanlık ederek (onların duygu ve düşüncelerini dile getirerek) çaresiz kalmış bazı kişilere çare bulmaktadır.

Tercümanlık ederek ekser mevkîlerde
Bazı bî-çârelere çâre-resândır kalemim (Fennî, G. 224/15)

Ey şairlerin arzularının takdim aracı, fikirlerin gelininin sözlerini süsleyen tercüman gel hadi! Kalem, şairin duygularını ifade eden bir araç oluşu için şair Sâlim de onu tercüman olarak nitelendirmiştir.

Gele ey vâsita-i 'arz-ı merâm-ı şu 'arâ
Tercemân-ı suhan-ârâ-yı 'arûs-ı efkâr (Sâlim, K. 35/5)

5.3.1.20. Hizmetçi, Hadim

Kalemin hizmetçi olarak ele alınması, kalem erbabının genellikle din ve devlet büyüklerine hizmet etmesi, onları övmesi ile ilgilidir.

Kılıç yıllardır kılıfının (kınının) içinde yatıyor, kalem ise sürekli şahlara layık hizmetler ediyor.

Gılâf içinde yatur tîg niçe yıllar olur
Velîk hidmet ider muttasıl şehâna kalem (Âlî, K. 77/4)

Kalem, âlemin istenen duruma gelmesi için sadakat ve olgunlukla hizmet eder, bu özelliğiyle kazanç elde etmesi yerindedir.

Sıdk u ciddiyetle hâdimdir kıvâm-ı 'âleme
Bu sıfatla iktisâ etse sezâdır zer kalem (Fennî, K. 24/7)

5.3.1.21. Doktor, Tabip

Hasta gönüllülere şifa verensin, ok yarasına merhem vuransın. Hasta gönülden kasıt âşığın gönlüdür, ok yarasından kasıt ise sevgilinin bakışlarının âşığın gönlünde

açtığı yaradır. Şair, kalemin yazdığı şiirleri âşîğın dertlerine derman olarak tasavvur etmektedir.

Dil-hastelere şifâ-resânsın

Merhem-zen-i zahm-ı peykânsın (Fasîh, M. 7/20)

5.3.1.22. Mimar, Bani

Kalem ile mimar arasındaki münasebet ikisinin de yapı inşa etmesi münasebetiyledir. Mimar nasıl ki saray, kale, köşk gibi güzel yapılar inşa ediyorsa kalem de o yapılar gibi hatta onlardan daha güzel beyitler (evler), şiirler, inşalar yapar. “İnşa” sözcüğünün anlamları kalem ile mimar arasındaki münasebetlerin daha iyi anlaşılması konusunda yardımcı olacaktır: “*Yapma, yapılma, vücuda, meydana getirme; kaleme alma; dilek kipleri; nesir yazı; mektup yazma; güzel nesir yazma veya güzel yazılmış nesir (Devellioğlu, 2003: 441)*”.

Kalem, Havernak⁷⁶ köşkü misali, her beyti belâgat taşının sütunlarıyla oluşturdu. Şair bu beyitte kalem ile mimar, şiir ile de köşk arasında ilişki kurulmuştur. “Beyit” sözcüğünün bir anlamı da evdir, şair kalemi mimara benzetirken “beyt” sözcüğünü özellikle kullanarak hem “sütun, seng, beyt, kasr, Havernak” sözcükleri arasında tenasüp sanatı yapmış hem de beyt sözcüğünü her iki anlamını da düşündürecek şekilde kullanarak iham sanatı yapmıştır.

Sütûn-ı seng-i belâgatle kıldı her beytin

Misâl-i kasr-ı Havernak meşîd ü ma‘mûr (Meşhûrî, K. 9/5)

Kalemim Havernak gibi binalar yapar. Şair bu beyitte kalemini Mimar Sinimmar kadar usta, şiirini de Havernak köşkü kadar ünlü ve başarılı olarak göstermiştir.

Ana mahsûs-ı terîn hendese-i rûhânî

Ki havernak gibi bânî-i binâdır hâmem (Şâkir, G. 114/7)

---

⁷⁶ “Havernak, Mimar Sinimmar tarafından şimdiki Nəcəf’in yerinde bulunan Hire şehrinde yapılmış bir köşktür. Köşkü Yezcird’in yaptırdığı sanılmaktadır. Bu köşk çok güzel ve çok büyükmüş. Bu bakımdan divan şairleri özellikle yapılardan bahsederken Havernak’ın da adını anarlar (Pala, 2003: 210)”. “Mimar Sinimmar bu sarayın bir eşini daha yapmasın diye yaptığı sarayın damından atılarak öldürülmüştür. Böylece mükâfat yerine ceza görmüştür. Bu nedenle mükâfat yerine verilen cezaya “cezay-ı Sinimmar” denilir (Pala, 2003: 419)”.

5.3.1.23. Cadu (Cadı)

Kalem ile cadı arasındaki münasebet kalemin sihirli sözler söyleme yeteneği olması ve bu yeteneği ile kişiyi baştan çıkarması tasavvuruna dayanmaktadır.

Kalem, meziyetin güzel gelinlerini baştan çıkararak aldatır zira o büyücü ve fitne çıkarmayı seven bir cadıdır.

Teshîr eder 'arâis-i hüsn-i berâ'ati

Cadû-yı fitne-perver ü sehârdır kalem (Eşref, K.15/15)

5.3.1.24. Çocuk (Tıfl)

Kalemim, mutluluk veren esmer ve güzel bir çocuktur. Kalemin siyaha yakın bir renkte olması ile esmer çocuk arasında münasebet kurmuştur.

Bir siyeh-çerde tıfl-ı nâzûkdür

Feyz-bahşâ-yı ândur hâmem (Vahyî, K. 10/2)

5.3.1.25. Anne, Mader

Kalemin kıymetini bil, ona saygı göster, ona karşı hürmette kusur etme zira kalem, insanı şefkatli bir anne gibi besler.

Kadrini bil ihtirâm et etme hürmette kusûr

Âdemi şefkatli bir mâder gibi besler kalem (Fennî, K. 24/9)

5.3.1.26. Saki

Kalem söz meclisinin nazlı sakisi, söz savaşının süslü sancağıdır.

Sâkî-i nâzende-i bezm-i sühan

Râyet-i zî-bende-i rezm-i sühan (Nazîm, Divan 2, M. 3/8)

Kalem mananın rastık çeken yeni gelinidir, her zaman insanın gelin odasının süsleyicisidir. Vesme (rastık), kaşa sürülen siyah boyadır. Vesmenin siyah olması ile mürekkebin siyahlığı, kaşların kaleme teşbih edilmesi ile vesmenin kaşlara sürülen

boya olması düşünülürse vesme ile kalem arasında iham-ı tenasüp ilgisi kurulduğu söylenebilir.

Kalem ki nev-‘arûs-ı vesme-keş-i ma‘nadur
Hemîşe zîb-dih-i haclegâh-ı inşâdur (Neşâtî, K. 15/1)

5.3.2. Yiyecek ve İçecek Maddeleri

5.3.2.1. Şeker, Zehir (Zehr)

Kalem ile şeker arasındaki münasebet genellikle mürekkep dolayısıyla zira mürekkebin kalemin ucunda donma ve güçlkle akma ihtimalinden ötürü mürekkebe zamk yerine süzölmüş bal katılmış. Mürekkebin parlaklığını artırmak için ise nöbet şekeri ilave edilmiş (Yazır, 1974: 182). Mürekkebin içerisine nöbet şekeri ve bal gibi maddelerin eklenmesinden ötürü şairler kalemi “şekerler saçan, dilinden şekerler gelen, şirin-zebân...” bir varlık olarak nitelendirmiştir.

Kalem ile zehir arasındaki münasebet ise zırnık mürekkebinden dolaydır. “Zırnık⁷⁷, çatlayıp dökölmediğinden dolayı, hattatlar, siyah kâğıda yazdıkları büyük kalıp yazılarda zırnık mürekkebi kullanırlar. Tahriş edici bir zehir olduğundan yalanmamalıdır (Yazır, 1974: 185)”.

Şairler övmek istedikleri kişiler (memduh, sevgili, dost...) söz konusu olduğunda mürekkep ile nöbet şekeri veya bal arasındaki münasebetten dolayı kalemi şekerler saçmakla, yermek istedikleri kişiler (ada, ağyar, rakip...) söz konusu olduğunda ise kalem ile zırnık mürekkebi arasındaki münasebetten dolayı kalemi zehirler saçmakla/akıtmakla nitelendirmiştir.

Kalem, dostu methettiğinde şekerler saçar fakat düşmanı yermeye başladı mı zehirler akıtır. Kalemin şekerler saçması mürekkebin içerisindeki nöbet şekeri (veya bal) ile, zehirler akıtması ise zırnık mürekkebi ile münasebetinden dolaydır.

A‘dâyı zemme başlasa zehr akıdur dili
Ahbâba medh okusa şekerler saçar kalem (Helâkî, K. 1/2)

⁷⁷ Zırnık, “arsenik sülfür”ün tabiatında bulunan şeklidir (Yazır, 1974: 185).

Necâfî aşağıdaki beyitte “Kalem yılan da papağan da değil lakin dilinden bazen zehir bazen de şeker gelir.” derken kalem ile zırnık mürekkebi (Yazır, 1974: 185) ve kalem ile nöbet şekeri/bal (Yazır, 1974: 182) arasındaki münasebetten dolayı kalemi zehirli bir hayvan olan yılanla ve şeker ile beslenen papağanla ilişkilendirmiştir. Şair bazen yergi şiirleri bazen de övgü şiirleri yazar. Bu bağlamda beyitte şeker ile övgü, zehir ile yergi arasında ilişki kurulmuştur.

Ne su‘bândur ne tûtîdür gelür lîk
Dilinden gâh zehr-ü-gâh sükker (Necâfî, K. 10/3)

5.3.2.2. Şarap (Hamr)

Kalem, devat küpünün şarabını içen, bazen eğri bazen doğru gidendir. Şair bu beyitte hokkayı bir şarap küpü, mürekkebi şarap, kalemi de o şarabı içen ve bundan ötürü de bazen eğri bazen doğru giden bir kişiye benzetmiştir.

Hamrını humm-ı devâtun nûş iden
Yola geh egri vü geh toğrı giden (Rûşenî, M. 6/9)

5.3.3. Gelenek-Görenek ve İnanışlar

5.3.3.1. Kalemin ve Kırıntılarının Yere Atılmaması

Kur’an’da bir sureye ad olması dışında dört ayette⁷⁸ adının geçmesi, Kalem Suresi’nin ikinci ayetinde adına yemin edilmesi ve hadislerde yer alması, kaderin bir sembolü hâline gelmesi dolayısıyla kalem, Türk milleti tarafından mukaddes bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu kutsiyetinden ötürü kalem kullanılamaz hâle gelse bile ayak altına atılmaz, ya dam başına atılır ya da toprağa gömülürmüş. Hatta kalemi açarken çıkan kamış yongalar, kırıntılar (bürâde-i kalem) da bu şekilde mukaddes kabul edilmiş ve ayaklar altına atılmamıştır (Müstakimzâde, 1928: 740’tan akt. Şengün, 2008: 734).

⁷⁸ Kalem Suresi’nin 2., Alak Suresi’nin 4., Lokman Suresi’nin 27., Al-i İmran Suresi’nin 44. ayetleri.

Eğer kırık olsam bile beni ayaklar altına atma beyim zira kalem ne çiğnenir ne yabana atılır. Şair bu beyitte kalemi konuşurup halk arasında kalemin kutsal kabul edilmesini de hatırlatarak, kırılıp işe yaramaz hâle gelse bile ayaklar altına atılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca “ayakta koma” sözcükleriyle, kalemin zaten ayakta/dik duramayacak olmasını da düşündürerek kinaye yapmıştır.

Ayakda koma beni n’ola ger şikeste isem

Ne çiğnenür ne atılır begüm yabana kalem (Âlî, K. 77/17)

Bir kâtip kalemin ucunu yontup da tozunu toprağa atarsa kalem o kâtibi topraktan kaldırmaz. Şair burada kutsiyetinden dolayı kalemin tozunun bile yere atılmasının doğru olmadığını hatırlatıp o tozu atan kâtibe “Topraktan kaldırılmasın!” sözüyle beddua etmiştir.

Salsa bir kâtib kalem yondukda hâke rîzesin

Hâkden ol kâtibi kaldurmaya aslâ kalem (Hikmetî, K. 180/27)

5.3.3.2. İlm-i Reml

Reml, kelime anlamı olarak kum demektir. İlm-i reml ise kelime anlamı olarak “kum bilgisi” anlamına gelmekte ancak kum ile bakılan bir çeşit fal olduğu için kum falı diye tanımlanmaktadır.

“İlm-i reml kendine mahsus bazı şekiller vasıtasıyla hükümler çıkarmak ve böylece murat ve niyetleri haber vermek ilmidir. Vaktiyle bu şekilleri parmakla kum üstüne çizdikleri için buna (remil) demişlerdir. Bazı kitaplar, ilm-i remlin İdris Peygamber’le münasebeti olduğunu söylerler. Fakat bu ilimle asıl meşgul olan Danyal imiş (Levend, 1984: 220)”.

Sevgilinin yolunun toprağında her an remil vurmak (kum falı bakmak) için gözbebeğimi hokka, kirpiğimi de kalem edinmişim. Gözbebeği şekil bakımından hokkanın ağzına, kirpikler de kaleme benzemektedir. Şair bu benzerliklerden yararlanarak sevgiliden haber alabilmek için, kalemin hokkaya batırılması gibi, kirpiklerini gözbebeğine batırıp kum falı baktığını ifade etmiştir.

Gerd-i râhında habîbün dem-be-dem reml urmaga

Mukle-i çeşmi devât idinmiş[em] müjgân kalem (Fakîh, G. 63/3)

5.3.4. Kavimler

5.3.4.1. Hindu

Hindu sözcüğü, Hindistanlı/Hintli anlamında kullanılmaktadır. Hindu sözcüğü sözlüklerde sevgilinin yanağındaki “ben” olarak da anlamlandırılmaktadır. Divan şairleri tarafından bu anlamıyla sıkça kullanılmıştır. Bunun sebebi Hindistanlıların genelde esmer tenli olmalarıdır. Yine aynı sebepten ötürü kalemle Hindu arasında da münasebet kurulmuştur zira kalem de siyaha yakın esmer renklidir. Kalem ile Hindu arasındaki bir başka münasebet de bazı kamyş kalem çeşitlerinin ticaret yoluyla Hindistan’dan ve dolaylarından (Yazır, 1974: 166) getirilmiş olmasıdır.

Kalem, yakın zamanda gelmiş Hintli bir taze fidandır, bu yüzden dili kırıktır. Şair bu beyitte “dili kırık” sözüyle hem kalemin ucunun yarık olmasını hem de kalemi benzettiği, “Anadolu’ya yeni gelmiş Hintlinin konuşmasının tam bir Anadolu gibi olmamasını” düşündürmüştür.

Yakında geldi o bir nev-nihâl-i Hindûdur

Şikeste olsa ‘aceb mi dahı zebân-ı kalem (Tıflî, G. 131/2)

5.3.4.2. Sudanlı (Zengbar, Zengibar)

Sudanlı, Sudan ülkesinin halkı demektir. Sudan siyahiler memleketi, zencilerin bol olduğu bir ülke olduğu için, divan şairleri tarafından genellikle Rum (Anadolu) ile tezat sanatı içinde verilir (Pala, 2003: 505). Kalemiyyelerde kalem ile Sudanlı arasındaki münasebet ikisinin de esmer, siyaha yakın bir tene/bedene sahip olmaları ile alakalıdır.

Kalem, kırık nağmelerini güzellikler ehline satar zira Hindistan ve Zengibar ülkelerinin ürünüdür. Kalemin hem mürekkepten dolayı hem de kalem hâline getirilme sürecinde gördüğü işlemlerden dolayı koyu esmer/siyah olması ile Hint ve Zengibar memleketlerindeki siyahiler arasında ilgi kurulmuştur. Ayrıca kalemin o ülkelerden/coğrafyadan getirilen bir araç olması da bu ilginin kurulmasının sebebi olarak düşünülebilir.

Şikeste nâmeleri ya'ni ehl-i hüsne satar
Metâ'-i memleket-i Hind ü Zengibâr kalem (Fuzûlî, K. 33/15)

Kalem, anlayışsız insanlara itaat edip boyun eğmez, oysa anlayışlı ümmete Sudanlı bir köledir. Sudanlıların siyahi olması ile kamış kalem arasında münasebet kurulmuştur.

Ağbiyâ-yı millete serkeştir etmez inkıyad
Ezkiyâ-yı ümmete Sûdanlı bir çâker kalem (Fennî, K. 24/15)

5.3.5. Mekânlar

5.3.5.1. Devlet, Cihan, Âlem

Kalemiyelerdeki beyitlerde bazen kılıç ve kalem, bazen de sadece kalem devlet, cihan ve âlemin düzenleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kılıç ve kalemin birlikte kullanıldığı bazı beyitlerde, “kılıç ve kalem” ile ilim ve askerî güç kastedilerek memduhun bunlara sahip olmakla övüldüğü tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair kılıç ve kalem sözcükleriyle ilmi ve askerî gücü kastederek “Ey padişahım, kılıç ve kalem (askerî güç ve ilim) sürekli senin kontrolünde olsun, çünkü âlemin düzeni ilim ve askerî güç ile sağlanır.

Gitmesün tîg u kalem bir dem elünden hânım
Kalem ü tîg iledür çünkü nizam-ı 'âlem (Ulvi, K. 14/36)

Kılıç ve kalem dinin hükümlerini uygulayarak devletin düzenini sağlayıp kanun ve şeriat üzere olduğu için bu namı aldı. Şair kalem ile âlimleri, kılıç ile de askerî gücü kastederek devletin bu kişilerce, dinin emirlerine ve kanunlarına uygun bir şekilde yönetildiğini belirtmektedir.

Devleti tanzîm ider tenfiz-i hükm-i dîn idüp
Şer' ü kânûn üzere aldı nâm u şân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/7)

Fuzûlî bu beyitte “Kalem ve kâğıt var oldukça âlemin düzenini sağlamak için ümit vardır.” diyerek ilmin, âlemin düzeni için vazgeçilmez bir koşul olduğunu dile getirmektedir.

Ümîd var ki nazm-i nizâm-i 'âlem için
Felekde tâ ola levh ile pâ-y-dâr kalem (Fuzûlî, K. 33/40)

Kalemin el üstünde tutulması münasiptir zira kalem daima din ve devletin düzenleyicisidir. Şair Neylî bu beyitte kalem sözcüğü ile âlimleri kastetmekte ve ilmin, din ve devlet için önemini dile getirmektedir.

El üzre tutsalar n'ola k'olmağla vâsıta
Oldı hemîşe nâzım-ı dîn ü düvel kalem (Neylî, G. 119/2)

Âlemin zor işlerini çözen ve padişahların ülkesini düzenleyen, kalemdir. Şair ilmin devlet işlerindeki ve âlemin sırlarını çözmedeki önemini dile getirmektedir.

Hâmedür 'ukde-güşâ-yı 'âlem
Nâzım-ı memleket-i pâdişehân (K. Sâkıb, Tcb. 5/III/3)

Din ve devlet iki tertemiz, lekesiz sevgilidir; kılıç ve kalem de onların çıplak bedenli, sinesi yırtık âşıklarıdır. Şairin din ve devleti sevgiliye benzetmesi, sevgilinin divan şiirindeki özelliği ile ilgilidir. Divan şiirinde, tasavvufî muhtevaya sahip şiirlerde sevgili doğrudan Allah'tır; tasavvufî muhtevaya sahip olmayan şiirlerde ise sevgili idealize edilmiş yönüyle Tanrısal bir özellik gösterir. Âşık da bu sevgilinin kulu kölesidir, daima onun uğrunda acı çeken, sinesi şerha şerha olan biridir. Bu beyitte din ve devlet böyle iki sevgili, kılıç ve kalem de onların âşıkları olarak tasavvur edilmiştir.

Dîn ü devlet kim iki mahbûbe-i pâkîzedir
Ten bürehne sîne çâk üftâdegân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/13)

5.3.5.2. Ülke ve Şehirler

Kalemin veya kalem ile kılıcın ülkeler ile münasebeti daha çok ülkelerin kalem ve kılıçla fethedilmesine; kalemlle sürekliliğinin sağlanmasına, adaletin tesis edilmesine, sanat ve bilimle ilerlemesine, düzeninin ve huzurunun sağlanmasına dayanmaktadır. Bunun dışında kalemi ile meşhur ülkeler, şehirler de kalem ile münasebet içerisinde kullanılmıştır.

Kılıç, “Memleketleri fetheden benim!” dedi; kalem de “Memleketlerin bir düzen üzere olmasını ben sağladım!” dedi.

Pes kılıç didi menem fettâh-ı mülk

Hâme dir kıldum memâlik ber-karâr (Rıdvân, K. 55/8)

5.3.5.2.1. Rum (Anadolu)

Rum sözcüğü, divan edebiyatında Anadolu veya “Rumî” biçimiyle Anadolulu, Anadolu halkı anlamında kullanılmıştır. Bunun sebebi Anadolu’nun eskiden Roma İmparatorluğunun (veya Doğu Roma İmparatorluğunun) sınırları içerisinde yer almasıyla alakalıdır. Burada yaşayan insanlar beyaz ırktan ve güzel oldukları için şiirlerde hemen çoğu zaman Habeş, Zenci ve Zengibar ile karşılaştırılarak tezat sanatı yapılmıştır. Gündüz, Rum olarak gece ise Habeşli veya Zenci olarak ele alınmıştır. Türk ile Hind/Hindistanlı da bu şekilde tezat sanatı çerçevesinde ele alınmıştır (Pala, 2003: 393).

Kalem, senin elini öpmek ve toprağa yüzünü sürmek için Hindistan’dan Anadolu’ya gelir. Şair bu beyitte yüz-Rum arasında (beyazlıklarından dolayı), kara toprak-Hind arasında (siyahlıklarından dolayı) ilgi kurarak leff ü neşr sanatı yapmıştır; kalem, mürekkebinin siyahlığı bu ilgiye dâhil edilebilir. Ayrıca kalemin Hindistan tarafından getirildiği (Yazır, 1974: 166) düşünülürse hüsn-i talil yapıldığı da görülür.

Elin öpüp kara toprağa sürmege yüzini

Diyâr-ı Rûma kılur Hindden sefer hâme (Sehî, K. 32/5)

Kalemin, senin saf ve berrak su gibi olan şiirini Anadolu hediyesi diyerek İsfahan’daki dostlara göndermesi şaşılacak bir şey değil.

Tuhfe-i Rûm diyü âb-ı zülâl-ı nazmın

Gönderürse n’ola yârân-ı Sıfâhân’a kalem (Âsım, K. 11/26)

5.3.5.2.2. Bağdad, Dımışk (Şam)

Eskiden savaş aletlerinin en iyileri Şam’da yapıldığı için Dımışkî kılıç, kalkan, mızrak ve topuzlar tercih edilmiştir (Kahraman-Dağlı-Dankoff, 2007: 10/73’ten akt. Yeniterzi, 2010: 326).

Bağdat kamış kalemlerin bazı çeşitlerinin getirildiği şehir olması münasebetiyle kalemle ilişkilendirilmiştir. Bağdat tarafından getirilen kalemler “kalem-i Vâsiti⁷⁹” diye adlandırılmıştır (Onay, 2016: 242).

Senin kılıcın Dımişk’a, kalemin ise Bağdat’a ulaştı; Hint ve Acem senin kılıcına kalem gibi boyun eğer. Şair bu beyitte kalemi ile ilmi, kılıç ile de askerî gücü kastedip memduhunun ilminin ve askerî gücünün ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını belirtmiştir. Ayrıca kılıcın, kılıç ve benzeri savaş araçlarıyla meşhur olan Dımişk’a, kalemin de kalemi ile meşhur olan Bağdat’a ulaşması kılıç ve kalemin, burada üretilen/yetiştirilen kılıç ve kalemde daha değerli/üstün olduğunu düşündürmektedir.

Tîgun erişdi Dımişk’a kalemün Bagdâd’a
Baş eger tîguna mânend-i kalem Hind ü ‘Acem (Ulvî, K. 14/24)

5.3.5.2.3. Hind

Hindistan, Hint ülkesi anlamında kullanılan Hind/Hindu sözcükleri divan şiirinde hayallerle ele alınır. Hindistan da siyah/esmer tenli insanların yurdudur. Bundan ötürü divan şiirinde sevgilinin saçları, zülfü ve beni, Hintliye benzetilir. Rum (Anadolu) ülkesi beyaz tenli insanların memleketi olduğu için, Hindistan ile tezat teşkil eder. Hindistan, bu özelliklerinin dışında inci, amber, yakut, baharat çeşitleri, tavus kuşu, papağan gibi unsurlarla da anılır. Tüccarlar bu baharatları, kıymetli taşları, koku malzemelerini Anadolu’ya getirirler (Yeniterzi, 2010: 315). Kalem şiirlerinde ise bu özelliklerinin yanı sıra halkının esmer/siyahi olmasından ve kalemin bazı çeşitlerinin Hindistandan getirilmesinden (Yazır, 1974: 166) dolayı kalem ile Hindistan ve Hindistanlı arasında münasebet kurulmuştur.

Kalem nasıl bir tüccardır ki Hindistan’dan Anadolu’ya inci, yakut ve amber getirir. Şair bu beyitte, kendisi de Hindistan’dan getirilen kalemi Hindistan’da meşhur olan inci, yakut ve amberin ticaretini yapan bir tüccar olarak tasavvur etmiştir.

⁷⁹ Vâsiti; Bağdat ile Basra arasında bulunan bir şehrin adıdır.

Ne tâcirdür ki yâkût-ü-dür ile
Getürür Hind ilinden Ruma anber (Necâtî, K. 10/6)

5.3.5.2.4. Isfahan (Sıfahan)

Güzelliği ve mamurluğuyla meşhur İran şehridir. Divan edebiyatında en çok anılan özelliklerinin başında mamur olması ve sürmesi gelir (Onay, 2016: 220; Yeniterzi, 2010: 316). Kalemîyelerde ise daha çok Isfahan ve İran taraflarından getirilen kalemler (Yazır, 1974: 166) ile anılmıştır.

Fâzıl da şu beytinde “Her şehir bir şey ile meşhurdur ancak İran ve Isfahan’a şöhret veren şey kalemdir.” diyerek İran ve Isfahan’ın kaleminin ve (kalem sözcüğünün mecazî anlamını da düşündürerek) sanatının/sanatçılarının meşhur olduğunu dile getirmiştir⁸⁰.

Her şehri birer şey ile meşhûrdur ancak
Şöhret viren Êrân u Sıfâhân’a kalemdür (Fâzıl, K. 29/14)

5.3.5.2.5. Babil

Babil, Bağdat’ın güneyinde bulunan tarihî bir şehirdir. Divan edebiyatında genellikle Çah-ı Babil (Babil Kuyusu) ve Harut ile Marut adlı, sihirle meşhur olmuş iki melek ile anılır. Ayrıca Babil halkının yıldızlarla çok ilgilenmelerinden dolayı büyücülük ve cadılıkta ilerlemeler gösterdikleri de rivayetler arasındadır (Pala, 2003: 61).

Kalem mana konusunda büyü yapmaya başlayınca, Babil’in sihri, kalemin sihrine hayran olur.

Hâme kim âgâz-ı efsûn eyledikçe ma‘nide
Sihri-i Bâbil sihrine dem-beste vü hayrân olur (Sabrî, K. 7/5)

⁸⁰ Bu bağlamda Sebk-i Isfahanî üslubu ve Kemal-i Isfahanî adlı İranlı şair örnek verilebilir.

5.3.5.2.6. Kandehar

Günümüzde Afganistan sınırları içinde kalan bir şehirdir. İskender tarafından kurulmuş olduğu rivayet edilmektedir. Divan şiirinde önemli bir yeri vardır. Ayrıca kand (şeker) kelimesi ile de iştikak ve cinas yapılarak kullanılmıştır (Pala, 2003: 270; Yeniterzi, 2010: 318).

O en büyük velinin zatına ettiğim şükürler sayesinde kalemim Kandehar papağanıdır. Tıflî Ahmed Çelebi kalem sözcüğünü fahriye unsuru olarak kullanmış ve kalem ile Kandehar papağanı arasında ilgi kurmuştur.

Şükr-i zâtiyle Kutbü'l-aktâbun⁸¹

Tutî-i Kandehârdur kalemim (Tıflî, K. 1/24)

5.3.5.3. Ev (Hane), Mekân

Kalemim, mana askerinin konak yeri, huzur veren mekânıdır. Şair bu beyitte kalemini mana askerinin konak yerine/karargâhına benzeterek kaleminin içerisinde adeta ordu hâlinde anlamlar olduğunu düşündürmektedir.

Menzil-i leşger-i ma'ânîdür

Bir müferrih mekândur hâmem (Vahyî, K. 10/9)

5.4. EŞYALAR VE KALEM

5.4.1. Süs Eşyaları

5.4.1.1. Güher, Gevher, Cevher

Beyitlerde kalem ile cevher/güher ilişkisi kalemin cevher hazinesi/kaynağı olması, ağızından cevher saçması şeklindedir.

---

⁸¹ “Kutbu'l-aktâb, kutbü'l-ekber, kutbü'l-irşad en büyük veliye verilen isimler olup, halkı Hakk'a götürmekle görevlidirler. Kutub, âlemin ruhu, âlem de onun bedeni gibi olup, o, Allah (c.)'ın âlemde her zaman bakmakta olduğu kişidir. Cisimler âlemine, kutb-ı şimalî, melekler âlemine de kutb-ı cenubî denir. Kutb-ı vahdet: Maşuk, Allah'ın âşık olduğu velî. İki türlü kutub vardır: 1- Kutbü'l-irşad: Buna, kutbiyyet-i kübra denir. Mertebesi, nübüvvetin batınıdır. 2- Kutbü'l-aktâb ve kutbü'l-vücut: Bu hatemü'l-evliya olup, derecesi batin-ı hatem-i nübüvvetir (Cebecioğlu, 2009: 386)”.

Kalem yasemin yapraklarının üzerine cevher saçar, meğer sevgiliye yeni gazeller yazar.

Sahâyıf-i semen üzre saçar güher hâme

Nigâra hoş gazel-i ter yazar meger hâme (Sehî, K. 32/1)

Kalem fazilet mahzeni ve cevher kaynağıdır, birçok seçkin eser kalemle ebedî oldu. Fennî, kalemi cevher kaynağına benzeterek kalemle oluşturulmuş/yazılmış eserleri de cevhere benzettirir.

Bunca âsar-ı güzîn oldu onunla pâydar

Mahzen-i fazl u şerefdir ma‘den-i gevher kalem (Fennî, K. 24/5)

Kalem, cahilin elinde odun parçası şeklinde görünür fakat faziletli bir elde cevher olur. Gerçekte de bir çeşit bitkinin kurumuş bir parçası olan kalem ancak usta bir sanatkârın, şairin elinde güzel eserler vererek değerli bir varlığa, bir cevhere dönüşebilir.

Kabza-i câhilde heyzüm-pâre şeklin gösterir

Dest-i fâzılda olur yekpâre bir cevher kalem (Fennî, K. 24/10)

Kalem cevher kaynağıdır, ağzından inciler döker, insanların rütbesine göre tavır sergiler.

Rütbeye şâyeste eyler ba‘zı insânı kalem

Dürr döker genc-i feminden gevherin kâni kalem (Rîzî, G. 284/1)

5.4.1.2. Altın (Zer), Gümüş (Sim)

Kılıç ve kalem, altın ve gümüş nakdinin toplamının özüdür. Zira altın ve gümüş, kalem ve kılıcın gücüyle elde edilir. Altın ve gümüş zenginlik metaıdır, zenginlik ise ilim ve askerî güç ile elde edilir. Bundan dolayı şair kılıç ve kalemi zenginliğin kaynağı olarak görmektedir.

‘Asrımızda cümleden a‘lâ bilir olduğunu

Mâye-i cem‘-i nükûd-ı sîm ü zer seyf ü kalem (Abdî, K. 24/27)

Fennî, Hz. Muhammed için yazdığı kasidesinde geçen şu beyitte “Kaleme iltifat etse (yüzünü çevirip baksa) kalem insanların üzerine altın ve gümüş yağdırır.” diyerek Hz. Muhammed’in bir iltifatı ile kalemin halka altın ve gümüşler yağdıracağını belirtmiştir.

İltifât etse kalem bir kimyâ-yı mahz olur

Ehl-i dünyâyâ eder îsâr-ı sîm ü zer kalem (Fennî, K. 24/37)

5.4.1.3. İnci (Dür)

Kalem ki sevgilinin lal kırmızısı dudaklarını ve dişlerini anınca cevher saçan o sızıntısı inci ve mercan olur. Kalemin ağzından sızan madde mürekkeptir, şair sevgiliyi anlatan şiirlerin inci ve mercan değerinde olduğunu dile getirmektedir. Mercan ile dudak, diş ile inci arasında leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Hâme kim andıkça yârin la’l ile dendânını

Reşha-i gevher-feşânı lü’lü’ ü mercân olur (Sabrî, K. 7/2)

Kalemin ağzı daima hüner incileri saçar, meğer onun kalbinde incilerin dizili olduğu bir iplik vardır.

Derûnda tâ ki meger rişte-i le’alîdür

Hemîşe dürr-i hüner-rîz olur dehân-ı kalem (Fasîh, G. 288/4)

5.4.1.4. Sedef (Sedef)

Sedef; midye, istiridye gibi deniz canlılarının kabuğundan elde edilen, taş gibi ancak taştan biraz daha yumuşak ve işlenmesi kolay bir maddedir. Genellikle takılar üzerinde bir süs eşyası olarak kullanılmakla birlikte ahşap vb. maddelerden yapılmış eşyaları süslemek için de kullanılır.

“Sedef, inci kabuğu, inciyi yapan hayvan. Bu hayvan daha çok Hind ve Çin denizlerinde bulunmuş. Deniz kaplumbağasına benzeyen bir çeşit istiridyedir. Nisan ayında (18 Nisan) denizin yüzüne veya sahile çıkarak ağzını açar ve yağmur tanesini yutar. İşte bu yağmur tanesi daha sonra inciye dönüşürmüş. Divan şiirinde sedef, şekil yönünden kulak ve göze benzetilir (Pala, 2003: 398)”.

Ey kalem, sen ağzından mana incileri saçan cevhersin, sedef gibi cevher kaynağı ve kaynak cevherisin. Şair, kalemin değerini cevherle münasebet kurarak anlatmıştır.

Sen gevher ü rîzân dehenünden dür-i ma'nî
Mânend-i sadef kân-ı güher gevher-i kânsın (Nâ'îlî, K. 25/9)

5.4.1.5. Bilezik, Yüzük

Kılıç “Sultanlara kemer olan benim!” dedi, kalem de “Sultanların elinde bilezik benim.” dedi. Şair bu beyitte kalemi genellikle altın ve benzeri madenlerden yapılan bileziğe benzeterek onun ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Kemer nasıl beli saran, çevreleyen bir araç ise bilezik de benzer şekilde bileği saran, çevreleyen bir araçtır.

Didi kılıç kim benem sultânlarâ olan kemer
Pes kalem didi benem sultânlar elinde sivâr⁸² (Ahmedî, K. 25/4)

Kılıç “Ben şaha kemer olmuşum!” dedi, kalem de “Sultanların eline bilezik olmuşum!” dedi.

Didi kılıç olmuşam şâha kemer
Dir kalem destine olmuşam sivâr (Rıdvân, K. 55/5)

Kalem parmak süsü, kılıç ise bel bağı olmasaydı devlete kuvvet verip de dini yenilemesi mümkün olmazdı.

Devlete kuvvet virüp tecdîd-i dîn itmez idi
Olmasa bend-i miyân zîb-i benân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/4)

5.4.1.6. Güzel Kokular

5.4.1.6.1. Misk, Amber (Anber)

Divan şiirinde sıkça kullanılan misk ve amber genellikle sevgilinin saçıyla ilişkilendirilir zira sevgilinin saçları da bu maddeler gibi siyah renktedir.

⁸² Metnin alındığı çalışmada “sivâr” (binici) olarak geçen bu sözcük tarafımızca “sivâr” (bilezik) olarak değerlendirilmiştir.

Kalemiyyelerdeki beyitlerde kalem ile misk ve amber arasındaki münasebet hem kalemin bu maddeler gibi siyah renkte olması hem de yazıların ve mürekkebin değdiği kâğıtların, kitapların güzel kokması için mürekkebin içerisine misk ve amber katılması dolayısıyladır.

“Anber; Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. Anber bir ur olup balık tarafından dışa atılır. Bunun için su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sahile vurmuş olarak bulunur (Pala, 2003: 33)”.

“Misk Hıta (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Buna “nafe” de denir. Erkek ceylanlarda bulunan bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan, sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlayıp öz hâldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş (Pala, 2003: 337)”.

Kalem ile misk arasındaki ilgi mürekkep dolayısıyladır. Eskiden mürekkebin güzel kokması için içerisine misk, anber gibi güzel kokulu maddeler katılmış. *“Mürekkep-müşg (misk) münasebeti renk ilgisine dayandığı kadar, bazı mürekkep terkiplerinin içinde misk’in de kullanılması bu benzetmede önemli yer tutar (Sefercioğlu, 1990:16)”.*

Kılıç “Benim makamım gümüş ve altındır.”, kalem de “Benim diyarım misk denizidir.” dedi. Kılıç ve kalemin münazara ettiği bir şiirden alınan bu beyitte kalemin diyarı olarak misk denizi gösterilmiştir. Misk denizi ile kastedilen hokkanın içindeki mürekkeptir. Mürekkep ile misk denizi arasında ilgi kurulmasının iki nedeni vardır: Mürekkebin de miskin de siyah olması ve güzel kokması için mürekkebin içerisine misk konması.

Pes kılıç didi ki sîm ü zer-durur bana makâm

Pes kalem didi ki bahr-ı müşgdür bana diyâr (Ahmedî, K. 25/13)

Kalem amber, mürekkep misk olsaydı (sevgilinin) zülfünün kokusunu vasfetmek mümkün olurdu. Kalem ile misk ve amber arasındaki ilişki mürekkebin içerisine misk ve amber gibi maddelerin karıştırılmasına dayanır. Mürekkep ile yazılan kâğıt ve benzeri nesnelere güzel kokması için mürekkebin içerisine güzel kokulu maddeler katılmasının yanı sıra mürekkep ve kalemin misk ve amberle olan ilgisi bir de renklerinin siyah veya siyaha yakın olmasına dayanır.

Bûy-ı zülfün şemmesin vasf itmek olurdu eger
Mümkün olaydı mürekkebe misk olup ‘anber kalem (Âşık, K. 7/31)

5.4.1.6.2. Kâfur

Kâfur, kâfur bitkisinden/ağacından elde edilen, eczacılıkta da kullanılan, beyaz ve güzel kokulu bir maddedir.

“Kâfur uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitki. Çiçeği papatya çiçeğine benzer. Asıl beyaz kâfur bu ağacın yapışkan olan zamkı imiş; renkli, yarı şeffaf ve kolay kırılan, kuvvetli kokan bir madde imiş. Eski tıpta üçüncü dereceden soğuk ve kuru bilinir. Afiyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, baş ağrısını dindirici, uyku verici ve cinsî istekleri arttırıcı özelliklere sahip imiş. Kâfur çok güzel kokarmış. Kâfur ağacının kendisi büyük, odunu ak ve yumuşak olurmuş. Kâfur bu ağacın iç kısmında bulunurmuş (Pala, 2003: 264-265)”.

Kâfurun yüzeyine misk saçan benim; kökünden tomurcuğuna kadar yüce şanı olan benim. Şair bu beyitte intak sanatı yoluyla kalemi konuşurarak güzel kokulu bitkilere o kokuları verenin kalem olduğunu ve o bitkilerin yüce şanının baştan ayağa kadar kaleme ait olduğunu ifade etmiştir.

Safha-ı kâfûra müşg-efşân menem
Asl ile fer‘ ile ‘âlî-şân menem (Rûşenî, M. 6/8)

5.4.1.6.3. Abir

Çeşitli karışımlardan elde edilen bir çeşit ilaç olan abir; kırmızı gül, sümbül kökü, beyaz sandal, turunç ve iğde çiçekleri, narenç gibi güzel kokulu bazı bitkilerin bir miktar misk ile karıştırılıp dövülerek ezilmesinden meydana getirilirmiş (Devellioğlu, 2003: 4).

Kalem bazen buhurdan, bazen güzel kokan öd ağacı, bazen “abîr”dir; bazen de Tatar miski gibidir. Şair bu beytinde, içerisine misk ve amber gibi güzel kokular karıştırılmış mürekkep sayesinde güzel kokular yayan kalem ile bu kokular arasında münasebet kurmuştur.

Gâhî mesîl-i micmer ‘ûd u ‘abîrdir
Gâhî ‘adîl-i nâfe-i Tâtârdır kalem (Eşref, K.15/12)

5.4.1.7. Diğer Süs Unsurları

5.4.1.7.1. Sürme (Kuhl)

Sürme, ince bir mil aracılığıyla göze sürülen/çekilen siyah, toz biçiminde bir çeşit süs maddesi olmasının yanı sıra görme gücünü artırması ve göz sağlığı için faydalı olması bakımından da eskiden kadınlar tarafından sıkça kullanılmıştır.

Kalem ile sürmenin münasebeti ikisinin de siyah renkli olmasının yanı sıra süsleyici nitelikte olmalarına da dayanmaktadır.

“Kuhl; sürme, tutiya, göze sürülen ilaç. Sürme siyah renkte olur. Toz hâlde olup göze hem güzellik hem de görüş kuvveti verir. Göze sürülüşü, aslının bir cevher oluşu, İsfahan’dan getirilmesi vs. yönlerden ele alınır. Sevgilinin ayağının, yolunun ve eşığının toprağı âşık için bir kuhl ve tutiyadır. Bazen sevgilinin atının ve itinın ayak toprağı dahi sürme olabilir. Bunun yanında meyhane toprağında ve saba rüzgârında da sürme özelliği vardır (Pala, 2003: 290-291)”.

Kalemim, Urfi’nin şiirinin en güzel beytinin gözüne İsfahan sürmesidir. Şair bu beyitte kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır. Şaire göre onun kalemi Urfi’nin şiirlerine güzellik katan sürmedir. Sürme ile kalem arasında hem ikisinin de siyah olmasından dolayı renk bakımından hem de Anadolu’ya getirildikleri coğrafya bakımından benzerlik vardır.

Çeşm-i şeh-beyt-i şî ‘r-i ‘Urfiye

Sürme-i İsfahândur hâmem (Vahyî, K. 10/18)

5.4.1.7.2. Mikhal (Mil-i Sürmedan)

Kılıç ve kalem aynayı ve sürme milini tutmasa (temin etmese) memleketin gelininin süs ve parlaklık bulması mümkün değil. Şair bu beyitte kılıç ile ayna arasında, kalem ile de sürme mili arasında münasebet kurmuştur. Sürme mili ile kalem arasında şekil bakımından bir benzerlik olmasının yanı sıra sürme mili nasıl ki sürmedana batırılıp kullanılırsa kalem de hokkaya batırılarak kullanılır. Bu benzerlik ilgisi kurulurken mürekkep ile sürme arasındaki renk (siyah) benzerliği de gözetilmiştir.

Zîb ü fer bulmak ne mümkindür ‘arûs-ı memleket
Tutmasa mirât u mil-i sürmedân seyf ü kalem (Rahmî, K. 8/7)

5.4.1.7.3. Ayna (Ayine)

Ey kalem zihnın boş ise ne var ki bunda, nurlarla dolusun; sonuçta hem ayna hem de ayna mahfazasıdır. Kamış kalemlerin içi boştur, şair de bu durumu “zihnın boş olması” şeklinde tasavvur etmiş ve bu boş olma durumunu da “nurlarla dolu” olarak nitelendirmiştir. Ayna, tasavvufî manada insan-ı kâmilin kalbidir. Şair de bu beyitte kalemi hem içi nurlarla dolu hem de insan-ı kâmilin kalbi olarak tasavvur etmiştir.

Hâlî ise zihnün n’ola envâr ile pürsün
Hâsıl bu ki hem âyîne hem âyîne-dânsın (Nâ îlî, K. 25/13)

5.4.2. Savaş, Silah ve Bunlarla İlgili Unsurlar

Ey boş boş sözler söyleyen kişi, kalemin bir savaş aracıdır, dikkat et! Şair bu beyitte kalemini savaş aracına benzeterek sivri dilli bir sanatçı kişiliğinin olduğunu ifade etmiştir.

Sakın ey herze-gûy u herze-verâ
Âlet-i kâr zârdur kalemin (Tıflî, K. 1/3)

5.4.2.1. Asker ve Alemdar

Bu hayal kervanı meydana gelmeden (evren yaratılmadan) önce kalem, askerlerin bayrak çeken öncüsü oldu. “Evvel-i kalem” ilk yaratılan varlık olan kalemdir, bundan dolayı şair tarafından öncü olarak nitelendirilmiştir; kader bu kalemle yazıldığı için bu kalem aynı zamanda kader demektir.

Oldı bu kârvân-ı hayâl itmedin zuhûr
Râyet-keş-i talî‘a-ı ceş evvel-i kalem (Sâmî, G. 90/2)

Mâhir meziyetler ordusunun komutanı olduğundan beri, kalem de onun şiirinin askerlerinin alemdarı olmuştur. Mâhir burada kalemi bir fahriye unsuru olarak şiirinin alemdarına benzetmiştir.

Mâhir ordû-yı mezâyâyâ olaldan serdâr

Leşker-i nazmının olmuşdur ‘alemdârı kalem (Mâhir, G. 138/8)

5.4.2.2. Kamçı (Taziyan)

Kalemim elimde bir güç aracı olur çünkü kıskançlar ordusunun saldırısını engelleyen kamçıdır. Şair kalem ile kamçı arasında, ikisinin de uzun ve ince olması bakımından, benzerlik ilgisi kurmuş; kalemini bir kamçı olarak tasavvur etmiştir.

Elimde men‘-i hücûm-ı gürûh-ı hussâda

Medâr-ı kuvvet olur tâziyânedir hâmem (Hilmî, G. 73/3)

5.4.2.3. Mancınık

Ey sözünün eri olmayan (kötü söz söyleyen) vezir! Sakın! Benim kalemim büyük bir mancınıktır.

El-hazer ey hidîv-i bed-peymân

Mancınık-ı kibârdur kalemim (Tıflî, K. 1/5)

5.4.2.4. Kılıç (Tig, Seyf)

Kılıç, bir savaş aracı olmanın yanı sıra divan edebiyatının teşbihler dünyasında önemli bir yere sahiptir. Divan edebiyatında kılıç ile kalem “seyf ü kalem, tig ü kalem” türündeki eserlerde sıkça birlikte anılmıştır. “Seyf ü kalem” veya “tig ü kalem” aynı zamanda vezir, sadrazam, padişah gibi devlet büyüklerinin askeri gücünün ve ilminin sembolü olarak kullanılmıştır.

Kılıç ve kalem devleti yöneten, dinin emirlerinin uygulanmasını sağlayan, dünyayı düzenleyen iki önemli unsurdur. Münazaralarda çoğu zaman iki rakip gibi üstünlük yarışında olsalar da yer yer birbirilerine yardımcıdırlar. Örneğin kamışın kalem hâline gelmesi için veya ucu bozulduğundan dolayı kötü yazan kalemin tekrar güzel yazabilmesi için uç tarafının kılıç ile kesilmesi gerekir. Kılıcın zorda kaldığı durumlarda da kalem onun yardımına koşar.

Ey kalem, sen sanma ki saygın kişiler kalemin kıymetini fark etmez, onu kılıca arkadaş ettiler. Edebiyatımızda birçok örneği olan “seyf ü kalem, tig ü kalem” münazaralarında da birlikte anılan kalem ve kılıç Abdî tarafından da, kaleme seslendiği bu beyitte, arkadaş olarak tasavvur edilmiştir.

Sanma rüchâniyyetin fark etmez ehl-i i‘tibâr
Eylediler gerçi seyfe sûretâ hem-pâ seni (Abdî, K. 4/10)

Kalem, kılıç gibi yüzü soğuk değildir; hangi meclise gitse merhaba ile karşılaşılır. Şair bu beyitte kılıcın bir savaş aracı olmasından ötürü kılıç ehlinin istenmeyen şekilde karşılaşma ihtimalinin olduğunu ancak kalem ehlinin, âlimlerin her yerde itibar göreceğini dile getirmiştir.

Mânend-i tîg yüzü degildir soğuk anın
Her kankı bezme varsa görür merhabâ kalem (Abdî, K. 22/12)

Kalem, hüner ehlinin koruyucusu olan Feridun Beg’in elinde hükümdara yakışır bir kılıç oldu. Şair bu beyitte memduhu Feridun Beg’i övmek için kalemi bir methiye unsuru olarak kullanmış ve kalemin (kalem ehlinin) kılıç (komutanlar) kadar önemli bir konuma eriştiğini dile getirmiştir.

Melâz-ı ehl-i hüner hazret-i Ferîdûn Beg
K’elinde oldı anun tîg-ı husrevâne kalem (Âli, K. 77/7)

Kalem, kötü tabiatlı düşmanların safından yazarken elinde kıvılcımlar saçan bir kılıç gibidir. Şair, yergi şiirleri yazarken kaleminin kılıç gibi bir savaş aracı olduğunu belirtmiştir.

Dem-i rakam saf-ı a‘dâ-yı bed-nihâdundan
Elünde tîg-ı şerer-bâr-veş ‘alem kalemün (Kelâmî, K. 27/12)

Ne zaman kılıcın üzerinde bir pas lekesi görünse, kalem onun parlaticısı veya bileği taşı olur. Şair bu beyitte orduda, askerî sınıfta bir olumsuzluk meydana gelecek olsa, onun âlimler tarafından giderilebileceğini söyleyerek kalem ehlinin (âlimlerin) önemini ifade etmiştir.

Her ne dem âsâr-ı jeng olsa nümâyân-ı tîgde
Maskala-sâzî anın yâhûd fesânıdır kalem (Şâkir, K. 7/37)

Kılıç ve kalem, var etme ve yok etme konusunda birbirilerine zıttırlar ama duygu/gönül bakımından ikiz oldular. Rahmî'ye göre kılıç yok etme, kalem ise var etme aracı olarak birbirine zıttır ancak ülkenin/halkın selameti ve geleceği için ikiz gibi sürekli yan yana olmuşlar ve birlikte hareket etmişler.

Mahv u isbâta bakılsa gerçi kim azdâddır

Oldular ama ki ma'nen tev-emân seyf ü kalem (Rahmî, K. 8/5)

Dünya hiçbir zaman kılıç ve kalemsiz kalmasın zira kılıç bir koruyucu ise, kalem de her zaman başarı ve üstünlük kazanan hükümdardır. Bu beyitte sahip olarak nitelenen kılıç ile seyfiye sınıfı kastedilirken “sahib-kırân” olarak nitelenen kalem ile de ilim sahibi, başarılı bir padişah kastedilmektedir.

Kalmasun hâlî cihân seyf ü kalemden bir zaman

Seyf bir sâhib ise sahib-kırânıdır kalem (Şâkir, K. 7/56)

Eğer kalem cihanı zapteden kılıçla ikiz (eşit, yan yana, birlikte) olmasa kılıç ve kalem ile âlemi kontrol altına almak mümkün olmazdı. Beyitte askeri güç ve bilimin birlikte ve eşit derecede öneme sahip olmaları gerektiği, ancak bu şekilde amaca ulaşılacağı belirtilmiştir.

Âlemi itmez idi tîg u kalemle teshîr

Olmasa tîg-ı cihân-gîri kalemle tev'em (Nazîm, Divan 4, K. 20/II/8)

Bırakalım konuşmayı, meydana çıkalım zira kalemim aşkın keskin kılıcıdır. Şair sözü bırakıp muhatabını savaş meydanına davet ederken bir yandan da savaş aracı olarak kalemini gösterip terdit sanatına başvurmuştur.

İşte meydâna gel sözi keselim

Tîg-i bürrân-ı 'aşkdır kalemim (Nûrî, G. 221/4)

Kâtib-zâde Sâkîb'in “Tercî'-i Bend-i Dil-pesend” adlı şiirinden alınan aşağıdaki üç beyitte kalem ile kılıç arasındaki münasebet şu şekilde ifade edilmektedir: Âlemde yalnız kılıç olsaydı, kalem ona yardımcı olmasaydı başlar nokta gibi dökülürdü; âlemin hâli o zaman nasıl olurdu acaba? Hamdolsun ki kılıç ile kalem birlikte ülkeleri süsleyen oldular. Şair burada kılıç ile askerî gücü kastetmektedir, eğer ülkeler arası problemler kalem (diplomasi) ile çözülmeyip de sadece askerî güce

bırakılıysaydı savaşlar çıkar ve çok can alınırdı. Kalem/diplomasi sayesinde savaş yerine güzellikler meydana gelmiştir.

Seyf olaydı yalnız 'âlemde
Olmasaydı kalem imdâd-resâ

Nokta gibi dökileydi başlar
Hâl-i 'âlem nic'olurdı 'acebâ

Li'llâhi'l-hamd ki seyf ile kalem
İkisi oldu memâlik-pîrâ (K. Sâkıb, Tcb. 5/IV/5-6-7)

5.4.2.5. Mızrak (Nize)

Kalemim, düşmanın kin besleyen sinesinden can alan mızraktır. Kalem ile mızrak (kargı) arasında şekil bakımından bir benzerlik vardır, hatta uçlarının sivriliği de bu benzerliği pekiştirmektedir. Şair de bu benzerlikten faydalanarak kalemini bir mızrak olarak tasavvur etmiştir.

Sîne-i kînedâr-ı a' dâya
Nîze-i can-sitândur hâmem (Vahyî, K. 10/13)

5.4.2.6. Şeşper (Şeş-per)

Şeşper, eski savaş aletlerinden olan altı dilimli topuza verilen addır. Soğancık denilen altı başlı topuza da bu ad verilmiştir (Pakalın, 1993: 3/345).

Ya Rab, kalem müminin bilgili elinde silah olsun, münkirin akılsız başına şeşperi vursun. Şair Yozgatlı Fennî kalemi bir savaş aleti gibi tasavvur etmiştir.

Mü'minin yâ Rab yed-i 'irfânına olsun silâh
Münkirin ursun ser-i bî-mağzına şeşber kalem (Fennî, K. 24/28)

5.4.2.7. Kalkan / Siper

Savaş zamanı hiç korkun olmasın, düşmanların saldırısı karşısında kılıç ve kalem sana siper olur. Şair bu beyitte düşmanları yerip askere moral aşıl原因 bir

yaklaşım ile kılıç ve kalemin düşman saldırılarına karşı en iyi koruyucu silahlar olduğunu ifade etmiştir.

Yok senin'çün vakt-i heycâda ebed bîm ü hirâs
Hamle-i a' dâya olmaz mı siper seyf ü kalem (Abdî, K. 24/32)

5.4.2.8. Hançer

Bin tane iyi kılıç kullanan genç köle bir kulunun yerini tutamaz zira hançer ne kadar keskin de olsa kalemin yerini tutamaz. Şair bu beyitte muhatabına kendisinin, eli kılıçlı bin köleden daha faydalı olacağını söylerken kendisini kalemlle ilişkilendirerek kalemin keskin hançerden daha etkili olacağını dile getirmiştir.

Yirini tutmaz kulunun bin gulâm-ı tîg-zen
Her ne denlü olsa bürrân olmaya hançer kalem (Âşık, K. 7/41)

Kalem, o sultanlar sultanı Hz. Muhammed'in ahlakından bahsettikçe, Allah'ı inkâr edenlerin bağına hançer gibi işler. Şair Fennî bu beyitte kalemin etkisinin hançer gibi olduğunu dile getirmiştir.

Ol Şehin-şâhın kemâlâtından ettikçe bahis
Münkirânın bağına hançer gibi işler kalem (Fennî, K. 24/46)

5.4.3. Ölçü Aletleri

5.4.3.1. Mizan, Terazi

Nazım ve nesir kalemin iki çeşmesidir; kalem, elinde teraziye dönerse şaşmamak lazım. Bosnalı Âsım, Sâbit Efendi için yazdığı bu beytinde kalemi Sâbit Efendi'yi övmek için bir methiye unsuru olarak kullanmıştır. Kalem Sâbit Efendi'nin elinde adeta iki çeşme gibi nazım ve nesir meydana getirmektedir, ancak Sâbit Efendi o kadar hassas davranmaktadır ki kalemin onun elinde teraziye dönüşmesi normaldir.

Şi'r ü inşâsı iki çeşme-i ma'nâ ancak
Dest-i pâkinde dönerse n'ola mîzâna kalem (Âsım, K. 11/29)

Kalem, bu âlemin hassas terazisinin koludur zira kâr ve zararın her hâline vâkıftır. Şair kalemi teraziye benzeterek kalemi kullanan şairin/kâtibin çok hassas,

dikkatli olması gerektiğini belirtmektedir zira kalem doğru kullanıldığı zaman sahibine güzellikler, ihsanlar kazandıracığı gibi, yanlış kullanıldığı zaman da istenmeyen sonuçlar doğmasına neden olacaktır.

Mincem-i mîzân-ı dikkat-sencîdir bu 'alemin

Vâkıf-ı ahvâl-i her sûd ü ziyândır kalem (Şâkir, K. 7/28)

Kalem belagatin değerini bilir zira şiiirin inci ve cevherinin terazisidir.

Nakdîne-i belâgate mu'ayyârdır kalem

Mîzân-ı dürr ü güher-i güftârdır kalem (Eşref, K.15/1)

5.4.3.2. Pergar (Pergal, Pergel)

Kalem pergeli kudretin merkezi olmasaydı dünyaya bir nokta bile konulamazdı. Pergel daire çizmek için kullanılan bir araçtır ve çizdiği dairenin merkezinde yer alır. Şair de ilk yaratılan varlık olan kalemın daire biçiminde olan dünyanın merkezinde olduğunu, o olmasaydı bir noktanın dahi konulamayacağını söylemektedir.

Nokta tarh olmaz idi dâ'ire-i îcâda

Merkez-i sun'ın eger olmasa pergâr-ı kalem (Mâhir, G. 138/2)

Elemim savaş meydanında varlığı/vücudu yok eder zira kalemim varlık dairesinin pergelidir. Pergel bir ucu dairenin ortasına sabitlenip diğer ucuna takılmış kalemle kendi çevresinde dönerek daireyi oluşturan bir araçtır. Bu daire varlık dairesi/kâinat olursa kalem de ilk yaratılan varlık olarak değerlendirilir. İlk yaratılan varlık olan kalem; olmuş ve olacak her şeyi, varlık dairesini (âlemini) yazan, görünür kılandır.

Elemim arsa-i heycâda eder mahv-ı vücûd

Pergel-i dâire-i kevn ü mekândır kalemim (Câzib, G. 304/5)

Şiirlerim daima nokta ile ortaya çıkar zira kalem inciler saçan cetvel ve pergeldir. Şair nokta ile inci arasında, kalem ile de pergel ve cetvel arasında şekil bakımından ilgi kurmuştur.

Nazmım hemîşe noktaya dâir sūdûr eder

Lü'lü'-nisâr-ı cedvel ü perkârdır kalem (Eşref, K.15/17)

5.4.4. Oyun Aletleri

5.4.4.1. Guy u Çevgân (Çevgen) Oyunu

Çevgen, uç tarafı eğri, uzunca bir sopa, “guy” bu sopa ile oynanan topa verilen addır. “Guy u çevgân” ise çevgenin guya vurularak oynandığı, İranlılara mahsus bir çeşit top oyunudur (Onay, 2016: 187). Eskiden saray iç oğlanlarının ve çavuşların ellerinde tuttıkları değneğe de “çevgân” adı verilmiştir (Pakalın, 1993: 259). Kalem ile çevgen arasındaki münasebet şekil benzerliğine dayanmaktadır.

Kalem düşmana karşı çevgen veya mızrak olarak tasavvur edilir. Kamış kalemler şekil itibarı ile sopa biçiminde olduğundan şair bu benzerliğe dayanarak kalem ile bu araçlar arasında ilgi kurmuştur.

Kılıç ve kalem din ve devletin düşmanlarının başında ve göğsünde can alıcı mızrak ve çevgen oldu.

Sîne vü gûy-ı ser-i a' dâ-yı dîn ü devlete

Oldı hışt-ı cân-sitân u savlecân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/15)

Kalem, mana çavuşunun elindeki çevgen sopasıdır, Müsellem şiir satırlarını onunla usulüne uygun bir şekilde okur.

Dest-i serheng-i me'ânide kalemdür çevgân

Saff-ı nazmı ider anunla Müsellem tertîl (Müsellem, G. 102/5)

5.4.5. Musiki Aletleri

5.4.5.1. Davul (Kus, Kös)

Kalemim, sesiyle dünyayı doldurursa şaşırma zira o aşk divanının büyük davuludur. Kös divanlarda belli günlerde çalınan mehterin en şaşıaalı çalgısıdır. Şair burada kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmış ve kendi sanatının dünyaya yayılacak olması ile davulun sesi arasında ilgi kurmuştur.

Pür iderse cihânı itme ‘aceb
Kûs-ı dîvân-ı ‘aşkdır kalemim (Nûrî, G. 221/2)

5.4.5.2. Ney, Nây

Ney veya nây kamıştan yapılmış üflemlî bir çeşit müzik aletidir. Kalem ile ney münasebeti hem her ikisinin de kamıştan yapılmış olmasına hem de kalemin kâğıda sürtünmesinden çıkan gıcırıtının (saririn) ney’in inleyen ve lahuti sesine teşbih edilmesine dayanmaktadır. Ayrıca ikisi de eğlence ve şiir meclislerinde sıkça yer almaktadır; ney sesiyle, kalem ise yazdığı şiirlerle duyguları ifade edip yüreğe dokunmaktadır.

Kalem, benim kara bahtımı mürekkebe sorup dinlemeseydi ney⁸³ gibi daima feryat eder miydi? Şair bu beyitte kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı sesin sebebini hüsn-i talile başvurarak açıklamıştır, ayrıca bu sesi feryat eden, inleyen ney’in sesine benzetmiştir.

Midâda sormasa baht-ı siyâhumun haberin
Hemîşe ney gibi başlar mıdı figâna kalem (Âlî, K. 77/13)

Kalemim, Hz. Muhammed’in övgüsünün nağmelerini söylediğinden beri cennet meclisinin ney’idir. Şair bu beyitte kalemin, Hz. Muhammed’in övgüsünü yapmasından dolayı cennet meclislerinde yer aldığını tasavvur ederek kalemi ney’e benzetmiştir.

Nagme-i medhün ideli izhâr
Nây-ı bezm-i cinândur hâmem (Vahyî, K. 10/38)

⁸³ “Ney sözcüğünün aslı ‘nây’dir. Kamıştan yapılmış, bir arşın uzunluğunda nefesli bir çalgıdır. Ney çalana neyzen veya ‘nâyî’ denir. Özellikle Mevlevîler arasında çok itibar gören sazdır. Sesi yanık ve lahutidir. Rivayete göre Peygamberimiz İlahî aşk sırrını Hz. Ali’ye söylemiş. Bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali gidip Medine dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmış. Kör kuyu bu sır ile coşup köpürmüş ve taşmıştır. Su, her yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş. Oralardaki bir çoban bu kamışlardan birini kesip muhtelif yerlerinden delmiş ve üflemeye başlamış. Çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip İlahî sırrı anlatır olmuş. Peygamberimiz tesadüfen bu çobanın ney sesini işitince durumu anlamış. O günden sonra ney, bir ilham kaynağı olmuştur. Mevlana, Mesnevi’sine neyi anlatarak başlamıştır. Divan şiirinde özellikle Mevlevî şairlerce neyin adı çok anılır (Pala, 2003: 371)”.

Eğer kalemin sesi ney sesine benzemezse mana ehline usulüne uygun şarkılar söyler mi? Şair Zihnî kalemin kâğıt üzerinde gezerken çıkardığı ses ile ney sesi arasında ilgi kurmaktadır.

Ehl-i ma'nâya usûl ile kılur mı nağme

Zihniyâ benzemese demdeme-i nâya kalem (Zihnî, G. 234/7)

Kalemim aşkın yiğitlerinin ney'idir, aşkın gönül yakanıdır. Şair kalem ile ney arasında ilgi kurup kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Nây-ı merdân-ı 'aşkdır kalemim

Sîne-sûzân-ı 'aşkdır kalemim (Nûrî, G. 221/1)

Kalemim, Hallac-ı Mansur'un nefesiyle ta Mevlana'nın meclisinde ney gibi, ezgileri süsleyen sestir. Ney, özellikle Mevlevî meclislerinde sıkça kullanılan üflemeli bir müzik aletidir. Şâkir de bu beyitte hem şekil bakımından hem de ikisinin de kamıştan yapılmış olmasından dolayı kalemini Mevlana meclisindeki ney'e benzetmiştir ve bu ney'e üflenen nefesin de Mansur'un nefesi olduğunu tasavvur etmiştir.

Rûh-ı Mansûr ile tâ meclisi Mevlânâ'da

Nây-veş zemezme-pîrâ-yı nevâdır hâmem (Şâkir, G. 114/12)

Kalemimin o şaşılacak derecede güzel yürüyüşü ile çıkardığı gönül çeken sesi Mevlevilerin ney'inin güzel ezgileridir. Şair, kalemin kâğıt üzerinde ilerleyişini önce salınarak giden bir sevgilinin yürürken çıkardığı gönül alıcı sese benzetmiş, sonra da bu sesi ney'in nağmesi olarak tasavvur etmiştir.

Nedür ol turfa hırâm ile sarîr-i dil-keş

Nağme-i hûb-ı ney-i Mevleviyândur kalemüm (Sa'îd, G. 116/8)

Kalem ateş sesli bir neydir, gönlünün ateşini ortaya çıkarır; onun nağmeler söyleyen sesini dinlemek yerinde bir davranış olur. Kalemin kâğıt üzerinde gezerken çıkardığı gıcirtısı ney'in sesi olarak tasavvur edilmiştir. Kalemin sesinin benzetildiği ney'in "ateş" sesli olması, ney'in kamışlıktan kesildikten sonra ateşle işlenmesini düşündürmektedir.

Ney-i âteş-nevâdur itmede sûz-ı dilin izhâr

Sarir-i nağme-kârî gûş olursa sâzdur hâme (Sabîh, G. 270/5)

Şair Re' fet şu beytinde kalemin kâğıt üzerinde çıkardığı gıcirtının ney sesini andırdığını, edanın kulağını süsleyen bir unsur olduğunu dile getirmiştir.

Andırır tarz-ı sarîriyle nevâ-yı nâyı

Re' fetâ sâmi' a-pîrâ-yı edâdır hâmem (Re' fet, G. 109/9)

5.4.6. Tıbbî araçlar

5.4.6.1. Atel

Kalem, kılıcın açtığı her türlü yaraya şifa ve sevgi veren atel olur. Atel genellikle tahtadan yapılan düz bir araçtır ve kırılan kemiğin düzgün bir şekilde kaynamasını, iyileşmesini sağlar. Şair de şekil bakımından kalem ile atel arasında ilgi kurmuştur.

Tîgın güşâd etdiği her dürlü yâreye

Olur cebîre-bend-i şifâ vü hevâ kalem (Abdî, K. 22/4)

5.4.6.2. Fetil (Fitul)

Kalemim, kırmızıya (kırmızı mürekkebe) bulanmış olsa zaman onu övünme gönlünün yarasının tedavisi için kullanılan fitil eder. Şair kalemini ucuna merhem sürülerek yaraların tedavisinde kullanılan fitil, mürekkebini de bu fitile sürülen merhem olarak tasavvur etmektedir.

Hâmem ki olsa sürh ile âgûşte-rûzgâr

Anı fetîl-ı dâğ-ı dil-i iftihâr ider (Tıflî, K. 16/4)

5.4.6.3. Derman, Merhem

Ey kalem, sen yâri olmayan gönle yâr, zamanın derdinin yarasına merhemsin. Şair duygularını ifade etmesi ve bu yolla rahatlamasından dolayı kalemi merhem olarak nitelendirmektedir.

Sensin dil-i bî-enise hem-dem

Zahm-ı gam-ı rûzgâra merhem (Fasîh, M. 7/19)

Ey yaralı gönüllerin yarasının merhemi olan kalem! Eğer bir derman olacaksa bilirim o da senden olacaktır.

İy merhem-i zahm sîne-rîşân

Senden olur olur ise dermân (Fasîh, M. 7/42)

5.4.7. Diğer Eşyalar

5.4.7.1. Şemdan

Kalemim, Hazreti Muhammed'in övgü mumunun şamdanı gibidir. Şair kaleminin Hz. Muhammed'in övgülerini barındırdığını belirtmektedir. Ayrıca şamdan, mumun ateşi ile etrafını aydınlatan bir araçtır, dolayısıyla kalem de Hz. Muhammed'in övgüleriyle/vasıflarıyla aydınlık saçmaktadır.

Şem'-i na't-i nebiyy-i muhtereme

Gûyiyâ şem' dândur hâmem (Vahyî, K. 10/22)

5.4.7.2. Micmer

Micmer, içerisinde veya üstünde tütsü, buhur, öd ağacı yakılan, buhurdan da denilen bir çeşit kaptır. Divan şiirinde âşığın ciğeri, sinesi, canı ve hatta kendisi de yanması bakımından micmere benzetilmiştir. Bu teşbihlerde yanma eylemi genellikle benzetme yönü (vech-i şebeh) olarak kullanılmıştır. Bazen güneş ve menekşe de birer micmer olarak kullanıldığı olmuştur (Pala, 2003: 328).

Kalemim Hz. Muhammed'in övgülerini yazdığından beri meleklerin buhurdanıdır. Bir naat olan kasideden alınan bu beyitte Vahyî, kaleminin Hz. Muhammed'in övgüleri sayesinde bir buhurdan gibi, güzel kokular saçtığını belirtmektedir.

İdeli bûy-ı na'tini izhâr

Micmer-i kudsiyândur hâmem (Vahyî, K. 10/20)

5.4.7.3. Kâse

Ben, senin kapındaki bir dilenciyim, kalemim ise elimdeki dilenci kasemdir.

Bir fakîrem kapunda destümde
Kâse-i sâ`ilândur hâmem (Vahyî, K. 10/34)

5.4.7.4. Dürbün (Durbin)

Kalem ile dürbün arasında şekil bakımından benzer olmasının yanı sıra işlev (görünmeyeni göstermesi) bakımından da münasebet kurulmuştur. Örneğin, kalem âşığın gönlündeki sırları gösteren bir dürbündür.

Kalemim zavallı, inleyen gönlün sırlarla dolu boşluğunu gösteren sırlar dürbünüdür. Kalem şairin/âşığın gönlünden geçenleri kâğıda döken, muhatabının görmesini sağlayan bir araçtır. Şair de kalemin bu özelliğine dayanarak onu dürbüne benzetmiştir.

Fezâ-yı feyz-i esrâr-ı dil-i zârı temâşâyâ
Bakılsa destüme bir dūr-bîn-i râzdur hâme (Sabîh, G. 270/2)

Kalem dürbünü olmasa ellerinde, belagat sahibi kişiler değer görmezdi. Dürbün, gözle görülemeyecek kadar uzaklıkta olan varlıkları, detayları görmeye yarayan bir araçtır. Bu anlamı mecazî olarak “ileri görüşlülük” şeklinde düşünmek de mümkündür. Kalem sözcüğüyle de sanat, ilim kastedildiği düşünülürse beyitten şöyle bir anlam çıkarmak mümkün olacaktır: Belagat sahibi kişiler, ellerinde sanatın/ilmin ileri görüşlülüğü olmasaydı saygı görmezlerdi.

Dūr-bîn-i kalem olmasa be-kef
‘İzzeti nice görürdi bülegâ (K. Sâkıb, Tcb. 5/IV/5)

5.4.7.5. Bayrak (Rayet, Alem)

Bayrak, bir milletin veya topluluğun bağımsızlığının, şan, şeref ve onurunun simgesi olmakla birlikte bir topluluğun öncüsü, önde geleni anlamında da kullanılmaktadır. Kalemîyelerdeki beyitlerde kalem ile bayrak arasında genelde öncülük, şan ve şerefi temsil etmek bakımından münasebet kurulmuştur.

Ben neyim ki benim adımlı kalem koyup beni dünyaya bayrak eyledi? Şair “‘Âlemin’ içinde ‘‘alem’ eyledi.” derken söz oyunu da yapmıştır zira iki sözcüğün

yazımı arasında sadece elif harfi fark oluşturmaktadır. Ayrıca kalemi konuşurarak ona mütevazı bir karakter kazandırmış ve dünyaya bayrak olacak kadar değerli bir varlık olmadığını söylemiştir. Kalem, maddi bir varlık olarak gerçekten de sıradan bir bitki olan kamışın bir parçasıdır fakat manevi bir değer olarak Türk-İslam toplumunda Kur'an'da adına yemin edilen, ilk yaratılan varlık olduğuna inanılan, kaderi yazan çok önemli bir varlıktır.

Men neyem kim adımı koyup kalem
'Âlemün içinde eyledi 'alem (Rûşenî, M. 6/58)

Söz meclisinin nazlı sakisi, söz savaşının süslü bayrağıdır. Şair kalemden bahsettiği bu beyitte onu bazen nazlı bir saki bazen de savaş meydanındaki süslü bir bayrak olarak tasavvur etmiştir.

Sâkî-i nâzende-i bezm-i sühan
Râyet-i zî-bende-i rezm-i sühan (Nazîm, Divan 2, M. 3/8)

Kalem övünme vadisinde edalı bir şekilde yürüsün, şeref veren ilmi ile bayrak gibi salınsın.

Vâdî-i iftihârda itsün hırâm-ı nâz
Teşrîf-i 'ilmi ile misâl-i 'alem kalem (Fâ'iz, K. 7/2)

Kalem, faziletleriyle âlemde bayrak olmuş ama senin faziletli meclisine gelince lal olur. Şair bu beyitte kalemi memduhunu övmek için bir methiye unsuru olarak kullanmıştır. Kalem ile bayrak arasında münasebet kurmuştur.

Zîrâ gelince meclis-i fazlına lâl olur
'Âlemde gerçi fazl ile olmuş 'alem kalem (Fâ'iz, K. 7/12)

Ben isyan ve günahla doluyum, kalemin de günahkârların bayrağıdır. Vahyî'ye göre kendisi bir günahkâr, kalemi de bu günahları sergileyen, temsil eden bir bayraktır.

Vahyî-i pür-günâh u 'isyânam
Ra'yet-i müznibândur hâmem (Vahyî, K. 10/32)

Kalem narın parmaklı sevgiliye bayrak olduğundan beri marifet sahipleri onu parmakla gösterir. Şaire göre kalem sevgiliyi temsil eden ve onun şanını simgeleyen

bir bayrak olduğundan beri marifet sahiplerinin arasında daha da itibar kazanmıştır. Ayrıca kalem ile parmak arasındaki şekil bakımından benzerlik ilgisine de dikkat çekilmiştir.

Parmağla gösterür anı erbâb-ı ma‘rifet

Nâzük-benân-ı yâra olaldan ‘alem kalem (Kâmî, G. 144/5)

5.4.7.6. Anahtar (Miftah), Kilit

Şairin kalemi mucizevi güzellikte söz söyleme kilidinin anahtarı olduğundan beri sözün anlam kapıları sinisini yarmaktadır. Şair bu beyitte kalem sözcüğünü bir fahiye unsuru olarak kullanmıştır. Kalemini sözün anlamlar kapısının anahtarına benzetmiştir ve kapılar henüz anahtarı takmadan açılmaktadır. Şair eski iki kanatlı kapıların açılmasını “sine-çak” olarak tasavvur etmiştir.

Sîne-çâk olmada ebvâb-ı me‘ânî-i sühan

Kalemim olalı miftâh-ı kilîd-i i‘câz (Abdî, K. 3/8)

Kalem; kader ve talih ülkesini açmak için anahtardır. Beyitte kalemin hem maddî hem de manevî gücü anlatılmaktadır. Bahtı açması manevî, kol kuvveti maddî gücüdür.

Dem-be-dem kişver-güşâ-yı baht u ikbâl olmağa

Ana miftâh-ı kalemdür kuvvet-i bâzû gibi (Adnî, K. 35/8)

Kalem sıradan bir işaretiyle bile zor durumları halleder, çözüme kavuşturur zira hikmetli bilgiler hazinesinin kapısının kilidi olmuştur. Şair bu beyitte kalem ile ilimleri/âlimleri kastederek kalemi birçok zorluğa çözüm bulabilecek anahtar olarak tasavvur etmiştir.

Ednâ işaretiyle ider hall-i müşkilât

Olmuş kilîd-i her der-i genc-i hikem kalem (Fâ‘iz, K. 7/3)

Kalem, dünyaya inci ve cevher saçarsa buna şaşmamak lazım zira kerem hazinesinin kapısının anahtarı olmuştur.

N’ola cihâna dürr ü güher eylese nisâr

K’olmuş mefâtiḥ-i der-i genc-i kerem kalem (Fâ‘iz, K. 7/6)

Kalem, akıl kilitlerinin ve zenginliğin büyük hazinenin anahtarıdır. Şair bu beyitte kalem ile ilmi ve sanatı kastetmektedir zira kalem (ilim ve sanat), sahibine zenginlikler kazandıran bir araçtır.

Hikmetin olmuş akâlîd makâlîd-i hîred

Servetin miftâh-ı genc-i şaygânıdır kalem (Şâkir, K. 7/16)

5.4.7.7. Gemi, Gemi Direği

Kalemim, aydınlık denizde ne zaman mutlulukla ilerlese mutluluğu yakalamış ilerleyen bir gemi olur. Beyitte geçen “bahr-i ebyaz” sözcükleri ile kastedilen beyaz kâğıttır, dolayısıyla beyaz kâğıt denize, kalem de bu denizde ilerleyen gemiye benzetilmiştir.

Bahr-i ebyazda ne dem şevk ile olsa cârî

Bulmuş eyyâmını keştî-i revândur kalemüm (Sa‘îd, G. 116/6)

Divitim hünerin değerli incilerinin denizidir, kalemim ise bilimler gemisinin direğidir. Şair burada kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır. Kalem şekil bakımından gemi direğine benzetilmiştir.

Yem-i le‘âl-i semîn-i hüner devâtımdır

Sütûn-ı fülk-i ma‘ârif-nişânedir hâmem (Hilmî, G. 73/2)

5.4.7.8. İp, Halat

Kalemim, gönül sedefinde oluşmuş incilere iptir. Şair kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır. Şairin gönlündeki duygular inci, kalemi de bu incilerin dizildiği ip olarak tasavvur edilmiştir.

Sadef-i dilde perveriş bulmuş

Dürere rîsmândur hâmem (Vahyî, K. 10/10)

5.5. TABİAT VE KALEM

5.5.1. Kozmik Âlem

5.5.1.1. Felek, Gökyüzü, Asman

Felek, Türk edebiatının neredeyse her döneminde talih, baht, şans, kader vb. anlamlarda kullanılmıştır. Divan edebiyatında felek, asuman, gökyüzü; gökyüzündeki gezegenlerin, yıldızların adları sıkça kullanılmıştır.

Kalemim, yıldızsız gökyüzüdür; orada yağmur da övgü yağmurudur. Yıldızsız gökyüzü karanlıktır, siyahtır. Kalem de siyah/koyu renkli olduğundan şair kalem ile gökyüzü arasında böyle bir benzerlik kurmuştur. Yıldızsız ve karanlık bir gökyüzü, havanın bulutlu olduğunun, dolayısıyla yağmurun yağacağına göstergesidir; şair de buradan hareketle kaleminden yağacak yağmurun övgü yağmuru olduğunu tasavvur etmektedir.

Anda bârân-ı vasf olup bâran
Bî-nücûm âsmândur hâmem (Vahyî, K. 10/25)

5.5.1.2. Gezegenler ve Yıldızlar

Kalem, gezegenler arasında genellikle Utarit ile münasebet içerisinde kullanılmıştır. Bu münasebetin sebebi ise Utarit'in feleğin kâtibi; kâtip ve yazarların piri olarak kabul edilmesidir. Bunun dışında kalemin ucundaki kıl ile feleğin sazendesisi olan Zühre'nin sazının teli arasında; kalem ile kılıcın birlikte anıldığı beyitlerde de kalem ile Utarit, kılıç ile Merih arasında münasebet kurulmuştur.

5.5.1.2.1. Zühre (Nahid)

Zühre, feleğin çalgıcısı veya sazendesisi olarak nitelendirilir. Divan şiirinde de sıklıkla bu yönüyle ve müzik aletleriyle birlikte anılmıştır.

O kıl ki ok gibi olan kalemimin diline ip olur, Zühre yıldızının elinde olsaydı onu sazına tel yapardı. Eskiden kalemlerin ucuna kıl takarak onunla ince yazılar yazılmış, şair de feleğin sazendesisi olan Zühre'nin bu kılı görmesi durumunda kıskanıp onu kendi sazına tel yapacağını tasavvur etmiştir.

Ol mû ki nâvek-i hâmem'e 'ıkd-ı lisân olur
Nâhid bulsa çengine târ-ı medâr ider (Tıflî, K. 16/6)

5.5.1.2.2. Utarid (Debir-i Çarh)

Utarid, merkür gezegeninin diğer adıdır. Feleğin kâtibi olarak bilinir ve güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Kâtip ve yazarların piri olarak kabul edilmiştir (Pala, 2003: 479). Kalem şiirlerindeki beyitlerde de genellikle kâtipliği ile anılmıştır.

Kılıç ve kalem, din ve devletin kıymetini arttırmak için o hükümdara Merih ve Utarid'i hediye etmiştir. Utarit katiplerin piri olarak kabul edilir, bundan dolayı kalemle ilişkilendirilmiştir; Merih de savaşı özelliğinden dolayı kılıç ile ilişkilendirilmiştir.

Kadr-i dîn ü devleti terfi ' içtin ol dâvere
İtdi Mirrîh ü 'Utârid armağan seyf ü kalem (Aynî, K. 2/40)

Merkür (debir-i çarh), kalem çekip (eline alıp) güneşin ışınlarıyla her gün eşiğinden mektup gönderir. Şair bu beyitte bulutların arasından sızan güneş ışınlarının bir tablosunu çizmiş ve bu ışınların feleğin kâtibi olan Merkür tarafından gönderilen mektubu getirdiğini tasavvur etmiştir.

Nâme irsâl eyleyüp her gün şu 'â' -ı mihr ile
Âsitânundan debir-i çarh eyler cer kalem (Âşık, K. 7/19)

Utarit, yıllardır elinde kalem tutmasına rağmen, onun (Mustafa Çelebi'nin) övgüsünün bir harfini bile yazamadı. Şair bu beyitte memduhunu övmek için feleğin kâtibi olan Utarit ile kalem arasında ilgi kurmuştur.

Bir harfini yazamadı medh ü senâsınun
Yıllar durur ki elde 'Utârid tutar kalem (Helâkî, K. 1/13)

5.5.1.2.3. Mirrih (Merih, Behram)

Merih, Mirrih ve Behram diye de anılan gezegen, Mars gezegenidir. Bu gezegene neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler atfedilmiştir. Feleğin başkomutanı olarak kabul edilen Merih/Behram elinde bir kılıç

veya hançer tutmuş hâliyle ile tasvir edilir ve Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak kabul edilmiştir (Pala, 2003: 336).

Utarit ve Merih göklerin en yücesinin hâkimi olarak dünyanın zapt edilmesi için uygun işi yine bulmuş oldular. Şair bu beytinde feleğin kâtibi olarak kabul edilen Utarit ile kalemi (ilmi), başkomutanı olarak kabul edilen Merih ile de kılıcı (askeri gücü) kastetmiştir. Hükümdarlığın önemli unsurlarından olan kılıç ve kalem (seyf ü kalem), Utarit ve Merih olarak tasavvur edilmiştir.

Yine 'Utârid ü Merîhi buldı âhir-i kâr

Zemâne zabtına enseb hakîm-i çarh-ı berîn (Sâkıb, K. 30/20)

Behram, kılıç ve kalem sahibi olan Yavuz Sultan Selim'e kul olduğu için elinde kılıç tutmaktadır. Kılıç ve kalem sahibi olmak, ilim ve askeri güce sahip olmak anlamında kullanılmaktadır ve çoğu zaman memduhu övmek için kullanılır. Şair burada hüsn-i talil sanatı yaparak Merih'in elinde kılıç tutmasının nedenini Sultan Selim'e kul olması şeklinde tasavvur etmiştir.

Sâhib-i tîg [u] kalem Şâh Selîme kul olup

Elde Behrâm-ı felek tîg tutar tir [ü] kalem (Ulvî, K. 14/14)

5.5.1.2.4. Güneş (Neyyiran)

Din ve devletin padişahı olduğu günden beri kılıç ve kalem gece gündüz ışık saçan güneştir. Şair bu beyitte memduhunu övmek için, onun mahiyetindeki askeri gücün (kılıç) ve ilmin (kalemin) halka saadet kazandırdığını ifade etmiştir.

Pâdişâh-ı dîn ü devlet olduğu günden beri

Rûz u şeb pertev-feşân-ı neyyirân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/27)

5.5.1.2.5. Farkadan (Farkad, Kutup Yıldızı)

Sadrazamlığı, kılıç ve kalem kutup yıldızı gibi ikiz olduğu sürece lütfun/ihsanın sayesinde daim olsun. Kutup yıldızı, normal bir yıldız olmanın ötesinde, bir yön belirtme/belirleme yıldızıdır. İnsanlar kutup yıldızına bakarak yön tayini yaparlar, dolayısıyla kutup yıldızı bir nevi önder/rehberdir. Şair de kılıç ve kalemi kutup yıldızına benzeterek onları rehber, önder olarak tasavvur etmiştir.

Dâ'im olsun sâye-i lutfunda sadr-ı a'zamı

Tev'emân oldukça hemçün Farkadan seyf ü kalem (Rahmî, K. 8/54)

5.5.1.3. Diğer Kozmik Unsurlar

5.5.1.3.1. Şimşek (Berk)

Kılıç ve kalem düşmanların arasına din ve devletin göğünden, yakıcı ve şihab (alev) gibi ateş olarak iner. Aynî bu beyitte adeta şimşeğin çakışını tasvir etmiştir. Şimşek, yakıcı olmasıyla kılıcı, aydınlatıcı olmasıyla da kalemi düşündürmektedir. Şimşeğin din ve devletin düşmanlarının tanınması, helak olması için gökten indiği söylenerek hüsn-i talil yapılmıştır.

Fark-ı a'dâya sipihr-i dîn ü devletden iner

Berk-i sûzân u şihâb-âsâ hemân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/14)

5.5.2. Dört Unsur (Anasır-ı Erbaa)

Kalemiyelerde kalem ile dört unsurdan olan su ve hava ile münasebet kurulduğu tespit edilmiştir. Genellikle kalemin şekli itibariyle abıhayat çeşmesi, su kanalı, çeşmenin ucuna takılan küçük boru/hortum; mürekkep saçması dolayısıyla fiskiye; Doğu ülkelerinden/şehirlerinden ticaret yoluyla getirilmesi ve mürekkebin içerisindeki koku sayesinde güzel kokması dolayısıyla, doğudan esen ve güzel kokan saba yeli ile kalem arasında münasebet kurulmuştur.

5.5.2.1. Su ve Su ile İlgili Unsurlar

5.5.2.1.1. Su (Ab, Ma)

Kılıç "Aslım güzel yaradılışlı topraktır." dedi, kalem de "Benim aslım hoş içimli olan, tatlı sudur." dedi. Kalem olarak kullanılan kamış genellikle sulak yerlerde yetişir, beyitte kalemin yetiştiği ortamla ilgi kurulmuştur.

Pes kılıç didi ki aslum oldı hâk-i hoş-nihad

Pes kalem didi ki binüm aslum âb-ı hoş-güvâr (Ahmedî, K. 25/15)

Kılıç “Aslımı sorarsan temiz topraktır.” dedi, kalem de “Benim aslım hoş içimli olan, tatlı sudur.” dedi. Yukarıdaki beyitle anlam bakımından benzerlik gösteren bu beyitte de kalemin yetiştiği ortamla ilgi kurulmuştur.

Dir kılıç aslum sorarsan hâk-i pâk

Dir kalem aslumdur âb-ı hoş-güvâr (Rıdvân, K. 55/14)

5.5.2.1.2. Deniz (Bahr, Kulzüm), Dalga (Mevc)

Ben öyle bir şairim ki kalem, olgun kişilerin dünyasına dalgalar saçan taşkın bir denizdir. Şair bu beyitte kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Ol şâ‘irim ki mülk ü cihân-ı kemâle

Bir mevce-pâş-ı kulzüm- i zehhârdır kalem (Eşref, K.15/18)

5.5.2.1.3. Akarsu (Cuybar), Mizab (Su Yolu), Cedvel (Su Kanalı)

Senin itibarın devletin fidanı için hikmet bahçeleridir, kalem de senin itibarının bahçeleri için, şaşılacak kadar güzel bir akarsudur. Şair bu beyitte bir yandan memduhunu överken diğer yandan kaleminin, memduhunun itibarını arttıracak unsur olduğunu dile getirmiştir. Bunu da memduhunun itibarını devletin fidanına hayat veren bir bahçeye, kalemi de bu bahçeye hayat veren bir akarsuya benzetmiştir.

Nihâl-i devlete kadrün riyâz-i hikmetdür

Riyâz-i kadrüne bir turfa cûy-bâr kalem (Fuzûlî, K. 33/24)

Senin kılıç ve kaleminin feyzi, himmet bahçesinde kılıcını akarsu, kalemini de ihsan suyunun aktığı kanal eyledi. Kılıç ve kalem hükümdarlık, yücelik belirten unsurlardandır. Şair “tîg u kalem”i önce bu maksatla kullanarak memduhunu övmüştür. Sonra kılıç ile su arasında (Kılıç rengi itibari ile su gibi parlaktır, ayrıca kılıcın yapım aşamasında çeliğe su katılmaktadır.), kalem ile de ihsan suyunun aktığı kanal arasında münasebet kurmuştur zira şairler kalemleri sayesinde ihsanlar, hediyeler kazanmıştır.

Feyz-i tîg u kalemin ger çemen-i himmetde

Tîgını cû kalemin eyledi mîzâb-ı kerem (Nazîm, Divan 4, K. 20/II/11)

Öyle bir arifim ki kalem, hünerli ellerde, yaradılışının gönül çekici lalesi için bahçenin akarsuyudur. Şair, kalemi bir fahriye unsuru olarak kullandığı bu beyitte kalem ile akarsu arasında münasebet kurmuştur.

Ol ‘arifim ki lâle-i dil-cû-yı tab‘ıma

Dest-i hünerde cûy-ı çemen-zârdır kalem (Eşref, K.15/19)

Kalem, din ve devlet bahçesinin oluşu, dünya bahçesinin mutluluk ve bolluk veren su kanalıdır. Şair, kalemden bahsettiği bu beytinde kalem ile oluk ve su kanalı arasında hem şekil bakımından hem de mecazen bereket ve mutluluk vermesi bakımından ilgi kurmuştur.

Nâvdân-ı çemen-i devlet ü dîn

Cedvel-i feyz-i çemenzâr-ı cihân (K. Sâkıb, Tcb. 5/III/4)

5.5.2.1.4. Çeşme

Fasih kimseler kalemimin feyzinin damlasına susamış, kalem sanki Allah’ın ilham çeşmesidir. Şair bu beyitte kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır. Bunu yaparken de kalemi bir çeşme, mürekkebi su, kalemin yazdıklarını da su damlaları olarak tasavvur etmiştir.

Reşha-i feyzine erbâb-ı fesâhat teşne

Gûyiyâ çeşme-i ilhâm-ı Hudâ’dır hâmem (Reşîd, G. /2)

5.5.2.1.5. Lüle (Lüle)

Lüle veya lüle çeşme, musluk gibi şeylerin başına takılan küçük boruya veya hortuma verilen addır (Devellioğlu, 2003: 554). Lüle ile kalem arasında şekil bakımından benzerlik bulunmaktadır. Ayrıca lüle nasıl akıttığı su ile hayat vermekteyse kalem de akıttığı mürekkep ve yazdığı şiirlerle mutluluk ve hayat vermektedir. Şair kalem ile lüle arasında benzerlik ilgisi kurarken bir yandan da şiir ile su arasında münasebet kurmuştur.

Kalem, Allah’ın bereket çeşmesinin ucundaki boru, mana bitkilerinin bahçesinin su kanalıdır. Kamış kalemler şekil itibarı ile boruya benzemektedir. Şair de bu benzerliği kullanarak kalem ile çeşmenin ucundaki boru ve su kanalı arasında ilgi

kurmuştur zira su kanalı ve çeşmenin ucundaki boru akıttığı su ile bitkilere, bahçeye hayat verirken kalem de yazdığı şiirlerle gönüllere, verdiği bilgilerle de zihinlere hayat verir.

Lûle-i ser-çeşme-i feyz-i îlâh

Cedvel-i gülzâr-ı ma'ânî-giyâh (Nazîm, Divan 2, M. 3/11)

Kalemim, keramet sahibi büyük insanların övgüsünde çeşmenin başına takılan küçük borudur. Şair burada kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır. Ayrıca kalem ile çeşmenin başına takılan küçük boru arasında şekil bakımından ilgi kurmuştur.

Evliyâ-i kibâr vâsfında

Lüle-i çeşme-sârdur kalemim (Tıflî, K. 1/23)

5.5.2.1.6. Fıskiye (Fevvare)

Fıskiye bahçeleri süslemesinin yanı sıra bahçeye, bitkilere hayat veren, sular saçan bir araçtır. Kalem de yazı yazarken kâğıdın üzerine mürekkep saçan bir fıskiye olarak tasavvur edilmiştir.

Kalem, hayalin berrak suyuna fıskiye olduğunda dudağının niteliği narçiçeğine dönüştü. Kalem şairin hayalini yazıya geçiren araçtır. Beyitte geçen “zülâl-i hayâl” ile şairin duyguları, hayalleri suya; kalem de bunları kâğıt üzerine saçan bir fıskiyeye benzetilmiştir. Kullanılan mürekkebin kırmızı renkte olmasıyla da kalemin dudak gibi iki parça olan ucu narçiçeği gibi kırmızıya dönüşmüştür.

Kalem ki oldı zülâl-i hayâle fevvâre

Beyân-ı vâsf-ı lebün döndi anda gül-nâra (Vahyî, K. 11/1)

Aşk yarasının kanının fıskiyesi ol; aşk bahçesinin havuzunun cilveli güzeli ol. Şair kaleme seslendiği bu beyitte “Ya aşk yarasının kanının fıskiyesi ol, acılarımı dile getir ya da aşk bahçesinde salınan cilveli bir sevgili ol, gönlümü mutlu et.” demiştir. Şair, kalemin kâğıda duygularını bir fıskiye gibi saçtığını tasavvur ederek kalem ile fıskiye arasında münasebet kurmuştur.

Fevvâre-i hûn-ı dâg-ı 'aşk ol

Cilve-ger-i havz-ı bâg-ı 'aşk ol (Neş'et, M. 9/145)

5.5.2.1.7. Bulut (Ebr)

Kalemim, Allah'ın feyzi sayesinde gökyüzünde aşk yağmurunun bulutudur. Kalem ucundan mürekkep damlaması ile buluttan düşen yağmur damlaları arasında ilgi kurulmuş ve şair, kalemini aşk yağmurunun bulutu olarak tasavvur etmiştir.

Feyz-i Bârî ile felekde hele

Ebr-i bârân-ı 'aşkdır kalemim (Nûrî, G. 221/6)

Kalem, olgunluk denizinin cevher saçan bulutudur, söz meydanının düzgün yürüyen servisidir. Şair cevher ile söz, bulut ile de kalem arasında benzerlik ilgisi kurmuş; kalemini cevher saçan bir buluta benzetmiştir.

Ebr-i gevher-nisâr bahr-ı kemâl

Serv-i mevzûn-hırâm-ı sahn-ı makâl (İhyâ, M. 2/3)

5.5.2.2. Hava ve Hava ile İlgili Unsurlar

5.5.2.2.1. Saba, Sarsar

Saba yeli günün ilk saatlerinde doğudan hafif bir şekilde esen yeldir. Bu yel sevgilinin saçlarına/zülüflerine değip onun kokusunu ve sevgilinin haberlerini âşığa getirir. Ayrıca saba yeli gönül bahçesine girip orada esince bahçedeki goncaların açılmasına, gülmesine vesile olur ve bahçeye hayat verir.

Kalem ile saba yeli arasındaki münasebetler genel olarak şu şekildedir: Her ikisi de doğudan gelir. Anadolu/İstanbul merkez olarak düşünülürse kalemin getirildiği Hindistan, İran, Bağdat gibi yerler (Yazır, 1974: 166) doğuda kalır; ikisi de habercidir; saba sevgilinin siyah saçlarına dokunarak kalem de siyah mürekkebe dokunarak/batırılarak hem güzel kokar hem de haber getirir.

Kalem bazen saba yeli gibi canın gül bahçesini güldürür (mutlu eder), bazen fırtına olup gönül ikliminin baharını sonbahara döndürür. Saba sevgiliden haber getiren bir habercidir, kalem de bu haberleri (gönülden geçen duyguları) yazan bir araçtır; saba sevgilinin saçlarına dokunduğu için misk ve amber kokar, kalem de mürekkebe (Sevgilinin saçı ile hem rengi hem de kokusu bakımından benzerlik

gösterir.) batırıldığı için misk ve amber kokmaktadır. Bazen güzel haberler getirdiği için saba yeli gibi olan kalem, bazen de kötü haberler getirdiği için fırtına gibi olur ve gönül iklimini sonbahara çevirir.

Gâh mânend-i sabâ handân ider cân gülşenin

Geh hazân eyler bahâr-i kalbi çün sarsar kalem (Âşık, K. 7/11)

Kalemim, sevgilinin güzelliklerinin gül bahçesindeki saba yelidir, kımıldadıkça yanağındaki perçemine dokunur. Sevgilinin yanağına dökülen perçem siyahtır ve misk, amber kokar; mürekkep de siyahtır ve misk, amber kokar. Saba yeli sevgilinin perçemine dokunarak oradan haberleri ve perçemin güzel kokusunu alıp getirir, kalem de mürekkebe batırılarak gönülden geçenleri ve mürekkebin güzel kokusunu kâğıda taşır.

Tokunur perçem-i ruhsârına teprendikçe

Gülşen-i vâsf-i dil-ârâda sabâdır hâmem (Re'fet, G. 109/5)

5.5.3. Hayvanlar

5.5.3.1. Kuşlar ve Çeşitleri

Kalem; kâğıttan kanatlar yapıp kuş olsa ve sevgilinin zülfünün oluşturduğu güzellikler binasının en üst noktasına ulaşırsa keşke! Kanatlar kuşun uçmasını sağlayan, kuşu bir yerden başka bir yere yani hedefe ulaştıran organlardır. Kâğıt da şekil benzerliğinin yanı sıra kalemin yazdıklarını hedefe ulaştıran bir araç olması bakımından kanat ile benzerlik göstermektedir. Şair de bu benzerliğe dayanarak kâğıt ile kanat arasında ve çoğu zaman gerek sesi gerekse yazdıklarıyla güzel sesli bir kuşa teşbih edilen kalem ile kuş arasında ilgi kurmuştur.

Küngür-i eyvân-ı vâsf-ı zülf-i yâre irmege

Murg olup evrâkdan idinse bâl u per kalem (Âşık, K. 7/33)

Kalem, belagat bahçesinde, daima gönlün neşeli ezgilerini söyleyen hoş sesli bir kuştur. Şair kalemin yazdıkları ve kâğıt üzerinde hareket ederken çıkardığı ses ile güzel sesli kuş arasında ilgi kurmuştur.

Müdâm zezeme-pirâ-yı neş'e-i dildür

Riyâz-ı nâtıkada mürğ-i hoş-nevâ-yı kalem (Sâlik, K. 37/2)

Kalemin şarkı söyleyen kuşu şarkılara başlasa Zühre yıldızının kulağı kıskançlıktan çınlamaya başlar. Zühre yıldızı feleğin sazendesidir, buna rağmen kalemin sesini kıskanır. Şair kalemin sesinin ve yazdığı şiirlerin, feleğin sazendesi olan Zühre'nin söylediği şarkılardan ve sesinden daha güzel olduğunu dile getirmiştir.

Tanîn-i reşk ider isâl-i gûş-i nâhide

Nevâya başlasa mürğ-i nagam-serâ-yı kalem (Sâlik, K. 37/14)

Kalemim, bu varlık bahçesinin sarayında aşkın konuşan (şarkı söyleyen) kuşudur. Şair kalem sözcüğüyle kendi sanatçı kişiliğini kastetmiş, kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Bu serâ bûstân-ı hestîde

Murg-ı gûyân-ı 'aşkdır kalemim (Nûrî, G. 221/3)

Gümüş kanatlı ve altın yanaklı kuş benim, nasıl bakarlarsa baksınlar kutlu olan benim. Şair kalem ile kuş arasında münasebet kurarken kalemin kutsiyetini de dile getirmiştir.

Murg-ı sîmîn-bâl ü zerrîn-ruh menem

Her ne yüzden bahsalar ferruh menem (Rûşenî, M. 6/52)

Ey kalem, dostlar senin sözlerinde şirin tatlar buluyor, yoksa sen tatlı konuşan ve şeker yiyen bir kuş musun? Şair kalemi şeker yiyen bir kuş olarak nitelendirirken eskiden mürekkebin içerisine katılan nöbet şekerini (ve süzme balı) hatırlatmaktadır.

Sözlerinden asdıka şîrîn-mezâk

Murg-ı şîrîn-gû vü şeker-hâ mısın (Abdî, TRH. 23/10)

5.5.3.1.1. Bülbül (Hezar, Andelib)

Bülbül, divan şiirinde sıkça işlenen “âşık, sevgili, rakip” üçlüsündeki âşık olarak “gül, bülbül, diken” üçlemesinin karakterlerinden biridir. Kalemîyelerde genellikle bu üçlüden ayrı bir şekilde ele alınmıştır. Kalemîyelerde kalem ile en çok münasebet kurulan kuş bülbüldür, bu münasebetlerin sebebi kaleminin gıcirtısının bülbül sesine, yazdığı şiirlerin de bülbülün nağmeleri olarak tasavvur edilmesine dayanmaktadır.

Kalem bazen şairin aşkından dolayı bülbül gibi şarkı söyler, bazen şarkıya başlayınca bülbül susar, bazen kâğıt üzerinde çıkardığı gıcırta sesi bülbülün sesi gibidir, bazen şekerler çiğneyen tatlı dilli bülbüldür. Kalem ile bülbül arasında kurulan bu münasebetler kalemin veya mürekkebin bazı özelliklerinden dolayıdır. Kalemin uç kısmının yarık olması bülbülün gagasına, kâğıt üzerinde çıkardığı gıcırta bülbülün sesine, yazdığı şiirler bülbülün nağmelerine, mürekkebin nöbet şekeri ve bal gibi tatlı maddeler içermesi bülbülün tatlı diline ve şekerler yemesine teşbih edilme yönü olmuştur.

Kalem, tutkun âşık olan bülbül gibi feryat etmeye başladı, eğer kalem kâğıt üzerinde gezerken ses çıkarıyorsa buna bakarak onun gülün düşkün bir âşığı olduğunu sanma. Kalemin kâğıt üzerinde gezerken çıkardığı ses ile bülbülün ötmesi arasında ilişki kurulmuştur.

Var ise bir gülün âşüftesidür sanma sarîr

Başladı bülbül-i şûrîde-veş efgâna kalem (Âsım, K. 11/2)

Kalem her ne zaman elimde sazını çalmaya başlarsa bahçenin destan okuyan bülbülü susar. Beyitte geçen “zîr ü bâm”, sazın ince ve kalın teli demektir. Şair; kalemin, bülbülü kışkandıracak kadar güzel şarkılar söylediğini ifade etmiştir.

Olur hamûş bülbül-i destân-serâ-yı bâğ

Destümde her kaçan kim ider zîr ü bâm kalem (Fâ'iz, K. 7/8)

Ey seher vaktinin feyz bahçesinin bülbülü olan kalem ve ey hüner bahçesini süsleyen gül fidanı olan kalem!

Ey 'andelîb-i gülşen-i feyz-i seher kalem

V'ey gülbün-i hadîka-tırâz-ı hüner kalem (Kâmî, G. 145/1)

Kalemim fasih kişilerin yer aldığı gül bahçesinin bülbülüdür zira o güvercin gibi, nağmeler söyler.

Çünkü bu hâme hemâme gibi eyler nagamât⁸⁴

Bülbül-i gülşen-i 'adn-ı fusahâdır hâmem (Şâkir, G. 114/5)

⁸⁴ Metnin alındığı çalışmada “nagmât” şeklinde geçen bu kelime tarafımızca “nagamât (ahenkler, ezgiler)” olarak değerlendirilmiştir.

Kalemim, bazen güzel konuşan bir papağandır, sürekli şarkılar söyleyen ve feryat eden bülbüldür.

Görürsün gâhî bir tûtî-i gûyâdır fesâhatde

Dem-â-dem bülbül-i pür-nagme vü feryâddır hâmem (Nâzîk, G. 142/6)

Kalem naz bahçesinin bülbülü gibidir, sanki gönül ile aynı dili konuşup şarkılar söyler.

Hâme kim bülbül-i gülzâr-ı edâdur gûyâ

Hem-zebân-ı dil olup nağme-serâdur gûyâ (Sâlik, G. 13/1)

Bak aşkın yüceliğine ki kalem bülbülü elimde bülbülün dili ile nağmeler söyler. Şair burada kendi aşkının yüceliğini dile getirmiş ve aşkının yüceliğinden ötürü elindeki kalemin bülbül gibi nağmeler söylediğini (şirler yazdığını) ifade etmiştir.

Bak fart-ı 'ışkına ki zebân-ı hezâr ile

Destümde nagme-senc olur bülbül-i kalem (Vahyî, G. 179/4)

Sözün süslü ağacının konuşan bülbülü, olgunluk bağının şarkı söyleyen kuşu.

Bülbül-i gûyende-i nahl-i makâl

Mürg-i serâyende-i bâğ-ı kemâl (Nazîm, Divan 2, M. 3/9)

Bizler gül gibi senin nağmelerini dinleyelim, sen de bülbül gibi şarkılar söyle.

Zemzemenü gûş idelüm gül gibi

Eyle terennüm yine bülbül gibi (Nazîm, Divan 2, M. 3/35)

Kutsal bahçenin parlaklığını arttıran gül fidanı kalemdir, dünyanın gül bahçesinin içindeki çılgın bülbül kalemdir.

Kalemdür gülbün-i revnak-fezâ-yı ravza-i kudsî

Kalemdür gülsitân-ı dehr içinde bülbül-i şeydâ (Besîm, K. 22/3)⁸⁵

⁸⁵ Şu beyitlerde de bülbül-kalem münasebeti vardır: Nazîm, Divan 2, M. 3/4; Nazîm, Divan 2, M. 3/5; Nazîm, Divan 2, M. 3/22; Sa'dî, K. 3/6; Abdî, K. 11/2; Abdî, K. 24/4; Hikmetî, K. 180/28; Şâkir, K. 7/29; Vahyî, K. 10/26; Abdî, K. 4/7.

5.5.3.1.2. Hühüd

Hühüd Süleyman Peygamber'in haberci kuşudur. Belkıs'ın ülkesi olan Seba'dan Süleyman Peygamber'e haber getirmiştir. Kalem ile Hühüd arasındaki münasebet de genellikle Hühüd'ün haberci olmasına dayanmaktadır.

Kalem, gönül sarayından yeni yeni haberler verir; sanki Seba ülkesinden haber getiren Hühüd'dür.

Nev-be-nev kasr-ı süveydâdan ider 'arz-ı peyâm

Hühüd-i nâme-res-i mülk-i Sebâdur gûyâ (Sâlik, G. 13/2)

Kalem, mananın Seba ülkesinin haberci Hühüd'üdür, sanki soylu bir habercidir. Beyitte şairin hayal dünyası Seba ülkesine, kalem de bu ülkeden haber getiren Hühüd'e benzetilmiştir.

Peygam-ber-i nijâd gûyâ

Hühüd-i haber Sebâ-yı ma'na (Neş'et, M. 9/141)

5.5.3.1.3. Tavus

Tavus kuşu, rengârenk tüyleri, renkli, ilginç desenli ve upuzun kuyruğu ile çok güzel görünüşe sahip olan bir kuştur. Bu kuş tüm bu güzelliğine rağmen dertli kuşmuş. Yürürken gözleri ayaklarına takılınca, tüm güzelliğine rağmen, ayaklarının çirkinliğine üzülerken ah edermiş. Tavusun sesi de çirkinmiş, ötüşü "Ah!" kelimesini andırırmış. Tavus kuşunun ayaklarının ve sesinin çirkin olmasının sebebi güzelliğiyle çok gururlanmasıymış. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine neden olmuş ve Adem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten kovulmuştur (Pala, 2003: 456).

"Cennette ayakları da güzelken Allah ona 'Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!' buyurmuş ve Babil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlarmış (Pala, 2003: 456)".

Kalem, hüner cennetinin bahçesinin tavusu olduğu için mürekkep onun ayağını siyah yapmıştır. Tavus, oldukça süslü ve güzel bir kuştur ancak ayakları çirkin bulunur. Şair de beyitte tavusun bu yönü ile kalemin uç kısmının siyah olması arasında ilgi kurmuştur, mürekkebin kalemin ayağını siyah etmesini kalemin tavus kuşu olmasına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır.

Ne kalem bâğ-ı Behişt-i hünerün tâvûsı

O sebebden siyah etmiş kademin reng-i midâd (Sa' dî, K. 3/3)

Bazen kâğıtların gül bahçesinde tavus gibi tatlı tatlı gezerim. Rûşenî, kalemi konuşturduğu bu beyitte kalem ile tavus arasında ilgi kurmuştur.

Gâh cevân iderem tâvûs-veş

Gül-şen-i kırtâs içinde hûb u hôş (Rûşenî, M. 6/23)

5.5.3.1.4. Sülün (Tezerv)

Kalemim, senin niteliklerinin/övgülerinin bahçesinde yürümeye başladığından beri bir cennet sülünüdür. Sülün, genellikle süslü olması ve salınarak yürümesi ile anılır. Kalemin, yazı yazarken kâğıt üzerinde dümdüz değil de harflerin şekline göre ilerlemesi şair tarafından sülünün salınarak yürüyüşü şeklinde tasavvur edilmiştir.

Bâğ-ı vafında ideli refât

Bir tezerv-i cinândur hâmem (Vahyî, K. 10/19)

Ben bir sülünüm, kanadım sevgilinin elidir, sevgilinin eli olan kanatlarım olmadan uçup konamam. El ile kanat arasında şekil bakımından benzerlik vardır; bu ilgi dışında kalem bir âşık, yazı yazan kişi de sevgili olarak düşünüldüğünde uçmak eylemi ile yazmak eylemi arasında da ilgi kurulduğu söylenebilir.

Bir tezervem bal ü perrüm dest-i yar

Konup uça bilmezem bi-dest-i yar (Rûşenî, M. 6/60)

5.5.3.1.5. Kebuter, Güvercin

Kalem, gümüş kanatlı bir güvercin edindi uçup sevgilinin servi dalına, sevgilinin vücudundaki benler gibi konar. Güvercin nasıl uçup bir dala konduysa kalem de öyle uçar ve siyah benler gibi, sevgilinin vücuduna konar. Sevgili gümüş

tenlidir ve bembeyaz teninde siyah benler vardır, kalem de siyah renkli olduğu için bu benlerle ilgi kurulmuştur.

Misâl-i şâmî kebûter idindi sîmîn bâl

Nihâl-i serv-i nigâra uçup konar hâme (Sehî, K. 32/13)

5.5.3.1.6. Papağan (Tuti)

Papağan genellikle Mısır ve Hindistan gibi ülkelerden getirilen renkli tüyleri olan bir kuştur. Papağanlar konuşma yeteneğine sahip kuşlardır. Konuşma eğitimi genellikle ayna karşısında verilmiştir. Ayrıca şeker ile beslenmesiyle de şiirlere konu edilmiştir.

Kalemin ağzının yarık olması ile papağanın gagası; kalemin, içerisine şeker ve bal katılan mürekkebe batırılması ile papağanın şekerle beslenmesi; kalemin yazı yazmasının konuşma şeklinde tasavvur edilmesi ile papağanın konuşması kalemiyelerdeki beyitlerde kalem ile papağan arasında sıkça anılan münasebetlerdir.

Gönlüm ayna, kalemim de o ayna karşısında hoşça konuşan bir papağandır, kederim hayalin şekeristanında cisimleşmiştir. Papağanların bir ayna yardımıyla konuşturulması, şeker yiyerek beslenmesi düşünülürse beyitteki kullanılan “tûti, mir‘at, şekeristân” sözcükleri arasında tenasüp olduğu tespit edilir. Kalemin içerisine nöbet şekeri ve süzme bal katılan mürekkebe batırılması ile papağanın şekerle beslenmesi arasında ilgi kurulmuştur.

Kalemim tûti-i hoş-lehçe vü mir‘at dilim⁸⁶

Şekeristân-ı tahayyülde mücessem elemim (Câzib, G. 304/6)

Kalemim, güzel söz söyleme konusunda konuşan bir papağandır; sürekli şarkılar söyleyen ve feryat eden bir bülbüldür. Aşağıdaki beyitte şair kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmış ve kalem sözcüğü ile kendi sanatçı kişiliğini kast etmiştir.

Görürsün gâhî bir tûtî-i gûyâdır fesâhatde

Dem-â-dem bülbül-i pür-nagme vü feryâddır hâmem (Nâzîk, G. 142/6)

⁸⁶ Metnin alındığı çalışmada “mir‘at-i dilim” şeklinde geçen bu sözcükler tarafımızca “mir‘at dilim” olarak değerlendirilmiştir.

Kalemin, şeker yiyen bir papağan gibi harf saçması için gözlerinin önünde temiz/saf bir sayfa olması gerekir. Şair bu beyitte hem papağanın bir ayna karşısında konuşturulmasını hem de şeker yemesini hatırlatmış ve ayna ile kâğıt, papağanın şeker yemesi ile de mürekkebe şeker ve bal katılması arasında ilgi kurmuştur.

Pîş-i çeşmünde gerek âyine-i sâf-varak

Harf-rîz olmağa tûtî-i şeker-hây-ı kalem (Nâbî, G. 513/3)

Kalem bazen idrak aynasına bakıp konuşan bir papağan gibi ezgiler okur. Şair bu beyitte, papağanın aynaya bakarak konuşturulması ile kalemin “âyine-i idrâke” (şairin muhayyilesine) bakması arasında münasebet kurmuştur.

Nazar-endâz olup âyine-i idrâke gehî

Tûtî-i nâtika perdâz-nevâdur gûyâ (Sâlik, G. 13/5)

Ey kalem, şekerler saçan güzel sözlerinle yoksa sen konuşan papağan ile aynı dili mi konuşuyorsun?

Şeker-efşân-ı belâgat sözlerin

Hem-zebân-ı tûtî-i gûyâ mısın (Abdî, TRH. 23/8)

5.5.3.1.7. Kumri (Kumru)

Kumru gibi okuyanın, zift renkli gagam var; keklik yürüyüşlü, papağan dilli, Anka sesliyim. Kumru siyah gagalı bir kuştur, kalemin ucu da sürekli mürekkebe batırıldığı için siyahtır; ayrıca kalemin ucu kuş gagası gibi iki parçadan oluşmaktadır. Bundan dolayı şair kalemin ucu ile kumrunun gagası arasında renk ve şekil bakımından ilgi kurmuştur.

Kumrî-i kârî menem minkâr-ı kîr

Kebg-rev bebgâ-zebân ‘Ankâ-safir (Rûşenî, M. 6/12)

5.5.3.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

5.5.3.2.1. At (Rahş, Edhem, Esb, Kümeyt)

At genel olarak insanların ulaşım, savaş, oyun vb. durumlarda kullandığı binek hayvanıdır. Divan şiirinde de önemli bir yer tutan at, şairler tarafından anlatılırken

geçmişten o güne taşıdığı kültür hazineleri ile birlikte anılır. Cirit, çevgan, at yarışları gibi eğlence amaçlı düzenlenen etkinliklerden bile bahsedilir (Kaya, 2008: 6). Kalemîyelerdeki beyitlerde şair kalemini ayağı çabuk, güçlü, binicisini asla zor durumda bırakmayan bir ata benzetirken kalem erbabını veya kedisini de o atın binicisi olarak tasavvur eder.

Kalem yaradılışlı, ayağına çabuk atıma dizginlerini takıp hazırlarsam düşman süvarisi ayak altında karınca gibi kalır. Şair bu beyitte kalemi fahriye unsuru olarak kullanmış; kalem ile at arasında kurduğu ilgi ile kendi sanatçı kişiliğini bir ata, düşmanıninkini ise bir karıncaya benzetmiştir.

Edersem esb-i çâbü-k-pây-ı kıl-k-i tab‘ıma dizgîn

Ayak altında mûr-âsâ kalır cünd-i ‘adû nâçâr (Abdî, K. 11/6)

Kalem bir Arap atıdır, usta biniciyi yokluk vadisine düşürmez. Şair bu beyitte usta binici ile yazar/şair arasında, kalem ile de Arap atı arasında ilgi kurmuştur. Yazar hüner sahibi biriyse, kalem onu asla yokluk vadisine (yoksulluğa) düşürmez zira kalem şair için bir nevi geçim aracıdır. Kalemi sayesinde makam, hediyeler ve geçimini sağlayacak maddi kazanç elde eder.

Bir küme-y-i ‘Arabî’dür düşürür sanma sakın

Şeh-süvâr-ı hüneri vâdi-i hirmâna kalem (Âsım, K. 11/15)

Kalem, elimde marifet yolunda ilerler, hüner meydanında hızlı bir attır. Şair bu beyitte kalemin kâğıt üzerinde ilerleyişini bir atın koşması olarak tasavvur etmiştir.

Eyler elimde kat‘-ı mesâfât-ı ma‘rifet

Sahn-ı hünerde edhem-i çâpük-kadem kalem (Mâhir, G. 132/3)

Ey siyah gem vurulmuş at, düşünce meydanında yürümenin vaktidir. Şair, kalemin uç (ağız) kısmının mürekkebe batırılmasından dolayı siyah olması ile siyah gem takılmış at arasında ilgi kurmuştur. Ayrıca kalemin kâğıt üzerinde ilerlemesini de atın yürümesine benzetmiştir.

Vaktidür ey edhem-i müşgîn-licâm

Arsa-i endîşede eyle hıram (Nazîm, Divan 2, M. 3/2)

Bazen çocukların atıyım, bazen bayrak, bazen kaval, bazen ney bazen de kalemin. Eskiden çocukların oyun araçlarından biri de at olarak kullandıkları uzunca

bir sopaydı. Çocuklar uzunca bir sopayı bacaklarının arasına alıp sopanın ön ucunu eliyle tutar, arka ucunu da yerde sürükleyerek koşardı. Boşta kalan elinde tuttuğu kısa bir değnekle de at olarak kullandığı sopanın arka kısmına vurup onun hızlanmasını sağlardı. Şair bu beyitte kalem ile çocukların bu atı arasında şekil bakımından ilgi kurmuştur zira ikisi de kamıştan yapılabilmektedir. Ayrıca beyitte kalem ile ilgi kurulan kaval ve ney kamıştan yapılan müzik aletleridir; bayrak direği de kamıştan yapılan bir araçtır⁸⁷. Kalemin bu unsurlarla bir diğer münasebeti ise şekil bakımından benzerliklerine dayanmaktadır.

Gâh esb-i kûdegânam geh 'alem

Gâh mûsikâr u geh ney geh kalem (Rûşenî, M. 6/61)

Şebdiz, Hüsrev Perviz'in atının adıdır. Şirin'in Gülgün adlı atı ile aynı kısırdan doğmuştur. Hüsrev bu at öldüğü zaman çok ağlamış ve onu büyük bir merasim ile gömdürmüştür (Pala, 2006: 436). Nazîm de kalem ile bu değerli at arasında ilgi kurmuş ve beyitte kaleme şöyle seslenmiştir: Ey gerdanındaki püskülü amber kokulu olan Şebdiz, duanın uçsuz bucaksız alanında hızlıca ilerleyen gösterişli atı!

Edhem-i şeb-dîz-i mu 'anber kıtâs

Rahş-ı sebük-hîz-i fezâ-yı sipâs (Nazîm, Divan 2, M. 3/7)

Şebdiz gibi olan bu kalem benim elimdeyken çevremi dört demir duvar kuşatmış olsa bile korkmam. Abdî bu beyitte kalemi Hüsrev Perviz'in meşhur atı Şebdiz olarak tasavvur etmiş ve onu bir savunma aracı olarak görmüştür.

Bu şeb-dîz-i kalem bana musahharken ne havfım var

İhâta etse de dört yanımı çâr-âhenîn-dîvâr (Abdî, K. 11/5)

5.5.3.2.2. Ahu (Gazal)

Ahu güzel gözlü, zarif bir hayvandır. Gözlerinin güzelliği, zerafeti, sekerek yürüyüşü dolayısıyla Türk edebiyatının neredeyse bütün dönemlerinde şiirlerle, türkülere konu olmuş; ahu ile sevgili/güzel arasında münasebet kurulmuştur. Divan

⁸⁷ bk. Şentürk, 2015: 47.

edebiyatında bu özelliklerinin yanı sıra misk denilen kokulu maddenin bir çeşit ahudan elde edilmesiyle de anılır.

Kalemiyelerde kalem ile ahu arasındaki münasebet daha çok ahunun sekerek gezmesi ve bu esnada misk dökmesi ile kalemin kâğıt üzerinde gezerken mürekkep “dökmesi/bulaştırması” arasında ilgi kurulmuştur. Ahu etrafa nasıl misk saçarsa kalem de kâğıda öyle mürekkep saçar. Misk ile mürekkep arasındaki münasebet eskiden mürekkebin içerisine misk (ve benzeri kokulu maddeler) katılması ve miskin de mürekkebin de siyah renkli olmasına dayanmaktadır.

Kalem mektubun üzerinde ceylan gibi gezer, yıldız mürekkebi ise hoş kokulu misk gibi güzel kokular saçar. Ahunun misk saçarak gezmesi ile kalemin kâğıt üzerine terkibinde misk bulunan mürekkep saçarak ilerlemesi arasında ilgi kurulmuştur.

Hâme sahn-ı nâmede cevlân ider âhû gibi

Nefha neşr eyler zer-âbı⁸⁸ nâfe-i hoş-bû gibi (Adnî, K. 35/1)

Kalem, Tatar ahusu gibi yürür, geçtiği her yere misk döker. Kalem; sayfanın üzerinde gezerken mürekkeple yazılar bırakır, bu yazı ile Tatar ahusunun göbeğinden dökülen misk arasında ilgi kurulmuştur zira eskiden mürekkebin içerisine misk ve amber gibi güzel kokulu maddeler katılmıştır. Fuzûlî de mürekkebin içerisine misk ve amber gibi güzel kokulu maddeler katılmasına telmihte bulunmuştur.

Ne yirde kim yügürür nâfe nâfe müşg töker

Dutubdurur revîş-i âhu-yi Tatâr kalem (Fuzûlî, K. 33/6)

Çin ahusu (kalem) yürüyünce bastığı yerler güzel kokulu misk olur. Necâtî, kalemi konu aldığı bu beytinde kalemin kâğıt üzerinde yürümesi ve kâğıda siyah renkli, güzel kokulu mürekkep bırakmasını ahunun gezerken misk dökmesi olarak tasavvur etmiştir.

Hırâmân olıcak ol âhû-yı Çîn

Olur basduğı yerler misk-i ezfer (Necâtî, K. 10/9)

---

⁸⁸ Metnin alındığı çalışmada “harâbî” şeklinde geçen bu kelime, metnin anlam bütünlüğünün sağlanması için tarafımızca “zer-âbı (yıldız mürekkebi)” olarak değerlendirilmiştir.

Kalemim, gümüş zemine misk saçır çünkü o misk yağdıran bir ahudur. Şair bu beyitte kalemin misk kokulu mürekkep dökmesi ile ahunun misk dökmesi arasındaki münasebeti bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Ferş-i sîmîne nâfe-rîzende

Âhû-yı müşg-bârdur kalemim (Tıflî, K. 1/10)

Ey kalem, senin yerin dağ etekleri değil, parmakların arasındır; eğer sen ahu isen de gönlün gizli yerlerini seven ahusun. Nâ îlî, kaleme seslendiği bu beyitte kalem ile ahu arasında münasebet kurmuştur. Ahu genellikle dağ eteklerinde bulunur, şair kalemini ahuya benzetmesine rağmen onun yerinin dağ etekleri değil parmakların arası olduğunu dile getirmiştir.

Dâmen degil âgûş-ı benân cilve-gehündür

Âhû isen âhû-yı harem-perver-i cânsın (Nâ îlî, K. 25/11)

5.5.3.2.3. Aslan

Kılıç ve kalem, din ve devletin ormanında yer edinmiş kükreyen aslan ve ateş saçan ejderhadır. Aynî, bu beyitte kılıç ve kalem ile askeri güç ve ilmi kastederek askeri gücün ve ilmin din ve devlette önemli yerlerinin olduğunu, din ve devletin koruyucuları olduğunu dile getirmiştir.

Bîşe-zâr-ı dîn ü devletde idinmiş cây-gâh

Şîr-i garrân ejdehâ-yı sem-feşân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/16)

Kalemimin mekânı mana avının yapıldığı yerdir zira kalemim aşkın kükreyen aslanıdır.

Meskeni sayd-gâh-ı ma'nîdir

Şîr-i garrân-ı 'aşkdır kalemim (Nûrî, G. 221/5)

5.5.3.3. Yılan ve Ejderha

5.5.3.3.1. Yılan (Mar, Suban)

Kalem ile yılan arasındaki münasebet genellikle kalemin kâğıt üzerinde ilerlemesi ile yılanın sürünmesi ve yılanın zehri ile zırnık mürekkebi dolayısıyladır.

Hattatlar, siyah kâğıda yazdıkları büyük kalıp yazılarda, çatlayıp dökülmediğinden dolayı zırnık mürekkebi kullanmıştır. Zırnık (tabiatta bulunan şekli “arsenik sülfür”) tahriş edici bir zehirdir (Yazır, 1974: 185).

Kalem, büyük bir yılan gibidir, ama eğri bir şekilde ilerler. Kalemin düz bir gövdesi vardır ve kalem, kâğıt üzerinde yazı yazarken ister istemez düz bir çizgi çizer gibi ilerlemez. Beyitte bu durum ile yılanın bedeni ve ilerleyişi arasında ilişki kurulmuştur.

Çü su ‘bân müstakîm-endam-ü-kej-rev
Çü tûtî ehl-i minkâr-ü-sühan-ver (Necâtî, K. 10/2)

Sakın üstüne basma, kalem sessiz bir yılan gibidir; eğer mecbur kalmazsa ağzını açmaz. Şair bu beyitte muhatabına bir nevi tehditte bulunmuş ve bunu kalem ile yılan arasında münasebet kurarak yapmıştır.

Başına basma sakın gûyâ ki mâr-ı huftedir
Eylemez şakk-ı dehen kalmazsa ger muztar kalem (Fennî, K. 24/23)

Kalemim, dostlarımın gönlü için tatlı ve şeker kalemidir; düşmanlarımın gönlü için ise çıyan ve yilandır. Şair bu beyitte kalem ile kendi sanatını kast etmiştir. Kaleminin, dostları için şeker tadında övgüler yazacağını, düşmanları için ise yılan ve çıyan gibi zehirler akıtacağını dile getirirken kalem ile zırnık mürekkebi (Yazır, 1974: 185) ve kalem ile nöbet şekeri/bal (Yazır, 1974: 182) arasındaki münasebeti düşündürmüştür.

Dil-i ahhâbum için kilk-i şeker ü şîrîn
Dil-i a ‘dâma hemân mâr u çıyândur kalemüm (Sa ‘îd, G. 116/2)

5.5.3.3.2. Ejderha

Kalem şiirlerinde kalem genellikle bir hazinenin bekçiliğini yapan ejderhadır, Musa’nın ejderhaya dönüşen atasıdır. Ayrıca kalem, ucundaki şaktan dolayı çatal dilli ejderhaya veya yılanı da teşbih edilmiştir.

Eskiden, gömülü hazineleri kimsenin bulamaması için bir çeşit sihir sayılan tılsım yapılmış. Bu hazineyi koruması için büyük bir yılan veya ejderhanın da bu

hazineye bekçilik yaptığına inanılmış (Onay, 2016: 410). Şair de bu beyitte “Olgunluk ‘küntü kenz’den numune gizli bir hazinedir, kalem ise onu koruyan, unutulmamasını sağlayan ejderha yüzlü bir tılısmıdır.” diyerek bu eski inancı hatırlatmıştır. “Küntü kenz”in kelime anlamı “Ben (gizli) bir hazineydim (Yılmaz, 1992: 98)” demektir. Bu söz ile “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim...” hadisine telmihte bulunulmuştur. Kemal ise “Arapçada, olgunluk demektir. Sıfat ve sıfatın asarından, Hakk’ı tenzih etmek üzere kullanılan bir tabirdir (Cebecioğlu, 2009: 361).” şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla şair Allah tarafından ilk yaratılan varlığın kalem olduğunu, kaderin ve ebediyete kadar olacakların kalem tarafından yazıldığını bildirilen hadisi düşündürmektedir.

Künt-i kenzenden nümûne genc-i mahfidür kemâl
Hıfz için anı tılısm-ı ejdehâ-peyker kalem (Âşık, K. 7/5)

Ben, anlayışın Tur Dağı’nın ordusunun Musa’sıyım; kalem ise uçan bir ejderha gibidir. Şair kalem ile, Musa’nın ejderhaya dönüşen asası arasında münasebet kurmuş ve bunu yaparken de kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Ben Mûsi-i sefer-ber-i tûr-ı fetânetim
Gûyâ elimde ejder-i tayyârdır kalem (Eşref, K.15/23)

Kalem, mağara içinde yatan ejderha gibi, kalemlüğün içinde yatıyor; yoksa bir işaret ile cihanı yapar ve yıkar. Şair kalemdan ile mağara, kalem ile ejderha arasında münasebet kurmuştur. Kalemin cihanı yapması ilk yaratılan varlık olup kaderin ve ebediyete kadar olacakların kalem ile yazıldığının belirtildiği hadisi, yıkması ise savaş emirlerinin kalem ile yazılmasını düşündürmüştür. Yani kalem, yazdıklarıyla hayra da şerre (fitneye) de vesile/sebep olabilir.

Yatur mağâr-ı kalemdân içinde san ejder
İşâret ile cihânı yapar yıkar hâme (Sehî, K. 32/15)

Kalem, bazen ağzını açıp insanlara çatal dilini gösterip bir ejderha gibi herkesi tehdit eder. Daha fazla mürekkep tutması için açılan şaktan dolayı kalemin ucu ejderhanın çatal dili olarak tasavvur edilmiştir.

Vakt olur ağzın açıp nâsa çatal dil gösterir
Herkesi tehdîd eder manende-i ejder kalem (Fennî, K. 24/22)

5.5.3.4. Deniz Hayvanları

5.5.3.4.1. Balık

Kalem, hüner denizinin balığıdır, cevherli sözlerin denizine dalar. Nazîm, kalemi cevherli sözlerin denizine dalan bir balığa benzetirken hokkayı da bu deniz olarak düşündürmüştür.

Mâhî-i deryâ-yı muhî-i hüner

Gûte-hor-i bahr-i belâgat-güher (Nazîm, Divan 2, M. 3/10)

5.5.3.5. Efsanevî Hayvanlar

5.5.3.5.1. Hüma

Hüma talih, devlet (zenginlik), baht, şans getirdiğine inanılan efsanevi bir kuştur. Kalem ile Hüma arasındaki münasebet kalemin, şairine/kalem erbabına devlet, ihsan, mutluluk getirmesine dayanmaktadır.

Kalem, parmak dalına konup şarkı söyleyen bülbül gibi olur zira o mutlu bir Hüma kuşu gibi uçmaktadır. Beyitte geçen “şâh-ı benân” tamlaması Hz. Muhammed’in mucizeler gösteren eli/parmakları için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla beyit “Kalem, Hz. Muhammed’in mucizeler gösteren parmaklarına konup şarkı söyleyen bülbül gibi olur; Hz. Muhammed’in parmaklarına konduğu için mutlu bir Hüma kuşu gibi uçmaktadır.” şeklinde de açıklanabilir.

Konup şâh-ı benân üzre olur bülbül gibi gûyâ

Sa’âdet-mend bir murg-ı hümâ pervâzdur hâme (Sabîh, G. 270/8)

Kalemim fikirlerin şahlar şahının başına konsa uygundur zira bilimlerin en yücesindeki Hüma’dır. Bilgilerin yazıya geçmesi kalem ile mümkündür, şair de bu durumu göz önünde bulundurarak kalemi bilimlerin başındaki Hüma’ya benzetmiştir. Hüma nasıl saadet, devlet, baht açıklığı kazandırıyorrsa kalem de aynı şekilde saadet, devlet ve baht açıklığı kazandırmaktadır.

Ser-i şâhen-şeh-i endîşeye konsa yeri var

Evc-i a’lâ-yı ma’ârifde Hümâ’dır hâmem (Reşîd, G. /4)

5.5.3.5.2. Anka (Zümrüdüanka, Simurg)

Anka, adı masallarda, şiirlerde geçen ve gerçekte var olmayan büyük bir kuştur. Anka genellikle Kafdağı ile birlikte anılır zira Kafdağı Anka'nın mekânı, yaşadığı yerdir. Bazen Simurg, Zümrüdüanka adlarıyla da anılmıştır. Kalem şiirlerinde genellikle Anka ile kalem arasında münasebet kurulmuştur.

Arzu Simurg'u, yükselere nasıl uçardı acaba, bedeninde iki kanat olarak kılıç ve kalem olmasaydı. Abdî bu beytinde isteklerin ancak askeri güç (kılıç) ve ilim (kalem) ile gerçekleşeceğini dile getirmiştir.

Kande pervâz-ı bülend eyler 'aceb sî-murg-ı kâm
Olmasa cisminde iki bâl u per seyf ü kalem (Abdî, K. 24/7)

Ey kalem, kendini nazın Kaf dağına çektin, yoksa Anka'nın yuvasına oturup onun yerine mi geçtin? Şair kalemdan içerisinde duran kalemi Kaf dağındaki yuvasında oturan Anka olarak tasavvur etmiştir.

Kâf-ı istiğnâya çekdin kendini
Câ-nişîn-i lâne-i 'Ankâ mısın (Abdî, TRH. 23/13)

5.5.3.6. Gülşen, Gülistan

Kalemim, mazmun gülü daima taze olan sonbaharsız bir gül bahçesidir. Vahyî kalem ile kendi sanatını kast etmiş ve kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Verd-i mazmûnı tâzedür her-bâr
Gülşen-i bî-hazândur hâmem (Vahyî, K. 10/5)

Kalemim, gönül açan gül bahçesidir; övgü gülü orada yetişti. Şair Vahyî, yukarıdaki beyitte olduğu gibi bu beyitte de kalem ile kendi sanatını kast etmiş ve kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Gül-i vasf oldu anda perverde
Dil-güşâ gülsitândur hâmem (Vahyî, K. 10/31)

5.5.3.7. Ağaçlar

5.5.3.7.1. Nihal, Ağaç, Eşcar

Senin faziletin, şeref ve onur bahçesinde bir merhamet fidanıdır. Kalem de bu fazilet fidanının şaşılacak derecede güzel bir dalıdır. Fuzûlî bu beyitte, kalem ile fidan dalı arasında şekil bakımından benzerlik ilgisi kurmuş ve kalemi bir methiye unsuru olarak kullanmıştır.

Riyâz-i kadrde fazlun nihâl-i re'fetdür

Nihâl-i fazluna bir turfa şâh-sâr kalem (Fuzûlî, K. 33/23)

Kalem irfan bahçesinde bir marifet fidanıdır, o fidan en sonunda ehlini Anka eyler. Şair, bir bitki olan kamıştan yapılan kalem ile yine bir bitki olan fidan arasında şekil bakımından ilgi kurmuştur.

Bir nihâl-i ma'rifetdür ravza-i 'irfânda

Ol nihâlün ehlin eyler 'âkıbet 'ankâ kalem (Hikmetî, K. 180/8)

Kalem, bülbüllerin gül bahçesinin taze fidanıdır; her gül bahçesi güzellik ve cazibe sahibinin süsüdür. Şâkir bu beyitte kalem ile fidan arasında münasebet kurmuştur.

Bülbülânın nev-nihâl-i gülsitânıdır kalem

Her gülistân zîb-i zâ-yı hüsn ü ânıdır kalem (Şâkir, K. 7/46)

Kalem, söz bahçesinin taze fidanıdır ki ehline mana meyvelerinden azık verir. Kalem, şairler için bir nevi geçim aracıdır; şairler kalemleriyle çeşitli hediyeler ve mevkiler edinir. Sa'dî de beyitte bu duruma işaret etmiş ve kalem ile fidan arasında münasebet kurmuştur.

Ne kalem tâze nihâl-i çemenistân-ı sühan

Ki verir ehl-i dile mîve-i ma'nîden zâd (Sa'dî, K. 3/4)

5.5.3.7.2. Servi, Arar

Servi; serv veya selvi adlarıyla da anılan, dümdüz ve tek dalmış gibi bir görünüme sahip olan, dört mevsim boyunca yeşil kalan bir ağaçtır. Divan şiirinde

genellikle sevgilinin boyu ile teşbih ilişkisi kurulan servinin tasavvufi bir yönü de vardır. Kalem şiirlerinde ise servi ile kalem arasında genellikle şekil bakımından benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Ey kalem, senin yazdığın her mektup inşanın gül bahçesi olur; yazı çiçek, nokta çiy tanesi, satır akarsu, kalem de servidir. Şair bu beyitte inşa ile gül bahçesi, kalem ile de servi arasında münasebet kurmuştur. Bir inşanın en önemli unsuru kalem, gül bahçesinin en önemli unsuru da sevgilidir ki sevgili genellikle düzgün boyu ve salınışından dolayı servi ile ifade edilir. Beyitte bahsedilen kalem öyle bir kalemdir ki yazdığı her mektup, bir inşa, yani sanatlı ve hüner sergileyen süslü nesirdir zira onun her kelimesi bir çiçek, her noktası o çiçeğin üzerindeki çiy tanesi, her satırı da o inşa bahçesine hayat veren bir akarsudur.

Yazdıgun her nâme ki bir gülşen-i inşâ olur
Hat şükûfe nokta jâle satr cû ‘ar‘ar kalem (Âşık, K. 7/20)

Kalem, naz ile salınarak yürüyen düzgün boylu bir serviyeye döndü, bin naz ile yasemin bahçesinde gezintiye çıktı. Şair şiir yazdığı kâğıdı yasemin bahçesi, kalemi de o bahçede salınarak yürüyen bir servi olarak tasavvur etmiştir. Kalem, kâğıt üzerinde yazının şekline göre sağa sola giderek ilerler, şair de onun bu ilerleyişini naz ile salınarak yürüyen bir sevgilinin yürüyüşüne benzetmiştir.

Çıkdı sad nâz ile seyr-i semenistâna kalem
Döndi bir serv-i sehî-kadd-i hırâmâna kalem (Âsım, K. 11/1)

Kalem, sevgilinin servi boyunu kıskanarak salınıp yürür, sanki naz bahçesinin salınarak yürüyen nazlı servisidir. Kalemin kâğıt üzerinde ilerleyişi ile sevgilinin yürüyüşü, boyu ile de sevgilinin boyu arasında münasebet kurulmuştur.

Kâmet-i şimşâd-ı yâre reşk ile eyler hırâm
Sanki bâğ-ı işvenin serv-i çemânıdır⁸⁹ kalem (Şâkir, K. 7/)

⁸⁹ Metnin alındığı çalışmada “serv-i çemânıdır” şeklinde geçen bu sözcük tarafımızca “serv-i çemânıdır” şeklinde değerlendirilmiştir. Çemân: naz ile salınarak yürüyen; şarap kadehi; çemen (Devellioğlu, 2003: 154).

Kalem mesnevi bahçesinin salınarak gezen servisi, mananın mahreminde yürüyen fidandır. Şair, mesneviyi bir bahçe, kalemi de bu bahçenin içerisinde gezen fidan boylu bir sevgili olarak tasavvur etmiştir.

Serv-i çemân-ı çemen-i mesnevi

Nahl-i revân-ı harem-i ma'nevî (Nazîm, Divan 2, M. 3/17)

Mürekkebinin akarsuyu ayaklarına aksa ne olur ki zira o azade servi benim hayal bahçeme lazımdır. Şair, kalemi bir servi, mürekkebi de o servinin ayaklarına akan akarsu olarak tasavvur etmiştir. Servi genellikle akarsu kenarlarında olur, şairler tarafından yapılan tasvirler de genellikle bu gerçekliğe uyar; Sa'dî de kalemi servi olarak tasavvur ettiği bu beyitte söz konusu gerçekliğe uygun olarak mürekkebi de akarsu olarak tasavvur etmiştir.

Pâyına cûy-ı midâdum n'ola cârî olsa

Bâğ-ı endîşeme lâzımdur o serv-âzâd (Sa'dî, K. 3/5)

Aynî aşağıdaki beyitte “Kılıç ve kalemin lütfunun yeli din ve devleti gül bahçesine benzetti, onlar salınarak yürüyen servi ve süsen gibi oldu.” diyerek kılıcı, yapraklarının şeklinden ötürü süsen ile ilişkilendirilirken kalemi de boy ve şekli bakımından servi ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca servinin genellikle su kenarında olması ile kalemin mürekkep ile olan münasebeti arasında ilgi kurulmuştur. Süsen bitkisi divan şiirinde özellikle sivri ve uzun yapraklarıyla kılıç, tiğ, hançer ve şemşir ile ilişkilendirilmiştir (Bayram, 2007: 215).

Gülsitân itdi nesîm-i lutfi dîn ü devleti

Oldı hem-çün sÛsen ü serv-i çemân seyf ü kalem (Aynî, K. 2/42)

5.5.3.7.3. Tuba

Tuba sidrede bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen İlahî bir ağaçtır (Pala, 2003: 473). Kalem de kullanılırken baş aşağı olmasından ötürü Tuba ağacına benzetilmektedir. Bazen de şairler kalemlerine kutsallık atfetmek için onu Tuba ağacına benzetmişlerdir.

Kalem, cennetin Tuba ağacıdır, bundan dolayı daima baş aşağı durur veyahut baş aşağı asılmış “Sahir-i Babil”⁹⁰dir. Kalemin, kullanılırken ağzının aşağıda olması ile Tuba ağacının baş aşağı olması arasında ilişki kurulmuştur.

Tûbî-i cennet dürür ki dâim olur ser-nigûn

Sâhir-i Bâbildür asılmış yâhûd ber-ser kalem (Âşık, K. 7/10)

Bırak hasetin cehenneminde oturanlar her an yansın; kalemim, bilim ve fazilet cennetinin Tuba’sıdır. Şair bu beyitte kalemini (sanatçı kişiliğini) Tuba ağacına benzeterek övünmekte ve bu yolla da kalemine kutsallık kazandırmıştır.

Ko yansın reşk ile dûzeh-nişînân-ı hased her-dem

Bihîşt-i fazl u ‘irfânın yüce Tûbâ’sıdır hâmem (Abdî, G. 245/4)

5.5.3.7.4. Çınar, Çenar

Kalem, çınar boylu ve siyah elbiselidir, bu görüntüsüyle sevgilinin boyuna ve zülfüne benzese uygundur. Kalemin siyah rengi siyah elbise olarak tasavvur edilmiş ve sevgilinin zülfüyle ilişkilendirilmiştir, boyu da çınar olarak tasavvur edilmiş ve sevgilinin boyu ile ilişkilendirilmiştir.

Siyâh câme nigâr ü çenâr-kâmetdür

Boyunla kâkülüne benzese ne var hâme (Sehî, K. 32/11)

Sakın ey kolu uzun kişi sakın! Kalemim yaşlı, ulu bir çınardır. Tıflî, bu beyitte kalemini yaşlı, ulu bir çınara benzetip onun belli konularda tecrübeli olduğunu dile getirerek muhatabına bir nevi tehditte bulunmuştur.

⁹⁰ Sahir-i Babil, Harut ve Marut adlı meleklerdir (Onay, 2016: 79). Nefislerine yenik düşen insanların hallerine şaşır onları küçümsemişler, Allah da “Sizde nefis olmadığı için böyle davranıyorsunuz, yoksa siz de nefsinize yenik düşebilirsiniz.” diyince, öyle olmayacaklarını iddia etmişler ancak kendilerine nefis verildiğinde onlar da insanlar gibi nefislerine yenik düşmüşler ve bundan dolayı bir kuyuya baş aşağı asılmışlar. Bu meleklerden Kur’an’da şu şekilde bahsedilmiştir: “Süleyman’ın hükümranlılığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil’deki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, “Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme” demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah’ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi! (Bakara 2/102)

Sakın ey âsetîn-i dırâz sakın
Sâl-hürde⁹¹ çenârdur kalemim (Tıflî, K. 1/6)

5.5.3.7.5. Nahl

Sözlüklerde “‘Nahl’ Arapçada hurma ağacı demektir. Nahil ise balmumundan yapılarak gelinin yahut sünnet çocuğunun önünde götürülen insan, hayvan resimleri, meyve, çiçek ve kıymetli taşlarla vb. süs eşyalarıyla süslenmiş ağacın adıdır. (Pakalın, 1983: 642)” şeklinde geçmektedir. Bir süs unsuru olan nahıllar sosyokültürel bağlamda, şenlik sahibinin veya yaptırın kişinin ekonomik ve toplumsal gücünün de bir göstergesi olarak kullanılmıştır (Öngen Corsını, 2013: 50). Kalem şiirlerindeki beyitlerde genellikle “ince, uzun, narin vücutlu dilber” anlamında kullanılmıştır ki bu anlamıyla şekil bakımından kaleme benzemektedir.

Kalemim, ilim bahçesinin fidanının öyle bir dalıdır ki yaprağı güneş olsa bile gölgelik yapar. Şair kalem ile fidan arasında şekil bakımından münasebet kurarken bir yandan da kalemi fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

Hâmem o şâh-ı nahl-i çemen-zâr-i feyzdür
Hûrşîd olursa bergi yine sâye-dâr ider (Tıflî, K. 16/9)

Kılıç ve kalemden biri yara gülü, diğeri arzu/şevk goncası açar zira onlar hayret uyandıran iki taze fidandır. Kılıç ve kalem ince uzun şekilleri bakımından fidana benzemektedir. Şair de bu benzerliği kullanarak kılıcı “yara gülü” açan fidana, kalemi de neşe goncası açan fidana benzetmiştir. Kılıcın, âşığın bedeninde yara açması âşık için övünülecek bir şeydir, adeta bir güldür. Yara ile gül arasındaki münasebet ikisinin de yuvarlak ve kırmızı olmasına dayanmaktadır.

Biri verd-i zahm açar gül-gonce-i şevk ol biri
İki nevres-nahldir hayret-fezâ seyf ü kalem (İhyâ, G. 199/6)

Şiir değil, söz ekininin demeti; kalem değil, söz cennetinin narin boylu fidanıdır. Şair bu beytinde kalemi bir fahriye unsuru olarak kullanmıştır.

⁹¹ Metnin alındığı çalışmada “sâl-ı hürde” şeklinde geçen bu tamlama, tarafımızca “sâl-hürde” şeklinde değerlendirilmiştir. Sâl-hürde: pek ihtiyar, çok yaşlı (Devellioğlu, 2003: 917).

Nazm degil hûşe-i kişt-i sühan⁹²

Hâme degil nahl-i behişt-i sühan (Nazîm, Divan 2, M. 3/27)

5.5.3.7.6. Gül Fidanı, Ağacı

Ey seher vaktinin bolluk, bereket bahçesinin bülbülü olan kalem, hüner bahçesini süsleyen gül fidanı olan kalem! Kâmî bu beyitte kalem ile gül fidanı arasında şekil bakımından münasebet kurmuştur. Ayrıca andelîb-gülbün ve gülşen-hadîka arasındaki münasebetlere dayanarak leff ü neşr yapmıştır.

Ey ‘andelîb-i gülşen-i feyz-i seher kalem

V’ey gülbün-i hadîka-tırâz-ı hüner kalem (Kâmî, G. 145/1)

Kalem, kutsal bahçenin güzelliğini arttıran gül ağacıdır; dünya bahçesinin içinde çılgın bülbüldür. Şair, şekil benzerliğinden dolayı kalem ile gül fidanı arasında münasebet kurmuştur.

Kalemdür gülbün-i revnak-fezâ-yı ravza-i kudsî

Kalemdür gülsitân-ı dehr içinde bülbül-i şeydâ (Besîm, K. 22/3)

5.5.3.8. Çiçek ve Çiçek Çeşitleri

5.5.3.8.1. Gül

Kalemiyelerdeki beyitlerde kalem ile gül arasındaki münasebet genellikle gül dalı ile kalem arasındaki şekil benzerliğine dayanmaktadır.

Kalemin iyilik de kötülük de yapma ihtimali vardır; dosta gül dalı, düşmana cefa dikenidir. Kalem şekil bakımından gül dalına benzemektedir, kalemin ucu da eğri kesilmesinden ötürü dikenini andırmaktadır. Şair de bu benzerlikleri göz önünde bulundurarak kalem ile gül dalı, kalemin ucu ile de diken arasında münasebet kurmuştur.

Ma ‘nâ-yı lutf u kahrı eder birden ihtimâl

Gül dalı dosta düşmene hâr-ı cefâ kalem (Abdî, K. 22/16)

⁹² Metnin alındığı çalışmada “hûşe-i geşt-i sühan” olarak geçen bu tamlama tarafımızca “hûşe-i kişt-i sühan” olarak değerlendirilmiştir.

Kalem, güzellerin sade/süssüz yanağına yakın olsa açılmış gülün dalına benzer elbette. Şair bu beyitte güzellik bakımından gül ile güzeller/sevgililer arasında, şekil bakımından da kalem ile gül dalı arasında münasebet kurmuştur.

Muttasıl olsa ruh-ı sâde-i hûbâna kalem

Benzemez mi hele şâh-ı gül-i handâna kalem (Âsım, K. 11/36)

Senin kalemin gül dalı, kılıcın ise süsen goncasıdır; kalem ve kılıcın sayesinde dünya İrem bahçesi oldu. Şair memduhunu övmek için onu “güç (kılıç) ve ilim (kalem) sahibi” olarak nitelendirmiş; memduhunun kalemini şeklinden ötürü gül dalı, kılıcını ise yine şeklinden ötürü süsen goncası olarak tasavvur etmiştir.

Şâh-ı güldür kalemün gonca-i sÛsen tîgun

Kalem ü tîgun ile oldı cihân bâg-ı irem (Ulvî, K. 14/23)

5.5.3.8.2. Sünbül

Kalemin sümbülü senin vasfın söz konusu olduğunda koku saçamaz (bu konuda yetersiz kalır), kalemin sesi (sevgiliye olan) o hasretiyle güneşe çıkar. Sümbül yoğun ve güzel kokulu bir bitkidir, kalem de mürekkebin içerisine konulan misk ve benzeri güzel kokulu maddelerden ötürü güzel kokmaktadır. Kalem ve sümbül arasında güzel kokularından dolayı ilgi kurulmuştur.

Vasfında bû-feşân olamaz sünbül-i kalem

Ol hasret ile yûha çıkar gulgul-i kalem (Vahyî, G. 179/1)

5.5.3.9. Çeşitli Bitkiler

5.5.3.9.1. Diken

Kalem ile diken arasındaki münasebet, kalemin ucunun dikenini andıran bir eğrilikle kesilmesi ve sivri olmasıyla alakalıdır. Kalem ile diken arasındaki münasebette şairlerin kastettiği/muhatap aldığı kişiler düşmanlar, haset sahibi insanlar, dost yüzlü düşmanlar, işi gücü kötülük yapmak olan insanlardır. Kalem bu insanlar veya onların gözleri için bir diken olarak tasavvur edilmiştir.

Kalemim, dost görünüşlü düşmanların gözüne diken okudur. Tıflî bu beyitte kalemin ucunun şekil bakımından dikene benzerliğini göz önünde bulundurarak kalem ile diken arasında ilgi kurmuş ve kaleminin dost görünüşlü düşmanların gözüne diken olduğunu dile getirmiştir.

Sûret-i dostîde düşmenünün

Çeşmine navk-i hârdur kalemim (Tıflî, K. 1/32)

Kalem, kıskanan (çekemeyen) insanların gözlerine diken ve ok gibi batmasaydı her zaman altın kalem ve mürekkep kullanırdım. Şair altın kalem ve mürekkep kullanmama sebebini, kalemin kıskanç insanların gözlerine diken gibi batmasına bağlamaktadır zira onlar için altın gibi değerli bir madenden yapılmış kalem ve mürekkep kullanmaya değmez.

Batmasaydı dîde-i hussâda hâr u tîr-veş

Kullanırdım her zaman altın mürekkep zer kalem (Fennî, K. 24/30)

5.5.3.9.2. Şeker Kamışı, Ney-şeker

Senin kalemin şeker kamışıdır, kılıcın ise saf sudur; bütün insanların gönlü kılıç ve kalemine susamıştır. Şair memduhunu övmek için onun gücünü simgeleyen kılıcını saf su, ilmını simgeleyen kalemini de şeker kamışı olarak nitelendirmiş ve tüm insanların onun kılıcını ve kalemini gönülden arzuladığını tasavvur etmiştir. Kamış kalem ile şeker kamışı oldukça benzer bitkilerdir ve aralarındaki münasebet oldukça aşikardır; kılıç ile su arasındaki münasebet ise hem renkleri hem de kılıcın çeliğine katılan su ile alakalıdır.

Ney-şekerdür kalemün âb-ı musaffâ tîgun

Kalem ü tîguna dil-teşne geçer hep âdem (Ulvî, K. 14/22)

Onun övgüsünü yazmayı düşünen kişi mürekkebi şekerden, kalemi de şeker kamışından yapsın. Helâkî bu beyitte memduhunu övmektedir. Bunu yaparken de eskiden mürekkebin parlaklık kazanması için içerisine nöbet şekeri ilave edildiğini hatırlatmaktadır.

Şîrînlık ile vasfın anun yazmağ isteyen

Şekker mürekkeb eylesün ü neyşeker kalem (Helâkî, K. 1/15)

Ya Rab, o sevgiliyi vasfederken dudakları nasıl bir sihir eder ki kalemi elime alsam şeker kamışı olur. Sehî bu beytinde sevgilinin övgüsünü yapmak için kalemi bir methiye unsuru olarak kullanmış, birçok bakımdan benzerlik gösteren kalem ile şeker kamışı arasında münasebet kurmuştur.

Ne sihr lebi ider vafında yâ Rab ol yârün
Elüme alsam olur cümle ney-şeker hâme (Sehî, K. 3/2)

Ey Reşîd kalemim mana ülkesinde bir şeker kamışı mıdır acaba, bak tatlılıkta belîğlerin tabiatındadır. Ey Abdî kalemim şairlerin dimağının güzel şekeridir, onun konuşmasının lezzeti nasıl inkâr edilebilir ki? Bu beyitte şair kalemi ile şeker kamışı arasında ilgi kurmuştur.

Ney-şeker mi ‘acabâ Mısr-ı me‘ânide Reşîd
Kand-i şîrîn-i dimâğ-ı şu ‘arâdır hâmem
Nice inkâr olunur lezzet-i nutku ‘Abdî
Bak halâvetde tab‘-ı bulegâdır hâmem (Abdî, Tışt. 1/7)

SONUÇ

Divanları taranan 376 divan şairinin yaklaşık 400 divanından tespit edilen 106 kalem şiirinin biçim bakımından incelenmesi sonucunda bu şiirlerin 48 tanesinin kaside, 43 tanesinin gazel, 8 tanesinin mesnevi, 2 tanesinin terci-bent, 2 tanesinin kıta, 1'inin taştir, 1'inin tahmis, 1'inin de murabba şeklinde yazıldığı tespit edilmiştir. Kaside nazım şekliyle yazılan 48 adet şiirin 16'sında kalemin nesib bölümünde konu alındığı, 22'sinde kalem/hâme sözcüğünün redif olarak kullanıldığı, 2'sinde şiirin genelinde kalemin ele alındığı, 8'inin ise "seyf ü kalem" olduğu görülmüştür. Divanlardaki nazım şekillerinin sayısal dağılımı göz önünde bulundurulursa kalem şiirlerinin daha çok kaside şeklinde yazıldığı ve redifinin kalem olduğu söylenebilir.

Kalem şiirleri üzerine yapılan incelemeler neticesinde kalemin sadece kasidelerin nesib bölümünde değil, genelinde konu edildiği; hatta kaside dışındaki nazım biçimlerinde de (mesnevi, gazel, terci-bent, kıta...) ele alındığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kalemiyyeyi kaside türü olarak tanımlamak yerine, nazım türü olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Kalem şiirlerinin biçim, dil-anlatım ve muhteva incelemesinden hareketle kalemiyye şu şekilde tanımlanabilir: Kalemiyyeler kalemin niteliklerinin anlatıldığı, övgüsünün yapıldığı, kaleme dair çeşitli unsurların farklı varlık ve kavramlarla teşbih ve mecaz içerisinde kullanıldığı, eserin bir bölümünde (kasidelerde nesip, mesnevilerde kaleme hitap) veya tamamında hayallerin temel noktasını kalemin oluşturduğu nazım türüdür. Kalemiyyelerde şairler, "kalem"i sevgilinin/memduhun boyu, parmağı, kaşı, kirpiği; akl-ı evvel/ilk yaratılan varlık, kader, ayetler, hadisler, Hz. Muhammed'in bayrağının direği; kâğıt üzerinde ilerleyişinden dolayı ceylan, at; renginden ve getirildiği coğrafyadan ötürü esmer, Hintli, Sudanlı bir köle; benzer bitkilerden yapılmalarından ve şekil benzerliklerinden dolayı ney (nay) vb. varlık ve kavramlarla münasebet içerisinde kullanmışlardır. Bu münasebetlerin yanı sıra şairler, "kalem"e bir fahriye ve methiye unsuru olarak da yer vermişlerdir.

Şairler kalemin şeklini, durumunu, ucunun kesilmesini... farklı hayaller içinde deyimlerle münasebet kurarak anlatmış, bu yolla anlatımlarına canlılık katmışlardır. Kalemin hokkaya batırılmasını "ağzını aramak", yazma eylemi esnasında mürekkebin kalemin ucuna sızmasını "ayağına kara sular inmek, yaş dökmek", ucunun kesilmesini

“başını vermek”, uç kısmıyla yazılmasını “dilinin ucuyla (bir şeyler söylemek)”, kırmızı mürekkebe batırılmasını “kanına girmek”, renginin siyah/esmer olmasını “karalar bağlamak”, ince yazılar yazmak için ucunda kıl bulunmasını “dilinde tüy bitmek, kıl kapmak” biçiminde tasavvur etmişlerdir.

Kalemiyyelerde “hâme, kalem, kilk” sözcükleriyle anlatılan kalem genellikle kamış kalemdir. Şairler kamışın ve kalemin şekil hususiyetlerini çeşitli hayal unsurlarıyla süsleyerek ifade etmişlerdir. Kamışın boğumlarını “hizmet için kemer takmak”, boğum üst (arka) kısma denk gelmişse “başlık/imame (sarık) takmak”; kamışın iç kısmının boş (boru biçiminde) olmasını “bağrının delik olması”, ucunda şak açılmasını “dilinin kırık/yarık olması, iki dilli olması”; mürekkebe batırılmasını “kanının kara olması, ağlaması, gözü yaşlı olması” biçiminde hayal edip daha renkli bir anlatım oluşturmuşlardır.

Şairler sevinçlerini, dertlerini, öfkelerini ve isteklerini hep kalem aracılığıyla ifade etmişlerdir. Kalemle o derece meşgul olmuşlardır ki onu artık bir nesne, bir yazı aracı olarak değil; âdeta bir insan, bir dost olarak görmüş, ona birçok karakter özelliği atfetmiştir. Bu özelliklerin kimisi onun şekliyle kimisi işleviyle kimisi de dinî yönüyle ilişkilendirilmiştir. Ucu kesilen kalemin mürekkebe batırılması hırsızın elinin kesilip katrana batırılması olarak tasavvur edilip kaleme hırsız denilmiş, mürekkebe batırıldığı için siyahlaşan uç kısmından dolayı yüzü kara olarak nitelendirilmiş, ucunda açılan şaktan dolayı iki dilli/riyakâr olduğu söylenmiş, Hazreti Muhammed’in ümmi olmasından dolayı kalemi eline almadığı için hor/hakir görüldüğü düşünülmüş, kâğıt üzerinde düz bir şekilde değil de harflerin şekline göre ilerlediğinden ve tutulmadığı zaman ayakta duramayacağından ötürü sarhoş olarak tasavvur edilmiş, şairler sırlarını onunla paylaştığı için sırdaş kabul edilmiş, kendisine verilen sırları başkalarına (kâğıda) anlattığı için dilinin durmayacağı söylenmiştir.

Kalem bazen sayfaları bir gelin süsleyicisi (meşşata) gibi süslemiş, bazen bir dalgıç gibi mana denizine dalıp sözün en güzel incilerini çıkarmış, bazen bir mimar olup beyitler inşa etmiş, bazen sözcüklerin gücüyle bir cadı gibi büyü yapmıştır. Ticaret yoluyla getirildiği ülkelerden ve renginden dolayı Sudanlı ve Hintli köle olarak görülmüş; bazen rakip bazen de ikiz kardeş kabul edildiği kılıçla birlikte âlemin düzen

sağlayıcısı olarak tasavvur edilmiştir. Kamıştan yapılmaları ve şekil benzerliklerinden dolayı kalem “ney”e, kalemin sesi (sarır) de ney sesine teşbih edilmiştir.

Mürekkebin içerisine misk katılmışsa kalem geçtiği yere misk saçan bir ahü; nöbet şekeri veya bal katılmışsa şeker yiyen bir papağandır. Mürekkep zırnık mürekkebiyse kalem zehirler saçan bir yılandır. Şairin parmaklarına konup güzel şarkılar söyleyen bülbüldür. Şair, kâğıda kalemiyle cevher değerinde mazmunlar/sözler yazıyorsa kalem sözün cevher kaynağının/hazinesinin bekçiliğini yapan çatal dilli ejderhadır. Yazı yazma eylemi esnasında baş aşağı olmasından ötürü “Sahir-i Babil (Harut ve Marut)” veya Tuba’dır. İnce ve uzun boyundan dolayı sayfadaki nazım bahçesinin selvisi, gül fidanıdır, şeker kamışdır, bir süs unsuru olan nahildir.

Sonuç olarak sadece kalem şiirlerini esas alarak yapılan bu çalışmada kalemin divan edebiyatında çok geniş bir yelpazede kullanıldığı görülmüştür. Şairler onun ham bir kamış hâinden esmer, iki dilli kalem şekline ve bu hâle geliş serüvenine; dinî ve kültürel dayanaklarından sosyal hayattaki yerine kadar hemen her yönünü şiirlerde işlemişlerdir. Bu yönüyle kalem divan şairinin ve şiirinin zengin teşbih, hayal ve mazmun kaynaklarından biri olarak dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî (t.y.). *Merâtibü'l-vücûd ve hakikatü külli mevcûd*, (Nşr. Ümmü Dermân). Sûdan ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye).
- Açıl, B. (2015). Klasik Türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5, 1-28.
- Akdoğan, Y. (ty.). *Ahmedî Divan*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü, I-II*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S. ve Cunbur, M. (Haz.) (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Alparslan, A. (2007). Nesta'lik, *TDVİA C 33*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 11-15.
- Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ. *TDVİA C 20*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 319-322.
- Alptekin, L. (2007). *Berberzâde Mehmed Zihnî Dîvânı'nın bilimsel yayını ile eserinin şekil ve muhtevâ bakımından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE.
- Arı, A. (2018). *Sâkıb Dede Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Arslan, M. (Haz.) (2004). *Antepli Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Arslan, M. (2014). *Reşîd, Mustafa Reşîd Paşa*. (ö. 1275/1858) <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3271> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

- Atacan, M. (2014). *Hafız Mehmet Tahir Efendi Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Atıcı, M. (2009). *Mehmed Hâlis Efendi ve Mehmed Hâlis Efendi Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Ayan, G. (2005). Tâ'ib ve Yusuf u Züleyha'sı. *Osmanlı Araştırmaları XXVI*, Prof Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan II. İstanbul. 73-84.
- Ayan, H. (Haz.) (1981). *Cevri hayatı edebî kişiliği eserleri ve divanının tenkidli metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, S. (1990). *Dede Ömer Rûşenî (hayâtı, eserleri ve dîvânı'nın tenkitli metni)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Aydemir Y. (2002). Türk edebiyatında kaside. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 133-168.
- Aydemir, Y. ve Çeltik, H. (2017). *Meşhurî Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Aydın, İ. H. (2000). *Farabi'de metafizik düşünce*. İstanbul: Bil Yayınları.
- Aydoğan, F. (2003). *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Aykanat, T. (2013). Cevrî Dîvân'ı örnekçesinde edebî türler ve tarzların metin kurulumundaki rolü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 47-67.
- Babacan, İ. (2012). *Klasik Türk şiirinin son baharı sebk-i Hindî*, 2. bs., Ankara: Akçağ Yay.
- Banarlı, N. S. (1983), *Resimli Türk edebiyatı tarihi, 2 Cilt*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bardakçı, R. (2007). *Musa Kâzım Paşa (hayatı-sanatı ve külliyesi)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Batğı, Ö. (2017). *Numân Mâhir Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56156,numan-mahir-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Batıslam, D. (2002). Divan şiirinin mitolojik kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, İstanbul. 185-208.

- Batıslam, H. D. (2017). Divan şiirinde kadeh ve kadeh redifli gazeller. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18. İstanbul: Divan Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1-28.
- Bayram, Y. (2007). Klâsik Türk şiirinde duyguların dili: çiçekler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4, Fall, 209-219.
- Bektaş, E. (Haz.) (2012). *Siverekli İbrahim Re'fet Divanı*. Ankara: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Beşli, Z. (2007). *Ömer Besîm Divânı hayatı, edebî şahsiyeti, eseri ve Divânı'nın incelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE.
- Bilkan, A. F. (Haz.) (1997). *Nâbî Dîvânı 2 C.*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Biltekin H. (1993). *Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve Divan'ının tenkitli metni*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1987). *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Buhari ve Tercemesi)*. (Mehmed Sofuoğlu), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Canım, R. (2016). *Divan edebiyatında türler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Cersel, F. (2009). *Mehmed Şâkir Gâlib Efendi Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE.
- Celaledin es-Suyutî (1994). *Peygamberimizin mucizeleri ve büyük özellikleri*. (Çev.: Ömer Temizel), Konya: Uysal Kitabevi.
- Çağlıışlek, A. (1991). *Yahya Nazîm Divanı II (transkripsiyonlu metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Çakan, İ. L. ve Solmaz, N. M. (2014). *Kur'ân-ı Kerîm'e göre peygamberler ve tevhid mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çakır, M. (2017). *Rîzî Divanı (inceleme-metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE.
- Çavuşoğlu, M. (Haz.) (1982). *Helâkî Divan*. İstanbul: İÜEF Yay.
- Çelik, B. ve Kılıç, M. (Haz.) (2017). *Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Çeltik, H. (2017). Ahmed-i Rıdvân-Dîvân. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).

- Çıpan, M. (1991). *Fasîh Ahmed Dede hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Dîvânı'nın tenkidli metni*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Demir, S. (2010). *Dede Ömer Rûşenî Divanı'nın (1B-60A) transkripsiyonlu metni*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE.
- Demir, T. (2006). *Edirneli Fâiz Divanı inceleme-metin-dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Demirkol, H. (2003). *Divan-ı Nüzhet, inceleme-tenkitli metin-indeks*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE.
- Derman, M. U.r (2001). Kalem. *TDVİA C 24*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 245-247.
- Derman, M. U. (2006). Mürekkep. *TDVİA C 32*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 46-47.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Devletşah (1990). *Tezkire-i Devletşah I*. (Çev.: Necati Lugal.). İstanbul: MEB Yay.
- Dilçin, C. (1983a). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilçin, C. (1983b). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Diñer Berdibek, Z. (2017). Abbâsî imâme terimi üzerine bir değerlendirme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3/1, 74-83.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yayınları.
- Doğan, M. N. (1997). *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Duman, M. (2010). *Trabzonlu Emin Hilmi hayatı-eserleri-edebî kişiliği ve Divanı'nın metni*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Durmuş, İ. ve Öz, M. (2008). Sahban el-Vaili. *TDVİA C 35*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 511-512.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (1400/1980). *el-Emsâl* (Nşr. Abdülmecîd Katâmiş), Beyrut.
- Eğri, A. (2006). *17. yy. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Elmas, S. (1997). *Rahmî (Kırımlı, Mustafa) hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri ve Dîvânı'nın tenkidli metni*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi SBE.

- Ergin, A. Ş. (Haz.) (1996). *Yozgatlı Mehmed Said Fennî Dîvanı*. Ankara: Yozgat Belediyesi Yayınları.
- Erzen, M. H. (2012). *İhyâ Dîvânı ve tahlîli (inceleme-tahlîl-tenkitli metin) II Cilt*. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.
- Erzen, M. H. (2013). Divan şiirinde mitolojik ve efsanevî şahısların kullanımına iyi bir örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/4, 835-854.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Eskigün, K. (2006). *Klasik Türk şiirinde efsanevi kuşlar*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Gökçan, M. (2015). *Hızrî münazara-i tig ü kalem*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1985). *Mesnevî tercemesi ve şerhi I-VI*. İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Göre, Z. (2004). *Adnî Receb Dede hayatı ve eserleri*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Güler, M. (2009). *Halil Nuri Divanı edisyon-kritik-inceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE.
- Güler, Z. (2006). *Divan Şiirinde Peygamber Hikayelerine Telmihler*. Malatya: Uğurel Matbaası.
- Gümüş, M. Y. (2011). *Nâzik Dîvânı (inceleme-tenkitli metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi SBE.
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- İnce, A. (Haz.) (1994). *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı (tenkitli basım)*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- İpekten, H. (Haz.) (1970). *Nâ ilî-i Kadim Divanı -edisyon kritik-*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İpekten, H. (Haz.) (1974). *Karamanlı Nizâmî hayatı edebî kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.

- İpekten, H. (1989). *Eski Türk edebiyatı edebî bilgiler (nazım şekilleri-aruz ölçüsü) 2. kısım aruz ölçüsü*. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İpşirli, M. (2001). Kalemiye. *TDVİA C 24*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 248-249.
- Kadioğlu, İ. (2011). Kılıç kalem münazarası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı), 161- 180.
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. ve Dankoff, R. (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî-X. Kitap, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*. İstanbul: YKY.
- Kanar, M. (1993). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- Kaplan, H. (2018). Zülfikar'ın divan şiirine yansımaları. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yay. 791-846.
- Kaplan, M. (Haz.) (1996). *Neşâtî Divanı*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Karaköse, S. (2017). Sa'id Giray Dîvânı. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2012). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir I-V*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Karlitepe, M. (2007). *Kelâmî Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Kaya, B. (2008). *Divan şiirinde at*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Kaya, M. (1995). Fârâbî. *TDVİA C 12*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 145-162.
- Keçeci, M. (2012). *Karayılan-zâde Mehmed Emîn Sabrî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Keskin, N. İ. (2009). *Sosyal hayatın 17. yüzyıl dîvân şiirine yansımaları ve anlam çerçeveleri*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Kılıç, A. (2004). *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yay.

- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
- Kılıç, M. (1998). *Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) hayatı edebî kişiliği Dîvânı'nın tenkitli metni ve incelemesi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.
- Kınay, N. (2011). *Sâdik Kemâlî Divânı (Dürretülüşşâk)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.
- Kınay, N. (2016). Edebî türler ve tarzlar bağlamında Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Turgut Karabey Armağanı)*, Özel Sayı III., 257-270. (<https://dergipark.org.tr/download/article-file/261805>. Erişim Tarihi: 02.11.2018).
- Kırbıyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Kırbıyık, M. (2007). Bazı XVI. yüzyıl divanlarında kıymetli taşlar. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18, 61-75.
- Koçak, M. (2014). Kur'ân ve hadislere göre "kalem" kavramı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42. Erzurum. 297-327.
- Koro, H. (2015), *Abdülmalik Hilmi Divanı ve dil özellikleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Köksal, M. A. (2013). *Peygamberler tarihi*. Ankara: TDV. Yay.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer'de Başlar*. (Çev.: Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kurban, A. (1992). *Yahya Nazım Divanı IV (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Kurnaz, C. ve Çeltik, H. (2011). *Divan şiiri şekil bilgisi*. İstanbul: H Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsim Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.08.2019).

- Kurtuluş, R. (2007). Örfî-i Şîrâzî. *TDVİA* C 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 96-97.
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). Arpaemini-zade Mustafa Sâmî. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019)
- Külekçi, N. (2003), *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mermer, A. ve Koç Keskin, N. (2005). *Eski Türk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn* (Nşr.: Mahmud Kemâl İnal). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Mum, C. (2004). *Halepli Edîb Dîvânı (inceleme-tenkitli metin-cinaslar sözlüğü)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE.
- Oğraş, R. (1991). *Hoca Neş'et Dîvânı (inceleme ve tenkitli metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Olgun, T. (Tâhirü'l Mevlevî) (1994). *Edebiyat lügatı* (Haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Orhan, M. (2012). *Benderli Cesârî Dîvânı, hayâtı, dîvânındaki mazmunlar, dinî-tasavvufî kavramlar ve insan*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE.
- Öngen Corsını, D. E. (2013). Osmanlı saray şenliklerinden günümüze bir kültür ürünü: nahıl. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 10, 49-57. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203738>. Erişim Tarihi: 30/09/2019)
- Özaydın, H. (2011). *Ali Çelebi Divânı (inceleme-metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.
- Özdingiş, V. (1991). *Tıflî Ahmed Çelebi (hayatı, eserleri ve dîvânı'nın tenkîdli metni)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.

- Özdingiş, V. (1998) *Sabîh hayatı eserleri edebi kişiliği ve divanının tenkidli metni*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Özen, V. (2010). *Nâfi ' Divânı, inceleme-transkripsiyonlu metin*. Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi SBE.
- Özgeriş, M. M. (2014). XVIII. yüzyıl divan şiirinde hat malzemeleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 167-193.
- Özön, M. N. (1988). *Küçük Osmanlıca Türkçe sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I-II-III*. İstanbul: MEB Yay.
- Pala, İ. (1996). *Divan edebiyatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: LM Yay.
- Pekolcay, N.a, Eraydın, S., Tahralı, M., Uzun, M. ve Subaşı, M. H. (1984). *İslami Türk edebiyatında şekil ve nev'ilere giriş*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Sadıkoğlu, S. C. (2008). Sâib-i Tebrizî. *TDVİA C 35*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 541-542.
- Sağlam, H. (2011). *Abdî-i Karahisarî ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Sami, Ş. (1996). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (1990). Yazı ve yazı ile ilgili unsurların dîvan şiirinde kullanılışı. *Yeni Defne Dergisi*, 8, 94-105.
- Sena, C. (1975). *Filozoflar ansiklopedisi*, II. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Serdaroğlu, A. (1966). *Usûl-i Hadîs ve Mevzuat-i Aliyyü'l-Kâri tercemesi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Sinan, B. (2004). *Bali Çelebi ve Divanı (2b-35a) inceleme-metin*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE.
- Sona, F. (2012). *İsmail Hikmetî ve Divânı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Sünger, E. (2004). *Fakîh hayatı eserleri divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Sungurhan, A. (2011). Nâbî ve Sâbit Divanı'nda kalem. *Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi* 4/17, 147-159.
- Şahin, A. (1998). *Kilisli Abdullah Sermest (Halis) Divanı (metin-inceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE.

- Şahin, E. S. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nun Dîvânları: Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Şenel, A. (1982). *İlkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şengün, N. (2006). *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (metin-muhtevâ-tahlîl)*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Şengün, N. (2008). Klasik Türk şiirinde kalem kasideleri (kalemiyyeler). *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/4, 730-758.
- Şentürk, A. A. (2015). *Osmanlı şiiri kılavuzu*. 1-2. İstanbul: OSEDAM.
- Şeyh İsmail b. Muhammed el-Acluni el-Cerrahi (1351-1352). *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlû'l-ilbâs amma iştehere mine'l-ehâdîsi 'alâ-elsineti'n-nâs, 1-11*. Beyrut.
- Tanrıbuyurdu, G. (2006). *Eşref Paşa Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi SBE.
- Tanyeri, M. A. (1999). *Örnekleriyle divan şiirinde deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necati Beg Divanı*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Taş, H. (2017). *Vahyî Dîvanı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Tavukçu, O. K. (ty.). *Dede Ömer Rûşenî hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve dîvânının tenkidli metni*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0&_tag1=996F7C32D7C6FAEAEA37BAD6DEF222CAA2A64231&refer=B9B1E710449689127931CC7C50517A1F088049A93C64C349C5BDB657933A2EE0 (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Tezcan, E. (2007). *Şevkî İbrahim Efendi Divânı (inceleme-transkripsiyonlu metin)*. Yüksek Lisans Tezi Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi SBE.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (2004). *Sünen-i Tirmizi tercemesi*. (Haz. Abdullah Parlıyan), Konya: Konya Kitapçılık.
- Top, Y. (2003). *Dîvân of Şûhî (critical edition-textual analysis)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE.

- Topal, A. (2008). Klâsik Türk Şiirinde Kalemîyye. *Türkoloji Kültürü*, 1/1, Kış, 35-51.
- Toprak, Z. (2006). *Ahmet Müsellem Efendi ve Divanı'nın tenkitli metni*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar şahıslar mitolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay.
- Uralçin, S. (2009) *Sa'dî Divanı (inceleme-metin-indeks)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Ünal, S. (2001). Kâbe. *TDVİA, C 24*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 18.
- Yaşar, M. (2005). *Bâlî hayatı edebî kişiliği dîvânının tenkitli metni (inceleme-metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Yazıcı, G. E. (2017). *Kâmî Divânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü E-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- Yazır, M. B. (1972). *Medeniyet âleminde yazı ve İslâm medeniyetinde kalem güzeli I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yazır, M. B. (1974). *Medeniyet âleminde yazı ve İslâm medeniyetinde kalem güzeli II*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yazır, M. B. (1989). *Medeniyet âleminde yazı ve İslâm medeniyetinde kalem güzeli III*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yekbaş, Hakan (2009). Divan şairinin penceresinden Acem şairleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/2, 1126-1155.
- Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey Divânı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk şiirinde ülke ve şehirlerin meşhur özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-*, 3/15, 301-334.
- Yeşilbağ, S. (2019). Muhibbî Dîvânı'nda değerli taşlar. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 22. İstanbul: Divan Edebiyatı Vakfı Yayınları, 689-712.
- Yıldıran, M. (1994). *Ahmed Cevdet Paşa hayatı-eserleri ve Dîvançe-i Cevdet*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Yıldırım, A. (2006). Renk Simgeçiliği ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi. *Millî Folklor*, 9/72, 129-141.

- Yıldırım, N. (2008). Fars mitolojisi sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslâmî kaynaklı sözler (ansiklopedik sözlük)*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Yılmaz, S. (2010), *Câzib Divanı inceleme, metin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). Kalem. *TDVİA C 24*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 243-245.
- Zavotçu, G. (2013). *Klasik Türk edebiyatı sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Zebîhullâh-i Safâ (2002). *İran edebiyatı tarihi, I. Cilt*, (Çev.: Hasan Almaz). Ankara: Nusha Yayınları.
- Zebîhullâh-i Safâ (2005). *İran edebiyatı tarihi, II. Cilt*, (Çev.: Hasan Almaz). Ankara: Nusha Yayınları.

<http://www.tebdiz.com>

<http://sozluk.gov.tr>

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>

EKLER

EK 1: ŞİİRLERİ ÇALIŞMAYA ALINAN ŞAİRLERİN MAHLAS LİSTESİ

Sıra	Yüzyıl	Şairler	Mahlas
1	14	Ahmedî (1410 sonrası)	Ahmedî
2	15	Dede Ömer Rûşenî (1487)	Rûşenî
3	15	Fakîh (15. yy.)	Fakîh
4	15	Karamanlı Nizâmî (1465-1473 arası)	Nizâmî
5	15	Necâtî Beg (1509)	Necâtî
6	15	Sehî Bey (1546)	Sehî
7	16	Ahmed-i Rıdvân (1528-1538 Arası)	Rıdvân
8	16	Âşık Çelebi (1572)	Âşık
9	16	Bâlî Çelebi (16. yy.)	Bâlî
10	16	Derzi-zâde Ulvî (1585)	Ulvî
11	16	Fuzûlî (1556)	Fuzûlî
12	16	Gelibolulu Mustafa Âlî (1600)	Âlî
13	16	Helâkî (1575-76)	Helâkî
14	16	Kelâmî (1595-96)	Kelâmî
15	16	Mostarlı Hasan Ziyâî (1584)	Ziyâ'î
16	16	Sâdık Kemâlî (17. yy. Başları ?)	Sâdık Kemâlî
17	17	Adnî Receb Dede (1689)	Adnî
18	17	Bosnalı Âsım (1710)	Âsım
19	17	Cevrî (1654)	Cevrî
20	17	Edirneli Fâiz (1717)	Fâ'iz
21	17	Fasîh Ahmed Dede (1699)	Fasîh
22	17	Hikmetî (1669)	Hikmetî
23	17	Kâtib-zâde Sâkıb (1716-18)	(K) Sâkıb ⁹³
24	17	Mehmet Hâlis Efendi (1709)	Hâlis
25	17	Nâbî (1712)	Nâbî
26	17	Nâil-i Kadim (1666)	Nâ'îlî
27	17	Nâzîk (1682)	Nâzîk
28	17	Neşâtî (1674)	Neşâtî
29	17	Sadî (1693)	Sa'dî
30	17	Şûhî (1683)	Şûhî
31	17	Tıflî Ahmed Çelebi (1659-64)	Tıflî
32	17	Vahyî (1718)	Vahyî
33	18	Ahmet Müsellem Efendi (1753)	Müsellem
34	18	Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî (1734)	Sâmî
35	18	Berber-zâde Mehmed Zihnî (1714-15)	Zihnî
36	18	Hafız Mehmet Tahir Efendi (1795-96)	Fâzıl
37	18	Halepli Edip (1748)	Edîb
38	18	Halil Nûrî (1799)	Nûrî

⁹³ Kâtib-zâde Sâkıb (1716-18) da Sâkıb Dede (1735) de "Sâkıb" mahlasını kullanmıştır. Bu durum tezin içerisinde kullanılan beyitlerin kime ait olduğu konusunda bir karışıklığın ortaya çıkmasına neden olacaktır, bu karışıklığın önlenmesi için Kâtib-zâde Sâkıb'ın mahlasının önüne "K" harfi eklenmiştir.

39	18	Hoca Neşet (1807)	Neş'et
40	18	İhyâ (1813)	İhyâ
41	18	İsmail Hikmetî (1773)	(İ) Hikmetî ⁹⁴
42	18	Kâmî (1724)	Kâmî
43	18	Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî (1748)	Neylî
44	18	Nazîr İbrahim (1774)	Nazîr
45	18	Nüzhet (1778)	Nüzhet
46	18	Ömer Besîm (1781)	Besîm
47	18	Rahmî (Kırımlı, Mustafa) (H. 1165-M. 1752)	Rahmî
48	18	Sabîh (1783)	Sabîh
49	18	Saîd Giray (18. yy.)	Sa'îd
50	18	Sâkîb Dede (1735)	Sâkîb
51	18	Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) (18. yy.)	Sâlik
52	18	Sâlim (1739-1743)	Sâlim
53	18	Şeyhülislâm Esad (1753)	(Ş) Es'ad
54	18	Vaka-Nüvis Râşid Efendi (1735)	Râşid
55	18	Yahya Nazîm (1727)	Nazîm
56	19	Abdî-i Karahisarî (1885)	Abdî
57	19	Antepli Aynî (1837)	Aynî
58	19	Câzib (1857 Sonrası)	Câzib
59	19	Cesârî (Benderli) (1829)	Cesârî
60	19	Cevdet Paşa (1895)	Cevdet
61	19	Eşref Paşa (1878/1894/1899)	Eşref
62	19	Karayılan-zâde Mehmed Emîn Sabrî (19. yy.)	Sabrî
63	19	Keçeci-zâde İzzet Molla (1829)	'İzzet
64	19	Kilisli Abdullah Sermest (Hâlis) (1880)	Sermest
65	19	Mehmed Şâkir Gâlib Efendi (1911)	Şâkir
66	19	Musa Kâzım Paşa (1890)	Kâzım
67	19	Mustafa Reşîd Paşa (1858)	Reşîd
68	19	Nafî (1849-50)	Nâfi'
69	19	Numan Mahir (1843)	Mâhir
70	19	Rizi (19. yy. Sonları ?)	Rîzî
71	19	Sahaflar Şeyhi-zâde Esad Mehmed Efendi (1848)	Es'ad
72	19	Meşhurî (1857)	Meşhûrî
73	19	Şevkî İbrahim Efendi (1897)	Şevkî
74	19	Trabzonlu Emin Hilmi (1884)	Hilmî
75	19	Yozgatlı Fennî (1918)	Fennî
76	20	Abdûlmâlik Hilmi (1928)	(A) Hilmî
77	20	Siverekli İbrahim Refet (1938)	Re'fet

⁹⁴ Hikmetî (1669) de İsmail Hikmetî (1773) de "Hikmetî" mahlasını kullanmıştır. Bu durum tezin içerisinde kullanılan beyitlerin kime ait olduğu konusunda bir karışıklığın ortaya çıkmasına neden olacaktır, bu karışıklığın önlenmesi için İsmail Hikmetî'nin mahlasının önüne "İ" harfi eklenmiştir. Benzer durum "Sahaflar Şeyhi-zâde Esad Mehmed Efendi (1848) ile Şeyhülislâm Esad (1753), Trabzonlu Emin Hilmi (1884) ile Abdûlmâlik Hilmi (1928)" arasında da söz konusudur. Bundan ötürü Şeyhülislâm Esad'ın mahlasının önüne "Ş" harfi, Abdûlmâlik Hilmi'nin mahlasının önüne "A" harfi eklenmiştir.

EK-2: DİVANLARI TARANAN ŞAİRLERİN LİSTESİ

14. ve 15. Yüzyıl Şairleri

- 1 Adnî (1474)
- 2 Ahmed Paşa (1497)
- 3 Ahmed-i Dâî (1421 sonrası)
- 4 Ahmedî (1410 sonrası)
- 5 Avnî (Fatih) (1481)
- 6 Ali Çelebi (14./15. yy.)⁹⁵
- 7 Dede Ömer Rûşenî (1487)
- 8 Fakîh (15. yy.)
- 9 Gülşenî Saruhanî (1483 sonrası)
- 10 Hafî (15. yy.)
- 11 Hakîkî (1487-88)
- 12 Kadı Burhaneddin (1398)
- 13 Karakoyunlu Cihanşah (1467)
- 14 Karamanlı Nizâmî (1465-1473 arası)
- 15 Kemal Ümmî (1475)
- 16 Le'âlî (15. yy.)
- 17 Mesîhî (1512)
- 18 Mihrî Hâtun (1514)
- 19 Necâtî Beg (1509)
- 20 Sarı Müderris Şeyh Sinan (1475 sonrası)
- 21 Seyyid Nesîmî (1404-05)
- 22 Şeyh Muhyiddin Akbıyık (1455-56)
- 23 Şeyhî (1431)
- 24 Tâcî-zâde Cafer Çelebi (1485)

16. Yüzyıl Şairleri

- 1 Abdürrahim Tirsî (1519)
- 2 Âhî (1517)

---

⁹⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, Ali Çelebi'yi 15. yy. şairleri arasında kabul eder; Amil Çelebioğlu ise Ali Çelebi'nin Derdname adlı eserini 14. yy. mesnevileri arasına koyar. Vasfi Mahir Kocatürk de Ali Çelebi'yi 14. yy. şairleri arasında kabul eder (Özaydın, 2011: 5).

- 3 Ahmed-i Rıdvân (1528-1538 arası)
- 4 Amrî (1523)
- 5 Âşık Çelebi (1572)
- 6 Baharî (1551)
- 7 Bâkî (1600)
- 8 Bâlî Çelebi (16. yy.)
- 9 Behiştî (1569-70)
- 10 Beşiktaşlı Yahya Efendi (1571)
- 11 Bursalı Rahmî Çelebi (1567-1568)
- 12 Caferî (16. yy.)
- 13 Celilî (M.1566-77)
- 14 Cemilî (1543-44)
- 15 Cenâbî (1561-62)
- 16 Cinânî (1595)
- 17 Çorlulu Zarifî (17. yy.)
- 18 Derzi-zâde Ulvî (1585)
- 19 Dimetokalı Vahdetî (1598)
- 20 Edhemî (16. yy.)
- 21 Edirneli Nazmî (16. yy.)
- 22 Emrî (1575)
- 23 Fanî (16. yy.)
- 24 Fedâyî (1561-62)
- 25 Figanî (1532)
- 26 Filibeli Vecdî (1599)
- 27 Fuzûlî (1556)
- 28 Gelibolulu Mustafa Âlî (1600)
- 29 Gelibolulu Sun'î (1534-35)
- 30 Gelibolulu Sürûrî (1562)
- 31 Gül Baba (1541)
- 32 Hakanî Mehmed Bey (1606)
- 33 Handanî (1592-93 sonrası)
- 34 Hatmî (1579 sonrası)
- 35 Hayâlî Bey (1557)

- 36 Hecrî (1557)
- 37 Helâkî (1575-76)
- 38 Hilâlî (1543)
- 39 Kabûlî İbrahim Efendi (1591)
- 40 Kalkandelenli Muîdî (16. yy. -1568'den önce)
- 41 Kefeli Mustafa Müdâmî (16. yy.)
- 42 Kelâmî (1595-96)
- 43 Mânî (1565)
- 44 Medhî (17. yy.)
- 45 Mostarlı Hasan Ziyâ'î (1584)
- 46 Muhibbî (1566)
- 47 Muhyiddin Abdal (16. yy.)
- 48 Muradî (16. yy.)
- 49 Muradî (III. Murad) (1595)
- 50 Münirî (1520)
- 51 Nev'î (1599)
- 52 Pirkâl (16. yy.)
- 53 Prizrenli Şem'î (16. yy.)
- 54 Ravzî (1600 sonrası)
- 55 Revânî (1523)
- 56 Sâdık Kemâlî (17. yy. Başları ?)
- 57 Sehâbî (1564)
- 58 Sehî Bey (1546)
- 59 Selikî (16. yy.)
- 60 Seyyid Nizamoğlu (1601)
- 61 Seyyid Şerîfi Mehmed Efendî (16. yy.)
- 62 Sultan (1545-50)
- 63 Şâhî (1562)
- 64 Şânî (1534)
- 65 Şem'î (1529-30)
- 66 Şemseddin Sivasî (1597)
- 67 Şevkî (16. yy. ?)
- 68 Şuhûdî Divançesi (16. yy.)

- 69 Taşlıcalı Yayhya Bey (1582)
- 70 Ubeydî (1572-74)
- 71 Usûlî (1538)
- 72 Ümîdî Ahmet (1571)
- 73 Üsküblü İshâk Çelebi (1538-39)
- 74 Üsküdarlı Aşkî (1576)
- 75 Üsküplü Atâ (16. yy.)
- 76 Vechî (16. yy.)
- 77 Vizeli Ramazan Behiştî (1571)
- 78 Vusûlî (1592)
- 79 Yakînî (1568)
- 80 Zâtî (1546) -Gazeller Dışındaki Şiirler ve II. Cilt-

17. Yüzyıl Şairleri

- 1 Adnî Receb Dede (1689)
- 2 Ahmed Nâmî (1673)
- 3 Atâyî (Nevâlîzâde) (1618)
- 4 Ayıntablı Hafız (1697 sonrası)
- 5 Azmizâde Hâletî (1631)
- 6 Beyânî (1664-65)
- 7 Bîçâre (1657)
- 8 Bosnalı Âsım (1710)
- 9 Cemaleddin Mahmud Hulvî (1652-54)
- 10 Cevrî (1654)
- 11 Dânişî (M.1650)
- 12 Diyarbakırlı Mâlî (1674)
- 13 Edirneli Ahmed Rüşdî (17. yy.)
- 14 Edirneli Câhidî Ahmed Efendi (1659)
- 15 Edirneli Fâiz (1717)
- 16 Emetullâh Hanım (1703)
- 17 Emnî Burnaz Mehmed Ağa (1692-3)
- 18 Esad Efendi (17. yy.)
- 19 Fâik Mahmud (1715)
- 20 Fasîh Ahmed Dede (1699)

- 21 Fehîm-i Kadim (1647)
- 22 Fenâyî (1665)
- 23 Ferîdî (17. yy.)
- 24 Fevzî (1679)
- 25 Feyzî-i Kefevî (1614)
- 26 Füzûnî (1657-58)
- 27 Hâfız Ahmed Paşa (1632)
- 28 Hasan Kenzi (1714)
- 29 Hikmetî (1669)
- 30 İlmî Dede (1655 sonrası)
- 31 İsmetî (1665)
- 32 Kâ'imî (1690-91)
- 33 Kâşif Es'ad Efendi (17. yy.)
- 34 Kâtib-zâde Sâkîb (1716-18)
- 35 Kavsî (17. yy.)
- 36 Kutup (Seyyid) Osman Fazlî (1691)
- 37 Mehmet Hâlis Efendi (1709)
- 38 Mezâkî (1676)
- 39 Mu'în (1652-53)
- 40 Mustafa Manevî (1702)
- 41 Nâbî (1712)
- 42 Nâilî (1675-76)
- 43 Nâ' İlî-i Kadîm (1666)
- 44 Nâzik (1682)
- 45 Nefî (1635)
- 46 Nehcî (1680 sonrası)
- 47 Neşâtî (1674)
- 48 Nevî-zâde Atâyî (1635)
- 49 Nimetî (1659-60)
- 50 Nîsârî (1656)
- 51 Nûrî İbrahim (1634 sonrası)
- 52 Râmî (1639/40)
- 53 Râsîh (1706)

- 54 Rehâyî (1698)
- 55 Sadî (1693)
- 56 Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi (1663-64)
- 57 Sahnâf Rüşdî ve (1699)
- 58 Sehmî (1645)
- 59 Seyyid (Mehmed Emin) (1718-19)
- 60 Sıdkî Paşa (1662)
- 61 Sunullâh Gaybî (1676 sonrası)
- 62 Süheylî (1633-34 sonrası)
- 63 Şehrî (1660)
- 64 Şeyhî Mehmed Efendi (1635)
- 65 Şeyhülislâm Bahâyî (1653-54)
- 66 Şeyhülislâm Yahyâ (1643-44)
- 67 Şûhî (1683)
- 68 Şuûrî Hasan Efendi (1688-93 arası)
- 69 Tâlib Ahmed Bosnavî (1674)
- 70 Tâlib (1706)
- 71 Tecellî Bî-Nokta (1688-89)
- 72 Tıflî Ahmed Çelebi (1659-64)
- 73 Ümmî Sinân (1657)
- 74 Üsküdarlı Sırrî (1699)
- 75 Vadî (1678-79)
- 76 Vahyî (1718)
- 77 Yârî Divani (17. yy.)
- 78 Zâkirzâde Abdullah -Bîçâre- (1657)
- 79 Zevkî (17. yy.)

18. Yüzyıl Şairleri

- 1 Abbas Vesîm Efendi (1762)
- 2 Abdî (1763)
- 3 Âgâh (1728)
- 4 Ağazâde Örfî (1778)
- 5 Ahmet Müsellem Efendi (1753)
- 6 Arpaemini-zade Mustafa Sâmi (1734)

- 7 Azbî Baba (1736)
- 8 Bağdatlı Esad (18. yy.)
- 9 Belîğ Mehmed Emîn (1760-61)
- 10 Berberzâde Mehmed Zihnî (1714-15)
- 11 Birrî Mehmet Dede (1715)
- 12 Cemaleddin Uşşâkî (1751)
- 13 Dâniş (1775)
- 14 Diyarbakırlı Hâmî Ahmed (1747)
- 15 Diyarbakırlı Lebîb (1768)
- 16 Ebubekir Celalî (1818)
- 17 Eğrikapılı Mehmed Râsim (1756)
- 18 Erzurumlu Zihnî (1794-97 arası)
- 19 Fahrî-i Celvetî (1799)
- 20 Fasîhî (1743)
- 21 Ferhad Paşa (1798)
- 22 Feyzî Efendi (1771/72)
- 23 Gurbî (18. yy.)
- 24 Hafız Mehmet Tahir Efendi (1795-96)
- 25 Hafîd (1813)
- 26 Halepli Edip (1748)
- 27 Halil Bin Halil Efendizâde Sâlik (18. yy.)
- 28 Halil Nûrî (1799)
- 29 Hâmî Ahmed (Diyarbekrî) (1747)
- 30 Hasmî (18. yy.)
- 31 Haşmet (1768)
- 32 Hayrî (1789-90)
- 33 Hoca Nazar Hüveyda (18. yy.)
- 34 Hoca Neş'et (1807)
- 35 İhyâ (1813)
- 36 İlhamî (III. Selim) (1808)
- 37 İsmail Hikmetî (1773)
- 38 İzzî (1740)
- 39 Kâ'il (18. yy.)

- 40 Kâmî (1724)
- 41 Kâni (1791)
- 42 Kesbî (1798-99 sonrası)
- 43 Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz (1767)
- 44 Mehmed Adlî (1743-44)
- 45 Mehmed Nebîl (1820)
- 46 Mehmed Sâhib (1749)
- 47 Mehmed Sıdkî (18. yy.)
- 48 Mehmed Sıdkî Esîf (1732-33)
- 49 Mehmed Şerîf Efendi (1790)
- 50 Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî (1748)
- 51 Mirzâzâde Mehmed Sâlim (1739-43)
- 52 Moralı Azîz (1738)
- 53 Mustafa Sıdkî Efendi (1769)
- 54 Muvakkît-zâde Mehmet Pertev (1807-08)
- 55 Mûnif Antakî (1743)
- 56 Nâşid (1791)
- 57 Nazîr İbrahim (1774)
- 58 Nebzî (1762 sonrası)
- 59 Neccâr-zâde Rızâ (1746)
- 60 Nedîm (1730)
- 61 Nevres-i Kadîm (1762)
- 62 Nüzhet (1778)
- 63 Ömer Besîm (1781)
- 64 Pristineli Nûrî (1785-1831 arası)
- 65 Rahmî (Kırımlı, Mustafa) (H 1165-M 1752)
- 66 Râmiz (1784)
- 67 Râtib Ahmed Paşa (1762)
- 68 Ra'ûfî Şeyh Seyyid Ahmed (1757)
- 69 Resmî Ali Baba (18. yy.)
- 70 Sabîh (1783)
- 71 Sâfî Baba (19. yy. Başları ?)
- 72 Saîd Giray (18. yy.)

- 73 Sâkıb Dede (1735)
- 74 Salahaddîn-i Uşşaki (1783)
- 75 Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) (18. yy.)
- 76 Sâlim (1739-1743)
- 77 Senâ'î (1784-85)
- 78 Seyyid Burhân (1790 sonrası)
- 79 Sıdkî Derviş Mehmed (19. yy.)
- 80 Suyolcuzâde Ahmed Nehrî (1768)
- 81 Sünbülzâde Vehbî (1809)
- 82 Şehdî (1769)
- 83 Şekûrî (1766-67)
- 84 Şeyh Gâlib (1799)
- 85 Şeyh Mustafa Zekâyî (1812)
- 86 Şeyhülislâm Esad (1753)
- 87 Tırsî (1766)
- 88 Ünsî Hasan (1723)
- 89 Vaka-Nüvis Râşid Efendi (1735)
- 90 Yahya Nazîm (1727)
- 91 Yahya Tevfik (1791)
- 92 Yaver (1770)
- 93 Zaîfe (18. yy.)

19. Yüzyıl Şairleri

- 1 Abdî-i Karahisarî (1885)
- 2 Abdülbâkî Nâsır Dede (1821)
- 3 Abdünnâfi İffet Efendi (1891)
- 4 Âciz (19. yy. ilk yarısı)
- 5 Agehi (1874)
- 6 Ahmed Bâdî (1908)
- 7 Âkif (1827/1828)
- 8 Antepli Aynî (1837)
- 9 Asaf Mahmud Celaleddîn Paşa (1903)
- 10 Aşkî Mustafa (19. yy.)
- 11 Bahrî (19. yy.)

- 12 Besnili Lüzûmî (1867)
- 13 Bursalı Emrî Murad Efendi (1916)
- 14 Bursalı İffet (1840)
- 15 Câzib (1857 sonrası)
- 16 Cesârî (Benderli) (1829)
- 17 Cevdet Paşa (1895)
- 18 Diyarbakırlı Azmî (1831)
- 19 Ecrî (19. yy.)
- 20 Enderunlu Ferîd İbrahim (19. yy.)
- 21 Enderûnlu Halîm (19. yy.)
- 22 Es-Seyyid Ali Nasuhi Bey (M.1883)
- 23 Eşref Paşa (1878/1894/1899)
- 24 Fatîn (1866)
- 25 Ferdî (1857)
- 26 Giryân (19. yy.)
- 27 Hâfız Ulvî (1866-73)
- 28 Hâfız Mehmed Sebâtî (1905)
- 29 Hasan Hilmî (1896 sonrası)
- 30 Hatice Nakiyye Hanım (1899)
- 31 Hâtif (Ali) Efendi (1823)
- 32 Himmetzâde Ahmet Cezbî (1829)
- 33 Hoca-zâde Ahmed Kâmil Efendi (1894)
- 34 İydî Baba (1865)
- 35 İbrâhîm Tâ'ib (1834 sonrası)
- 36 İstanbullu Eşref (1876)
- 37 Keçeci-zâde İzzet Molla (1829) (Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr)
- 38 Karayılan-zâde Mehmed Emîn Sabrî (19. yy.)
- 39 Kemahlı İbrahim Hakkı ve (1924)
- 40 Kilisli Abdullah Sermest (Hâlis) (1880)
- 41 Kuddûsî (1849 ?)
- 42 Leskofçalı Gâlib (1867)
- 43 Leyla Hanım (1847)
- 44 Lutfî (1847)

- 45 Mahmud Celaleddîn Paşa (1899)
- 46 Mehmed Şâkir Gâlib Efendi (1911)
- 47 Meşhurî (1857)
- 48 Mislî İsmâ'îl Hakkı (1870)
- 49 Molla Murad (1848)
- 50 Musa Kâzım Paşa (1890)
- 51 Mustafa Refik (1900)
- 52 Nâfi (1849-50)
- 53 Nâil Abbas Paşa (1859)
- 54 Nâkâm⁹⁶ (19. yy.)
- 55 Nakşibendî Mehmed Murâd (1848)
- 56 Nâtıkî (1863)
- 57 Nazîf (1858)
- 58 Nigârî (1885)
- 59 Numân Mâhir (1843)
- 60 Nûrî (19. yy.)
- 61 Osmân Nûrî Paşa (1856)
- 62 Ömer Şevki Mardinî (1852)
- 63 Râci (19. yy.)
- 64 Râcî Tûrâbî Veliyyüddîn Efendi (1851)
- 65 Racûlî (19. yy.)
- 66 Râşid (1892)
- 67 Reşîd Paşa (1858)
- 68 Rıfkî (1860)
- 69 Rîzî (19. yy. sonları ?)
- 70 Sahaflar Şeyhi-zâde Esad Mehmed Efendi (1848)
- 71 Sandıklılı Fikri (1901-02)
- 72 Selâmî (1842)
- 73 Semiz-zâde Süleyman Rüşdî Efendi (1855)
- 74 Senîh-i Mevlevî (1900)
- 75 Sermed (1848)
- 76 Seyrî (19. yy.)

---

⁹⁶ “<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com>” adlı sitede verilen “Nâkâm” (D.1255/1839-Ö.1324/1906) adlı şairin örnek şiirleri taranan divanda yer almamaktadır.

- 77 Sutûrî (1828 sonrası)
- 78 Sûzî-i Sivâsî (1830)
- 79 Şâkir Mehmed Efendi (1836)
- 80 Şânîzâde Atâullah (1826)
- 81 Şems-i Hayâlî (1877-78)
- 82 Şeref Hanım (1860)
- 83 Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî (19. yy.)
- 84 Şevkî İbrahim Efendi (1897)
- 85 Şeyh Hacı Abdullah Ferdî Efendi (1857-58)
- 86 Trabzonlu Avnî (19. yy.)
- 87 Trabzonlu Emin Hilmi (1884)
- 88 Tûrabî (1868)
- 89 Üsküdarlı Hakkı Bey (1895)
- 90 Yenişehirli Avnî Bey (1883)
- 91 Yozgatlı Fennî (1918)
- 92 Zâ'ik (1852)
- 93 Zekî (19. yy.)

20. Yüzyıl Şairleri

- 1 Abdullah Konbul Divançesi (1973)
- 2 Abdülmâlik Hilmi (1928)
- 3 Ali Emîrî (1924)
- 4 Balıkesirli Abdülaziz Mecdî D. (1941)
- 5 Hasan Rıza (1920)
- 6 Hasirîzâde Mehmet Elif Efendi (1927)
- 7 Siverekli İbrahim Re'fet (1938)

EK-3: KALEM KONULU ÖRNEK ŞİİRLER

1. Kasideler

1.1. Nesibi Kalem Konulu Olan Kaside

Der-Na‘t-i Şerîf-i Habîbü’r-Rahman ‘Aleyhi Elf Elf Salât fî Külli Ân⁹⁷

Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

- 1 Kalem ki oldı zülâl-i hayâle fevvâre
Beyân-ı vâsf-ı lebün döndi anda gül-nâra
- 2 Kalem ki sâgar-ı gerdân-ı vâsf-ı la‘lün ola
Şarâb-ı merg içirür iştihâr hammâra
- 3 Kalem ki hâl-dih-i levh-i midhat ola ider
Füsûn-ı merdüm-i çeşm-i bütânı âvâre
- 4 Kalem ki medh-i ruh-ı yâri eyleye tahrîr
Hazân-ı reşk düşer nev-bahâr-ı gülzâra
- 5 Kalem ki ola nukat-pâş-ı nazm-ı meşk-i sûtûr
Döner sahîfe ruh-ı hâldâr-ı dildâra
- 6 Kalem ideydi eger vaz‘-ı nokta hurşîde
İderdi ‘âlemi hirbâ-sirişt yek-pâre
- 7 Kalem ki cilveger-i bâğ-ı vâsf-ı vuslat ola
Tezerv-i ‘ismet ider tevbe tarh-ı refâtâra

⁹⁷ Vahyî Dîvânı, K. 11, s. 62.

- 8 Kalem ki gâliye-sâ-yı ruh-ı sahâ'if ola
Hased yazar dil-i meşşâta-i sihirkâra
- 9 Kalem ne mertebe hod-bîn olursa lâıyıkdur
Çü vasf-ı ebrû-yı yâr oldı kârı hemvâre
- 10 Kalem musâhib-i hem-râz-ı ehl-i 'ırfândur
Küşâd-ı 'ukde-i râz eylesün mi ağıyâra
- 11 Kalem ne mertebe medh olsa hûbdur çün-kim
Nedîmdür şu 'arâ-yı füsûn-kirdâra
- 12 Sezâ-yı midhat olursa n'ola o kim kârı
İ'ânet ola benüm gibi mu'ciz-âsâra
- 13 Benem o şâ'ir-i nâdîde-nükte bıkır-edâ
Ki lutf-ı tab'umı yokdur mecâl inkâra
- 14 Benem o şâ'ir-i i'câz-ı fikr-i sihr-i hayâl
Ki feyz-i nutkum ider bahş-ı rûh eşcâra
- 15 Olurdu Sâ'ib isâbet hatâ hemîşe eger
Kemîne nüktemi kâdir olaydı izhara
- 16 Pesîn fikrime bulsaydı dest-res 'Urfî
İderdi 'arfinı perrende çarh-ı devvâre
- 17 Göreydi dikkatümi Enverî-i nâdiredan
Virürdi eşk-i hased nûr-ı dîdesin nâra
- 18 Benüm gibi kanı bir şâ'ir-i suhan-pîrâ
Ki mâlik ola dil-i şûh u tab'-ı sehhâra

- 19 Kemâl-i macrifetem fehme ragbet eyler isen
Bu şî'r-i nâdire besdür bu hükmi eş'âra
- 20 Gözümde rûyımı nakş eyledi o mekkâre
Gül-i şiküfte kodı sanki câm-ı ser-şâre
- 21 Gönül gönül ko temennâ-yı vaslı bir nazar it
Bu mâh-ı her deme mahsûf baht-ı gaddâre
- 22 Figân figân o perî-peyker eylemiş ta'yin
Rakîbi şefkate 'uşşâk-ı zârı âzâra
- 23 Hezâr reşk o cesâret-şî'âr-ı bü'l-hevese
Ki cism-i yâri çeke bâzuvân-ı efkâra
- 24 Hazer hazer o siyeh-mest-i 'ışk hışmından
Ne kalb-i zâra bakar ne derûn-ı efkâra
- 25 Yeter yeter dili pâ-mâl-i esp-i nâz itdün
Ne var ne var nazar itsen bu zâr-ı gam-h'âra
- 26 Zebân-ı Vahyî-i mu'ciz-beyâna sad tahsin
Ki mâlik oldı bunun gibi pâk güftâra
- 27 Füsûn-ı 'akluma tilmîz 'akl-ı Eflâtun
Fünûn-ı tab'um ider bezl-i ma'rifet câra
- 28 Revâ mıdur bu tabî'atla eyleyem ragbet
Beyân-ı vâsf-ı bütân u vezîr ü hünkâra
- 29 Degül degül kalemüm tâbe-haşr vakf iderem
Beyân-ı na't-i şerîf-i nebiyy-i muhtâre

- 30 Habîb-i hazret-i 'izzet resûl-i zî 'l-'azamet
İmâm-ı ehl-i cemâ'at şeh-i 'abâ-hâre
- 31 Tabîb-i derd-i güneh çâre-sâz-ı bende vü şeh
'Îlâckâr-ı dil-i müstemend ü pür-yâre
- 32 Vücûdî 'illet-i gâ'iyye-i zemîn ü zaman
Zuhûrîdur sebab îcâd-ı dâr u diyara
- 33 Cenâb-ı hazret-i Ahmed şehenşeh-i emced
Ki lutfi dâr-ı emân oldı ehl-i evzâra
- 34 İdeydi dûzaha mikdâr-ı zerre feyzi güzer
Cinân olurdu bedel sûz-ı reşk ile nâra
- 35 Sadâ-yı ma'deleti olsa dehre gûş-nişin
Cihânı yek-sere nev-rûz iderdi her-bâra
- 36 İreydi gûşına h'âb içre vasf-ı insâfi
Salâh emrine başlardı nefsi emmâre
- 37 Halâvet-i suhanın fehm ideydi zehr eger
Olurdu ta'ne-zenân lezzet-i leb-i yâre
- 38 İrişse pertev-i ruhsâr-ı enverün mihre
Dönerdi ser-te-ser 'âlem meh-i ziyâdâra
- 39 Şeb içre şu'le-fiken olsa şem'-i ruhsârın
Virürdi revnak-ı sad rûze her şeb-i târa
- 40 O çeşm-i pür-hikemün mahz-ı lutfidur yohsa
Yeterdi tîğ-ı nigâhun helâk-i küffara

- 41 Ser-i rehünde olaydı eger gubâr-âlûd
Gelürdi bûy-ı bekâ nâf-ı müşg-i Tatara
- 42 Gubâr-ı reh-güzerün olsa ebr-i nîsânı
Rahîk olurdu düşen katreler fem-i mâra
- 43 İdince katre-çekân rûyun âftâb-ı hayâ
Nikâb-ı şermi sadef çekdi dürr-i şehvâra
- 44 Çün oldı sencileyin mâhdan cüdâ Ka'be
'Aceb mi haşre dek itse libâsını kara
- 45 Şefî'-i cürm ü günâhâ şeh-i 'atâ-hvâhâ
Nigâh-ı merhamet it Vahyî-i günehkâra
- 46 Şefâ'at eyle kerem eyle lutf u ihsân it
Ne denlü lâyık ise hışm u 'unf u âzâra
- 47 Du'â evânıdur irdi kelâm encâma
Du'â ile olunur intisâb ahrâra
- 48 Cihanda kilik-i emel zîb-i levh-i hâtır olup
Vücûd-bahş ola tâ kim nukûş-ı efkâra
- 49 Hemîşe ravza-i pâk-i 'adîm-mânendün
Ola hizâne salât u selâm ebrâra

1.2. Genelinde Kalemin Konu Alındığı Kaside

Berây-ı Sitâyîş-i Sadr-ı Müşârün İleyh⁹⁸

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

⁹⁸ Abdî-i Karahisarî Divanı, K. 4, s. 116.

- 1 Gerçi teshîr eyledim ey hâme-i imlâ seni
Lîk her dem ederim âvâre-i inşâ seni
- 2 Levh-i Mahfûz dilimde ketm-i esrâr eyleyip
Her nasılsa mahrem-i râz etmedim hâlâ seni
- 3 Gerçi zâhirde hamûş u bî-zebânsın ey kalem
İstedikce söyledir dânişver-i ma'ânâ seni
- 4 Neş'esizlikden bu rütbe iştikâ bilmem nedir
Mest-i lâ-ya'kıl eder nutkumdaki sahbâ seni
- 5 Eylemem ben keşf-i râz u sen dahi şakk-ı zebân
Korkarım lâl etmesin bu rütbe istignâ seni
- 6 Kadrini bâlâterîn-i kâ'inât etdi Hudâ
Bir kısımla eyledi mümtâz u müstesnâ seni
- 7 İşte ezhâr-ı ma'ârif bir yerin oldu güşâd
Ben de etdim hem-zebân-ı bülbül-i gûyâ seni
- 8 Sensin agardan yüzün erbâb-ı fazl u dânişin
Rû-siyâhı dâğ-ber-dil etmesin kat'ân seni
- 9 İrtifâ'-ı kadrini inkâra yokdur cür'etim
Elde tutdu sad-hezâr İskender ü Dârâ seni
- 10 Sanma rüchâniyyetin fark etmez ehl-i i'tibâr
Eylediler gerçi seyfe sûretâ hem-pâ seni
- 11 Dâniş ü 'irfân ile âfâkı tutdu şöhretin
Cümleden a'lâ bilir her 'âkıl u dânâ seni

- 12 İŖte geldi mevsimi ta'yîn etdim bir iŖe
Kalbime ilhâm etdi sıfat-ı Mevlâ seni
- 13 Mu'tenâ 'indimde ol rütbe bu iŖ tâ Ŗöyle kim
Bulmadım hiç kimse ta'yîn edecek illâ seni
- 14 Bir hıdîv-i 'asrın evsâfında ol kim fem-güşâ
Cümle erbâb-ı kalemden o bilir ra'nâ seni
- 15 Sadr-ı devletde odur gehvâre cünbân-ı nizâm
Tıfl-ı bih-zâd-ı hayale edeli lâla seni
- 16 Ŗöyle kim gündüzleri âbisten-i ma'nâ edip
Leyle-i hablı içinde ediyor hablâ seni
- 17 Ol vezîr-i nâmdâŖ sıfat-ı Hayru'l-Verâ
Eyler elbet her iŖinde 'urvetü'l-vüskâ seni
- 18 Sanma ma'nâsız dü-nîm eyler zebânın ey kalem
Selb-i cevri ü celb-i dâde eyliyor îmâ seni
- 19 Nutk-ı cân-bahŖı MesîhâveŖ cemâdı söyledir
İstese her demde eyler bülbül-i gûyâ seni
- 20 Sen hemân eyle hemîŖe medhini vird-i zebân
Eylesin revnakda 'âlem-i ReŖîd PaŖa seni
- 21 MüŖterî olsa 'Utârid'de beyân-ı vâfına
Âsumâna git ki etsin âlet-i itrâ seni
- 22 Ŗimdi bi'z-zât eylesin evsâfını 'Abdî bilen
Eyledim ben âsumâna ey kalem isrâ seni

- 23 Âsafâ sadrâ kerîmâ dâverâ dâniş-verâ
Eylemiş Hak zînet-i ruhsâre-i dünyâ seni
- 24 Nice Eflâtûn-ı silk-i fikre alsa ‘akl-ı küll
Lü’lü-i şehdâneâsâ eyler istignâ seni
- 25 Cümle erbâb-ı ‘ukûl olsa bir işte müşfik
Hall-i müşkil edemezler bulmadıkca tâ seni
- 26 Sînesinde şu görülen şeyleri sanma nücûm
Takınır teller görünce künbed-i mînâ seni
- 27 Âfitâb-ı ‘âlem-efrûz-ı semâ-yı dânişin
Mâ-verâ-yı arza dek eyler hayâ-bahşâ seni
- 28 Dâniş ü ‘irfân nedîm-i bezm-i hâsındır sezâ
Bir nefes terk edemezler yâ küfür hâşâ seni
- 29 Binde bir lutf-ı cezîlin hakkın îfâ edemem
‘Ömrüm oldukca sitâyiş eylesem sadrâ seni
- 30 Şübhesiz sermâye-i ehliyyetim mefkûd iken
Rütbeimin terfî‘ine Hak eyledi iğrâ’ seni
- 31 Bir gazel de söyleyim tâ edeyim hatm-i kelâm
Etmesin âzâde-dil kıl-k-i belâğatzâ seni
- 32 Âh çeksem sîneye bir kerrece tenhâ seni
Etsem ey meh mahrem-i râz-ı dil-i şeydâ seni
- 33 Hâleveş ‘uşşâk almış bu gece orta yere
Ey meh-i ‘âlem-fürûz-ı evc-i istignâ’ seni

- 34 Âhir oldun ben gibi bir bî-vefâya dil-firîb
Âh-ı âteş-hîzim etdi âteşe ilkâ seni
- 35 Kâ'inâtı büsbütün meftûn etdîn ey perî
Ben degil hep özlüyor dünyâ vü mâ-fihâ seni
- 36 Eyledi gül-penbe-i ruhsârın anı şermsâr
Al al olur görünce lâle-i hamrâ seni
- 37 Fikr-i nîk ü bed ile olmakdayım âvân-güzâr
Bulurum her dem gönülde yâ rakîbi yâ seni
- 38 Safha-i rengîn-i ruhsârındaki hâl-i siyâh
Eylemişdir gıpta-bahş-ı 'anber-i sârâ seni
- 39 Geldi hengâm-ı du'â ey âsaf-ı 'âlî-tebâr
Ber-murâd etsin hemîşe Hâlıkü'l-eşyâ seni
- 40 Tâbe-rûz-ı rüst-e-hîz ede sadâretde mekîn
Sıfat-ı 'Abdü'l-Mecîd hâs-ı cihânârâ seni

1.3. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Kaside

Kaside-i Kalemîyye Der Medh-i Mustafâ Çelebi⁹⁹

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Feilün

- 1 Meger kılur rakam-i vâsf-i hatt-i yâr kalem
Ki hatt-i yâr kimi oldı müşg-bâr kalem
- 2 Meger diler sıfat-i lâ'l-i yâr ide tahrîr
Ki lâ'l-i yâr kimidür güher-nisâr kalem

⁹⁹ Fuzûlî Divanı, K. 33, s. 101.

- 3 Eger cefâ çeke sûret nigârdan yüz yıl
Dimen çeke sıfat-i sûret-i nigâr kalem
- 4 Yazanda mim ü elif ol kad ü dehâna şebîh
Kemâl ü sihrine çoh kıldı iftihâr kalem
- 5 Velî hırâm ü tekellüm virür de ‘âciz olub
Hatına çekdi hat ü oldu şerm-sâr kalem
- 6 Ne yirde kim yügürür nâfe nâfe müşg töker
Dutubdurur revîş-i âhu-yi Tatâr kalem
- 7 Huceste Hızır‘dur Âb-i Hayât içmek için
Zeman zeman zulemâta kılar güzâr kalem
- 8 Ne içdi mihberede bilmezem ki vâlih olub
Özine eyledi ser-geştelik şi‘âr kalem
- 9 Kara başın götürüb dâ‘im ilden ile gezer
Dutarlar ise dahi eylemez karâr kalem
- 10 Bir öz başına ög almış karârı yoh delüdür
Çıhınca dutmasalar ‘âlemi yahar kalem
- 11 Siyâh-bahtluğı yazmış alnına takdîr
N’ola geçürse kara günde rûzgâr kalem
- 12 Diliyle öz başına muttasıl belâ getirür
Ki halka gizlü sözü eyler âşkâr kalem
- 13 Ticâret ehline benzer müsâferet yolına
Hutût satrlarından çeker katâr kalem

- 14 Karadurur yüzi ol vechden kim eyler fâş
Öziyle yâri arasında her ne var kalem
- 15 Şikeste nâmeleri ya 'ni ehl-i hüsne satar
Metâ' -i memleket-i Hind ü Zengibâr kalem
- 16 Öper sahife yüzün veh görün bu tâli 'i kim
Bulur visâl-i nigâr-i semen- 'izâr kalem
- 17 Midâd-i turrasına yüz sürer zihî devlet
Dutar hemîşe ser-i zülf-i tâb-dâr kalem
- 18 Anun 'çün elden ele gezdürür ekâbir kim
Tapupdur Âsâf-i devrândan i 'tibâr kalem
- 19 Gül-i hadîka-i ikbâl Mustafâ Çelebi
Kim oldı devlet-i kurbiyle kâm-kâr kalem
- 20 Semiyy-i Ahmed-i Mürsel ki kıldı ana tufeyl
Demî ki levh ile yaratdı Kirdigâr kalem
- 21 Nesîm-i hulkinun evsâfin itmeğe tahrîr
Çemen eline virür sebzedden bahâr kalem
- 22 Eyâ bülend-cenâbî ki midhatünde olur
Hemîşe mu 'terif-i 'acz ü inkisâr kalem
- 23 Riyâz-i kadrde fazlun nihâl-i re 'fetdür
Nihâl-i fazluna bir turfa şâh-sâr kalem
- 24 Nihâl-i devlete kadrün riyâz-i hikmetdür
Riyâz-i kadrüne bir turfa cûy-bâr kalem

- 25 Eline almaz imiş Mustafâ kalem derler
Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem
- 26 Sana yetürdi özin nisbet ile tapmak için
Zemânede senün adunla i‘tibâr kalem
- 27 Kelîm-i Tûr-i vefâsan ki ehl-i hayr ü şere
Elünde gâh asâ oldu gâh mâr kalem
- 28 Bırahdı cânını dârü’ş-şifâ-yi der-gehüne
Hücûm-i hâdiseden haste vü nizâr kalem
- 29 Elünden içdüğü şehd-i şifâ-yi hikmetden
Mizâc-i nâzügine oldı sâz-kâr kalem
- 30 Besî ‘âzizlerün hidmetine bağladı bel
Kamunı terk ü seni kıldı ihtiyâr kalem
- 31 Sebât-i ‘ahdüni eyyâmdan kılıp ma‘lûm
Senünle eyledi ‘ahdini üstüvâr kalem
- 32 Arayub ehl-i hüner varını yetince sana
Cihân içinde besî çekdi intizâr kalem
- 33 Virüb nizâm-i cihan Âsaf ü Nizâmü’l-mülk
Gidüb cihanda sana kaldı yâd-gâr kalem
- 34 Senün muti‘un eger olmasaydı olmazdı
Sevâd-i a‘zâm-i hatt içre şehr-yâr kalem
- 35 Alınmış ahça ile bir kulundurur makbûl
Başın eger keseler eylemez firâr kalem

- 36 Sözüñ yürütmeğe başdan ayağ edüb yügürür
Kemâl-i şefkatünedür ümîd-vâr kalem
- 37 Sipih-r-men-ziletâ ol Fuzûlî-i zârem
Ki hâl-i zârımı yazınca oldu zâr kalem
- 38 Senâ-yi zâtuna çohdur sözüm velî ne diyem
Ki süstlük kıluban virdi ihtisâr kalem
- 39 Didi sahn sözi çoh itme sahla şart-i edeb
Ki çoh sözinden olubdur siyâh-kâr kalem
- 40 Ümîd var ki nazm-i nizâm-i ‘âlem için
Felekde tâ ola levh ile pâ-y-dâr kalem
- 41 Sen olasan kaleme i ‘tibâr için hâmi
Sana hükûmet için ola dest-yâr kalem

1.4. Seyf ü Kalem (Tig ü Kalem) Konulu veya Redifli Kaside

Kasîde Der-Sitâyîş-i Hâkân-ı Cennet-Mekân Sultân Mahmûd Hân Tâ-Be Serâhu¹⁰⁰

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1 Din ü devletden açup evvel dehân seyf ü kalem
“Sûre-i Feth”i ider vird-i zebân seyf ü kalem
- 2 İbtidâ’-yı dîn ü devletden ilâ-yevmi‘t-tenâd
Eyler icrâ-yı şerî‘at her zamân seyf ü kalem
- 3 Devletin fermânını dîn-i mübînin hükmini
Dem-be-dem itmekde infâz u beyân seyf ü kalem

¹⁰⁰ Aynî Divanı, K. 2, s. 52.

- 4 Devlete kuvvet virüp tecdîd-i dîn itmez idi
Olmasa bend-i miyân zîb-i benân seyf ü kalem
- 5 Dîn ü devlet sâyesinde rezm ü istihdâm ile
Kıldı küttâb u guzâtı kâm-rân seyf ü kalem
- 6 “Eyyühe ‘n-nâs” söyledi erbâb-ı dîn ü devlete
Minber-i fazl u gazâda hutbe-hân seyf ü kalem
- 7 Devleti tanzîm ider tenfiz-i hükm-i dîn idüp
Şer‘ ü kânûn üzre aldı nâm u şân seyf ü kalem
- 8 Dîn ü devletçe ‘adûya kahr u dostu lutf idüp
Gâh ceng ü gâh sulha râgıbân seyf ü kalem
- 9 Bezm ü rezm-i dîn ü devletde olup ‘âlî-makâm
İtdi ‘arş u levh-i mahfûzı mekân seyf ü kalem
- 10 Vâlidî fenn-i siyâset mâderi şer‘-i şerîf
Dîn ü devletde cüvân-ı tev’emân seyf ü kalem
- 11 Güft-gûyı kat‘ ider hasma virür togrı cevâb
Dîn ü devletde olup ratbü‘l-lisân seyf ü kalem
- 12 Mülk-i dîn ü devleti zabt eylemişler ser-te-ser
Rüstem-i ceng-âver-i sâhib-kırân seyf ü kalem
- 13 Dîn ü devlet kim iki mahbûbe-i pâkîzedir
Ten bürehne sîne çâk üftâdegân seyf ü kalem
- 14 Fark-ı a‘dâya sipihr-i dîn ü devletden iner
Berk-i sûzân u şihâb-âsâ hemân seyf ü kalem

- 15 Sîne vü gûy-1 ser-i a' dâ-yı dîn ü devlete
Oldı hışt-1 cân-sitân u savlecân seyf ü kalem
- 16 Bîşe-zâr-1 dîn ü devletde idinmiş cây-gâh
Şîr-i garrân ejdehâ-yı sem-feşân seyf ü kalem
- 17 Çeşm-i mahbûb-1 gazâ-yı devlet ü dîne olur
Bî-amân gamze nigâh-1 cân-sitân seyf ü kalem
- 18 Devleti bildirdi küffâra idüp taflîm-i dîn
Eşkiyâya virmedi bir dem amân seyf ü kalem
- 19 İtdi dîn-i Ahmed-i Muhtâr'ı i' lân gün gibi
Devlet-i 'Osmâniyâna virdi şân seyf ü kalem
- 20 Pây-1 vasf-1 şâh-1 devrâna cevâhir neşr ider
Dîn ü devletden açup genc-i beyân seyf ü kalem
- 21 Nâmını her din ü devlet yâd ider ta'zim ile
İtmiş evşâf-1 gazâsın hırz-1 cân seyf ü kalem
- 22 Devlet-i Mahmûd Hân'ı dîn-i İslâmı anup
Leşker-i küffârı itdi nâ-tüvân seyf ü kalem
- 23 Taht-1 'âlî-bahta virdikde şeref ol pâdişâh
Oldı din ü devlete müjde-resân seyf ü kalem
- 24 Kahramân-1 dîn-perver Dâver-i devlet-penâh
Fenn-i harbin eylemiş bir dâstân seyf ü kalem
- 25 Nâzım-1 kânûn-1 devlet vâkıf-1 esrâr-1 dîn
Devr-i 'adlinde cihâna pâs-bân seyf ü kalem

- 26 Sâyesinde itdi 'âlem devlet ü dîni penâh
Hükmin itmiş revnak-ârâ-yı cihân seyf ü kalem
- 27 Pâdişâh-ı dîn ü devlet olduğu gündən beri
Rûz u şeb pertev-feşân-ı neyyirân seyf ü kalem
- 28 Oldı dîn ü devletinden feyz alup şad şevk ile
Aldığı dem destine ol kahramân seyf ü kalem
- 29 Devletinde oldılar ol Rüstem-i dîn-perverin
Saf-der-i düşmen-şiken râyet-keşân seyf ü kalem
- 30 İtdi devrinde işâret feth-i heft-i kişvere
Dîn ü devlet cebhesinde ebruvân seyf ü kalem
- 31 Hak bu dîn ü devleti teslîm idince destine
Bildı kimdir Mehdi-i sâhib-zamân seyf ü kalem
- 32 Zât-ı pâki virdi dîn ü devlete baht u şeref
Buldı devrinde bekâ-yı 'izz ü şân seyf ü kalem
- 33 Dün ü devlet zühdine tedbîrine dil-dâdedir
Rezmine 'irfânına âşüftegân seyf ü kalem
- 34 Ol hidîvin sâyesinde fark-ı dîn ü devlete
Eylemiş feth ü zaferden sâyebân seyf ü kalem
- 35 Dest-i himmetle bu dîn ü devleti terfi' idüp
Oldı magbût-ı gürûh-ı kudsiyân seyf ü kalem
- 36 Halkına erbâb-ı dîn ü devleti müştâk idüp
Tavrına dünyâyı kılmış mihrîbân seyf ü kalem

- 37 Bezm-i dîn ü devletinde bir kara câhil olur
Pâdişâh-ı Hind'i itse imtihân seyf ü kalem
- 38 Çeşm-i dîn ü devlet-i Îrâniyân'a göz göre
Hâk-i pâym itdi kuhl-i Isfahân seyf ü kalem
- 39 Buldı devrinde fer ü âsâyiş ü şâdî vü feyz
Dîn ü devlet mülk ü millet ins ü cân seyf ü kalem
- 40 Kadr-i dîn ü devleti terfî için ol dâvere
İtdi Mirrîh ü 'Utârid armağan seyf ü kalem
- 41 Pâyına erkân-ı dîn ü devlet itmiş istinâd
Hıdmetinde buldı baht-ı câvidân seyf ü kalem
- 42 Gülsitân itdi nesîm-i lutfî dîn ü devleti
Oldı hem-çün sûsen ü serv-i çemân seyf ü kalem
- 43 Dîn ü devlet Ka'be vü cennet olur bu feyz ile
Kıldı dehre Zemzem ü Kevser revân seyf ü kalem
- 44 Devr-i 'adlinde yed-i erbâb-ı dîn ü devlete
Oldı miftâh-ı der-i dâr-ı cinân seyf ü kalem
- 45 Dîn ü devlet gâ'ibâne vasfın eylerken şehâ
Girdi vâdî-i hatâyâ nâ-gehân seyf ü kalem
- 46 Dâverâ devlet-penâhâ husrevâ dîn-perverâ
Ey cihâd u dânişinle şâd-mân seyf ü kalem
- 47 Dîn ü devlet halk olaldan ceng ü hüsn-i hatt ile
Sana mahsûs u müsellemdir hemân seyf ü kalem

- 48 Devlete vüs‘at virüp i‘lâ-yı dîn itdükçe sen
Oldı memdûh-ı zemîn ü âsumân seyf ü kalem
- 49 Sen bu dîn ü devlete kuvvet virince oldılar
Gâlib-i mutlak müşârün-bi‘l-benân seyf ü kalem
- 50 Şerr-i a‘dâdan bu dîn ü devleti hıfz eyledin
Virdi mülk ü millete emn ü emân seyf ü kalem
- 51 Hükm-i dîn ü devlet üzre kahr u lutfundan ider
Âbı âteş âteşi âb-ı revân seyf ü kalem
- 52 Kuvvet-i bâzû vü fikr ü dest-i tedbîrin ile
Virdi dîn ü devlete tâb u tûvân seyf ü kalem
- 53 Devr-i ‘adlinde bu dîn ü devleti pür-zîb idüp
Peyker-i devrâna virdi hüsn ü ân seyf ü kalem
- 54 Dîn ü devlet ‘âlemin pür-nûr ider re‘yin ile
Çün fûrûğ-ı mihr ü meh rûz u şebân seyf ü kalem
- 55 Dest-i perhâşınla mihr-i himmetinle eyledi
Küfri pinhân devlet ü dîni ‘ayân seyf ü kalem
- 56 Bildirtip ehl-i zemîne dîn ü devlet kadrini
Kıldı lutfunla sipihre imtinân seyf ü kalem
- 57 Devletinde oldı dest-i ‘asker-i dîn-dârına
Çifte miftâh-ı der-i genc-i nihân seyf ü kalem
- 58 Dîn ü devlet ni‘metin münkirlere izhâr için
İtdi devrinde cihânı mîhmân seyf ü kalem

- 59 Zâhir ü bâtında dîn ü devlete virdin
Destine aldı guzât u kâtibân seyf ü kalem
- 60 Eyle ‘Aynî pâdişâh-ı devlet ü dîne du‘â
Kim diyüp âmîn ide bend-i zebân seyf ü kalem
- 61 Devlet-i a‘dâ-yı dîni ser-te-ser teshîr ide
Deste aldıkça bi-‘avn-i Müste‘ân seyf ü kalem
- 62 Kadr-i dîn ü devleti fehmi itmeyen bî-mezhebin
Hâl ü şân-ı nekbetin itsün yaman seyf ü kalem
- 63 Ol şeh-i dîn-dârın itsün devletin Bârî füzûn
Tâ ola ‘âlemde mezkûrû‘l-lisân seyf ü kalem

2. Gazeller

2.1. Kalem Gazeli

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün¹⁰¹

- 1 Yazmakta okumakta olursun sâhib-i sır ey cân
“Nûn ve‘l-kalem vemâ yesturûn” dedi yezdân
- 2 Ashâb-ı mudill işbu hadîsi duymadılar
“Evvelu mâ halakallâhu el-kalem” dediği fahr-i cihân
- 3 Kâtib-i kudret yedeyne olmasaydı kalem
Gelmezdi zuhûra sırr-ı Muhammed dahi Kur‘ân
- 4 Evrâk ü sutûr olmasa idi vahy hengâmında
Cem‘edemezdi âyet-i Kur‘ân Hazret-i ‘Osmân

¹⁰¹ Abdülmâlik Hilmî Divanı, G. 62, s. 238.

- 5 Şekl-i kalem cânım esrâr-ı Muhammed ‘Alî’dir bil
Cism içine iki dudak sır dahi insân
- 6 Fâtiha besmele mahfûz-ı Hudâda oluptur levâh
Ger olmasaydı kalemü’l-â‘lâ olmazdı beyân
- 7 Mâlik her rûz ü şeb satır kelâm kıl mestûr
Feyz-i mukaddesten levh gönülde kıl nakşân

2.2. Kalem (Kalemim, Hâme, Hâmem) Redifli Gazel

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün¹⁰²

- 1 Kalemim yazdı ser-i levh-i kazâya elemim
Elemim oldu devâtı vü midâdı kalemim
- 2 Kalemimdir hele nakkâş-ı kazâ-yı kudret
Bir siyeh safhadır âmâl-i hutûr-ı elemim
- 3 Elemim olmuş iken gûşe-i dilde pinhân
Eyledi derd-i zebân derd-i nüvişte kalemim
- 4 Kalemim eyledi ser-levha-i takdîr-i nüvişt
Yed-i masnû‘-ı kader ile musîbdir elemim
- 5 Elemim arsa-i heycâda eder mahv-ı vücûd
Pergel-i dâire-i kevn ü mekândır kalemim
- 6 Kalemim tûti-i hoş-lehçe vü mir‘at-i dilim
Şekeristân-ı tahayyülde mücessem elemim

¹⁰² Câzib Divanı, G. 304, s. 371.

- 7 Elemimden n'ola bir katre desem bahr-ı muhîr
Eremez ka' rına mâhîde olursa kalemim
- 8 Kalemim neyyir-i endîşe-i eflâkimdir
Kevkeb-i tâli'imin burc-ı belâsı elemim
- 9 Elemimle kalemim tev'em olaldan Câzib
Levh-i makdûr-ı hafâyı yazar oldu kalemim

2.3. Seyf ü Kalem (Tig ü Kalem) Konulu veya Redifli Gazel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün¹⁰³

- 1 Oldı şekl-i ebrûvân-ı dil-rübâ seyf ü kalem
Kondı nezd-i şâh-ı hüsne bî-bahâ seyf ü kalem
- 2 İde yazdı 'âşıkı müjgân ü ebrûlar helâk
Halk-ı 'âlem anlara dirse revâ seyf ü kalem
- 3 Şâ'irân teşbîh idelden gamze vü ebrûsına
Tutdı nâs el üzre buldı i'tilâ seyf ü kalem
- 4 Atdı Behrâm ü 'Utârîd tîg ü kilkin bîmden
Gösterüb ebrû vü gamzenden kazâ seyf ü kalem
- 5 Hırmen-i a'dâya berk ü düşmen-i dîve şihâb
Âsmân-ı saltanatda gûyiyâ seyf ü kalem
- 6 Biri verd-i zahm açar gül-gonce-i şevk ol biri
İki nevres-nahldir hayret-fezâ seyf ü kalem

¹⁰³ İhyâ Dîvânı, G. 199, s. 903.

- 7 Zîb ü fer virmekde olmışdır riyâz-ı devlete
Cûy-ı satvet gül-bin-i şevket-nümâ seyf ü kalem
- 8 Biri handeyle ider kahr ol biri giryeyle şâd
Oldılar derkâr-ı hasm ü âşinâ seyf ü kalem
- 9 Buldı İhyâ şimdicek ruhsâr-ı nazmım âb ü tâb
Vireli dîvânıma hüsn ü bahâ seyf ü kalem

3. Mesneviler

3.1. Genelinde Kalemin Konu Alındığı Mesnevi

Mesnevî¹⁰⁴

III

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

- 1 Gel yine ey hâme-i sihr-âferîn
Nâdire-pervâz-ı belâgat-rehin
- 2 Vaktidür ey edhem-i müşgîn-licâm
Arsa-i endîşede eyle hıram
- 3 Vâdi-i ma' nayı idüp zîr-i pây
Eyle beyâna kademin bûse-cây
- 4 Gel yine ey hâme-i i' câz-ı fen
Tutî-i hoş-lehce-i bâg-ı sühen
- 5 Bülbül-i destân zen-bostân-ı feyz
Zemzeme pervâz-ı gülistân-ı feyz

¹⁰⁴ Yahya Nazîm Divanı 2, M. 3, s. 26.

- 6 Hep sebük-ceyş-i çâbik- 'inân
Lerze-ber-andâz-ı basît-beyân
- 7 Edhem-i şeb-dîz-i mu'anber kıtâs
Rahş-ı sebük-hîz-i fezâ-yı sipâs
- 8 Sâkî-i nâzende-i bezm-i sũhan
Râyet-i zî-bende-i rezm-i sũhan
- 9 Bũlbũl-i gũyende-i nahl-i makâl
Mũrg-i serâyende-i bâğ-ı kemâl
- 10 Mâhî-i deryâ-yı muhît-i hũner
Gũte-hor-i bahr-i belâgat-gũher
- 11 Lũle-i ser-çeşme-i feyz-i îlâh
Cedvel-i gũlzâr-ı ma'ânî-giyâh
- 12 Gũlbin-i bâğ-ı hũner şâ'iri
Sũnbũl-i tarf-ı gile sâhiri
- 13 Menşe'-i dîvân-ı belâgat-serâ
Nâzım-ı manzũme-i hũsn-i edâ
- 14 Mũnis-i bezm-i tarab-ı gam-kesel
Mũrg-i kef-amũhte-i ehl-i dil
- 15 Perde-nevâzende-i kânũn-ı zevk
Mutrib-i şâdî nagam-bezm-i şevk
- 16 Şem'i celî pertev-i bezm-i neşât
Nũr-ı serâc-ı harem-i inbisât

- 17 Serv-i çemân-ı çemen-i mesnevi
Nahl-i revân-ı harem-i ma'nevî
- 18 Fevc-i tırâzende-i saff-ı sûtûr
Râyet-i nâzende-i burc-ı şü'ûr
- 19 Mükhele-i dîde-i ehl-i beyân
Sürme-keş-i çeşm-i sühan-perverân
- 20 Zemzeme-güster ney-i âteş-nefes
Nagme güzârende-i gûş-i heves
- 21 Namzed-i duhter-i ma'nî tutak
Şa'sa'a-i mihr-i- belâgat-ufak
- 22 Bülbül-i destân-zen-i ma'ni-çemen
Tûtî-i mu'ciz-dem ü şîrîn-sühan
- 23 Çûb-ı süvâriyyet-i tıfl-ı edâ
Ma'ni-resen-bâzına çûpin-pâ
- 24 Bîkr-i harîm-i sühane sürmedân
Şâhid-i ma'nâya benân-ı beyân
- 25 Sâlik-i râh-ı hünere reh-nümâ
Mürşid-i endîşeye lâyıık- 'asâ
- 26 Fahte-i server-i ser-efrâz-ı nazm
Mürg-ı niyâz-ı çemen-i nâz-ı nazm
- 27 Nazm degil gevher-i künc-i 'azîm
Hâme degil ejder-i çûb-ı kelîm

- 28 Nazm degil hûşe-i geşt-i sühan
Hâme degil nahl-i behişt-i sühan
- 29 Gel yürüt ey hâme-i müşgin-rakam
Dem-be-dem engüşt-i beyâna kalem
- 30 Ey çemen-i feyzde nahl-i bülend
Gülşen-i ma'nide gel ol nahl-i bend
- 31 Eylegil ey hızır-ı tarîk-beyân
Kâ'ide-i âb-ı hayât-ı revân
- 32 Ol yine mîzâb-ı çemen-zâr-ı na't
Cûş u hurûş eylesün enhâr-ı na't
- 33 Kulzüm-i na'-tile olup âşinâ
Gavta-zenân durma serîn eyle pâ
- 34 Na't-ı şeh-i kevn ile agâze kıl
Kubbe-i eflâki pür-âvâze kıl
- 35 Zemzemenü gûş idelüm gül gibi
Eyle terennüm yine bülbül gibi

3.2. Kaleme Hitap Bölümünde Kalemin Konu Alındığı Mesnevi

Kalemiyye¹⁰⁵

Mef'ûlü Mefâ'ilün Fa'ûlün

- 1 İy hâme-i dür-nisâr-ı ma'nâ
Mânî suver-i nigâr-ı ma'nâ

¹⁰⁵ Fasîh Divanı, M. 7, s. 247.

- 2 Yokdur bu hünerde sana hem-reng
Haclet-zeden olsa n'ola Erjeng
- 3 İtmiş seni fâtirü's-semâvât
Sultân-ı kalem-rev-i kemâlat
- 4 İcâd ideli cihânı Bârî
'Âlemlere hükmün itdi carî
- 5 Feyz-i dem-i sûrî bîm-hisâba
Eyler nagam-ı sarîrûn icrâ
- 6 Giryen sebab-i sūrûr u şâdi
Nâlen ferah u neşâta bâdi
- 7 Bir nutkun ile misâl-i 'Îsâ
Bin mürde-dili idersin ihyâ
- 8 Sana n'ola iy Mesîh-güftâr
İy feyz-nisâr u mu'ciz-âsâr
- 9 Dirlerse eger dakîka-sencân
Fevvâre-i âb-ı Hızra mîzân
- 10 İtdükçe hırâm işve-pîrâ
Pâ-mâlûn olur bütân-ı ma'nâ
- 11 Âsârını görse Mâni nâ-çâr
Hayretle olurdu nakş-ı dîvâr
- 12 Gerçi ikidür zebânun ammâ
Bir söz mi çıkar hilâf-ı ma'nâ

- 13 Sensin sebeb-i nizâm-ı ‘âlem
Tedbîr-i cihan sana müsellem
- 14 Bihzâd senünle kâm buldı
Erjeng senünle nâm buldı
- 15 Kat’ olsa zebân-ı nükte-pîrâ
Kalmaz suhana mecâl asla
- 16 Ammâ senün iy huceste güftar
İy sihr-i beyân u mu‘ciz âsâr
- 17 Oldukça kat’ -ı zebânun eyler
Savt u nagamun latîf ü hoş-ter
- 18 Vahdetde enîs ü hem-zebânsın
Kesretde nedîm-i bezle-h’ansın
- 19 Sensin dil-i bî-enise hem-dem
Zahm-ı gam-ı rûzgâra merhem
- 20 Dil-hastelere şifâ-resânsın
Merhem-zen-i zahm-ı peykânsın
- 21 Yokdur keremünde bûy-ı minnet
İy pâdişeh-i serîr-i ‘izzet
- 22 İy vâkıf-ı râz-ı cân-ı şeydâ
Senden bunu iderüz temennâ
- 23 Koymadı dilümde derd ü mihnet
Ahvâlümü ‘arza tâb u tâkat

- 24 Gamla o kadâr za'îf halüm
Yok hâlümi açmaga mecâlüm
- 25 Lutf u kerem it mürüvvet eyle
Sen hâlümi şerha himmet eyle
- 26 Sen var iken iy celîlü'l-avsâf
Kimden ideyin ümîd-i eltâf
- 27 Sen var iken iy huçeste ta' bîr
Ahvâl-i dili kim ide tahrîr
- 28 Ebnâ-yı zemâne bî-vefâdur
İtdükleri câna hep cefâdur
- 29 Pâdâş-ı hezâr-ı câm-ı âlâm
Bir cür'a-i lutf iderler in'âm
- 30 Lutf eyleseler sitem-fezâdur
Merhemleri zahm-ı cân-gezâdur
- 31 Bir nîm-piyâle sunsalar ger
Minnetle seni temâm iderler
- 32 Gam-gînligünde şâd olurlar
Merhem diyü câna zahm ururlar
- 33 Bir pür-hüneri idince itlâf
Bin sîm ü zeri iderler isrâf
- 34 Ammâ ki gelince râh-ı Hakka
Bir cübbe virür mi müstehakka

- 35 Bir kerre eger iderse ihsân
Bin kerre olur ana peşimân
- 36 Eyler seni lutfi ile memnûn
Tâ minnet ile idi ciger-hûn
- 37 Çarh ise denî vü tünd-hûdur
Dîrîne ‘adû-yı kîne-cûdur
- 38 Erbâb-1 dili figâr ister
Pâ-mâl ü zelîl ü h‘âr ister
- 39 Telh itmede kâm-1 cân-1 zârı
Sunduğı şarâb-1 bed-güvârı
- 40 Dil-teşne-i hün cânumuzdur
Vîrân-kün-i hânumânımızdur
- 41 Erbâb-1 tabî‘at ehl-i dâniş
Anda göremez ruh-1 nevâziş
- 42 İy merhem-i zahm sîne-rîşân
Senden olur olur ise dermân
- 43 ‘Azm-i der-i sadr-1 kâm-yâb it
‘Arz itmege hâlümi şitâb it

4. Diğer Biçimler

4.1. Terci-bent

Tercî‘-i Bend-i Dil-pesend¹⁰⁶

¹⁰⁶ Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı, Terci-i B. 5, s. 136.

Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün

I

- 1 Hamd kim Hazret-i Hak Celle Celâl
Kalem erbâbını itdi hoş-hâl
- 2 Hamd kim lutf-ı Hudâvend-i Kerîm
İtdi ehl-i kalemi fârig-i bâl
- 3 Kaleme eyleyüp i'tâ-yı şeref
Ehlini eyledi şâyân-ı nevâl
- 4 Habbezâ'âtıfet-i Hak ki kalem
Ehlini itdi rehîn-i âmâl
- 5 Ne şeref kim berekât-ı âyât
Kalem erbâbına itdi îsâl
- 6 Oldı hem ol şeref ile küttâb
Nâ'il-i lutf-ı Hudâ-yı müte'âl
- 7 Oldı bu feyz ile hem ehl-i kalem
Vâsıl-ı mesned-i 'izz ü ikbâl
- 8 Ey gönül sen de kanâ'at eyle
Bîş ü kem kısmet olanla her hâl
- 9 Kalemün kıl berekâtına nazar
Hele akmazsa da bârî tamlar

II

- 1 Bâreka'llâh kalem-i feyz-i kıdem
Beste-i cünbişi esnâf-ı ni'am

2 Ne kalem hûb-hırâm u dil-keş
Bihterîn serv-i çemenzâr-ı kerem

3 Ne kalem lûle-i ser-çeşme-i cân
Çeşme-i feyzi nice mürde-i gam

4 Ne kalem mûkhale-i sürme-i feyz
Nûr-bahşâ-yı 'uyûn-ı 'âlem

5 Ne kalem ney-şeker-i mısır-ı ümîd
Mâye-i zevk-i dil ü cân-ı ümem

6 Ne kalem şâhçe-i nahl-i emel
Nev-nihâl-i ser-i bûstân-ı himem

7 Sânehu'llâh kalem-i 'âlî-câh
Ki ider ehlini her dem ekrem

8 Bu tesellî ile besdür çü sana
Ba'de-zîn eyle gönül def'-i elem

9 Kalemün kıl berekâtına nazar
Hele akmazsa da bârî tamlar

III

1 Hâmedür vâsîtatü'l-ıkd-i beyân
Kasabu's-sebk-ı fezâ-yı 'irfân

2 Hâmedür mazhar-ı a'tâf-ı Hudâ
Lâyık-ı lutf-ı Cenâb-ı Yezdân

3 Hâmedür 'ukde-güşâ-yı 'âlem
Nâzım-ı memleket-i pâdişehân

- 4 Nâvdân-ı çemen-i devlet ü dîn
Cedvel-i feyz-i çemenzâr-ı cihân
- 5 Kufl-ı gencîne-i esrâr-ı derûn
Fâtih-i dahme-i râz-ı dil ü cân
- 6 Mahrem-i meclis-i erbâb-ı suhan
Hem-nişîn-i bülegâ-yı devrân
- 7 Ey olan râh-ber-i hâme ile
Reh-i tahsîl-i emelde pûyân
- 8 Sana düstûru'l-‘ameldür bu pend
Gam yime sen de olursun şâdân
- 9 Kalemün kıl berekâtına nazar
Hele akmazsa da bârî tamlar

IV

- 1 Kalem olmasa eger râh-nümâ
Şerefi kanda bulurdu füsehâ
- 2 Dûr-bîn-i kalem olmasa be-kef
‘İzzeti nice görürdi bülegâ
- 3 Tayy olınmazdı pehin deşt-i suhan
Kalem olmasa eger elde ‘asâ
- 4 Çeşm-i ter görmez idi hüsn-i hatı
Virmese mükhale-i hâme cilâ
- 5 Seyf olaydı yalnız ‘âlemde
Olmasaydı kalem imdâd-resâ

- 6 Nokta gibi dökileydi başlar
Hâl-i 'âlem nic'olurdu 'acebâ
- 7 Li'llâhi'l-hamd ki seyf ile kalem
İkisi oldu memâlik-pîrâ
- 8 Mükrim olmazdı kalem olmasa ger
Kalem erbâbı cihânda kat'â
- 9 Kalemün kıl berekâtına nazar
Hele akmazsa da bârî tamlar

V

- 1 Sâkıbâ eyle nigâh-ı dikkat
Gör nedür nüsha-i kilik-i kudret
- 2 Her kese Hâlık-ı Bî-Çûn u Çirâ
İtmiş i'tâ-yı nevâl ü devlet
- 3 Lîk ehl-i kalemi Râzık-ı kül
Eylemiş nâ'il-i 'izz ü rif'at
- 4 Kalemün feyzini gör ki çü bahâr
Açdı gül-gonca-i kâmi kat kat
- 5 Mâşita olmasa ger elde kalem
Sûret-i nazmı ne kâbil zînet
- 6 Buldı meşşâta-i kilik ile hele
Safha-i bîkr-i ma'ânî sûret
- 7 Hele sad hamd Cenâb-ı Bârî
Eyledi sana bu yüzden kısmet

- 8 Bî-gam ol sen de olursun şâdân
Berekât-ı kalemi bil ni‘met
- 9 Kalemün kıl berekâtına nazar
Hele akmazsa da bârî tamlar

4.2. Taştir

Taştîr-i Gazel-i Reşîd Paşa Merhûm¹⁰⁷

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

- 1 Haste-i nâtıkaya rûh-fezâdır hâmem
Nabz-ı efkâra benân-ı hükemâdır hâmem
Cism-i bî-rûh-ı me‘ânî verir feyz-i hayât
Zât-ı ‘ıyş gibi i‘câz-nümâdır hâmem
- 2 Reşha-i feyzine erbâb-ı fesâhat teşne
N’ola sîr-âb-ı ‘atâ etse revâdır hâmem
Sâha-i gülşen-i efkâra revândır âbı
Gûyiyâ çeşme-i ilhâm-ı Hudâ’dır hâmem
- 3 Ser-i şâhen-şehe endîşeye konsa perivâr
Murg-ı ikbâl gibi zîb-i kazâdır hâmem
Üstühvân-ı emelimdir ana rızk-ı maksûm
Evc-i a‘lâ-yı ma‘ârifde Hümâ’dır hâmem
- 4 Oldu icrâ-yı sühan etmede zerrîn-mîzâb
Reşha-pâş-ı dile erbâb-ı safâdır hâmem
Dağ-ber-dil olur encüm ile mâh u hurşîd
Ka‘be-i ma‘niye asılsa sezâdır hâmem

¹⁰⁷ Abdî-i Karahisarî Divanı, G. 246, s. 392. (Taştir olarak adlandırılan bu şiir için, şiirin alındığı çalışmada “Gazeller içinde yer alan ‘Taştîr-i Gazel-i Reşîd Paşa Merhûm’ başlıklı şiir bir taştir olmayıp gazeldir. (Sağlam, 2011: 52)” bilgisi verilmiş ve bir gazel biçiminde beyitler halinde gösterilmiştir. Dize sayısı ve uyak düzeninin farklılık göstermesine rağmen tarafımızca taştir olarak değerlendirilmiş ve taştir biçimine uygun beyit düzenine göre biçimlendirilmiştir.)

- 5 Bî-muhâbâ reh-i nâ-refteye gitmede ne var
Nerde de olsa bana râh-nümâdır hâmem
Sihir ü efsûn-ı 'adûyu bozarım misl-i Kelîm
Kahr-ı hasm eylemege elde 'asâdır hâmem
- 6 Nev-'arûs-ı sühana verdi yine ârâyîşi
Ser-i engüşt-i me'ânîye safâdır hâmem
Kıldı ruhsâre-i ma'nâyı ser-â-ser tezyîn
Gûyiyâ meşşata-i hüsn-i edâdır hâmem
- 7 Ney-şeker mi 'acabâ Mısr-ı me'ânîde Reşîd
Kand-i şîrîn-i dimâğ-ı şu 'arâdır hâmem
Nice inkâr olunur lezzet-i nutku 'Abdî
Bak halâvetde tab'-ı bulegâdır hâmem

4.3. Tahmis

Tahmîs-i Gazel-i Sadra'zam Reşîd Paşa¹⁰⁸

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

- 1 Cism-i elfâza revân-bahş-ı edâdır hâmem
Mehd-i hülyâya suver-zâ-yı safâdır hâmem
Derd-i işkâl me'ânîye devâdır hâmem
Haste-i nâtıkaya rûh-fezâdır hâmem
Zât-ı 'Îsâ gibi i'câz-nümâdır hâmem
- 2 Nakşına şişe hayâlân-ı zarâfet teşne
Nokta vü hattına her sâhib-i hikmet teşne
Katre-i reşhasına ehl-i belâgat teşne
Reşha-i feyzine erbâb-ı fesâhat teşne
Gûyiyâ çeşme-i ilhâm-ı Hüdâ'dır hâmem

¹⁰⁸ Dîvançe-i Cevdet, Tahmis: 70, s. 189.

- 3 Sa'yi meşkûr ola kim etdi yüce âdab
Mürde-i kalbi safâ-yı rakamıyla sîrâb
Reşâhatı harem-i câna verip âb u tâb
Oldu icrâ-yı sühan etmeğe zerrîn mîzâb
Ka'be-i ma'nîye asılsa sezâdır hâmem
- 4 Gezerek meslek-i bârîk-i hayâli her bâr
Tutarım Tûr-ı tecellî-i me'ânîde karâr
Her sözüm sihr-i helâl olduğıçün kim der kâr
Bîmühâba reh-i nâ-refteye gitsem de ne var
Kahr-ı hasm eylemeğe elde 'asâdır hâmem
- 5 Sanma kim yazdığı nazmın ne bün ü seri var
Melâmiyyet gibi başında hümâ-efseri var
Çarh-i i'câza kadar uçmağa bâl ü peri var
Ser-i şâhenşeh endîşeye konsa yeri var
Evc-i a'lâ-yı ma'ârifde Hümâ'dır hâmem
- 6 Feyz-i Nîl sühana nasb ile mikyâs-ı cedîd
Etdi Cevdet o mecârî-i hayâli tecdîd
Lezzet-i şîr ü şeker nazm ile nesrinde bedîd
Ney-şeker mi 'acabâ Mısr-ı me'ânîde Reşîd
Bak halâvetde tab'-ı bülegâdır hâmem
- 7 Hazret-i âsaf-ı 'âlî-himem u Cem-i haslet
Buyurub şi're tenezzül o Felâtûn-fikret
Eylemiş bu gazelin çünkim himmet
Tarz-ı tahmîsi vesîle ederek ey Cevdet
Menkabet-hân-ı Reşîdü'l-vüzerâdır hâmem

4.4. Kıta

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün¹⁰⁹

- 1 Eger hikâyet-i pür-sûzı hecri nâdem-i haşr
Zamâne safhasına sebt ide zebân-ı kalem
- 2 Beyâna gelmeye 'aşr-ı 'aşîri ol sûzun
O sûzdan ola zebân-ı kalem ziyân-ı kalem
- 3 Beyâna çıkmaya nâm u nişân kıssa-i hecr
Hak ola nâm-ı rakam kalmaya nişân-ı kalem

4.5. Murabba

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün¹¹⁰

- 1 'Aşkın elinden yine çâk eyledüm ten câmesin
Zikr iderüz bu kitâb içre murabba' nâmesin
Dimişüz zikr-i âla ebyât u eş'âr 'ammesin
Hatme indürdik bu dem sildik muhammes hâmesin
- 2 Bâde-i 'aşk ile ma'mûr oldı gönlüm hânesi
Bahr-i 'aşkın bir ogul buldum odur dürdânesi
'Ârif isen bilesin kimdür atası anası
Hatme indürdik bu dem sildik muhammes hâmesin
- 3 Anlarisen oglana bir ma'nisi hoş atadır
Ma'ni fehm itmesen işitme bu söz hatâdır
Gör mâder-zâd imişsin hâne içre yatadır
Hatme indürdik hemân sildik muhammes hâmesin

¹⁰⁹ Kelâmî Divanı, Kıta: 53, s. 452.

¹¹⁰ Sadık Kemalî Divanı, Murabba: 118, s. 132.

4 Ol zamân ki bir araya iki ma'nî cem' olur
Hâne-i dil içre kudretten yanar bir şem' olur
Her ne kim hıkd u hased ki anda vardır kam' olur
Hatme indürdik bu dem sildik muhammes hâmesin

5 Müddet olmaz ol zamân içre hemân oğlan togar
Perr ü bâl-i ma'nî ile uçar ol göge agar
Feyz-i Hakdır bu Kemâlin sözleri turmaz yagar
Sâdikuz hatm eyledik sildik muhammes hâmesin

